7b
86-B
16457
v.2

GESCHIEDENIS

DER

KERKELIJKE EN POLITIEKE GESCHILLEN

IN

DE REPUBLIEK DER ZEVEN VEREENIGDE PROVINCIËN,

VOORNAMELIJK

GEDURENDE HET TWAALFJARIG BESTAND

(1598—1625).

DOOR

Dr. W. J. F. NUYENS.

II.

AMSTERDAM,
C. L. VAN LANGENHUYSEN.
1887.

☛ Voor dit werk zijn nette geperste linnen Banden met vergulden rug te bekomen a 45 Cents.

Digitized by the Internet Archive
in 2014

https://archive.org/details/geschiedenisderk02nuye

GESCHIEDENIS

DER

KERKELIJKE EN POLITIEKE GESCHILLEN.

GESCHIEDENIS

DER

KERKELIJKE EN POLITIEKE GESCHILLEN

IN

DE REPUBLIEK DER ZEVEN VEREENIGDE PROVINCIËN,

VOORNAMELIJK

GEDURENDE HET TWAALFJARIG BESTAND

(1598—1625).

DOOR

Dr. W. J. F. NUYENS.

II.

AMSTERDAM,
C. L. VAN LANGENHUYSEN.
1887.

HOOFDSTUK I.

De scheuring in Den Haag.

Rosaeus, gelijk wij in een voorgaand hoofdstuk verhaalden, was alzoo (12 Febr. 1616) geschorst. Zijne aanhangers in Den Haag waren verontwaardigd, en wel verre van daarin te berusten, beschouwden zij hunnen geliefden leeraar als een martelaar voor „de Zuivere Leer". Zij wilden den Arminiaanschen ketter Wtenbogaert en nog een ander predikant niet meer hooren, scheidden zich af en gingen naar Rijswijk om bij een predikant, „godzalig en zuiver in de Leer," kerk te houden. Dat de scheiding door de leiders der Orthodoxe predikantenpartij was noodzakelijk geacht geworden en voorbereid en dat, waar zij totstand was gekomen, zij geldelijk werd gesteund, vooral door Amsterdamsche rijke ledematen der rechtzinnige gemeenten, hebben wij insgelijks reeds verhaald. Dat de beweging stelselmatig was uitgelokt geworden en voortgeplant, dat het „geloovige volk" op allerlei wijze werd bewerkt, lag geheelenal in de traditiën van het Calvinisme in de Nederlanden. Hadden niet de Consistoriën, had niet het zoogenaamde *Compromis der kooplieden in* 1566, door in het geheim te werken, de tamelijk onverschillige menigte tot den Beeldstorm aangehitst, om zich door haar meester te maken van de Regeering, de stad, de Provincie en het geheele land? En zouden zij thans, nu zij in de Zeven Provinciën gezegevierd hadden, minder durven ondernemen dan hunne vaderen vijftig jaren geleden, toen het land nog zuchtte onder de dwingelandij van den Koning van Spanje en van den Paus? Maar hoe wij, kinderen der XIXe eeuw, ook de strijd-

en vervolgingszucht van de theologische ijveraars der XVIe eeuw mogen afkeuren, wij kunnen hun den moed van hunne overtuiging niet ontzeggen. Zij vervolgden, maar zij waren — en volstrekt niet geheelenal ten onrechte — in de vaste meening, dat met de zoogenaamde „Tolerantie" niets anders werd beoogd dan om de grondslagen der „Zuivere Leer" te ondermijnen en de deur der Kerk open te zetten voor een heirleger van ketterijen; terwijl de Libertijnen krachtens „de autoriteit der Overheid" niet minder vervolgziek zouden wezen, dan zij het waren krachtens de „autoriteit der Kerk".

De scheuring, met beleid aangemoedigd en uitgelokt, begon alzoo te 's Gravenhage: wat in andere steden en dorpen reeds was geschied, was, daarbij vergeleken, van minder aanbelang. Opmerkenswaardig is wat Trigland zegt: [1]) „Daar (te 's Gravenhage) is die (Arminiaansche) Factie de nek gebroken, gelijk het ook daar moest geschieden, alzoo zij daar het eerst was begonnen; daar had zij hare voornaamste en krachtigste zitplaats; daar woonden en waren hare voornaamste steunen, die hare banden daar zoo vast meenden gemaakt te hebben, dat hun plan niet zou kunnen mislukken; zij waren dan ook zeer stout en moedig en hadden een ieder zoo „geintimideerd" dat de gedeputeerden van de goede steden, (zoo als men ze noemde,) die het nog hielden met de „ware aangenomene Religie", niet dan met schroom een vroom, getrouw Gereformeerd predikant durfden ten woord staan". Men ziet hoe een der hoofdleiders van de predikantenpartij zich het allersomberste denkbeeld van de heerschappij der „Arminiaansche Factie" had gevormd: moge het overdreven zijn, gelijk dweepzucht en vrees gewoon zijn, toch is het niet geheelenal ongegrond. Dertig jaren later, toen Trigland zijne *Kerkelijke Geschiedenissen* schreef, zeide hij, even overdreven maar met evenveel goede trouw: „Mij heugt nog hoe bekommerd wij, Amsterdamsche predikanten, in die dagen waren. In de droefheid onzer harten spraken wij soms over de plaats waarheen wij vluchten zouden, als de Religie ons benomen werd en wij het land

1) J. Trigland: *Kerckelijke geschiedenissen*, p. 872. Ook Rogge heeft Triglands woorden, die zooveel licht werpen op het belangrijke der kerkelijke twisten in Den Haag niet onvermeld gelaten. Zie *J. Wtenbogaert* II, p. 348.

moesten verlaten. 't Is waar, wij hadden een goede Magistraat, maar wij wisten ook, dat sommigen niet vrij waren van Arminianerij. Het was ons niet onbekend, welke macht Oldenbarnevelt uitoefende in de Statenvergadering van Holland; hoe voorspoedig de Resolutiën tot voordeel der Remonstranten van stapel liepen; hoe treurig het te Utrecht gesteld was, waar Wtenbogaert alles naar zijne hand kon zetten, en hoe weinig andere provinciën tegen Holland vermochten. Maurits liet niets uit, zoodat wij niet wisten hoe wij het met hem hadden. Er waren wel vier steden, die het kwaad eenigszins tegenhielden: evenwel deed dat kwaad zijn best om door te breken, zooals het dan ook op verscheiden plaatsen doorbrak. En wat waren vier steden, waaronder nog twee kleine, tegen alle andere en de Ridderschap. Dordrecht heeft daarna wel getoond dat het vast stond, maar in 't heimelijk, en het openbaarde zich niet dan op het laatst. Daar dus in Den Haag de fundamenten waren gelegd en het huis bijna tot het dak toe was afgetimmerd, zoo moest het ook dáár alleen omvergehaald worden. Dáár kwamen ze bijeen, die dat werk moesten verrichten. Het waren geene kerkelijken, maar lieden van hooger kwaliteit en meer gezag, die deze (de Arminiaansche) Factie den nek gebroken hebben. De eersten konden slechts prediken, de valsche Leer weerleggen, hun misnoegen tegen het invoeren daarvan toonen en de reden daarvan geven, maar meer konden zij niet."

Rosaeus was alzoo geschorst! „Ach God", riep Wtenbogaert later uit, [1]) „wat stroomen van lasteringen begonnen mij te gaan over 't hoofd, zoodra men hoorde, dat aan Rosaeus het prediken verboden was. Men gaf mij na, dat ik op die tijding een gastmaal had gehouden, en dat mijne gasten Bernardus en Lamot dronken en vol waren uitgegaan door de achterdenr, uit schaamte van gezien te worden: alles uit de lucht geraapt, verdicht, versierd en gelogen. Men gaf uit, dat dit alles mijn beleid was; dat ik nu mijn wil had; dat ik den Kerkeraad betooverd had; dat ik de andere twee predikanten met geld had omgekocht; dat ik den vromen veel tranen had afgeperst, de huizen vervuld met

[1]) *Leven*, p. 108.

weenen; dat duizenden vloeken tegen mij uitgeworpen werden, waaraan God kracht zou geven en.... Rosaeus bleef evenwel zijn vol tractement trekken, en oefende daarenboven de medicijnen uit; hij had daardoor veel bekwamer middel, om aan de scheuring een vast fatsoen te geven en zijn profijt te doen, meer dan te voren: evenwel bewoog men de lieden tot „commiseratie", als door eenen, die zooveel leed om het Koninkrijk Gods".

Toen de schorsing van Rosaeus bekend was geworden, besloten de bewonderaars van dezen predikant, dat zij zich formeel moesten afscheiden. 't Is waar, de twee andere leeraars in den Haag waren meer van de Contraremonstrantsche opiniën, maar zij waren te gematigd. Zij die zich afscheidden moesten met „vastere spijze" van het „Woord des Heeren" gevoed worden. Navolgingszucht zal insgelijks medegewerkt hebben, en ook de oppositie — en dit waren thans de Orthodoxen — zal velen naar Rijswijk hebben doen gaan. Iederen Zondag vermeerderde het getal van hen die niet meer in den Haag, maar naar Rijswijk ter kerk gingen. Spoedig werd dit op zevenhonderd mannen, vrouwen en kinderen geschat. Rosaeus mocht daar zelf wel niet prediken, maar de predikant was „een broeder" en „zuiver in de Leer;" bovendien werd het ter kerke gaan naar Rijswijk gesteund door aanzienlijke mannen, hetzij dezen heftig Contraremonstrantsch gezind waren, of, — wat met velen het geval was, — Oldenbarnevelt, — en daarom zijne partijgenooten met hem, — vinnig haatten: zooals Antonie Duyck, Aersens en meer anderen. Het loopen naar Rijswijk begon evenwel spoedig te vervelen: trouwens de leiders hadden ook eene andere bedoeling. De „doleerende" gemeente, die te 's Gravenhage, zooals zij in haar rekest van den 28n April 1616 zich uitdrukte „niet meer het gehoor van Gods Heilig Woord en de oude vrije exercitie van de Gereformeerde Religie kon genieten", richtte aan de Staten van Holland een verzoekschrift, dat Rosaeus in zijn predikambt gelijk voor dezen zou worden „gecontinueeerd" Ook Rosaeus zelf diende dergelijk verzoekschrift bij de Staten in: hij was, zeide hij, wel geschorst, maar er was geene verdere beslissing in zijne zaak genomen, en hij drong daarom er op aan, dat zulks spoedig zou geschieden. Hij

kreeg evenwel op zijn verzoekschrift, dat inderdaad niet op een deemoedigen toon was gesteld, gelijk de Regenten der XVIIe eeuw zulks begeerden, tot antwoord, dat hij liever leedwezen moest betoonen over de scheuring, die hij veroorzaakt had, ten genoege van de in deze zaak betrokken autorieteiten; hij zou zich in de eerstvolgende bijeenkomst der Staten kunnen verantwoorden; tot zoolang moest hij zich van allen kerkdienst onthouden. De Afgescheidenen, — zij die naar Rijswijk ter kerk gingen, — kregen van de Staten ten antwoord, dat zij zich als gehoorzame onderdanen dienden te gedragen; de Overheid zou wel zorgen, dat Gods Heilig Woord in alle zuiverheid werd gepredikt, gelijk zij tot hiertoe daarvoor altijd nog gezorgd had en nog deed.

Ook Wtenbogaert, de geliefde predikant der „Arminiaansche factie," had zich tot zijne Hooge Overheid gewend: hij, de man, die door de Calvinisten als een steen des aanstoots werd beschouwd; die bij zijne predikatiën de kerken lediger dan vroeger zag worden; die bovendien als „herder" tamelijk prikkelbaar schijnt geweest te zijn. Rosaeus en de Afgescheidenen hadden van hun rekest aan de Staten van Holland afschriften gezonden aan Maurits, Frederik Hendrik en Louise de Coligny. Deze laatste had er Wtenbogaert mede bekend gemaakt, en deze las daarin, dat Rosaeus den hofpredikant als de oorzaak van alle oneenigheden afschilderde. Nu rekende Wtenbogaert zich verplicht eene Memorie in te dienen bij de Gecommitteerde Raden, bij Oldenbarnevelt en bij de drie voornoemde vorstelijke personen. De conclusie van die Memorie was, dat, wanneer Rosaeus zich tevreden stellen wilden met de verklaring dat er tusschen hem (Rosaeus) en Wtenbogaert geen ander verschil was dan over de vijf punten, en dat hij, daartoe geroepen, de Nationale Synode zou helpen bevorderen, hij (Wtenbogaert) nogmaals datzelfde verklaarde en beloofde. De twist tusschen de beide predikanten, die de geheele gemeente van 's Gravenhage met zich sleepten, bleef voortduren. Hij werd er niet minder door, toen de Staten van Holland, die Rosaeus en de afgescheidene rekestranten terecht gewezen hadden, tenzelfden tijde aan Wtenbogaert antwoordden: „Dat het H.E.M.

aangenaam was, dat de vertoonder [1]) Gods Heilig Woord de goede Christelijke Gemeente in zuiverheid stichtelijk heeft geleerd, en daarin, tot voortplanting van Gods Eer voortgaande, verklaren H. E. M. dat zij hem tegen alle lasteringen en blaam naar behooren zullen beschermen."

De strijd, door de predikanten opgewekt, verminderde niet, al hadden ook de Staten van Holland geantwoord (28 April 1616) op de rekesten van Rosaeus, van de Afgescheidenen en van Wtenbogaert. De apostillen, waarin het antwoord van H. E. M. was vervat — in 't kort hierboven vermeld — maakten het kwaad eer erger dan beter. „Als ik nu zag, verhaalt Wtenbogaert [2]), „dat Rosaeus, in plaats van zich tot gevoegelijkheid te buigen, halstarriger werd en zich onder de hand dapper gestijfd vond van eenigen, niet de geringsten in macht en autoriteit, die alles zoo wisten in de vergadering van de Staten te besteken, dat voortaan kwalijk eenige verzekerde handhaving bij H. E. M. te vinden was; dat ook de partijschap onder de kerkelijken meer en meer wies; dat ook de scheuring in Den Haag dagelijks vermeerderde, en daar de dienst der beide kerken [3]) mij, bijzonder in deze zware gelegenheid, voortaan veel te zwaar was; zonder eenig middel te zien van verlichting, dan door beroeping van nog een predikant in Rosaeus' plaats, waaruit ik wel zag dat wederom zeer groote zwarigheid en oneenigheid te verwachten stond, vond ik eenige maanden daarna geraden, om wederom mijn ontslag bij rekest te verzoeken, hetwelk den 22n September in de vergadering der Heeren Staten gelezen zijnde, werd daarop niet gedisponeerd; hoewel ik ook daarna nog zeer op mijn ontslag aanhield en ook eenige mannen van qualiteit gebruikte, om dat ontslag voor mij te verwerven." Geen wonder dat Wtenbogaert, — die buitendien rijk gehuwd was en geene kinderen had — van het predikambt te 's Gravenhage wensehte ontslagen te worden. Niet slechts was Rosaeus zijn doodsvijand en een gevaarlijk tegenstander bovendien,

---

1) Rekestrant.

2) *Leven* p. 121.

3) Wtenbogaert was ook predikant aan het Hof van Maurits.

maar hij werd zoowel met speldeprikken als op heviger wijze, als het ware doodgemarteld; de lasteringen en praatjes tegen hem hadden geen einde: de predikant-geneesheer Rosaeus kwam in alle huizen, aan elk ziekbed, als zielherder; aansprekers en kruideniers hadden niet minder over hem den mond vol als leden der Staten en der Hoven van Justitie. Rosaeus, — en hierin sprak hij de waarheid, — bazuinde door geheel Den Haag uit, „dat hij wist welken steun hij had." Al vonden alle Contraremonstranten het gedrag van den tegenstander niet goed, zij stemden daarom nog niet in met Wtenbogaert. Deze verhaalt, dat op zekeren dag Lydius van Dordrecht bij hem kwam zeggende: dat „hij (Lydius) de scheuring niet goed vond en Rosaeus had vermaand. Voorts begeerde hij, dat Wtenbogaert zijn best zoude doen om hem (Rosaeus) weder op den stoel te helpen. Men gaf hem tot antwoord „Het is uit onze handen. Komt hij (Roseaus) op den stoel, op den voet van het rekest door hem overgegeven, zoo moet ik (Wtenbogaert) er af, want ik wil in geen scheuring dienen." Lydins sprak ook van elkander in deze geschillen nader te komen. De ander begeerde, dat hij iets zou ontwerpen, hetgeen hij aannam te zullen doen, maar niet deed." [1]) Wtenbogaert was even onverzettelijk als Rosaeus, maar hij was een beschaafd man, gewoon om te verkeeren in de hoogste kringen; de ander daarentegen een ruw demagoog, gewoon om te verkeeren onder de lagere standen; de eerste was even intolerant voor datgeen wat hij en zijne geestverwanten „Tolerantie" noemden als de ander, die in zijn predikanten-onfeilbaarheid zijn gevoelen tot „het Zuivere Woord Gods" verhief. Wel mochten velen gedacht hebben, dat in dien „zuiveren wijn van het Woord des Heeren" tamelijk veel onzuivere menschelijkheid gemengd was; maar zal Rosaeus dit gedacht hebben? Wtenbogaert bléef alzoo: bovendien Oldenbarnevelt begeerde hem niet los te laten. Zouden ook wel de politieke vijanden van den Advocaat het wenschelijk geacht hebben, dat „de hofprediker," wiens invloed aan het Hof reeds sterk begon te dalen, dat de Arminiaan de Kerk van 's Gravenhage „weduwe"

[1]) Zie Brandt II 416.

liet, waardoor misschien zij en de gemeente met haar weder rust genieten zou?

De uitslag, zoowel te 's Gravenhage als elders, hing voornamelijk af van de partij, welke Maurits zou kiezen. Deze hield zich nog onzijdig en liet zich volstrekt nog niet uit, aan welke zijde hij, zoo hij moest kiezen, zich zou scharen. Ettelijke uitdrukkingen van den Stadhouder stelden de voorstanders der „Tolerantie," gelijk Wtenbogaert die begreep, minder gerust. Nog vóórdat deze bij de Staten formeel zijn ontslag had ingediend, had hij met den Prins een onderhoud, dat hij heeft opgeteekend en in zijn *Leven* heeft medegedeeld. De Advocaat van Holland had den Stadhouder, omtrent al hetgeen er tusschen Wtenbogaert en Rosaeus was voorgevallen, inlichting gegeven en had daarbij gezegd, dat het klaarblijkelijk was, dat men trachtte naar openbare factie en dat de Staten van Holland niet zouden kunnen nalaten van Z. E. hulp tot handhaving van de publieke autoriteit af te vorderen. De Prins scheen hierover, naar de meening des Advocaats, wat „geëtonneerd of ontsteld": hij begeerde geheelenal buiten dit geschil en neutraal te blijven. Hij zeide, dat hij Rosaeus in langen tijd niet gesproken had, en alleenlijk onlangs éénmaal. Hij noemde Wtenbogaert den besten predikant, dien hij ooit gehoord had. Oldenbarnevelt sprak ook met Maurits over Wtenbogaerts gevoelens over Gods Voorzienigheid omtrent het Kwaad, dat hij, volgens des Prinsen zienswijze, niet aan Gods besluit, maar alleen aan Diens toelating toeschreef, waaruit hij (de Prins) de gevolgtrekking maakte, dat Wtenbogaert aan God onttoog wat het meest in de wereld geschiedt; te weten: het Kwaad. De Advocaat bracht dit alles aan den hofprediker over. Deze verzocht en verkreeg daarop een gehoor bij den Prins den 25n Februari 1616. Oldenbarnevelt had hem echter reeds gezegd dat hij weinig zou uitrichten.

Wtenbogaert evenwel vervoegde zich bij Maurits en zeide, dat hij van goeder hand vernomen had, dat men Z. E. tegen hem had weten in te nemen door hem voor te stellen als de oorzaak van de geschillen in de Kerk; als iemand, die heulde met de Jesuieten: als iemand, welke de Religie, die zijn vader in het

land had ingevoerd, zocht te doen veranderen; die de oorzaak was geweest, dat aan Rosaeus het prediken was verboden geworden. Hij stelde om dit alles voor om van zijnen kerkdienst af te staan; dat hij daarom evenwel geenen aanhang zou zoeken te maken, maar scheuring zou trachten te vermijden. De Prins antwoordde, dat hij alle dergelijke praatjes voor laster hield; dat evenwel niets was te verhelpen met afstand te doen van den kerkdienst of door elkander daaruit te stooten, doch dat men „malkander moest accommodeeren"; — maar, vroeg de Prins, op welke wijze? Wtenbogaert kon, als een der partijen, dit middel niet aangeven, doch Z. E. en de Staten behoorden deze zaak bij de hand te nemen en hunnen onderdanen in billijkheid de wet te stellen. Maurits hernam, dat in deze zaak met autoriteit niets te doen was; hij wilde evenwel van Wtenbogaert een ander middel hooren. Deze wist geen ander middel aan te geven, dan formeele scheiding, publiek geautoriseerd, of onderlinge verdraagzaamheid, welk middel hij voor het beste hield. De Prins vond dit ook wel het beste, doch meende dat ieder der partijen elk eene eigen kerk moest hebben. Op de vraag: hoe het dan met het Avondmaal zou moeten geschieden, antwoordde Maurits, dat ook iedere partij afzonderlijk het Avondmaal diende te houden. Dit zou geene verdraagzaamheid, maar eene formeele scheuring zijn, hernam Wtenbogaert. Evenwel zou hij, wanneer men zulks in alle steden goedvond, daarin berusten. Hij vreesde echter, dat daar waar de Contraremonstranten meester waren, zooals te Amsterdam. Dordrecht, Enkhuizen, dezen er niet mede zouden tevreden zijn. Naar zijne meening wilden zij de scheuring om kerken te krijgen daar waar zij zich hadden afgezonderd, ten einde daarna door middel van eene Synode de Remonstranten uit te stooten. Daarom bad Wtenbogaert den Prins, dat hij hiertoe niet de hand zou leenen, maar de „Tolerantie" zou bevorderen. Maurits meende, dat hetgeen hij wenschelijk achtte reeds te Haarlem en te Leiden in practijk was gebracht; omtrent de geschilpunten in die beide steden lichtte echter Wtenbogaert hem beter in. De Prins haalde ook de zaak van het afzetten van Geselius te Rotterdam aan, waarop de predikant antwoordde met te wijzen op onverdraagzame hande-

lingen te Amsterdam geschied. Ook de Resolutie der Staten van Holland over de Tolerantie, kort te voren gezonden aan de Steden van Holland, die daarin hadden bewilligd, werd insgelijks besproken; mitsgaders de Kerkorde van 1591. De Prins vond die Resolutie enz. verkeerd en eene soort van Inquisitie, door predikanten te willen dwingen tot gehoorzaamheid aan besluiten, die door hunne tegenpartij waren geïnspireerd; bovendien waren sommige leden der Staten veel te hevig en wilden de bezwaren niet wegnemen. Wtenbogaert hernam, dat de Staten hunne wettige Overheid zijn, en de predikanten dit dienden te bedenken: dezen echter wilden eene nieuwe Inquisitie invoeren door op eigen gezag de onderteekening der Formulieren te eischen; door leerstellingen, niet noodig ter zaligheid, als noodzakelijk op te dringen; dergelijke handelwijze was onverdragelijk en mocht niet toegestaan worden. De Staten hebben beide partijen drie weken lang gehoord en zoowel binnen- als buitenlandsche geleerden geraadpleegd: de Remonstranten hebben ook wel iets tegen de Resolutie der Staten en hebben echter gehoorzaamd: niet aldus de tegenpartij. Ook de zaak van Rosaeus werd door den Stadhouder en diens hofprediker besproken, waaromtrent Wtenbogaert den Prins zocht in te lichten. Deze sloeg eindelijk eene nieuwe conferentie voor, en wel tusschen de hevigsten van beide partijen. Wtenbogaert wenschte daarbuiten gelaten te worden, want van beide zijden zeide men van hem, dat hij niet een van de hevigsten was, maar, zoo eindigde hij, „dan wensch ik, dat de predikanten ons niet meer met vele artikelen zullen lastig vallen, wat toch niet zal baten." Dit begreep Maurits ook; hij zeide dat men alléén over de punten zou spreken.

Dit onderhoud, dat door Wtenbogaert terstond is opgeteekend geworden, was voor den hofpredikant voldoende om hem te doen begrijpen, dat zijn vroeger zoo aandachtige hoorder niet meer door hem werd geleid, dat hij reeds het oor leende aan ander onderricht, aan andere mededeelingen en ook aan inblazingen. De Prins was nog weifelend, maar begon al meer en meer over te hellen naar Contraremonstrantsche zijde. Aan Wtenbogaert werd de gelegenheid afgesneden om zich later tegen praatjes en

lasteringen bij den Stadhouder te verdedigen. Daarentegen werd het des te gemakkelijker voor andere vijanden van Oldenbarnevelt en als zoodang voorstanders der heftigste Calvinisten om op Maurits' opiniën te werken. Daarbij kwam de „fatale" zaak [1]) van Jean de Paris met de onthullingen na den moord van den juwelier op het Binnenhof. Maar de Prins begon steeds meer en meer te hooren naar de tegenstanders, gelijk wij zeiden. Wtenbogaert heeft in zijn *Leven* daaromtrent ook het volgende opgeteekend (omtrent hetgeen in de tweede helft van 1616 hem ter oore is gekomen.) „Middelerwijl vernam ik dat de ongenade van Z.E. zich over mij meer en meer openbaarde; dat hij onder andere tot zeker edelman had gezegd, dat het onbillijk zou zijn, zoo Rosaeus zich onder mij zou buigen. Ook werd uit 's Prinsen mond gehoord, dat de Contraremonstranten wel zoo sterk waren in het land, en dat zij niet zouden gedoogen, dat men hen onderdrukte, gelijk men voorhad. Van dit voornemen van onderdrukken weet ik niet het minste en houd het voor zeker, dat Z.E. hierin, als in vele andere zaken, zeer kwalijk was onderricht. Men wist wel, dat de Prins zich omtrent het getal en de sterkte van de Contraremonstranten dagelijks informeerde in steden en dorpen. Maar waarom hij dit deed, staat niet aan mij te onderzoeken. Doch dat zij niet te vreezen waren, wanneer het Z.E. behaagd had om aan de publieke autoriteit in Holland de minste handbieding te doen tegen degenen die hen tegen die autoriteit zouden hebben durven aanzetten, is bekend genoeg; gelijk het ook bekend is, dat de Staten en de Prins de onderdrukking van dezen, — hoewel daar nooit aan gedacht was, — niet zouden hebben gedeeld. Maar hetgeen mij verschrikte was dit woord, gesproken tot de Prinses-Weduwe van Oranje, [2]) die het mij hetzelfde jaar den 8n December heeft verhaald, — „dat dit different niet zou worden gedecideerd dan door de wapenen." Of dit eene profetie was of een plan, weet ik niet. Dit weet ik, dat zonder den stalen kling of 's lands wapenen, door den Prins in deze

[1]) Zooals Rogge die terecht noemt.
[2]) Leven 121.

gebruikt, dit proces niet zou zijn geeindigd op den Dortschen voet." Dat Wtenbogaert beweert, dat er nooit aan gedacht was om de Contraremonstranten te onderdrukken," is begrijpelijk. Er heeft geen vast beraamd plan daartoe bij de Libertijnen bestaan: dezen wilden slechts hunne „Tolerantie" door de Overheid doorzetten, maar of de Calvinisten zulks niets als eene onderdrukking van hunne opinie moesten aanzien, is eene andere zienswijze, die wellicht evenzeer recht van bestaan heeft als die van Wtenbogaert.

De spanning, niet alleen in den Haag, maar door geheel Holland, nam dag aan dag toe; het loopen naar Rijswijk hield niet op; het getal der Afgescheidenen groeide integendeel aan; de heftigsten onder de Arminianen en Libertijnen wilden, dat Oldenbarnevelt, met het gezag der Staten, daaraan een eind zou maken. Zeer velen, die tot nog toe „indifferent" waren geweest, begonnen meer over te hellen tot de sterkste partij; de scherpzinnigen zagen reeds, dat dit niet de Arminiaansche wezen kon. In deze omstandigheden vergaderden weder op het laatst van Augustus en in September 1616 de Staten van Holland. Op de punten van beschrijving stonden vooral de Godsdienst en de Contributiën. Holland, zoo schreef Carleton, is op het eerste punt verdeeld, en wordt, naar het voorbeeld van Zeeland, over het algemeen koeler op het tweede." Het bleek, dat de vroeger geheelenal heerschende partij haar tot nog toe onbetwist overwicht begon te verliezen. Amsterdam, dat tot nog toe met Enkhuizen en Edam alléén in de oppositie was geweest, begon meer steun te krijgen; Dordrecht begon, al was het nog niet geheelenal, bij te vallen; andere steden begonnen insgelijks weifelend te worden; Rotterdam, kan men zeggen, was aan het hoofd der nog regeerende partij, het wilde van geen toegeven weten: veeleer was het geneigd om „het gezag der Overheid" te handhaven. Had het nog niet kort tevoren het Plakaat van Schieland uitgevaardigd? Een deel der Vergadering begon reeds aan te dringen op de intrekking der Resolutiën op den Vrede der kerken. Zij waren zelfs niet meer geheel afkeerig van de bijeenroeping eener Nationale Synode: ook het bijeenkomen van de Provinciale Synoden werd niet meer zoo hardnekkig als vroeger tegengegaan. Eindelijk ging

de Statenvergadering uiteen, om na tien dagen weder bijeen te komen. Carleton schreef aan Winwood, thans Staatssecretaris: „Omtrent het punt van den Godsdienst zijn er in de laatste vergadering vrij levendige woorden gewisseld, en vóórdat de leden weer bijeenkomen, moeten zij de gezindheid hunner Steden eerst hooren om te weten of men in eenige schikking kan treden, welke Dordrecht stelt tegen de heftigheid van Rotterdam en hare buursteden, en tegenover de standvastigheid van Amsterdam, (want zoo kan ik den tegenstand tegen de nieuwigheden noemen,) en van Noord-Holland."

In ééne zaak heerschte er echter in de Statenvergadering van Holland eene broederlijke eensgezindheid, en deze zaak was het nemen van eene Resolutie tegen de Papisten! De gecommitteerden van Enkhuizen hadden (29 Juni 1616,) in een geschrift, dat zij eigenhandig aan de Gecommitteerde Staten overgaven, niet alleen geklaagd over de verdrukking, welke de Religieverwanten b.v. te Avenhorn en Grosthuizen, te Berkhout, te Groot-Ammers enz. leden, maar zij hadden ook gevraagd: „Daar wij gelast zijn UE. M. van wege onze respectieve Principalen met allen ernst en ten hoogste te verzoeken, mitsgaders serieuse aanmaning te doen, dat zij tot „soulagement" van het gepasseerde en wegneming van alle „umbragie" en ten einde het een ieder moge blijken, dat de Christelijke Gereformeerde Religie bij publieke autoriteit hier te lande wordt gehandhaafd, orde gelieven te stellen tot wering van de menigvuldige en genoegzaam openbare conventiculen van de Pausgezinden en hunne afgoderijen en superstitiën, welke, door middel van onze verdeeldheden, alomme hun profijt zoeken te doen tot verleiding van vele zielen en ruïne van ons vaderland." [1]) De Staten namen eene Resolutie in dien geest, gesteund ook door hen, die de „Tolerantie" wilden.... voor zich zelven!

Voor een slechts eenigermate scherpziend oog moest het in den zomer van 1616 al duidelijk genoeg zijn, dat de heerschende partij der Libertijnen of de „Arminiaansche Factie," gelijk hunne tegenstanders de Remonstranten noemden, terrein begon te ver-

1) Trigland, bl. 763.

liezen, dat de oppositie toenam in krachten en niet minder in stoutheid. Welke partij zou overwinnaar blijven: die der Staten van Holland en Oldenbarnevelt of die der Calvinistische predikanten? De Aristocratische of Democratische, — om hen voor een oogenblik aldus te noemen? Slechts onverbeterlijke Optimisten of die „niets zagen" konden nog gelooven, dat dit „different" niet „door de wapenen zou moeten worden uitgemaakt" Maar het zwaard was in de vuist van Prins Maurits en deze had zich tot nog toe niet verklaard: hij scheen nog „neutraal" te willen blijven. Aan de partij, wier zijde hij koos, was, naar alle menschelijke berekeningen, de overwinning. Des Stadhouders besluiteloze houding moet menig vurig Calvinist geërgerd hebben.

Graaf Willem Lodewijk van Nassau, Stadhouder van Friesland en Groningen, Prins Maurits' neef, was altijd een ijverig Calvinist geweest; bovendien was hij een tegenstander van het Bestand en, als een Nassau, in niet geringe mate doordrongen van hetgeen hij de „familiebelangen" noemde. Als krijgs- en als staatsman stond hij in groot aanzien bij de Orthodox-Gereformeerden. Willem Lodewijk bezat grooten invloed op Maurits, die hem om zijne talenten en zijn karakter hoogschatte. De Graaf had in zijne stadhouderschappen een voorbeeld gegeven, hoe men tegenover de overwonnen partij diende te handelen. Hij had alle sympathiën van Groningen (de stad) voor „Jesuieten," „mispapen" enz, doen ophouden door een garnizoen van grootendeels vreemde krijgsknechten en het invoeren van predikanten, „zuiver in de Leer," en door een kasteel. De Provincie beheerschte hij geheelenal door den naijver tusschen de stad en de Ommelanden. In Friesland had hij, in 1615, de partij der Libertijnen, Arminianen en Crypto-Papisten tenondergebracht door eene kleine omwenteling binnen Leeuwarden: op de regeeringsbanken zoowel van die stad als van andere Friesche steden waren van nu af aan, sinds 1615, slechts mannen gezeten die „godzalig" waren, die geloofden aan de Absolute Praedestinatie: mannen naar het hart van Bogerman. Friesland en Groningen gehoorzaamden dus hunnen Stadhouder, wanneer hij slechts de volkseigenaardigheden eerbiedigde: en dit alles was het gevolg van eene onbloedige omwenteling, meer door

kloek beleid, dan door woest geweld totstandgebracht. Kon Maurits het voorbeeld van Willem Lodewijk niet navolgen?

Wij willen het den geleerden en scherpzinnigen historieschrijver Rogge [1]) gaarne toegeven, dat „de vrome Graaf handelde ter goeder trouw en uit waarachtigen godsdienstzin," maar wij stemmen ook met hem in, als hij zegt: „Dat neemt niet weg, dat hij verantwoordelijk moet worden gesteld voor de treurige dingen, die gevolgd zijn." De briefwisseling tusschen den Stadhouder van Holland en die van Friesland, voor zoover zij bekend is geworden, begon in Februari 1616. Zij werd drukker, naar gelang de gebeurtenissen in belangrijkheid toenamen: in 1617. Willem Lodewijk spoorde zijn neef aan om partij te kiezen, vóórdat het kwaad erger wierd en de binnenlandsche verdeeldheden den vijand gelegenheid zouden kunnen geven om deze vrijgemaakte landen weder aan zich te onderwerpen. De Orthodoxen waren de echte Gereformeerden. Men moest de predikanten van beide partijen bij beurten in de kerken laten prediken of aan beide partijen kerken inruimen. Wanneer Maurits zich niet bij tijds in de twisten mengde, zouden „die schadelijke consequentiën eindelijk zoozeer de overhand nemen, dat het niet langer in 's Prinsen macht zou staan deze gevaarlijke en vervallene zaken te herstellen, en zouden beide, de Religie en het Gemeenebest, een doodwonde ontvangen. Daarom heeft U. E. H. (Maurits) meer dan oorzaak op dit punt wel te letten en zich niet meer door schoone woorden te laten paaien; maar veel meer acht te nemen op de daden en handelingen, waardoor men zekerlijk de harten en intentiën kan erkennen en lichtelijk oordeelen kan wat consequentiën daaruit volgen moeten; bij zooverre, onder gezochte voorwendselen, de ware oude Gereformeerde Religie en allen die daarvan belijdenis doen in zulke voege zouden worden onderdrukt" [2]).

Zoo schreef Willem Lodewijk en nog veel meer ook liet hij het niet bij éénen keer om Prins Maurits aan te sporen. Toen deze den 14n Januari 1617 voor Gecommitteerde Raden en anderen

---

1) Rogge, *Johannes Wtenbogaert* II, p. 361.
2) *Archives* II, serie I.

de woorden uitte, waaruit het bleek welke partij hij gekozen had, noemde Graaf Willem Lodewijk dit „eene heroïeke resolutie." Weinig tijds later schreef hij zijnen neef, dat „zijn Gouvernement zoowel verzekerd is ten dienste van de Generaliteit, dat ik (Willem Lodewijk) merkelijk reden heb daarvoor God te danken, zijnde alle goede patriotten bijzonder „geanimeerd ende geëdifieerd door de mannelijkheid, die door UE. onlangs is betoond in de zaak van de Religie. Daarvoor weten zij UE. eeuwigen dank en zij hopen met mij vastelijk, dat UE. een geschikt middel zal vinden om haar, de Religie, voortaan ten eenemale te mogen redden, gelijk alhier (in Friesland) gebeurd is." Later nog schreef Graaf Willem Lodewijk aan Maurits: „dat hij zich toch niet in slaap zou willen laten brengen, noch in zijnen loffelijken en heroieken ijver verflauwen, maar door alle wettelijke en gevoegelijke middelen den vervallen staat van de Gereformeerde Religie helpen herstellen en daarvoor zorg dragen. „Dat hij zulks naar plicht en geweten aan het Gemeentebest schuldig was, opdat onder schoone voorwendselen en Machiavellistische streken de tegenwoordige staat van het land en de Gereformeerde Religie geen verdere schade en inbreuk kome te lijden. Hierbij houde UE. voor oogen het voorbeeld van zijnen vader, die voor den staat van het land noodig gevonden heeft de autoriteit van de Justitie; alsmede hoe zorgvuldig deze geweest is, dat de verstandigen en „gequalificeerden" van het land daartoe gesteld werden, en dat hij ook alle gewichtige zaken door hunnen raad en aanzien ten beste heeft kunnen leiden. Wat kan men oordeelen, wanneer men de zaken regelrecht *in contrarium* ziet dirigeeren en alle „maximen van onzen Staat omkeeren?" En later nog in April 1617: „Wtenbogaert houde vrij vol, dat zijne Religie de Gereformeerde is: ik laat de beslissing daarvan over aan de Gereformeerde Kerken van geheel Europa; maar ééne zaak is klaar dat, sinds het begin van den oorlog, men dergelijke nieuwigheden niet in de Kerken van de Nederlanden heeft gepredikt en dat alle dergelijke procedures strekken tot uitroeiing van de Gereformeerde Religie, welke men sinds veertig jaren in deze landen heeft gepredikt, en welke de

steunpilaar is van de Republiek. Men bant haar uit de kerken en berooft haar wederrechtelijk door geweld en vervolgt tirannelijk hen die belijdenis van haar doen."

De sterke aandrang, door Willem Lodewijk op Maurits uitgeoefend gedurenden den loop van 1616 en 1617, was wel niet de eenige maar zeker de voornaamste reden, die Maurits deed besluiten om in de kerkelijke twisten partij te kiezen. Toen hij dit gedaan had, begon hij, gelijk hij als veldheer gewoon was te doen, vastberaden en wel overlegd te handelen. De verbittering van Calvinisten en Arminianen was middelerwijl hand over hand toegenomen. Rotterdam, de verst vooruitgaande stad der Libertijnsche partij, had door het Plakaat van Schieland geantwoord op de scheuring, door de „Doleerenden" in het leven geroepen. Dezen antwoordden met groot misbaar over tiranny en verdrukking en..., gehoorzaamden niet. De Staten van Holland vaardigden hunne Resolutiën uit, doch deze bleven een doode letter voor de steden, die niet wilden gehoorzamen. De Stadhouder werd van alle kanten bewerkt, zoowel tegen de Arminianen als tegen Oldenbarnevelt en diens „factie". Rosaeus eindelijk was stouter dan ooit te voren. Zoodanig was de staat van zaken toen de winterzittingen der Staten van Holland in 1616 werden geopend.

Den „Doleerenden" in Den Haag begon het te vermoeien om naar Rijswijk het „zuivere Woord des Heeren te gaan hooren. Zij wilden binnen 's Gravenhage zelf kerk houden. Reeds in September hadden zij een tweede rekest bij de Staten ingediend. Daarin bleven zij aandringen op eene kerk in Den Haag; de Orthodoxe predikanten daar ter plaatse konden zij, naar hun geweten, niet meer hooren, omdat dezen tegen Gods bevel vrede met de dwaling hielden, door de Resolutie tot onderlinge „Tolerantie" aan te nemen. Wat zij deden deden zij in overeenstemming met de andere Gereformeerde kerken der Geünieerde Provinciën. Er kon alleen uitspraak gedaan worden door eene Nationale Synode, omdat de Gereformeerde Religie geen zaak was, die aan eene bijzondere Kerk of Provincie behoorde. De bewoordingen waarin het rekest was gesteld, ademden weder denzelfden toon van gebiedende „supplicatie", welke aan de Calvinisten, meer dan

aan eene andere sekte, schijnt eigen te wezen. Rosaeus leverde insgelijks een rekest in. Hij beweerde niets misdaan te hebben, verzocht in zijne bediening hersteld te worden, zonder met Wtenbogaert het Nachtmaal te houden, of de Resolutiën aantenemen.

Wtenbogaert, het voortdurend kerkelijk geharrewar moede, had insgelijks zich weder tot de Staten gewend. Hij bood zich zelven als een soort van zoenoffer aan en zeide, dat, na zoolang gearbeid te hebben in de kerk van 's Gravenhage, — de helft van een zestigjarig leven, — hem thans de last, bij alle moeiten en zorgen die men hem aandeed, te zwaar begon te worden; weshalve hij om zijn ontslag verzocht. Noch de Staten, noch Oldenbarnevelt, noch Prins Maurits waren evenwel bereid dit den hofprediker te verleenen. Deze moest dus blijven. Deze rekesten en de kerkelijke geschillen kwamen in de wintervergadering der Staten van Holland weder aan de orde. Wel werd stellig verklaard door de Arminiaanschgezinden, dat men geene verandering in de Religie bedoelde, maar besluiteloosheid en zwakheid begon meer en meer toe te nemen bij de eene partij, terwijl insgelijks de onverzettelijkheid der andere steeds toenam. Bleef de eerste, die nog der meerderheid, aandringen op de handhaving der Resolutiën, de andere, die der minderheid, verklaarde, dat zij zich hiernaar niet zou voegen. Sommige leden drongen aan op de bijeenroeping der Synode; anderen op de bijeenroeping eener Commissie van acht politieke en evenveel kerkelijke personen. Eindelijk kwam men zooverre overeen, dat de Resolutiën zouden gehandhaafd worden, maar met matiging en onderscheiding van toestanden; dat de steden, die ze niet wilden aannemen, daartoe niet genoodzaakt zouden wezen, maar dat deze ook niet zouden toestaan, dat aan de steden en dorpen, welke de Resolutiën hadden aangenomen, door hunne ingezetenen overlast zou worden gedaan; eindelijk zou op de punten van beschrijving voor de volgende Statenvergadering de vraag gesteld worden: of er eene Commissie zou worden benoemd, die in overleg met Z. E. zou onderzoeken, in hoeverre er eene Provinciale Synode van Noord- en Zuid-Holland zou kunnen bijeenkomen. Deze Resolutie diende tevens tot antwoord op de rekesten van de „Doleerenden" en van Rosaeus.

De Staten van Holland schoven dus de beslissing, voor zoover die van hun afhing, weder op de lange baan: eene Commissie zou benoemd worden om tot eene eindbeslissing te geraken! Geen beter middel om zaken te bederven, dan niet tot een besluit te kunnen komen! De Haagsche Calvinisten wisten beter door te tasten. Zij wilden niet wachten met in den Haag zelf hunne afgescheidene Kerk te grondvesten, totdat de Staten in Maart 1617 zouden kunnen besloten hebben ... om wellicht weder uit te stellen. Zij gevoelden, zij wisten, dat zij steun zouden vinden bij Prins Maurits. Deze had zich reeds uitgelaten, dat de Gereformeerden, zij, die zijnen vader op den stoel hadden gebracht, eene kerk zouden hebben, al zou hij er zijne eigen stallen voor leenen. Ook was het hun bekend, dat de Prins tot den Burgemeester van den Haag had gezegd, dat zij een eigen predikant dienden te hebben, al zouden zij er een van Amsterdam moeten leenen. Op Wtenbogaerts vraag om ontslag, zou hij gezegd hebben: „Wtenbogaert behoeft niet heen te gaan, hij is alleen genoeg om tegen vijf Contraremonstanten op te wegen." De Separatisten besloten derhalve eene eigene kerk te houden in den Haag, waarvoor zij een huis, de Proosdij genaamd, huurden: zij hoopten daarin met Januari 1617 hunne godsdienstoefeningen te kunnen houden. De regeering te 's Gravenhage evenwel kwam daartegen in verzet en liet de deuren van dat gebouw verzegelen. De Afgescheidenen lieten daarom niet af van hunne plannen. Op het laatst van December 1616 hielden zij hunne „conventiculen" in het huis van Enoch Much, boekhouder van den Prins, niet ver van de Groote kerk van 's Gravenhage. Het gerucht liep, ontsproten uit het braveeren van ettelijke Calvinisten, dat dezen, den een of anderen dag, de Groote kerk zelve zouden vermeesteren. Zes van de voornaamste Afgescheidenen werden voor gecommiteerde Raden geroepen en tot gehoorzaamheid vermaand, maar zij weigerden te wachten tot de beslissing der Staten.

Wat nu te doen? Den Stadhouder werd gevraagd om de hulp der militaire macht, maar Maurits antwoordde: „De soldaten in den Haag heb ik zelf noodig, en die daarbuiten kunnen niet

gemist worden." Hetzelfde antwoord kreeg ook de Regeering van 's Gravenhage. Hierop besloten Gecommiteerde Raden tot eene vergadering, waartoe Leden van den Hoogen Raad, van het Provinciaal Hof en van de Rekenkamer zouden worden uitgenoodigd met Z. E. den Stadhouder. Deze vergadering werd gehouden den 13n Januari 1617. De Hooge Raad verontschuldigde zich, maar daarentegen verschenen de Regeering en de Advocaat van 's Gravenhage. Oldenbarnevelt was afwezig. Den volgenden dag (14 Januari 1617) verscheen Maurits in de hooge vergadering. Daarin werd besloten aan de „Doleerenden" te kennen te geven, dat Gecommiteerde Raden geen verlof konden geven tot afzonderlijke predikatiën te 's Gravenhage, en dat zij zich van alle vergaderingen buiten de openbare kerken, tot een nader besluit der Staten, dienden te onthouden. Den Prins werd om advies gevraagd. Maurits immers was gezeten op den Stoel van de oude Graven van Holland, waarop hij, dertig jaren te voren, den eed als Stadhouder van Holland had afgelegd. Hierop liet Maurits de Registers der Resolutiën van de Staten voor zich brengen en openen bij den eed, door hem den 14n November 1586 bezworen, en uit dien eed voorlezen de zinsnede, waarin hij had beloofd de ware Geroformeerde Religie te zullen handhaven. Daarna zeide hij met forsche stem: Dien eed zal ik houden en dien godsdienst zal ik handhaven"! Nadat de Arminiaansch-gezinden in de vergadering hem hadden zoeken te beduiden, dat het volstrekt niet de bedoeling was om verandering in de Religie te brengen, werd aan Z. E. volmacht gegeven om met de Afgescheidenen te onderhandelen. Hij ontving dezen denzelfden dag des namiddags, gezeten op denzelfden zetel als de vroegere Graven van Holland. Hij ontving de Deputatie der Afgescheidenen vriendelijk; hij verzocht hen den volgenden dag (het was toen Zaterdag) nog naar Rijswijk te gaan, maar beloofde hun voor den daarop volgenden Zondag niet alléén een huis, doch zelfs de Groote kerk, met een predikant naar hunne keuze, op uren waarop de andere partij die kerk niet gebruikte. De Deputatie der Afgescheidenen was hoogelijk met 's Prinsen woorden ingenomen; zij beloofden den volgenden dag nog naar Rijswijk te gaan, maar

verzochten tevens hunne ouderlingen en diakenen te mogen kiezen. Gecommiteerde Raden namen hiermede genoegen, maar lieten de kwestie van een afzonderlijken kerkeraad onaangeroerd.

De Afgescheidenen hadden dus den Stadhouder beloofd dezen Zondag nog te Rijswijk kerk te zullen houden. Zij deden dit dan ook en wel in grooten getale, maar meer deden zij niet. Een gedeelte ging nog ter kerk naar het huis van Enoch Much. Die te Rijswijk verkozen nog denzelfden Zondag een afzonderlijken kerkeraad: ouderlingen en diakenen. Zij leverden bovendien dezelfde week nog een rekest in bij Gecommitteerde Raden, dat eene verdediging van hun gedrag, meer nog, eene bedreiging, inhield. „Zij zeiden: „ziende dat hunne grieven niet verholpen werden, waren zij genoodzaakt binnen den Haag naar middelen bedacht te zijn om Gods Heilig Woord te hooren; zij hadden daartoe dan ook eene andere plaats (dan de openbare kerken) gekozen; zij verzochten hierin niet verhinderd te worden, daar zij, om des gewetens wille, niet konden terug treden." Er bestond alreeds in den Haag spanning genoeg gedurende de week van 15 — 22 Januari 1617, dan dat dergelijk rekest noodig ware geweest om die nog te vermeerderen, zooals het geval was. In 's Gravenhage was de meerderheid der Protestantsche bevolking den Remonstranten toegedaan, hoe groot en hoe onrustig een aanhang de Contraremonstrantsche Rosaeus ook had. De Arminiaanschgezinden staken dan ook de hoofden bij elkander en leverden Gecommitteerden Raden, den Prins, de drie hooge Collegiën en der Regeering van den Haag insgelijks een rekest in, waarvan de hoofdinhoud was, dat zij niet begeerden in de Groote kerk leeraars te gedoogen, die met hunne leeraren geene gemeenschap wilden hebben.

Den 18n Januari van dezelfde week kwam eene deputatie uit den kerkeraad, bestaande uit de predikanten Wtenbogaert en Lafaille benevens de ouderlingen Hoogerbeets, (die later Pensionaris van Leiden is geweest,) en Strijen zich bij Gecommiteerde Raden beklagen over de inwilligingen, welke de Prins aan de „Doleerenden" had gedaan, en dat dezen een eigen kerkeraad hadden gekozen. Eene Commissie van twee leden van het Provinciaal Hof, twee van de Rekenkamer en eenige Overheids-

personen van den Haag kwamen zich insgelijks over hetzelfde beklagen. Oldenbarnevelt zat thans in het College van Gecommitteerde Raden. De Gedeputeerden der Collegiën werden den volgenden dag voor eene talrijke vergadering verzocht weder te komen. Dit geschiedde. Den 19n Januari waren ook Prins Maurits, voorts Pauw, Pensionaris van Amsterdam, en vele anderen aanwezig, maar men kwam evenmin tot een besluit. De woordenwisseling werd vaak scherp genoeg. De Advocaat verzocht den Prins het oog te houden op zijne garde, die met de „malcontenten" gemeene zaak scheen te maken. Op Oldenbarnevelts' woorden, dat zijne eer als Advocaat het niet toeliet om aan de eischen van Rosaeus toe te geven, zeide Maurits vinnig: „Ik heb mijne eer even lief als gij de uwe, Monsr Barnevelt." Men kwam tot geen ander besluit dan dat de Haagsche kerkeraad de Groote kerk niet wilde inruimen aan een predikant van de „doleerende gemeenten."

Prins Maurits achtte zich gebonden door zijn gegeven woord. Hij vond het wel niet goed, dat de Afgescheidenen overgegaan waren tot het kiezen van eigen ouderlingen en diakenen, maar hij had eens zijn woord verpand. De Calvinisten waren verstandig genoeg om te zeggen, dat zij die verkiezing als niet gedaan wilden beschouwen, maar begeerden den volgenden Zondag in de Groote kerk te prediken; zij begeerden ook, dat Wtenbogaert zou verklaren, dat hij in niets anders bedenkingen had tegen de „Leer" dan in de vijf punten. Maurits, die geen gezag had over de kerkgebouwen, trad thans in overleg met Carleton, opdat de Engelsche Kerk voor de godsdienstoefening der Afgescheidenen zou beschikbaar gesteld worden. Gelijk te begrijpen is had de gezant van Jacobus I hiertegen volstrekt geen bedenkingen: de kerk werd ter beschikking gesteld van de „Doleerenden".

Den volgenden Zondag (22 Januari) stroomde de menigte der „hongerenden naar het zuivere onvervalschte Woord des Heeren" in groote getale naar de Engelsche kerk, waar de rechtzinnige predikant van Rijswijk zou optreden als Leeraar. Een groot aantal Vlamingen uit Leiden en omstreken waren naar den Haag gekomen, om de zegepraal hunner opinie bij te wonen in de

Groote kerk. Hiernaar moesten zij echter nog een paar jaar wachten.

Gecommitteerde Raden hadden het noodzakelijk geoordeeld de Staten van Holland, ter buitengewone vergadering, tegen den 24n Januari 1617 bijeen te roepen. De toestand was ernstig genoeg; minstens even erg als wanneer de vijand eene der belangrijkste steden hadde overmeesterd. Op den bestemden dag verschenen de leden der Staten. Na een tweetal dagen van voorbereidende werkzaamheden werd besloten eene deputatie naar Prins Maurits te zenden. Die Commissie zou hem „levendig het belang van de publieke autoriteit voorstellen en welke de ondienst zou wezen aan het land en aan Z. E. zelven, waanneer in de bestaande scheuring niet werd voorzien." Die Commissie zou den volgenden dag verslag uitbrengen. Op den vastgestelden dag kwam de Commissie dit doen, in tegenwoordigheid van Hollands Gedeputeerden ter Staten Generaal, van den Raad van State, van het Provinciaal Hof, van de Rekenkamer en de Regeering van den Haag, allen door Gedeputeerden dier Colleges vertegenwoordigd. Het rapport luidde, dat de Prins van oordeel was, dat alleen zachte middelen in deze hevige geschillen moesten aangewend worden, en dat hij zich hield bij zijn woord aan de „Doleerenden" gegeven. Nu besloot men Prins Maurits zelven en eene deputatie van den kerkeraad tegen den volgenden dag (den 28n Januari) uit te noodigen.

Dezen verschenen. De Gedeputeerden van alle voornoemde collegiën, benevens alle leden der Staten van Holland, Monnikendam alleen uitgezonderd, waren tegenwoordig. Maurits nam plaats tegenover den President. Uit den kerkeraad waren weder Wtenbogaert, Lafaille, Hoogerbeets en Strijen afgevaardigd. Wtenbogaert voerde voor den Haagschen kerkeraad weder het woord. [1]) „Dat de Afgescheidenen zich de „gemeente" noemden, was volgens hem beleedigend en arrogant: zij konden *leden* der gemeente zijn, maar de Gemeente zijn zij niet. Of zijn de Remonstrantsch

1) Wtenbogaerts *Leven* en het meermalen aangehaalde werk van Rogge zijn omtrent deze bijeenkomst zeer lezenswaardig. Wij zijn uitvoeriger over deze bijeenkomst om hare belangrijkheid. Zij teekent de positie thans door allen bij den Religiestrijd ingenomen.

gezinden *verrotte leden*? Hun verzoek is ongoddelijk; want het verstrekt tot scheuring. Zij bezitten in den Haag twee predikanten van hunne richting, waarom willen zij voor zich een bijzondere kerk? Zij beweren „de zuivere Leer" te hebben; in sommige punten ja! maar niet in de punten, waarin zij ons voor onzuiver houden. Het middel tot „accommodatie" van Z. E. kunnen wij niet goedkeuren. Ons geweten verbiedt predikanten nevens ons toe te laten, die met ons geen gemeenschap willen onderhouden. Toen de Prins den spreker in de rede viel en zeide, dat die voorslag van hem gekomen was, wees Wtenbogaert op de groote moeilijkheden, waarop het zou stuiten. „Hoe men het ook keere of wende, het zal op eene volledige scheuring uitloopen, daar de ééne partij zoo lang zal woelen totdat zij er de andere onder heeft. De Remonstranten zijn vreedzame lieden, maar de anderen willen van geene „Tolerantie" weten. Men lette op den inhoud van het rekest. Zij zeggen, dat zij een eigen kerkeraad gekozen hebben om, eens gescheiden van de oude leeraars, zich niet meer met dezen in te laten; om, wanneer zij een predikant gekozen hebben, zich niet meer met de Kerk te vereenigen. Zij willen een scheidsmuur hebben om de vereeniging die Z. E. voorheeft, te beletten. Men kan volgens uw voorstel de lieden wel onder één dak brengen, maar zij willen ons, de Remonstranten, uit de Kerk drijven, en het zal niet gelukken beide partijen tot één volk te maken." Prins Maurits zeide hierop, dat hij het rekest der Afgescheidenen niet had ingezien; dat men evenwel niet had te vragen naar hunne bedoelingen, maar naar de zijne. Wtenbogaert hernam, dat men wel degelijk acht moest geven op hunne plannen. De Schout van Dordrecht, lid der Staten, Muijs en de raadsheer Cromhout namen de partij op der Afgescheidenen. Wtenbogaert hield vol, dat men nooit zou kunnen toegeven, dat iemand als predikant in den Haag optrad, die hem en zijne ambtgenooten niet als broeders wilde erkennen. „Maar", vroeg Oldenbarnevelt „wilt gij dan dit volk het land uitjagen?" Wtenbogaert hernam: „Wij begeeren niemand het land uit te jagen, ik vrees veeleer dat zij het ons zullen doen. Wij (de Remonstranten) hebben niet te kiezen

tusschen het inwilligen van de scheuring en wegjagen; de tegenpartij moet zich nederleggen bij de „Tolerantie." Zij kan dit, wijl zij hier predikanten van hunne gevoelens hebben." Maurits was van meening, dat alles in orde zou komen, zoo Rosaeus en Wtenbogaert elkander konden verstaan. Na langdurige woordenwisseling eindigde Wtenbogaert met te zeggen: „Noch Rosaeus noch iemand ten gevalle wil ik iets doen, tot oneer van mijn werk in deze Gemeente. Willen U. E M. mij ontslaan, ik heb het reeds herhaaldelijk verzocht: mijn geweten is echter zoo teeder niet als dat van de lieden, die, om in den Haag te willen prediken, het geheele land in beweging brengen, die roepen, dat men hen tiranniseert, als zij geene afzonderlijke kerk mogen hebben; die bovendien de hoogere autoriteiten tarten met luide te verkondigen, dat zij hier toch zullen prediken, ondanks de plakaten."

De vergadering eindigde met even onvruchtbare uitkomsten. De Theologantenhaat scheen ieder in het hart gevaren. Maurits, die met elken dag meer overhelde tot de Contraremonstranten, toonde zijn misnoegen over hetgeen te Leiden, Gouda en Rotterdam geschiedde (waar de Libertijnen en Arminianen meester waren). Predikanten van die steden [1]) vonden goed, om Z. E. beter te onderrichten en overreedden Wtenbogaert om met hen te gaan. Op die audientie zeide de Prins, „dat hij met handen en voeten onze verdrukking zal beletten." De bedoeling dier woorden is ongetwijfeld geweest: dat hij de verdrukking van de eene kerkelijke partij door de andere, welke ook, zou beletten; maar hij zag de Remonstranten voor „verdrukkers" aan.

De Staten van Holland zouden in de gewone voorjaarsvergadering van 1617 weder bijeenkomen. Op de punten van beschrijving stond ook eene benoeming van eene Commissie, uit politieke en kerkelijke personen, om scheuring te voorkomen. De Commissie zou een reglement ontwerpen, waardoor misduiding der vroegere Resolutiën zou worden geweerd en orde op hare uitvoering worden

1) Rogge vermoedt, dat het Grevinckhovius, Van den Borre en Poppius waren. Wtenbogaert noemt geen namen.

gesteld. Den 2n Maart kwam dit onderwerp aan de orde. Prins Maurits woonde de zitting der Staten bij. Oldenbarnevelt voerde het woord. In eene tamelijk uitvoerige rede zette hij uiteen wat men „de kerkelijke Politiek der Libertijnen" zou kunnen noemen. De Prins verklaarde, dat hij van de Resolutiën niets wilde weten; dat men met zachtheid tegen de „Doleerenden" diende te werk te gaan; dat men de afgezette predikanten in hunne gemeenten diende te herstellen, of althans „bij leening" predikanten van de gezindheid der Separatisten moest laten prediken. De invloed van des Stadhouders woorden was op vele leden der Staten niet gering. Hunne weifeling nam toe; de meerderheid echter wilde de eenmaal genomene Resolutiën niet verloochenen. Gelijk alle zwakke Regeeringen, die zich willen staande houden, ofschoon zij gevoelen dat de grond onder hunne voeten begint weg te zinken, zochten zij door ettelijke maatregelen, die een bewijs van „onpartijdigheid" moesten vertoonen, de tegenpartij te gemoet te komen. Zoo veroordeelden zij b. v. een boek van Venator, den bekenden Arminiaanschen predikant van Alkmaar. Voor de Remonstranten, die te Amsterdam sterk hadden te lijden gehad, hadden zij niets anders dan eenige zwakke woorden van aanbeveling bij de Magistraat dier stad. De Prins en eenige aanzienlijke personen beproefden nog wel tusschen Rosaeus en Wtenbogaert vrede te stichten, maar het is de vraag of hunne partijgenooten zoo iets begeerd zouden hebben; gesteld, dat zij zelven het hadden gewild. Rosaeus ging voort met Wtenbogaert uit te maken voor een Sociniaan, voor een ketter, voor iemand die de Godheid van Christus loochende. Wtenbogaert bracht hierover zijn beklag in bij de Staten; dezen moesten wel radeloos worden bij zulk een voortdurend predikantengekijf.

De „doleerende" Calvinisten zaten niet stil. Zij beweerden, dat het kerkgebouw, dat zij in gebruik gekregen hadden, — de Engelsche of Gasthuis-kerk, — te klein was voor hunne gemeente: zij begeerden daarom nog eene andere, en wel de Groote kerk of althans de Kloosterkerk. Voorts wilden zij niet meer een „geleend" predikant, — Swalmius behoorde tot Oud-Beierland, — maar een door hen te beroepen leeraar; eindelijk vroegen zij om het

herstel van Rosaeus in zijne bediening. Deze begeerten, thans bijna reeds eischen geworden, waren geformuleerd in een rekest van de „Doleerenden" aan de Staten van Holland. Dezen stelden het in de handen van de Haagsche Regeering, die het advies van den kerkeraad moest vragen. De kerkeraad stond, na hierover beraadslaagd te hebben, het beroep van een Contraremonstrantsch predikant toe, die gematigd en vreedzaam was, om in de Groote kerk, met de andere predikanten, op te treden: mits de oude kerkeraad bleef. Wtenbogaert, de predikant Lafaille en de ouderling N. Hoogerbeets brachten dit besluit ter kennis van de Magistraat. Wtenbogaert reikte voor zich zelf in het bijzonder een geschrift over, „tot zuivering van eenige beschuldigingen, waarmede de „Schismatieken" mij bijzonderlijk in hun laatst rekest hadden beworpen." [1]) De Regeering van Den Haag stemde in met dit rekest. Prins Maurits zeide: „Dat is het derde affront mij aangedaan door de Magistraat van Den Haag".

De Staten, die de Regeering van 's Gravenhage advies gevraagd had, namen nu, op Oldenbarnevelts voorstel, het Besluit om de zaak in handen eener Commissie te stellen, die over twee dagen haar rapport zou moeten uitbrengen. Tot leden dier Commissie werden benoemd: Hugo de Groot, Pauw, Berk, de Haan en Bruinink: allen Pensionarissen van machtige steden, Contraremonstrantsch en Remonstrantsch-gezinden: Bruinink was Secretaris van Enkhuizen. Dezen, die op den vastgestelden dag (23 Maart) hun rapport gereed hadden, stelden voor: de Kloosterkerk zou in orde worden gemaakt en daarin tegelijkertijd als in de Groote kerk gepredikt worden; Swalmius, die voor de Afgescheidenen predikte, zou onder de predikanten van Den Haag gerekend worden en de beurten in beide kerkgebouwen waarnemen en ook de Sacramenten toedienen; was Swalmius daartoe niet bereid, dan zou de Classis van Dordrecht (waarin alleenlijk Contraremonstranten zaten) een leeraar aanwijzen; wanneer de gewone tijd tot verkiezing van kerkeraadsleden was gekomen, zou men gematigde mannen, beiden partijen niet onaangenaam, kiezen. Dit voorstel werd door de Staten aangenomen.

---

1) *Leven* p. 186.

Het was, gelijk men thans zou zeggen zoo „conciliant" mogelijk. Men wilde alleen, maar geen formeele scheuring; men trachtte tegemoet te komen aan de „gemoedsbezwaren der „Doleerenden," maar, — en hier lag de schier onverbeterlijke dwaling der Libertijnen, — men wilde over die „gemoedsbezwaren" uitspraak doen naar eigen politico-religieuse maximen. De Arminianen wilden de Calvinisten in een kerkverband vasthouden, hetwelk dezen niet begeerden; want zij, de Calvinisten, konden de Arminiaansche „ketterijen" niet gedoogen: daarom wilden zij uit de Kerk, zoolang hunne gezindheid daarin de overwinning behaalde. Eene volledige scheuring, eene nieuwe sekte of, zooals het genoemd werd, eene „doleerende Gemeente," of ook wel, eene „Kerk onder het kruis" was alleen voor de „Zuiveren in de Leer" mogelijk, of wel.... eene Calvinistische Staatskerk!

De Kloosterkerk zou dan voor de Afgescheidenen in orde worden gemaakt. Dit fraaie gebouw werd destijds voor een arsenaal gebruikt. De Magistraat van 's Gravenhage was met de uitvoering dier taak belast. Deze echter ging zeer langzaam te werk. De onwil, die bij vele regenten en mannen, die met de uitvoering belast waren, tegen de „Doleerenden" heerschte, zal waarschijnlijk veel daartoe bijgedragen hebben: wat men niet meer met geweld kon keeren, wilde men toch zooveel mogelijk tegenwerken. De Staten van Holland waren, na den 23n Maart in de kwestie der Haagsche Kerk hun besluit genomen te hebben, op reces uiteengegaan om evenwel spoedig weder te vergaderen. De spanning bleef voortduren en nam al meer en meer toe. Dit blijkt, onder andere uit hetgeen Wtenbogaert omtrent het gebeurde in die dagen heeft geschreven. Nu er meer dan twee en een halve eeuw zijn vervlogen, zouden wij het noemen: „Dominéespraatjes," maar zij hadden in die dagen meer te beteekenen. Het waren uitingen van partijzucht, van verbittering, van verdenking en van hartstocht! Maurits bleef voor den eersten keer weg van het Avondmaal, toen Wtenbogaert het bediende. Er werd reeds luide gesproken van twee factiën: van Oranje en van Spanje, en dat de Advocaat van laatstgenoemde was. De raadsheer Francken, — vroeger de vriend, thans de vijand van Oldenbarnevelt, — zou

gezegd hebben: „Dat het wat anders was dan de Religie en dat de Factie zoude moeten voortgang hebben." Wtenbogaert „vond zich benauwd van alle zijden," [1]) en Rosaeus blies het vuur van tweedracht aan bij zijne talrijke.... „patiënten" en bewonderaars van zijn „martelaarschap," nu hij niet meer in de gelegenheid was om openlijk van den kansel af te bidden en te vervloeken!

Eer de Staten van Holland op reces uiteengingen, hadden zij bovendien met betrekking tot mogelijke gebeurtenissen te 's Gravenhage eenige Besluiten genomen. Ingevalle de „Doleerenden" daar of elders geweld pleegden, zou de Stadhouder verzocht worden zulks te keeren. Z. E. zou in Den Haag meer soldaten doen komen, wanneer zulks noodig was; ook zou de schutterij in dergelijk geval dienst doen. Gecommitteerde Raden zouden dit den Prins mededeelen en, in geval van nood, de Edelen, in Den Haag aanwezig, oproepen; alle officieren en anderen in dienst van den lande zouden gehouden zijn te gehoorzamen. Besluiten, ja; maar de macht om dit al of niet uit te voeren behoorde aan Prins Maurits! En deze had zijne omgeving!

Den 25n April waren de Staten van Holland weder bijeengekomen. De oude kwestie was weder aan de orde. „De Heeren Staten," verhaalt Wtenbogaert, „konden niet resolveeren, vermits de verscheidenheid van humeuren onder hen. Ontzag evenwel van Z. E. deed hen geneigd zijn tot verdere accomodatie der Doleerenden, tegen veler dank, en tot autorisatie van de Scheurkerk, doch zonder formeele Revolutie." De Afgescheidenen zaten niet stil. Den 25n April verscheen een Deputatie van hunnentwege, met den advocaat Gilles de Clargis aan het hoofd. Zij verzochten weder om de Kloosterkerk, bij provisie: de Gasthuiskerk was hun te klein. Vier dagen later kregen zij ten antwoord, dat de Kloosterkerk op s' lands kosten zou gereed gemaakt worden, mits op dezelfde voorwaarden als de Gasthuiskerk; derhalve zonder eigen kerkeraad. De Haagsche Regeering gaf schoorvoetend toe aan deze inwilliging, zoo als wij reeds hebben verhaald.

---

[1]) *Leven* p. 137.

Dit Besluit was door de Staten van Holland genomen, niet dan na vrij hevige debatten. Prins Maurits en de Hooge Colleges waren weder tegenwoordig. Wtenbogaert verzocht en verkreeg audientie „Ik weet wel, [1]) sprak hij, wat Doleerenden vragen. Zij gronden hun verzoek op mijne leer, die zij als voorwendsel tot afscheiding gebruiken. Maar waar is mijn misdaad? Zij verlangen de Kloosterkerk. Van eene verzoening tusschen mij en Rosaeus wordt geen woord meer gerept. Men zegt, dat ik het afstaan der kerk beletten wil. Ik erken tot hen te behooren, die het willen aanzien, maar het niet kunnen goedkeuren. Terwijl de scheuring reeds zoo een groot kwaad is, zal men in plaats van de sekten te verminderen, nu weder nieuwe scheidsmuren optrekken. Daar ik echter zie, dat U E. M. en Z. E. bekommerd zijn om een middel tot accomodatie te vinden, wil ik u een voortreffelijk aanwijzen. Ontslaat mij. Geef mij mijn afscheid, waarom ik reeds zoolang gevraagd heb. De kerkeraad zal niet weigeren, als gij toestemt. Ben ik dan de oorzaak van alles, dan zal door mijn vertrek, buitenlands zoo gij wilt, de rust wederkeeren." Oldenbarnevelt, — die het wel beter wist, — vroeg of dan de zaak zou gevonden zijn. Prins Maurits zeide: „Hij (Wtenbogaert) wil weg, nu hij alles in beroering heeft gebracht, maar men moet hem laten blijven, om alles weder te recht te brengen." De Staten namen het verzoek in bedenking; maar de Arminianen in den Haag wilden niet, dat Wtenbogaert zou afscheid nemen van zijne kerk: zij richtten in dien zin den 3n Mei een rekest aan den kerkeraad, waarin zij niet alleen om zijn aanblijven maar bovendien om het beroepen van een anderen, een Remonstrantsch leeraar, verzochten. Aan dit laatste verzoek werd niet voldaan, en Wtenbogaert kreeg zijn ontslag niet.

De Staten van Holland hadden een afmattend, en in één opzicht althans, — in dat bijleggen der kerkelijke twisten, — wanhopig werk te verrichten. Zij scheidden den 24n Juni 1617, om over drie weken weder te vergaderen: hopende, dat ieder der

---

1) In het kort medegedeeld door Rogge, uitvoeriger door Wtenbogaert in zijn *Leven*.

leden zich zou bedenken en bij Gods genade tot eene uitkomst in deze Religiegeschillen komen zou. De Doleereenden van 's Gravenhage zouden, wat hun belangde, althans den Gordiaanschen knoop doorhakken.

Zooals wij verhaald hebben, had de Haagsche Magistraat schoorvoetend in het afstaan der Kloosterkerk toegestemd. De ontruiming van het oude gebouw en de inrichting daarvan tot de godsdienstoefeningen ging langzaam te werk. Dat talmen, dat — waarschijnlijk niet ten onrechte — op de ongunstigste wijze werd uitgelegd, verdroot de Calvinisten. Zagen dezen wellicht liever, dat men zich van de kerk meester maakte, dan dat deze, althans oogenschijnlijk, hun goedwillig werd ingeruimd? Hoe het zij, den 9n Juli sloeg de „Doleerende gemeente" zelve de hand aan het werk. In den vroegen morgen kwamen zij naar het gebouw, brachten er een predikstoel en zitbanken in, en de godsdienstoefening kon denzelfden dag nog een aanvang neemen. Hun predikant, wiens „stichtend woord" hun reeds ettelijke keeren de zuivere en niet gealtereerde leer" verkondigd had, trad denzelfden dag des vóor en ook des namiddags op. Deze werd den volgenden dag voor den kerkeraad geroepen en om rekenschap zijner handelingen gevraagd. Hij zeide, dat hij niets liever verlangd had dan naar zijne vroegere gemeente, Oud-Beierland, terug te keeren. De Prins echter had hem dit niet toegelaten. Nu had hij het beter gevonden dat hij, dan wel eene vreemde leeraar, was opgetreden. Den volgenden Zondag was Prins Maurits voor het laatst in de preek in de Fransche kerk; maar den 23n Juli ging hij openlijk met een talrijk en aanzienlijk gevolg naar de Kloosterkerk naar de predikatie van den predikant, die optrad voor de „doleerende Gemeente. Deze kerkgang des Prinsen had eene groote beteekenis. Thans had hij in het openbaar voor allen getoond, dat hij partij gekozen had voor de Contraremonstranten.

Weinigen tijd vóór dit geschiedde had Wtenbogaert aan Hoogerbeets geschreven: „Ik zie wel, men moet dat volk zijn zin geven. Doet men het niet, zij zullen geweld gebruiken, wetende wien zij in den rug hebben. Geef het vrijheid om eene bijzondere kerk op eigen kosten in een huis op te richten, het

zal niet rusten, vóórdat het de Groote kerk heeft en schadeloosstelling ontvangt; krijgen zij de kerk nevens mij, zij zullen niet rusten vóór zij mij er uit hebben. Zij zullen onder 's Prinsen bescherming al hooger en hooger eischen stellen en al wat in hun voordeel geschiedt zal ontvangen worden als een weldaad uit de handen van Z. E. Pepijn zal de Kerk helpen en de Kerk zal Pepijn koning maken. Als het ordelijk en langs wettigen weg geschiedt, wil ik mederoepen: *Vive le Roy!* en God voor zijn leven en welvaren bidden. Maar ik vrees voor entremiteiten en confusiën?" Wtenbogaert zal, toen hij dit schreef er misschien niet aan gedacht hebben, hoe in de jaren toen hij nog een kind was, de partij, waarvan hij thans een der hoofdleiders was, de oude instellingen des lands had omvergeworpen en „Pepijn" dat is: Willem van Oranje, tot „Koning" dat is: Graaf van Holland had willen maken.

De slag was gevoelig voor de Arminianen; want nu de Prins openlijk partij getrokken had, was hunne nederlaag begonnen. Zij, die zeiden alles veil te hebben voor de „Tolerantie" en voor de „vrijheid," hadden echter zelf weinig verdraagzaamheid en vrijheidszin, anders dan met woorden, getoond. Niet zonder grond kon van de politico-religieuse partij, die thans reeds wankelde en spoedig zou vallen, gezegd worden: „het valt niet te loochenen: het thans gevolgde stelsel der (Libertijnsche) Regeering was een onafgebroken rechtsverkrachting, krenkende onderdrukking van een groot gedeelte der burgerij en wel in datgene, waarin de menschheid verdrukking het minst kan lijden." [1])

1) Naber l. c. p. 90.

HOOFDSTUK II.

De akte van Separatie. De scherpe Resolutie.

Wij hebben het verhaal van de gebeurtenissen in Den Haag, waar Rosaeus zulk een belangrijke rol heeft gespeeld, niet willen onderbreken. Het ter kerke gaan van Prins Maurits naar de Kloosterkerk was het eind van een ander bedrijf van het treurspel, dat den 13n Mei 1619 eindigde met het schavot voor Oldenbarnevelt opgericht. De zaken hadden intusschen, nog vóórdat de finale overwinning der „Doleerenden" in den Haag een feit was geworden, niet stil gestaan. Al sneller en sneller waren de gebeurtenissen elkander opgevolgd, en steeds meer en meer was men de ontknooping nabijgekomen. Die gebeurtenissen echter loopen vaak zoo in elkander, dat men haast in gevaar zou verkeeren de taak van den historieschrijver geheel uit het oog te verliezen en die van den kronijkschrijver op zich te nemen.

De geschiedschrijver Brandt begint met de volgende woorden zijn verhaal van hetgeen in het jaar 1617 is voorgevallen: [1]) „De scheidingen en scheuringen, vruchten der twisten en baarmoeders van meerdere verwijderingen met schadelijke gevolgen, gingen nu wijder voort. De paden, die men daartoe insloeg, waren zeer verscheiden, naar gelegenheid van tijden, personen en zaken. Doch van hetgeen hier meest aanmerkelijk is, zoo op de oorzaken der afzondering als op de manier der scheuring, zal ik hier iets aanteekenen en met de woorden van Hugo De

[1]) *Brandt. Historie der Reformatie.* Deel II, p. 457,

Groot, bevelende den lezer het oordeel der zaken. Toen er omtrent dezen tijd een boek onder den naam van *Lucius Verus* was in het licht gebracht, waarin onder andere werd beweerd, dat het gevoelen der Remonstranten, gelijk het in de vijf artikelen werd begrepen, in de Kerk niet verdragelijk is, werd daarover door H. De Groot in zekeren brief aan Vossius den 12n Januari geschreven aangeteekend: „dat de voornaamste voor„vechters der Contraremonstranten zulks nooit bij ons hadden „gezegd, ja, dat ze in het jaar 1611 hadden beloofd, dat ze „met de anderen vrede zouden houden en dat degenen, die op „de scheuring drongen, de oorzaken plachten te zoeken uit zaken „na de Haagsche Conferentie voorgevallen. Of uit eenig boekske „der Remonstranten, na de Conferentie uitgegeven, waarin gespro„ken werd van de Leer der Contraremonstranten uitteroeien, of »uit het weigeren van het openen hunner gevoelens in de Confe„rentie te Delft, of omdat ze sommiger licentie hadden door de „vingeren gezien". Dit zegt Brandt. De door hem aangehaalde woorden van Hugo De Groot zijn aan Vossius. In zijne „Verantwoording" komt H. de Groot nader op de oorzaken der scheuring terug. Uit een historisch oogpunt, wat de aanhitsers der betreurenswaardige kerkelijke twisten van het begin der XVIIe eeuw belangt, verdient vooral opmerking wat hij zegt: „De ondervinding heeft geleerd, dat in plaatsen, waar weinig vreemdelingen waren, — gelijk te Rotterdam, — ook zeer weinig personen zich bevinden geneigd tot scheuring, en deze nog wel van zulke qualiteit, dat zij niet wel konden verwachten eenige bevordering tot ambten, omdat daar te veel anderen waren beter daartoe bevoegd; daartegenover te Haarlem en te Leiden, — steden, die eene groote menigte van uitgewekenen uit Vlaanderen en andere kwartieren eertijds hebben ontvangen, toen andere steden daarin zwarigheid maakten, — ziet men, dat de menigte van hen die zich afzonderden groot is geweest en daaronder het getal van burgers verre het minste. De scheuring is ook op sommige plaatsen niet van zelf gesproten en voortgegaan ,maar het is door inlichtingen gebleken, dat eenige predikanten van buiten zijn gekomen om de lieden op te hitsen. Nadat zij een klein

getal vergaderd hebben, hebben deze predikanten terstond en in het heimelijk een nieuwen kerkeraad geformeerd om aan de scheuring een blijvende en voortdurende gedaante te geven".

Een der grootste mannen van Nederland, die in deze rampspoedvolle tijden heeft geleefd, die er zelf het slachtoffer van geworden is, die voorzeker beter dan één zijner tijdgenooten het innerlijke der gebeurtenissen van zijnen tijd kon doorzien, Hugo De Groot, schrijft derhalve de godsdiensttwisten der XVIIe eeuw voornamelijk toe aan predikanten en vreemdelingen, die op onzen „gastvrijen bodem," zooals men zegt, ontvangen waren. Dan laten wij den draad van ons verhaal weder opvatten.

De scheuring bestond reeds in de gemoederen, vóórdat zij een bepaald feit geworden was. De Calvinisten konden geen vrede meer hebben met de Arminianen, de Libertijnen, de Ketters. Nu zij door den steun, welken de Staten van Holland aan de „Tolerantie" schonken, geen meesters in de kerken konden wezen, besloten zij zich af te scheiden. Dat er onder die ijverige, die geestdriftvolle, die onverdraagzame en ketterjagende predikanten mannen zijn geweest, begaafd met een organiseerend talent, met een scherpen blik, lijdt geen twijfel. Men behoeft slechts Plancius te noemen. Zij zagen in de „Tolerantie" het verderf der „Zuivere Leer" en in de stille medewerking der Staten van Holland tot die „Tolerantie" den ondergang van den vrijgemaakten Staat, die alleen steunde op het „zuivere Woord Gods." Vandaar dat zij besloten om niet te berusten, maar liever nog zich af te scheiden, gelijk hunne vaderen hadden gedaan tegenover den Roomschen Antichrist. Den 27^n^ Januari 1617 kwamen zij te Amsterdam heimelijk bijeen: Plancius en Hallius, predikanten te Amsterdam, Borrius, predikant te Groot-Ammers, Jacobi, predikant te Haarlem, met ouderlingen der „doleerende Kerken" in Zuid- en Noord-Holland. In die vergadering kwam de „Akte van Separatie" totstand, waarbij de formeele afscheiding van de thans heerschende Gereformeerde Kerken in Holland werd geformuleerd. [1])

---

1) Men vindt de volledige tekst van dit en van de volgende stukken bij *Brandt l. c.* D. II, p. 460 enz.

Daarin werd gezegd, dat zij, door den Heer tot wachters in Gods huis gesteld, hadden moeten zien, dat eenigen van de ware Leer van Christus en zijne Apostelen en van de Formulieren van Eenigheid, den Catechismus en de Belijdenis, waren afgeweken; dat zij die zich Remonstrant noemen de leer van God en de verdiensten van Christus verkleinen en hen die bij de Zuiverheid der Leer blijven, belasteren als weerspannig aan het gezag der Staten, de vergaderingen, die hunne nieuwigheden tegenspreken, voor oproerig houden en met burgerlijke straffen door de Overheid in hunnen godsdienst zoeken te beletten. Dat zij daarom met deze Akte verklaren, dat de broeders, welke zich van zulke kerkberoerders afscheidden, zeer wel deden. Dat zij de Remonstranten, die de vijf artikelen en de gewaande kerkordening zoeken staande te houden, hielden voor dusdanigen, met wie het hun niet vrij stond bijeenkomsten te houden, noch hen voor medeleden te erkennen. Dat zij zich daarom volkomen van dezen afscheidden en, naar hun geweten, zich niet konden laten bewegen om zich met zoodanige Remonstranten weder te laten vereenigen, totdat door eene wettige Nationale Synode, naar het Woord Gods oordeelende, daarin anders werd voorzien." Plancius was voorzitter en Samuel Van den Borre (Borrius) van Groot-Ammers secretaris van de vergadering, waarin deze „Akte van Separatie" werd aangenomen.

Het schijnt echter, dat vele Contraremonstranten zwarigheid gemaakt hebben om tot deze volledige scheuring toe te treden. Althans er werd in eene volgende vergadering, den 8n Maart, besloten om hen die aarzelden, aan te sporen en gelden voor de afgescheidenene kerken te verzamelen. Tegen den 10n April werden de afgevaardigden van de verschillende „doleerende kerken" weder bijeengeroepen: ieder hunner, die op deze vergadering verscheen, moest van geloofsbrieven zijn voorzien. Plancius was weder voorzitter en Johannes Lydius, de predikant van Oudewater, welke in dat stadje reeds zooveel onlusten had uitgelokt, secretaris van de vergadering op den 8n Maart gehouden. Den 4n April werd in den Kerkeraad van Amsterdam, met meerderheid van stemmen, besloten om de Akte van Separatie te onderteekenen.

Vóórdat de vergadering, tegen den 10n April te Amsterdam bijeengeroepen, werd gehouden, hadden echter Gecommitteerde Raden de Regeering dier stad aangeschreven om de beraamde bijeenkomst te verhinderen, of, zoo zij al werd gehouden, toe te zien, wat er werd verhandeld. „Naar Apparentie zou die vergadering van kerkelijke personen gehouden worden, om te arbeiden tegen de Besoigne van de Heeren Staten." Dit althans zeiden Gecommitteerde Raden in hunne aanschrijving aan Amsterdam. En zij hadden zich niet vergist. Het schijnt dan ook, dat het met de vergadering van den 10n April gebleven is bij het plan en dat zij niet is doorgegaan.

De leiders der beweging hadden echter daarom van hun plan geen afstand gedaan, al hadden de Amsterdamsche Contraremonstranten, die in de Stedelijke Regeering de meerderheid hadden, het voor het oogenblik niet raadzaam geacht dat die leden binnen de muren van hunne stad zouden vergaderen. Wellicht ook, — hierin aan hun politiek beginsel getrouw, — wilden zij liever in het geheel geen vergadering houden, dan zulks te doen onder toezicht van Regeeringscommissarissen. Wat hiervan ook zij, den 25n Juli had eene nieuwe vergadering van kerkelijke personen van sterk gekleurde Contraremonstrantsche gezindheid plaats: ditmaal te 's Gravenhage zelf. In die hofplaats was men thans, nu Prins Maurits zich had verklaard, niet minder veilig dan te Amsterdam. Het was evenwel niet genoeg, dat men zich afgescheiden had van de Remonstranten; men moest ook de Broeders, die „zuiver gebleven waren in de Leer," nauwer nog aan elkander verbinden. Voor de Calvinisten was het middelpunt, waarom zich, eenig en alléén, alles bewoog, de bijeenroeping van de Nationale Synode; evenals voor Aersens, Pauw, Duyck en anderen de politieke quaestie zich eenig en alléén bewoog om de vraag, hoe men den gehaten Advocaat zou doen vallen. De predikanten en ouderlingen kwamen alzoo den 25n Juli 1617 te 's Gravenhage bijeen en verbonden zich door eene *Akte van Unie*, waarvan de inhoud in hoofdzaak was:

Na gewezen te hebben op de afwijkingen in de Leer van de zijde der Remonstranten, op hunne Remonstrantie aan de Staten van Holland in 1610, op hunne bedenkingen tegen den Cate-

chismus en de Belijdenis, op hunne minachting voor eene Nationale Synode, op de verbreiding hunner gevoelens in predikatiën en in gedrukte boeken: „zoo is het dat wij, kerken en kerkedienaars, als dienaren des Woords, Ouderlingen en Diakenen, zoo nieuwe als oude, ressorteerende onder de Classen van.... goedgevonden hebben, om nevens anderen tot instandhouding van de zuivere Leer en goede orde der Kerken met elkander nader te vereenigen, en beloven elk, hoofd voor hoofd, dat wij, door de Genade Gods, onder behoorlijke gehoorzaamheid aan de Staten dezer landen, onze hooge Overheid, zullen vast en onbeweeglijk houden niet alleen aan de voorschreven goede orde, maar voornamelijk aan de zuivere leer der Christelijke Gereformeerde kerk, gelijk zij naar den inhoud van Gods Woord en de voorschreven Formulieren van Eenheid, in haren rechten zin verstaan, van het begin der Reformatie af in deze landen algemeen is geleerd; dat wij deze zullen voorstaan en bevorderen, waar wij kunnen en mogen; dat, welke zwarigheden den een of ander om die leer of kerkorde zouden mogen overkomen, deze ons allen gelijkelijk zullen aangaan, en wij naar ons uiterste vermogen elkander getrouw de hand zullen bieden; dat in de zwarigheden over de Leer en de orde de een niet zal doen zonder advies en goedvinden van den ander, naar de beraamde Correspondentie, die wij te dien einde naarstelijk zullen onderhouden; dat wij eindelijk ten zijnen tijde, zoo de Nationale Synode met den eerste niet wordt gehouden, nader met elkander zullen letten op hetgeen uit onzer aller naam tegen genoemde Remonstranten en tegen hunne leer zal moeten gedaan worden, gelijk reeds eenigen van de medebroeders, door voorvallenden dringenden nood, zijn begonnen te doen." Dit stuk werd onderteekend door een groot getal predikanten, ouderlingen en diakenen van de Rechtzinnigen; die niet konden schrijven, plaatsten hun merk onder het stuk. Daar er onder de „medebroeders" velen gerekend werden, die wel van harte de onderteekening der „Akte van Unie" toegedaan waren, maar nog weifelend bleven, in afwachting van eene Nationale Synode, werden dezen door de vergadering beschouwd als „vertrouwde broeders, waarmede de beraamde

Correspondentie zou mogen gehouden worden; maar, ingevalle de Nationale Synode geen voortgang had, zouden zij de andere „broeders" helpen om met den allereerste en op de gevoegelijkste wijze eene geheele en eenparige scheiding te beramen".

Deze *Akte van Unie,* waardoor zich de ijverigste Calvinisten verbonden om hunne beginselen in de kerkelijke quaestiën te doen zegevieren, of, zoo dit niet kon, zich af te scheiden van de Kerken, die aan de Arminiaansche punten bleven vasthouden en de door de Staten bevolene „Tolerantie" begeerden te handhaven, was niet geheelenal ongelijk aan het vermaarde „Compromis der Edelen" in 1566. Daarmede werd ook het openlijk verzet tegen de toenmaals bestaande Regeering aangevangen en was het voorspel van de tallooze daarop gevolgde jammeren. De scheuring in de Gereformeerde Kerk was door de Contraremonstranten, door de heftige Calvinisten gemaakt, door hen, die zich vervolgd achten, zoolang hunne meeningen niet uitsluitend zegevierden over de meeningen der anderen, zoolang deze niet geheelenal waren onderdrukt geworden. De vergadering in Den Haag, waarop den 25n Juli 1617 de Akte van Unie was geteekend, werd gevolgd door andere, meer of minder geheime, bijeenkomsten van de leiders der Calvinisten te Amsterdam, te Schiedam, zoowel nog in het zelfde jaar als in het volgende. Eenheid van handelen, organisatie, correspondentie der leden ontbraken niet aan de ijveraars.

De Remonstranten gevoelden in het begin van 1617 reeds, dat zij niet meer de heerschende partij in de Kerken waren; dat hunne tegenstanders meer en meer steun vonden; dat de „Tolerantie", door hunne politieke geestverwanten gebiedend voorgeschreven, volstrekt niet meer in acht genomen werd; dat zij van aanvallende partij verdedigende waren geworden. Hoe lang en in hoe verre zou hunne verdedigende tactiek kunnen volgehouden worden?... In Maart 1617 kwamen ten huize van Wtenbogaert te 's Gravenhage ettelijke predikanten uit Noord- en Zuid-Holland, alsmede uit Utrecht bijeen. Reeds eene maand te voren schijnt het plan tot een dergelijke bijeenkomst door Wtenbogaert, Grevinckhovius en anderen te zijn beraamd. „Het resultaat

hunner overleggingen werd nedergelegd in achttien artikelen, waarin gansch andere beginselen werden uitgesproken dan in de Akte van Unie, die de Contraremonstranten in hunne Correspondentievergaderingen hadden opgemaakt. De grondslagen van dezen bond waren vrijheid en verdraagzaamheid. Deze nadere Unie der Remonstranten bleef een diep geheim. Zij droeg geene andere vruchten dan de inlevering van een nieuw vertoog bij de Staten, alsmede dat de Remonstranten in den strijd, die hen wachtte, tot het laatst elkander getrouw zijn gebleven." [1])

Maar reeds vroeger, den 26n Januari 1617, hadden dezelfde Remonstrantsche predikanten aan de Staten van Holland een verzoekschrift gericht, waarin zij verzochten, dat „H. E. M. alle Remonstranten en die met hen gemeenschap hielden op alle plaatsen bij hunne publieke diensten, tegen alle menschelijke vonden en gepleegde nieuwigheden, geliefden te handhaven, met wering van alle scheuringen, die het Vaderland en de Gereformeerde Kerken ten hoogste schadelijk en verderfelijk waren."

„Anders zou het den Remonstranten onmogelijk zijn, wanneer zij aan de gemelde Resolutie (tot vrede der kerken) gebonden bleven en de anderen zich daarvan ontsloegen, zich binnen de palen hunner voorgaande moderatie te kunnen houden, maar zij zouden genoodzaakt wezen, tot kwijting van hun geweten voor God en tot voorstand Zijner waarheid, de Christelijke gemeenten in het openbaar en bijzonder van de nieuwe en van nieuws inkruipende geestelijke of kerkelijke tiranny en hetgeen daarop volgen zou, behoorlijker wijze te waarschuwen en voorts te doen, hetgeen zij ambtshalve, altijd onder behoorlijke gehoorzaamheid aan H. E. M., schuldig waren." [2]) Op dit verzoekschrift kregen zij geen antwoord. Zij zouden zich hebben moeten getroosten met de aanmerking van eenige leden der Staten: dat men de gehoorzamen niet diende te ontslaan van hunne gehoorzaamheid om de ongehoorzaamheid van anderen. Zouden niet reeds ettelijken der Heeren Regenten zich pijnlijk aangedaan gevoeld hebben, nu

1) *Rogge* II 415..
2) *Brandt* II 465.

zij de handen hadden gestoken in dat predikantenwespennest?...

De Staten van Holland werden spoedig daarna onthaald op eene tweede Remonstrantie, hun aangeboden den 17n April 1617. Deze was het werk van Wtenbogaert, die nog altijd de beste schrijver en de uitnemendste der Arminiaansch gezinde predikanten was. Wij kunnen die Remonstrantie in haar geheel niet overnemen. „Het vertoog heeft ten doel de ongerijmde beschuldiging te weerleggen, waarnaar inzonderheid de Prins en Graaf Willem Lodewijk maar al te zeer schenen te luisteren, dat de leer der Remonstranten iets geheel nieuws zou zijn. De Contraremonstranten, die een generaal complot schenen te maken over geheel het land, om zich tegen de „Tolerantie" te verzetten; die er op uit waren het wettig gezag der Overheid in kerkelijke zaken onder den voet te helpen, hadden haar uitgedacht, om de Remonstranten in discrediet te brengen. Van oudsher had men de waarheid op die manier pogen verdacht te maken. De Remonstranten beriepen zich echter voor hun gevoelen op den Bijbel en de Christelijke Oudheid, en hunne stellingen waren dus wel zoo oud als die der tegenpartij, welke eerst vóór een veertig jaren waren opgeworpen. Men wees op de Confessie en den Catechismus, maar behalve dat deze geschriften van den aanvang niet als geloofsregelen waren opgenomen, zou het toch uiterst moeielijk zijn te bewijzen, dat de vijf artikelen der Remonstranten daarmede in strijd waren. Daarentegen bleek genoeg, dat Gomarus, Trigland, Hommius en andere Contraremonstranten een aantal nieuwigheden op den voorgrond stelden." Deze tweede Remonstrantie [1]) eindigde met de woorden: „De Remonstranten verzoeken derhalve, dat zij gehouden mogen worden voor mannen, die begeeren te blijven bij de H. Schrift, bij de eerste rechtzinnige Christelijke Kerk en bij den waarachtigen grond der Reformatie, hier te lande aangenomen, dat U. E. M. diensvolgens medelijden gelieven te hebben met de Christelijke ledematen te Amsterdam, [2]) die in overeen-

1) Wij nemen al weder het overzicht dier tweede Remonstrantie over van *Rogge*, stellig den zekersten leidsman: wij hebben evenwel het stuk en die daarop betrekking hebben in haar geheel gelezen.

2) Hierover straks.

stemming met het gevoelen der Remonstranten en uwe Resolutie aan de oude Reformatie willen vasthouden en door het invoeren van nieuwigheden, zoowel als door het gestadig veroordeelen van de oude Leer, verhinderd worden de Christelijke Gereformeerde Religie openlijk in de kerk aldaar uit te oefenen, opdat hun daar en elders, zoowel als den Contraremonstranten op andere plaatsen, vrije godsdienstoefening naar hun gevoelen vergund worde."

Deze tweede Remonstrantie verscheen spoedig, nadat zij bij de Staten was ingediend, in het licht. Geschrift op geschrift volgde elkander op, zoowel van de eene als van de andere partij. Wtenbogaert trad op als verdediger van de Remonstrantie, die zijn werk was: de tegenpartij bleef het antwoord niet schuldig, hoewel de meerderheid in talent nog aan den Remonstrant bleef. Men was hardnekkiger dan ooit: niet één werd overtuigd door de argumenten, welke de schrijver onwederlegbaar achtte; hoe meer geschrijf, hoe meer haat, en de gemeente, medegesleept door die „dienaren Christi", stond, in twee vijandige maar ongelijke kampen verdeeld, tegenover elkander.

Waar de „Arminiaansche factie", gelijk zij door de Contraremonstranten werd genoemd, geheel meester was van het terrein, ging zij evenwel niet zeer „tolerant" te werk om de „Tolerantie" in te voeren. Zij vervolgde evenwel niet, zoo heette het althans, om geschillen in de Religie, maar om verzet tegen de Overheid. In Holland waren weinig steden, waar de Libertijnsche Regeering niet had te kampen tegen de leden der „doleerende Kerk", in haar midden opgestaan. Onbetwist meester van het terrein waren de Libertijnen alléén in de stad en Provincie Utrecht; niet in Holland en alle plaatsen, onderworpen aan het rechtsgebied der E. M. H. van Holland. In de stad Utrecht waren de Libertijnen volstrekt heer en meester, sinds de poging tot omverwerping der bestaande orde van zaken in 1612 had gefaald en de Overheid alle verdere pogingen daartoe had onderdrukt. Hoewel zij rechtens niets te zeggen hadden binnen de palen van het Sticht, noch binnen de stad Utrecht zelve, oefenden toch Oldenbarnevelt en Wtenbogaert grooten invloed uit in die Provincie en die stad.

Men heeft wel eens, en niet zonder grond, gezegd, dat de Advocaat van Holland nog meer in de Provincie Utrecht vermocht dan in Holland, ofschoon hij in dienst van laatstgenoemde Provincie stond.

De Regeering der stad Utrecht, niet zonder reden wantrouwend omtrent de gezindheid der Calvinisten in die stad, was dan ook besloten niet toe te geven, de „Tolerantie" door te zetten, de vorming van „doleerende kerken" tegen te gaan en alle afscheiding te voorkomen. Deze gezindheid leidde haar tot de uitvaardiging van een plakaat, dat geheelenal tegen de ondernemingen der Calvinisten was gericht. Het was gedagteekend van 31 Maart 1617. In den aanhef werd gezegd, dat de Regenten, om alle misverstand te voorkomen, gelijk zulks over het stuk van de Praedestinatie en den aankleve van dien in sommige nabuursteden was gebeurd, in den jare 1612 eene kerkordening hadden ingesteld, hoe de verschillende predikanten in onderlinge Tolerantie zich zouden hebben te gedragen. Hierdoor was dan ook de goede vrede en eensgezindheid onderhouden geweest. Vandaar dan ook dat niemand eenige wettige redenen had om „Conventiculen" te houden, veel minder om zich onder den dekmantel van den Gereformeerden Godsdienst af te zonderen. Desniettemin wisten sommige onrustigen, niet vrij van de voorgaande muiterij in 1612, zoo met den naam van de Gereformeerde Religie te spelen, dat zij, met verachting van degenen die God over hen gesteld had, begonnen waren zich af te scheiden en scheuring te weeg te brengen; ofschoon de predikanten, met hen eensgezind van gevoelen, toch zeer wel met hunne medebroeders de eensgezindheid bleven onderhouden. Om die redenen verbood de Regeering van Utrecht aan een iegelijk om onder den dekmantel der Gereformeerde Religie vergaderingen te beleggen, bij te wonen enz. hetzij heimelijk of in het openbaar, in hunne kerken, kloosters, velden enz. anders dan in vergaderingen openbaarlijk, op de gewone dagen en op de gewone plaatsen door de Overheid toegestaan. Ook werd verboden om met meerdere personen in plaatsen buiten de Provincie predikatiën te gaan hooren of de Sacramenten te gebruiken: alles op straffe van voor den eersten keer geen handwerk, nering of handel

voor den tijd van zes weken te mogen uitoefenen, voor den tweeden keer zijn burgerrechten te verliezen en voor den derden keer uit de stad en haar gebied te worden gebannen.

De opstand tegen Philips II was geschied om „vrijheid van Godsdienst", maar de verdraagzaamheid der Utrechtsche Libertijnsch-gezinde Regenten gaf al zeer weinig Godsdienstvrijheid. 't Is waar, zij bracht hen, die zich afscheidden, niet meer op het schavot, omdat de tijden veranderd waren; evenmin als men in de tweede helft der XIXe eeuw een schapendief meer ter galge doemt, gelijk honderd jaren geleden nog geschiedde. De „Tolerantie" van de Utrechtsche Heeren was echter even groot als die van Viglius of van Granvelle. Ook zij „tolereerden" slechts hen, die niet tegen hunne autoriteit in verzet traden.

In andere steden, waar de Libertijnen in de regeeringsbanken zaten, was men niet zoo scherp als in Utrecht: trouwens men had dáárvóór weinig jaren een gevaarlijken opstand onderdrukt en men gevoelde zich elders niet zoo sterk als de heerschende partij in het Sticht. Die steden behoorden ook schier alle tot Holland. Om eenige steden van minder gewicht niet te noemen, bepalen wij ons tot Rotterdam. De Vroedschap dier stad stelde in Februari 1617 aan de Contraremonstranten voor eenige predikanten van hunne gezindheid aan de Regeering voor te dragen, opdat uit dezen één zou gekozen worden, die in de openbare kerken „Gods Woord" zou prediken. Alléén wilde de Vroedschap niet, dat een afzonderlijke kerkeraad, — het formeele teeken van volledige afscheiding, — zou ingesteld worden. De ledematen der „doleerende Kerk" wilden in geene schikking treden: zelfs niet, ofschoon onder den invloed van Hugo De Groot door de Regenten was voorgesteld om aan Grevinckhovius, die van den kansel af evenzeer „donderde" tegen de Gomaristen als Rosaeus dit deed tegen de Arminianen, zijn afscheid te geven. Prins Maurits zelf vond de schikking zeer goed, maar de heftige Calvinisten wilden eene Nationale Synode; zoo niet, de scheuring.

Toonde men zich te Rotterdam geneigd tot eenig vergelijk, niet aldus te Amsterdam, waar de Contraremonstranten geheelenal meester waren en Petrus Plancius geen minder ijveraar was dan

Rosaeus te 's Gravenhage. Er waren te Amsterdam ettelijke Remonstranten, niet vele, maar deze waren aanzienlijke lieden, zooals Rem Bisschop, broeder van den Leidschen hoogleeraar Episcopius, en Jacob Laurensz. Reael, door huwelijk vermaagschapt met Arminius. Deze Remonstranten nu wenschten de „Tolerantie" ook op zich te zien toegepast. Ze begonnen met de herstelling van den afgezetten Waalschen predikant Goulart te vragen, maar vruchteloos. De Arminiaansche Walen lieten nu voor hunne kleine kudde een proponent Batelier prediken, die evenwel spoedig daarna vertrok naar Kralingen. De Hollandsche Remonstranten te Amsterdam volgden hun voorbeeld : zij verzochten den predikant Sopingius van Warmond hunne godsdienstoefeningen te willen leiden. De eerste predikatie van Sopingius te Amsterdam geschiedde den 5n Februari 1617, voor ongeveer twee honderd personen; maar reeds bij die eerste predikatie werd hij door een ijverig Calvinist voor een „leugenaar!" uitgekreten. Tegen den volgenden Zondag huurden zij van zekeren Rendorp, — in latere eeuwen eene der voornaamste Amsterdamsche familiën, — eene schuur op de Dwarsboomsloot, waarin meer dan duizend personen konden bijeenkomen.

Deze „Arminiaansche Conventiculen" vielen volstrekt niet in den smaak der Calvinisten. Er was in de groote handelsstad eene talrijke klasse, die zeer gemakkelijk kon opgeruid worden. Aanplakbiljetten, oproepingen, schimpblaadjes vlogen in die week bij menigte rond. Zij werden onder de leden der mindere klasse dan die der voorname handelaars, regenten en predikanten kwistig rondgedeeld. Een aantal daarvan is nog bewaard gebleven. [1]) Den volgenden Zondag (12 Februari) zou Sopingius weder prediken. De schuur was stampvol. Spoedig begon het rumoer. Een groote

---

1) Wij deelen slechts een enkel staaltje mede:

„Hoort, Mijne heeren, hoort mijn vermanen:
Dezen Zondag zullen preeken de Arminianen.
Maar daar zijn zeven honderd landsknechten,
Die met de Arminianen willen vechten;
En die nog heeft een goeden dienst van doen
Die kome bij dezen Kapitein, en wilt u spoen.
Ik waarschouwe deze Arminiaansche gekken,
Dat ze wat zullen krijgen op haar bekken. — *Ex uno disce omnes!*

menigte van het *canaille* was op de Dwarsboomsloot bijeengekomen. De schuur werd aangevallen: eerst de glazen ingesmeten, vervolgens de deuren opengerammeid; de predikant en de toehoorders moesten zich zien te bergen; de vrouwen werden met drek en vuilnis geworpen en de godsdienstoefening werd gewelddadig verstoord. Gelukkig werd niemand gedood, ofschoon men beproefde den predikant en ettelijke hoorders in het water te werpen; de schuur werd geheelenal vernield.

De geheele week bleef de stad in opschudding. Den 19n Februari, — dus weder een Zondag, — kwam de menigte andermaal in grooten getale bijeen, om te zoeken naar „Arminiaansche conventiculen." Men vond die niet en hierop ijlde het gemeen naar het huis van Rem Bisschop op het Singel. Alles werd vernield, gestolen of bedorven. In de rijke koopmanswoning bleef, na eenige oogenblikken, haast niets meer overig. Toen de ijver der vurige vereerders van het „zuivere Woord" wat al te groot werd en ook de huizen van anderen in gevaar begonnen te verkeeren, meende het Gerecht, dat het tijd werd om de ijveraars eenigszins tot bedaren te doen komen. Er verscheen eene Ordonnantie en het gemeen kwam tot rust. Het had gedaan, waartoe men het dienstig had geoordeeld. Den Remonstranten was een „heilzame les" gegeven. Zij hadden tot hunne schade ondervonden, dat zij niet behoefden te rekenen noch op de stedelijke Regeering, noch op de Politie, noch op de Justitie. Zij hadden gezien, hoe mannen en vrouwen, met wie zij misschien tot nog toe vriendschappelijk hadden verkeerd, met welgevallen, ja met goedkeuring, de „heilzame les" aan die Arminianen gegeven, hadden aanschouwd.

Eenige dagen na het plunderen van het huis van Rem Bisschop werd dezen en nog eenigen anderen, die als Remonstranten bekend waren, van wege den Kerkeraad door twee Ouderlingen aangezegd, dat zij zich den volgenden Zondag van het Avondmaal, dat in de Gereformeerde kerken dien dag zou worden bediend, moesten onthouden; dat wil zeggen: zij waren geëxcommuniceerd. De beleedigden en geplunderden beklaagden zich bij de stedelijke Regeering, maar hun beklag werd met stilzwijgen voorbijgegaan.

Nu beklaagden zij zich bij de Staten van Holland. Dezen lieten in hunne Resolutiën aanteekenen, dat aan de Gedeputeerden ter Statenvergadering verzocht werd om „met alle discretie op die redenen van bezwaarnissen te letten." Overigens werd er niets gedaan en kon er ook al zeer weinig gedaan worden om den verongelijkten recht te verschaffen. De Overheid van Amsterdam wilde dit niet en sloeg zoowel Resolutiën als Rekesten in den wind.

Elders kwam het wel niet tot zulke gewelddaden als te Amsterdam, maar de verbittering was er niet minder: alleen was er de „Arminiaansche factie" sterker. Een voorbeeld van hetgeen die betreurenswaardige twisten opleverden bood ook het kleine stadje Oudewater aan. Ook daar wilde de stedelijke Overheid haar gezag doen gelden en de Resolutie tot verdraagzaamheid door de beide predikanten doen aannemen: de een gaf toe, maar de ander, Johannes Lydius, een hevig Calvinist, wilde van geen „Tolerantie" weten. Hij verklaarde zich heftig daartegen, zoowel als tegen de aangenomen Kerkorde van 1591. Nu ontstond er spanning, verdeeldheid en eindelijk scheuring in de Gemeente. Lydius en diens volgelingen scheidden zich af en hieiden afzonderlijk het Avondmaal. Dit wilde de stedelijke Regeering niet gedoogen. Zij verbood zulks op straffe voor den predikant van afgezet, voor de burgers van ontpoorterd te worden. Lydius en de Calvinisten stoorden zich niet aan dit verbod. Hierop werd de predikant (13 Febr. 1617) van zijnen dienst ontzet en aan de ijverigste Calvinisten hunne nering verboden. Dezen beriepen zich op het Hof van Holland, de zaak werd dus eene rechtskwestie en het Hof van Holland, niet zeer geneigd om zijne bevoegdheid neder te leggen voor de Souvereiniteit der Staten van Holland, deed een zeer „moderate uitspraak." De Gecommitteerde Raden, voor wie de zaak insgelijks gebracht was, lieten bij de stedelijke Regeering van Oudewater een onderzoek instellen: inmiddels zou aan Lydius zijn tractement uitbetaald blijven, de ontpoortering der burgers werd ingetrokken en aan beide partijen gematigdheid aanbevolen. Lydius en zijn aanhang bleven zich evenwel afscheiden. Nu moesten de Staten van Holland zelven de zaak van

Oudewater op zich nemen. Dit geschiedde in April 1617. Dezen raadden insgelijks beide partijen vrede en „Tolerantie" aan, maar velden geen veroordeelend vonnis. Lydius en de Afgescheidenen wilden van geen gehoorzaamheid aan de Overheid in deze uitspraak weten, wijl zulks tegen „Gods Woord" streed. Den 3n Mei hield de vroedschap van Oudewater wederom over deze quaestie eene zitting. In haar midden was ook verdeeldheid ontstaan: de eene partij was vóór, de andere tegen Lydius. Maar nu drong een deel der Gemeente de Raadsvergadering binnen en riep, dat het de afzetting van Lydius niet zou gedoogen en dat het met den Prins wilde blijven. De Contraremonstranten mengden overal Oranjes naam in hunne burgergeschillen. Lydius sprak de opgewonden menigte toe en beloofde, dat het getal soldaten in Oudewater niet grooter zou worden dan het reeds was en dat niemand om het gebeurde overlast zou lijden. Niet ten onrechte was men bedacht voor de handhaving van de Autoriteit door de Staten. De Gecommitteerde Raden zonden dan ook onmiddellijk nadat het gebeurde te Oudewater in Den Haag bekend geworden was, twee hunner leden met den Advocaat-Fiscaal naar het stadje. Bij hunne aankomst vonden zij de burgerij onder de wapenen. Zij trachtten de gemoederen tot bedaren te brengen. Aan de reeds gezondene Gecommitteerde Raden werden nu nog toegevoegd Hugo De Groot en Wittensz, oud burgemeester van Amsterdam, om met hen te overleggen of het ook zou noodig wezen het krijgsvolk in Oudewater te vermeerderen. Dit besluit werd in de Staten van Holland goedgekeurd, echter tegen het advies van Amsterdam. Het zenden van nieuw krijgsvolk naar Oudewater werd echter niet noodig geacht. Door de Staten van Holland werden de besluiten, door geweld aan de stedelijke regeering van Oudewater afgeperst, vernietigd. De gisting bleef evenwel voortduren De predikant, die „de Tolerantie" had aangenomen, verzocht zelf en kreeg zijn ontslag: de Classis van Gouda, waartoe Oudewater behoort, stelde in dezes plaats voorloopig aan Eduard Poppius van Gouda, maar Lydius en de Afgescheidenen wilden met hem geen gemeenschap onderhouden. De bezending van Gecommitteerde Raden toog nogmaals naar Oudewater, maar

richtte niets uit: Lydius was en bleef meester van het gewonnen terrein, waarvan hij door de gebeurtenissen der twee volgende jaren niet zou verdreven worden.

Wij zouden al te wijdloopig worden, indien wij ook nu weder van alle steden en dorpen wilden mededeelen, welke geschillen tusschen de ledematen der Gereformeerde Kerken aldaar voorvielen, wat b.v. te Schoonhoven te Brielle, te Haarlem, te Leiden, te Gouda is geschied. Evenwel op Brielle moeten wij later terugkomen. Zelfs voor Trigland, Baudart, Wtenbogaert en anderen, welke de gebeurtenissen dier beroertevolle dagen wijdloopig en met groote belangstelling hebben verhaald, zou het al te uitvoerig zijn geworden, wanneer zij iedere verdeeldheid in de verschillende Kerken hadden moeten verhalen. De Resolutiën der Staten van Holland zijn voor een zeer groot gedeelte gewijd aan de Besluiten, welke H. E. M. ten deze hebben genomen. De meeste dier Resolutiën zijn pogingen om te bedaren, om tot „moderatie" aan te manen, om „Tolerantie" te bevelen, maar deze bleven meestal vruchteloos. Hugo de Groot laat zich dan ook bitter daarover uit, in deze woorden: [1]) „Zij, die zich aldus afgezonderd hadden, zijn niet tevreden geweest met hunne oefeningen in bijzondere huizen, maar hebben zich door eigen bestaan meester gemaakt van de openbare kerken: ten deele door het invoeren van openbare scheuring in de kerken, waarin Eenigheid was geweest, door een afgezonderden kerkeraad en Avondmaal, ja, door niet te willen toelaten, dat een Remonstrantsch predikant binnen het hek zou zitten, wanneer een Contraremonstrant zou preeken, gelijk te Oudewater is gezien; ten deele door het invoeren van nieuwe predikanten buiten de orde, gelijk te Heusden; ten deele door de dreigementen, waarmede zij de Magistraat de kerken afpersten, gelijk in Den Briel is geschied, alwaar zij zich hadden laten verluiden, dat zij de kerk zouden innemen, er zou dan van komen wat wilde; gedeeltelijk door dadelijke overrompeling in Den Haag.... Op wagens, op schuiten, in straten en stegen heeft men openlijk gesproken van verandering van den vorm van Regeering

[1]) *Verantwoordingh*, p. 90 en 92.

en van personen der regenten. De daden zijn hierop gevolgd. Zoo heeft men gezien, dat te Oudewater de Magistraat eerst op het stadhuis met geweld is aangevallen en gedwongen te doen wat de moedwilligen wilden; daarna zijn door vreeze van wapenen de vroedschappen gedwongen geweest zulken tot burgemeesters en schepenen te kiezen, als dien ongeregelden personen beliefde, die ook op eigen gezag wachten overal door de stad gesteld hebben en een college bij wijze van een contra-vroedschap geformeerd. Zoo ook is te Leiden een dergelijk College ingesteld geweest, tot beleid van de gemeene zaak door deze ijveraars. Te Heusden heeft men door oploop de verkiezing van schepenen en burgemeesters, die gedaan was door den Gouverneur en den Drossaart, in tegenwoordigheid niet alleen van den Schout, maar ook van de Commissarissen der Staten, waarvan ik (Hugo de Groot) er een was, vernietigd en den Drossaart genoodzaakt eene nieuwe verkiezing te doen, zooals de oproermakers het wilden. Men heeft eindelijk de schippers overgehaald om op hunne vlaggen het wapen van Prins Maurits te plaatsen met het devies:

Liever met Oranje te leggen [1] *in het veld,*
Dan langer met de Arminianen te zijn gekweld."

De klachten van Hugo de Groot over de felheid der Contraremonstranten, die zich afgescheiden hadden of zulks beraamden, zijn juist. Maar de billijkheid vordert, dat men niet uit het oog verlieze, dat Grotius' *Verantwoordingh* een warm pleidooi is voor zijne religieverwanten en voor zijne politieke partij. Zoo hebben ook hunnerzijds de Contraremonstrantsche predikanten nog breeder de grieven uitgemeten, welke zij tegen de Arminianen en hun gedragingen hadden; hoe b.v. een der hunnen, die in Februari 1617 voor de „doleerende" gemeente te Schoonhoven wilde prediken, de stad uitgezet werd; hoe een ander, die in dezelfde plaats kwam prediken, in hechtenis werd genomen en hoe daarna de Baljuw dezen „dienaar Christi" heeft gebracht in de publieke gevangenis en hem heeft gezet bij een moordenaar, die zijne vrouw had omgebracht: bij dien moordenaar nu moest die „god-

[1] Hier in de zin van *geveld liggen, sterven.*

zalige" man (de predikant Petrus Paludanus) zitten, eten en drinken. [1]) Verscheidene andere vervolgingen van ongeveer denzelfden aard worden door de Contraremonstrantsche schrijvers vermeld. Het waren alle kleingeestige vervolgingen, die alleen daarom niet heftiger waren, omdat zoowel aan de eene als aan de andere partij de macht daartoe ontbrak. De Arminianen zijn door het nageslacht beklaagd en in het gelijk gesteld, omdat zij de overwonnelingen zijn geweest; maar zouden zij op hunne beurt, indien zij overwinnaars waren gebleven, dezelfde „Moderatie" en „Tolerantie" zijn blijven betrachten?? ...

Doch keeren wij terug naar de Vergaderingen der Staten van Holland. In deze hadden de Libertijnen nog wel de meerderheid; doch de oppositie, door Amsterdam geleid, nam, telkenreize dat de Staten bijeenkwamen, toe in kracht en ook in het bewustzijn van hare kracht. De besluiteloosheid der weifelende gematigde leden nam insgelijks toe. De twisten en het gevaar voor een binnenlandschen strijd, die in het verschiet opdaagde, vervulden aller gemoederen. Hoe sober in zeer vele opzichten de *Resolutiën der Staten* [2]) ook mogen wezen, toch geven zij gelegenheid om zeer veel waar te nemen.

Den 2n Maart 1617 waren de Staten van Holland opnieuw vergaderd. Het „vijfde punt van Beschrijving" was: hoe de Religiegeschillen zouden kunnen worden bevredigd. Oldenbarnevelt zette in eene lange redevoering uiteen, op welke wijze de Koningen, Vorsten en Republieken, die van den Roomschen Godsdienst waren afgegaan en de Reformatie hadden aangenomen, hadden gehandeld en wat van het begin der Reformatie af in deze landen in kerkelijke zaken regel was geweest. Hij bracht daarna in naam van het lichaam der Edelen zijn advies uit. Prins Maurits, die de vergadering bijwoonde, bracht daarop insgelijks zijn advies uit: men moest geene gestrenge maatregelen nemen, maar de gemoederen tot bedaren brengen. Het beste was de Afgescheidenen te laten prediken om hen niet tot oproer te brengen. Men moest

---

[1]) *Baudart*, IX. 22.

[2]) *Resolutiën der Staten van Holland* Maart, 1619.

de predikanten, die waren afgezet, bij accommodatie terug ontvangen of gelijkgezinden in hunne plaats aanstellen, totdat men eindelijk eene definitieve beslissing had genomen. Omtrent de zitting van den 3n Maart is opgeteekend: „Zijne Excellentie is verschenen en in zijne tegenwoordigheid de verdere omvraag van de opiniën over de „Religionsdifferenten" gehoord, zonderdat daarop nader iets is „gedelibereerd", veel minder besloten, maar de zaak uitgesteld tot op morgen voormiddag." En wat is geschied op dien volgenden dag? „En na „lange hacquetten" is niets ten principale besloten, maar alles genomen in nader bedenken tot op Dinsdag naast komende, uitgezonderd dat is bevolen, zeker boekje te Alkmaar gedrukt, waarvan gezeid wordt dat het het werk is van A. Venator, aan de Professoren Polyander en Episcopius te zenden om het te onderzoeken." Dit is alles wat geschied is in de Statenvergadering van den 3n Maart, zoo men alleenlijk de Resolutiën der *Staten van Holland* als bron zou gehad hebben.

De geschillen in Den Haag, te Delft en meer andere steden hielden de leden der Staten telkenreize bezig; maar in het hoofdpunt der quaestie was men even weinig gevorderd, toen de Staten den 23n Maart uiteengingen om den 14n April weder bijeen te komen.

De voortdurende kerkelijke twisten, de gevolgen daaruit ontsproten, als de verbanningen, het ontpoorteren enz. hadden teweeggebracht, dat talrijke personen en ook gemeenten zich verongelijkt achtten en tegen dat ware of vermeende onrecht zich beriepen op de voorname Hoven van Justitie: den Hoogen Raad en het Provinciaal Hof van Holland. In hoeverre deze gerechtigd waren in de opgekomen geschillen een beslissende uitspraak te geven, werd door de eene partij ontkend, door de andere bevestigd. Een feit was het echter, dat herhaaldelijk beroep op het Hof werd gedaan en dat noch de Hooge Raad, noch het Provinciaal Hof van Holland zich „incompetent" verklaarden. Integendeel: zij achtten zich beide daartoe wel degelijk bevoegd. De zaken waren in Januari 1617 reeds zoover gekomen, dat de Staten van Holland de quaestie niet meer onaangeroerd konden laten, maar uitspraak moesten doen. In de Statenvergadering hadden de Gedeputeerden van Gouda

en ook Afgevaardigden van Brielle bij die Statenvergadering gezegd, dat de „Doleerenden" in hunne steden klachten hadden ingediend bij den Hoogen Raad tegen de Besluiten, welke door de Overheid dier beide steden ter rustbewaring waren genomen. Aanvankelijk verzochten de Staten die van Brielle, dat de Overheid „de executie van de gestelde en verbeurde peinen" wilde ophouden en dat de „Doleerenden" de voorslagen door de Magistraat van Brielle, nagenoeg dezelfde als die in Den Haag, welke ook de Prins goedgevonden had, zou aannemen en „haar voorts stille moest gedragen." Maar dergelijke vermaningen baatten al zeer weinig. Brielle, destijds eene stad van aanbelang, omdat het een der voornaamste vestingen aan de zeezijde was, verkeerde in de hoogste spanning. Deze was voornamelijk veroorzaakt door den heftigen Calvinistischen predikant Krynsz. De Hooge Raad, voor welk College de Brielsche twisten waren gebracht, meende, dat het zijne bevoegdheid niet te buiten ging. Ook de vermaning van de Staten van Holland richtte al zeer weinig uit: althans bij Resolutie van 28 Januari 1617 besloot dat Souvereine lichaam, op instantie van de gedelegeerden van Gouda en van Brielle, dat aan den Hove geschreven zou worden, dat het van „de Tolereerenden" in Brielle verder geen kennis zou nemen en dat het Hof ook met de klachten uit Gouda gekomen geene rekening zou houden: wijl hetgeen in die stad gedaan was, was geschied bij wijze van politiemaatregel en tot onderhoud van de rust; voorts werd aan Gedeputeerden van beide steden de raad gegeven, dat met de meest mogelijke bescheidenheid omtrent personen zou gehandeld worden en zoo gematigd mogelijk, opdat de minste klachten mochten komen.

Wij halen alleen als voorbeeld aan de klachten van de „Dolecrenden" te Gouda en Brielle. Dit waren echter niet de eenige klagende gemeenten: vele andere waren reeds voorafgegaan. De Staten waren dus genoodzaakt eindelijk toch partij te kiezen. Er werden dan ook den 23n Maart 1617 brieven uitgevaardigd aan den President en Raden in den Hoogen Raad en in het Provinciaal Hof van Holland, die niet geringe opschudding en verzet teweegbrachten. In den aanhef zeiden de Staten

„Wij hebben in onze Vergadering, eerst uit de klachten van verscheidene steden en daarna van eenigen uit uwe Collegiën, verstaan, dat bij Ulieden door eenige kerkdienaren, poorters en inwoners van steden, die zich over Keuren en Ordonnantiën hebben beklaagd, alsmede over boeten, ontpoorteringen als anderszins, klachten zijn ingediend; dat door Ulieden „provisiën van Justitie" enz. zijn verleend: hetwelk de Gedeputeerden van die steden (ter Statenvergadering) beweren strijdig te zijn met hunne rechten en met verscheidene Resolutiën, van af 1572—1616 door ons genomen. Daarom kwamen de Staten tot het Besluit, dat alle „provisiën" in de voorschreven zaken en alle proceduren, die daaruit zijn gevolgd, zouden worden gehouden als niet verleend, en dat beide rechterlijke Collegiën voortaan zouden nalaten eenige provisiën in zulke zaken tegen de Regenten van de steden te verleenen, maar de verzoekers aan ons (Staten) of aan de Gecommitteerde Raden te verwijzen."

Zij dus, die zich bij de hoogste rechterlijke Collegiën meenden te moeten beklagen en herstel hunner rechten van deze meenden te mogen verwachten, konden thans weten, dat hunne hoop ijdel was, dat zij alléén hunne klachten konden indienen bij een der partijen zelve! Immers de Gecommitteerde Raden werden aangesteld door de Staten van Holland; deze Staten waren samengesteld uit Gedeputeerden der Steden en der Edelen, (die allen te zamen niet meer dan ééne stem uitbrachten.) De beslissing in zaken van recht of onrecht stond alléén aan de Staten! En dezen waren wetgevers, waren rechters, waren partij! Geen wonder dat het rechtsgevoel van duizenden tegen dergelijke praktijken in verzet kwam. 't Is waar dat dit Besluit, — waartoe de Staten van Holland eindelijk overgingen, en niet dan ten lange laatste en toen geen ontwijken van de netelige quaestie meer mogelijk was, — door Besluiten en handelingen, die vroeger genomen of gedaan waren, eenigermate gewettigd werd; 't is waar dat de Administratieve macht in zeer vele opzichten, ook in onze eeuw, onafhankelijk is van rechterlijke uitspraken en zulks dient te wezen; 't is waar eindelijk dat De Groot in zijne *Verantwoordingh* al zijne scherpzinnigheid als rechtsgeleerde, al zijne wetenschap

als historiekenner, — hij was misschien de uitstekendste Jurist van zijne eeuw, — gebruikt om het standpunt, waaruit de Staten van Holland die rechtsquaestie beschouwd hebben, te verdedigen; doch al mochten ook de Juristen der Staten naar de letter van het geschreven of overgeleverd Recht gerechtvaardigd kunnen worden, naar de inspraken van het ongeschreven Wetboek, dat onuitwischbaar is geschreven in het hart der Christen volken, konden zij nooit recht hebben! Men mag geen rechter wezen in eigen zaak! Het rechtsgevoel staat in deze quaestie aan de zijde der Calvinistische ijveraars; het veroordeelt de spitsvondigheden en praktijken, die de Libertijnen gebezigd hebben tot het doordrijven hunner „maximen van Staat."

Ook in deze quaestie van rechtsbevoegheid trok ieder partij naar gelang hij Contraremonstrant of Remonstrant was; maar nog meer zouden aller gemoederen in spanning en opgewondenheid geraken wegens den uitslag der Deputatiën van vier Provinciën, die besloten hadden bij Holland aan te dringen op het bijeenroepen eener Nationale Synode. De aandrang dier vier Provinciën, Zeeland, Gelderland, Friesland en Groningen, geschiedde bijna op denzelfden tijd: in den maand Mei 1617. Het eerst geschiedde dit door Zeeland. De Stadhouder kon, wanneer hij wilde, deze Provincie geheel naar zijne hand zetten. Als eerste Edele, vertegenwoordigd door een door hem aangewezen persoon, als Markgraaf van Vlissingen en van Veere, had hij reeds drie van de zeven stemmen in de Staten: ééne derhalve behoefde slechts naar zijne zijde over te slaan om de meerderheid ter Statenvergadering te hebben. Daarenboven waren de Katholieken grootendeels naar de Belgische gewesten uitgeweken en hadden zeer vele Vlamingen zich in Zeeland gevestigd; niet ééne Provincie was derhalve zoo algemeen Calvinistisch gezind en zoo weinig voor „Tolerantie" gestemd als deze. Jacob van Malderée, die Prins Maurits als eerste Edele van Zeeland vertegenwoordigde en als dusdanig de regeering der Provincie grootendeels naar zijne hand zette, behoorde bovendien tot diegenen, die allerminst van „onderlinge verdraagzaamheid" wilden weten. Hij schijnt de voornaamste bewerker van de Deputatie te zijn geweest, die

den 10n Mei voor de Staten van Holland verscheen. Met hem waren afgevaardigd: Pottey, Pensionaris van Veere; Brouwer, oud-burgemeester van Middelburg, en Bonifacius de Jonge [1]) Pensionaris der Staten van Zeeland. De Deputatie drong er op aan in de redevoering, welke zij voor de Staten hield: „dat U. E. M. (de Staten van Holland) alsnog gelieven hen te laten disponeeren, om, nevens andere Provinciën, toe te staan, ten spoedigste, hoe eer hoe liever, en is het mogelijk binnen zekeren tijd van nu af te bestemmen, en daartoe te ordineeren de bijeenkomst van eene wettige Nationale Synode, waarin de punten in quaestie door godvreezende, geleerde en vreedzame personen, die tot deze Vergadering behoorlijk zouden gedeputeerd zijn, uit het Woord Gods onderzocht en vastgesteld zouden worden, waarnaar iedef in alle *stilligheid* zich zou hebben te gedragen. [2])

De Gedeputeerden van Zeeland zeiden wel, dat zij zich niet zouden mengen in de zaken der andere Provinciën, maar de Libertijnsche partij in de Staten van Holland zag wel degelijk in die Deputatie eene bemoeiing van Zeeland met Hollands aangelegenheden. Ook hadden de Zeeuwsche Heeren, vóórdat zij in de vergadering der Staten van Holland verschenen waren, een onderhoud met Prins Maurits gehad, zooals hun dan trouwens ook in hunnen lastbrief was bevolen. Na dezen medegedeeld te hebben, dat zij gezonden waren om scheuring te voorkomen, zou de Prins geantwoord hebben: „Het is te laat, want de scheuring is er reeds." Oldenbarnevelt, die reeds kennis droeg van hetgeen de Zeeuwsche Deputatie zou zeggen, waarschijnlijk door Wtenbogaert, aan wien Pottey zulks zou hebben verhaald, [3]) vroeg of ze niet iets anders of iets meer in last hadden te zeggen? Na een ontkennend antwoord op deze vraag, vertrok de Zeeuwsche bezending. De Staten van Holland moesten eerst over het te geven antwoord beraadslagen. Het was wel een netelige zaak voor de Arminianen: Zeeland, de zuster-Provincie, nauwer nog

---

1) De Jonge is thans nog eene aanzienlijke Zeeuwsche familie.
2) Men vindt de aanspraak bij *Brandt* II, 547 en ook bij *Baudart*.
3) Dit meent althans Rogge.

dan elke andere der Zeven met Holland verbonden, was thans openlijk en met eene officieele bezending, bestaande uit zeer invloedrijke mannen, opgetreden om door verzoek en vermaning Holland te doen besluiten tot het bijeenroepen eener Nationale Synode; dat is: tot hetgeen de Contraremonstranten altijd hadden gewild en de Remonstranten tot nog toe altijd hadden bestreden.

Maar het zou hierbij niet blijven. Op Zeeland, Friesland en Groningen viel voor de Arminiaansch gezinden volstrekt niet te rekenen: doch dit was niet het geval met Gelderland. In het zuidelijk gedeelte dier Provincie, met name in Nijmegen, had het gevoelen der Remonstranten in de Classis de overhand; eigenlijk was het zoogenaamde Rijk van Nijmegen nog bijna uitsluitend Katholiek; maar dezen werden gerekend als niet te bestaan. In het graafschap Zutphen, ofschoon ook de meerderheid der bevolking nog aan de „Paapsche Superstitiën" was getrouw gebleven, voerden toch de Calvinisten, die geestverwanten waren van Baudart, geheelenal den boventoon. De Veluwe immers was reeds geheel Orthodox. Onder den invloedrijken Adel van Gelderland waren er zeer velen tamelijk Libertijnsch; als zij niet geheelenal „Indifferent" waren. Het Hof van Gelderland, dat ook nog een belangrijke politieke rol kon spelen, helde meer over naar Contraremonstrantsche dan naar Remonstrantsche zijde. In de „Religiegeschillen" die ook in deze Provincie niet achterwege gebleven waren, nu het Arminianisme door de poort van Nijmegen Gelderland was binnengedrongen, wilden de Staten „een middel tot accommodatie" zoeken, dat door de Provinciale Synode zou kunnen worden aangenomen: zoo dit niet kon gevonden worden, zouden het Provinciaal Hof en Gecommitteerden der Staten zoeken naar eén bekwaam „*Interim.*" Dit laatste was, hetgeen reeds de naam te kennen geeft, ontleend aan de kerkelijke en politieke twisten van Duitschland in de voorgaande eeuw; doch bij de Calvinisten gehaat. De predikanten van de Classes van Zutphen en van de Veluwe waren dan ook volstrekt niet genegen om tot zulk een plan mede te werken.

Zij beschouwden het als eene hoogst ergerlijke inmenging van de Overheid in de zaken der Kerken. Hun invloed in de beide

kwartieren van Gelderland, Zutphen en de Veluwe, was groot genoeg om het plan te verijdelen. Liever sloten zij zich aan bij de afgevaardigden der verschillende Calvinistisch-gezinde Kerken, die eene Nationale Synode, of anders eene scheuring beraamden, en waarvan het hoofdkwartier te Amsterdam was. Hun invloed verkreeg de overhand in de Staten van Gelderland, die in Februari 1617 een besluit namen tot handhaving der „Zuivere Gereformeerde Leer," met andere woorden: zij verklaarden zich vóór de Contraremonstranten. De Classis van Nijmegen diende nu ook eene Remonstrantie bij de Staten van Gelderland in, maar dezen stelden haar ter onderzoekinge in handen der Classes van Zutphen en van de Veluwe. Gelijk te begrijpen is verwierpen deze de Remonstrantie. Wat in de Classes de predikanten hadden beslist oefende een overwegenden invloed uit op de Staten der Provincie: het kwartier van Nijmegen bleef evenwel altijd nog niet te vertrouwen. In die Statenvergadering werd dan ook besloten om insgelijks eene Deputatie naar het nog altijd Libertijnsch gezinde Holland te zenden. Deze vertoonde zich in Hollands vergadering den 19n Mei 1617. In hoofdzaak zeide de Geldersche Deputatie hetzelfde, wat de Zeeuwsche negen dagen te voren had gezegd. Den Staten van Holland werd in het belang van den vrede en de rust der ingezetenen verzocht te bewilligen in het bijeenroepen eener Nationale Synode.

Dat de Deputatiën der verschillende Provinciën naar Holland gezonden zijn in overleg met de voornaamste leiders, zou alreeds genoegzaam blijken uit de dagteekeningen: den 10n Mei Zeeland; den 19n Mei Gelderland; den 20n Mei Friesland en Groningen. Men weet, dat in deze beide Provinciën de macht en de invloed der Stadhouders zeer groot en Willem Lodewijk een Calvinistisch ijveraar was. De Correspondentie van dezen met Prins Maurits is in de eerste maanden van 1617 levendiger dan in eenigen anderen tijd. [1]) Hollands Stadhouder wordt geprest en opgezet tegen de vervolgers van „de ware Gereformeerden, die zijn vader op den stoel gebracht hebben." Deze dringt van zijnen kant aan

1) Althans die Correspondentie, welke door *Groen van Prinsterer* is uitgegeven.

op de komst der Friesche en Groningsche Gedeputeerden naar Den Haag. Graaf Willem Lodewijk spoort hen aan, dringt, ja geeft hun zijne instructiën. Wel is waar gingen deze door op den naam van de Staten van Friesland of Groningen en de Ommelanden, maar anders de voorname man, die eigenlijk deze instructiën gaf, was niemand anders dan de Stadhouder zelf. Zoo kwamen dan den dag, nadat de Geldersche Deputatie bij den Staten van Holland was verschenen, den 20n Mei, de Gedeputeerden van Friesland en Groningen. Ook zij kwamen, hoezeer in eenigzins gewijzigde bewoordingen, met dezelfde argumenten op dezelfde zaak aandringen: het bijeenroepen eener Nationale Synode!

En de aandrang van deze bondgenooten, ledematen der Zeven Geünieerde Provinciën, was niet de eenige, die op de Staten van Holland werd uitgeoefend. Ook een buitenlandsch bondgenoot was thans geheel een werktuig geworden in de handen der Calvinisten. Het was „de Verdediger des Geloofs" zelf: het hoofd der Anglicaansche Kerken, de koning van Groot-Brittannië en Ierland, machtiger door zijne kronen dan door zijn geest.

Jacobus I werd bij de Staten-Generaal vertegenwoordigd door Dudley Carleton. Deze was Winwood opgevolgd. In de instructiën, welke aan Carleton waren gegeven, leest men: „De gelijkheid in godsdienst, die er tusschen ons (Jacobus I) en hen (de Staten Generaal) bestaat, is een band tot nauwe vereeniging en een pand van het vertrouwen, waarmede wij zonder eenigen naijver en wantrouwen wederkeerig ons op elkanders vriendschap kunnen verlaten... In de laatste tijden hebben er in Holland hevige twisten over de Religie tusschen de steden plaats gehad, en wij vreezen, dat zij eerder voor een wijle tijds zijn gestild, dan verdoofd en uitgebluscht. Ingevalle zij soms weder opstonden, terwijl gij daàr zijt, moet gij niet vergeten, dat gij de dienaar zijt van een meester, wien God alléén den beschermer van zijnen godsdienst heeft gemaakt. Daarom dient gij, behalve den bijstand welken gij in uwe redevoeringen en in uwe bijeenkomsten aan hen die het waarachtige Evangelie hebben kunt geven, hen voor te stellen, hoezeer de bescherming van zulke dwaalleeren beleedigend is voor Gods Majesteit, onaangenaam aan ons, hunnen

zeer waarden vriend, en eene oneer voor de Regeering van hunnen Staat. [1])

Wanneer men weet, hoezeer Jacobus I overtuigd was van de waarheid der Praedestinatieleer, niet minder dan van zijne eigen onfeilbaarheid in Theologische vraagstukken, behoeft men niet te vragen, wie in zijne oogen „het waarachtige Evangelie hadden." Met dezen lastbrief opzichtens zijne houding in de godsdienstgeschillen naar Den Haag gezonden in het begin van Januari 1616, kon het niet twijfelachtig wezen, in welken geest deze fijn beschaafde, geslepen Calvinistisch-gezinde Diplomaat zou handelen. Eene ongesteldheid van Oldenbarnevelt was evenwel de reden, waarom Carleton eerst den 20n April van dat jaar het plechtig gehoor, dat hij, als gezant van Engelands Koning bij de Staten-Generaal verzocht had, kon verkrijgen. Zonder den Advocaat zou men toen nog dit niet oorbaar geacht hebben. In Carleton's redevoering werden niet alléén de zuiver politieke zaken aangeroerd, maar de godsdienstgeschillen vooral niet vergeten. Hij beklaagde zich over de Arminianen, die nieuwigheden in de Religie waren begonnen te brengen, en vooral over Vorstius, die in 1615 te Gouda een boek vol kettersche dwalingen had laten drukken. Hij zeide dat, „omdat er in Holland geene doodstraf bestond voor ketters, dit soort van lieden zich aangemoedigd gevoelde om derwaarts naar toe te trekken." Het was gebruik om bij een plechtige audientie alléén met eenige beleefdheidsbetuigingen te antwoorden, zooals dan ook bij deze gelegenheid geschiedde.

Het officieel antwoord op Carleton's aanspraak werd den 28n April gegeven. Na de gewone plichtplegingen en een antwoord op andere zaken, door den Engelschen gezant aangeroerd, werd gezegd: dat er in de laatste jaren, wel is waar, geschillen hadden bestaan over het hoogst mysterieuse punt der Praedestinatie, maar dat de Staten van eenige Provinciën, overeenkomstig den Raad van Z. M. den Koning van Engeland zelven, zoodanige orde op deze zaak gesteld hadden, dat zij door de bemoeiingen der Overheden en Kerkdienaren wel zouden bijgelegd worden. Het boek van

1) *Lett. mem. negoc. de Carleton*, T. I.

Vorstius zou aan bevoegde mannen gegeven worden om te onderzoeken of er werkelijk zulke zaken in waren, als waarover de Koning klaagde. Oldenbarnevelt, die het antwoord had opgesteld, had zeker met voordacht er op gewezen, dat Jacobus I in 1613 een anderen raad, nl. dat de Overheid diende te beslissen, in zijnen brief gegeven had. In de Staten-Generaal was men evenwel niet geheel tevreden met zulk een antwoord. Friesland protesteerde, omdat het niet geschikt was om den Koning tevreden te stellen. Al mocht het ook naar den zin zijn van Holland, toch was het dit niet eens van alle steden en zeker niet van Friesland. De Raad, door Z. M. gegeven, was om de geschillen bij te leggen door het gezag der Overheid, maar zóó dat de Overheid zulks moest doen door middel van eene Nationale Synode. De Afgevaardigde van Friesland ter Staten-Generaal, die zoo sprak, was Lycklama: een man, dien wij, door de kleine omwenteling te Leeuwarden in 1615 en uit de briefwisseling van Graaf Willem Lodewijk, kennen als een ijverig Contraremonstrant. Ook Zeeland verklaarde met zulk een antwoord niet in te stemmen. Het ging evenwel in de Staten-Generaal door. Oldenbarnevelt gaf later aan Carleton wel een nader en meer omschreven verklaring omtrent de Politiek der Staten in de Religiegeschillen, onder andere deze: dat de Papisten nog het talrijkste, gezondste [1]) en rijkste gedeelte der bevolking van de Zeven Provinciën uitmaakten, en dat daarom vooral eene scheuring onder de Gereformeerden gevaarlijk was; maar zeker heeft Carleton de argumenten van den Advocaat niet voor afdoend beschouwd: toch moest hij er zich mede tevreden stellen. Hij deed dit dan ook, maar slechts voor eenigen tijd.

Carleton bleef in voortdurende gemeenschap met Contraremonstrantsche ijveraars en vijanden van Oldenbarnevelt. Winwood vuurde hem van uit Londen aan, ofschoon zulks niet noodig was. In Maart 1617 gaf de Engelsche Gezant aan Winwood verslag van een pakket brieven van den Franschen Gezant te 's Gravenhage aan zijn Hof, dat was onderschept geworden. In

[1]) Dat is: het krachtigste.

die briefwisseling werd onder vele andere zaken gezegd: „Barnevelt, hier de eerste man, houdt het geheelenal met Frankrijk, alsof hij zelf een Franschman ware." [1]) Zoo iets was wel niet de eenige reden van Carleton's afkeer van den Advocaat, maar toch zeker één der redenen. Door den Gezant van Engeland te 's Gravenhage en den Staatssecretaris Winwood was reeds in deze dagen het plan van een brief ontworpen, door Jacobus I te schrijven en waarvan de inhoud, vóórdat de brief door den Gezant overgegeven werd, eerst aan Maurits moest bekend gemaakt worden. Carleton deed dit. De Prins was van oordeel, dat men anders moest te werk gaan. Hij zeide: „Den brief kan ik niet verborgen houden; wanneer ik dien publiek maak, zal hij eerder schaden dan baten. Men heeft mij alreeds in de Staten van Holland beschuldigd van eerzuchtige plannen, waarvoor ik den bijstand zocht van vreemde vorsten." Deze zeer gegronde reden was voor Carleton genoeg om Winwood voor te stellen, dat de Koning een anderen brief zou schrijven en dien richten aan de Staten-Generaal. Het plan werd Jacobus I voorgelegd, hem smakelijk gemaakt en deze schreef den brief, zooals Carleton en Winwood dien begeerden. De tijd om daarmede bij de Staten-Generaal te komen was thans juist aangebroken. Immers het was aan Carleton niet onbekend, dat Zeelands, Frieslands en Groningens afgevaardigden in last hadden om bij de Staten van Holland niet alléén, maar ook in de Staten-Generaal aan te dringen op het bijeenroepen eener Nationale Synode. De brief van den Koning werd dan ook door den Engelschen Gezant den 22n April 1617 aan de Staten-Generaal voorgelezen. Hij had, hebben wij gezegd, Prins Maurits reeds te voren met den inhoud bekend gemaakt.

Jacobus I herinnert in zijnen brief aan de Staten Generaal de zorg, die hij altijd had gehad voor de Kerk Gods en voor het weerstand bieden aan scheuringen en ketterijen; ook aan zijne voorgaande brieven. Hij ziet echter, dat die scheuringen en ketterijen zoozeer zijn toegenomen, dat, zoo de Staten-Generaal daarin niet spoedig voorzien door vast te houden aan de ware en oude Leer, welke

[1]) *Brief van Carleton*, 11 Maart 1617.

bij algemeene toestemming door alle Gereformeerde Kerken is aangenomen, het ergste is te vreezen. Wanneer het kwaad evenwel reeds zulke wortels onder het volk heeft geschoten, dat het niet spoedig en gemakkelijk kan uitgeroeid worden, raadt hij toch aan het gevaar te keeren „door onder uwe Autoriteit de zaken in vrede te houden, zonder dat de belijders van de ware en oude Confessie bemoeielijkt worden, totdat er eene Nationale Synode bijeengeroepen worde, om in deze noodlottige geschillen uitspraak te doen." — Met dezen brief verscheen, zooals wij reeds gezegd hebben, Carleton in de vergadering der Staten-Generaal; hij zelf voegde er zeer weinig bij. Trouwens de brief behoefde geen nadere uitlegging. Oldenbarnevelt, die den gezant moest beantwoorden, deed dit dan ook in beleefde termen, maar met weinig woorden. Zoowel in de Staten-Generaal als in de Staten van Holland zou des Konings brief in ernstige overweging genomen worden. In de vergadering van H. E. M. stelde de Advocaat voor, toen Carleton was vertrokken, om den inhoud van den brief niet openbaar te maken. Evenwel verscheen er reeds weinige dagen later te Amsterdam eene gebrekkige vertaling van den brief: hierop liet de Engelsche Gezant den brief zooals hij voorgelezen was te Delft drukken.

Deze brief van Jacobus I deed veel grootere uitwerking dan zijn vroegere, waarin hij de „Tolerantie" had voorgestaan. Evenals Oldenbarnevelt en de gezant der Staten Generaal te Londen destijds dien brief beraamd hadden en dien Jacobus I hadden doen schrijven, zoo hadden dit thans, op hunne beurt, Carleton en Winwood gedaan; dat de tegenstanders van Oldenbarnevelt met den inhoud en de bedoelingen niet onbekend waren, behoeft niet gezegd te worden. Op dit oogenblik was de brief van Jacobus I door zijn inhoud een onwaardeerbare bondgenoot voor de Calvinisten. Immers reeds hadden Zeeland, Friesland, Groningen en ook Gelderland hunne instructiën gegeven aan de deputatiën naar Holland en aan hunne afgevaardigden ter Staten Generaal, of zij beraadslaagden althans daarover. Dat in die Provinciale Staten werd besloten naar hetgeen door Jacobus I werd geschreven en bij de Staten-Generaal ingediend, strekt ten bewijze voor een

weloverlegd plan: thans niet meer van predikanten alléén, maar van politieke personen.

Gelijk wij reeds hebben verhaald, had Zeeland den 10n Mei bij de Staten van Holland aangedrongen op het bijeenroepen eener Nationale Synode: ook de andere Provinciën, zooals wij insgelijks hebben medegedeeld, hadden hetzelfde gedaan. De Staten van Holland hadden aan Zeeland beloofd te zullen antwoorden. Het schriftelijk antwoord werd, in *concept*, den 27n Mei in de Statenvergadering voorgelezen. Het was naar den inhoud niets anders dan eene verzekering van de Staten van Holland, dat dezen de ware Gereformeerde Religie in hare zuiverheid zouden handhaven; over de kern der zaak, het bijeenroepen eener Nationale Synode, werd niets gezegd. Geen wonder dat Amsterdam met zulk een antwoord niet tevreden was, zoomin als de steden, die Amsterdams voorbeeld volgden: Enkhuizen, Edam en Purmerend. Ook voegde thans Dordrecht, dat geheelenal begon over te hellen naar de Contraremonstantsche partij, zich bij het viertal. Dit was reeds een slecht teeken. Men begrijpt, dat de afgevaardigden van Amsterdam ruggespraak hielden met de predikanten, die wel wisten, dat zij de Burgemeesters en de meesten Heeren van den Raad geheel naar hunne hand konden zetten. „De invloed der geestelijkheid in vroegere dagen kon niet grooter geweest zijn dan die van Trigland en de zijnen was. De Groot en Oldenbarnevelt hebben zich ongelooflijk veel moeite gegeven om voorstellen uit te denken, waarbij aan het verlangen van Amsterdam werd voldaan, zonder opoffering hunner politieke begineelen. Doch pas meenden zij het in Den Haag met Pauw en de Heeren eens geworden te zijn, of dezen draaiden weer om, zoodra zij te Amsterdam waren geweest. Dat de predikanten, die het voorstel van Zeeland hadden uitgelokt, het vaag en ontwijkend antwoord der Staten afkeurden, was te verwachten. De vijf steden vonden zich dan ook bij de tweede lezing „onvoldaan." [1]) De vijf steden, die thans in de oppositie waren, bleven bij hun gevoelen, gelijk zij dat den 10n Juni hadden geformuleerd in de woorden:

[1]) *Rogge l. c.* 435

„Dat men met Zeeland moest komen in nadere conferentie over het houden van eene Synode, gelijk mede met de Gedeputeerden van de andere Provinciën. Wanneer zij anders deden, zouden hunne lastgevers niet wel te vreden zijn en genoodzaakt wezen verklaring tegenover verklaring en antwoord tegenover antwoord uittegeven." [1])

Het groote vraagstuk van den dag: of er eene Nationale Synode zou worden bijeengeroepen, was reeds niet meer een oorzaak van geschil tusschen de predikanten alléén. Door dezen was het gebracht onder de Gemeente, die hartstochtelijk partij trok: door hen ook was het een allerernstigst punt van overweging geworden in de Vroedschappen en in de Statenvergadering. Daardoor kon het niet lang uitblijven, of het zou ook in de zittingen der Staten-Generaal de gemoederen in beweging brengen. In den loop der maand Mei 1617, zooals wij hebben gezien, hadden reeds drie Provinciën de machtigste van de Zeven Geünieerde Provinciën zoeken te bewegen, maar vruchteloos. Den 31n Mei brachten de Geldersche Gecommitteerden, die in Den Haag moesten zijn wegens politieke geschillen met Munster, ten zelfden tijde in de Staten-Generaal een verslag uit over de kerkelijke geschillen in hunne Provincie; om welke te stillen zij, ingevolge den last hun gegeven door de Staten van hun Gewest, moesten aandringen op het bijeenroepen eener Nationale Synode. Den 15n Juni kwamen de afgevaardigden van Zeeland in de Staten-Generaal zich beklagen over de vruchtelooze pogingen bij Holland aangewend, om tot eene Nationale Synode te komen. Die week was in de Staten-Generaal juist Zeeland de Provincie, die den voorzitterstoel bekleedde. Ook Gelderland, Friesland en Groningen brachten denzelfden dag hetzelfde beklag in. Holland verklaarde, dat het geen last had om over dit punt te beraadslagen, maar wenschte evenwel den raad van andere Provinciën te hooren. Het gaf tegelijker tijd de verklaring, dat hetgeen men zou voorstellen in niets moest afwijken van de bepalingen der Unie en het Gezag der hooge Overheid en dat der stedelijke

[1]) *Res. Staten van Holland* 10 *Juni* 1617.

Magistraten. Utrecht was geheel op de zijde van Holland: het achtte zelfs het bijeenroepen eener Nationale Synode onnoodig. Ook diende men Holland bijtestaan in het verzet dier Provincie tegen eene scheuring en in het handhaven der Overheid. Overijsel zeide, dat het omtrent dit punt geen lastbrief had. De vier andere Provinciën bleven echter aandringen op het bijeenroepen eener Nationale Synode. Zij wilden, dat zulks binnen den tijd van twee maanden aan de orde zou gesteld worden. De twee genoemde, Holland en Utrecht, waren hiertoe niet genegen. Overijsel hield er zich aan, dat het geen lastbrief had. In de Staten-Generaal bleef derhalve ook deze zaak voor als nog onbeslist. Men wenschte de machtigste aller Provinciën te winnen.

Den 24n Juni gingen de Staten van Holland uiteen, om na een kort reces weder bijeen te komen. Den 20n Juli waren zij wederom vergaderd.

De leden der Statenvergadering van Holland moesten voorzeker wel in spanning, ja vaak in angstige spanning geraken, als zij een oogenblik slechts nadachten over de gewichtige vraagstukken, die zij hadden op te lossen. Geene eensgezindheid was er onder de leden van dat Souvereine Lichaam; er heerschte verdeeldheid omtrent de rechtsbevoegdheid, en wat het ergst van alles was, er heerschte verdeeldheid ook onder het volk; althans onder dat gedeelte der inwoners, dat alléén tot het „volk" gerekend werd, omdat het alléén de Gereformeerde Religie beleed. Daarbij kwam de houding van den Stadhouder en, thans ook de houding van de vier Provinciën, die naar de wenschen der beide Stadhouders zich bewogen. Verdeeldheid dus omtrent de Souvereiniteit, verdeeldheid omtrent de rechtsmacht der Hoven, verdeeldheid omtrent het bijeenroepen eener Provinciale of Nationale Synode. Terwijl in de meeste steden van Holland het gevaar voor een burgeroorlog zich reeds dreigend vertoonde, miste men de macht om de Autoriteit der Overheid te handhaven en degenen, die de tweedracht van de kerkgebouwen wilden overbrengen naar de straat, te bedwingen. Men was machteloos, want de militairen wilden alléén aan Prins Maurits gehoorzamen!

Gelijk bekend is hadden de Zeven Geünieerde Provinciën een

voor dien tijd machtig leger in haren dienst. Bij het begin van het Bestand bedroeg het nog 30.000 manschappen. Verreweg het kleinste gedeelte was van Nederlandsche Nationaliteit en zelfs dat bestond nog voornamelijk uit Zuid-Nederlanders, die om de godsdienstkwestie naar Noord-Nederland waren verhuisd. Het grootste deel bestond uit Fransche, Engelsche en Schotsche regimenten en ook Duitsche. Dezen hadden wel dienst genomen onder Prins Maurits en de Staten-Generaal, maar zij gehoorzaamden eigenlijk alléén aan eerstgenoemde, ofschoon zij hunne soldij ontvingen van de verschillende Provinciën, ter wier „repartitie" zij stonden. Op zulk een militaire macht konden de heeren Pensionarissen en Burgemeesters, die het grootste gedeelte van de Staten uitmaakten, al zeer weinig vertrouwen. Wel is waar werden de militairen betaald door de Staten, maar wat bekommerden zij zich om die Heeren? Zij kenden alléén den zegevierenden veldheer. Indien zij buiten dezen laatste „nog iemand anders kenden en gehoorzaamden, dan was het hun eigen vorst: de vorst van het land, van waar zij waren uitgegaan en dat zij nog eenmaal hoopten weder te zien. Wanneer deze vorst het gewicht van zijn woord in de schaal wierp tusschen de Staten en den Prins, dan was het aan niet den allerminsten twijfel onderhevig, wien van beiden zij de voorkeur zouden geven. Nu geschiedde het omstreeks dezen tijd, dat „de Koning van Groot-Britannië, die reeds lang met Prins Maurits over dat onderwerp had gecorrespondeerd, aan eenige Engelsche en Schotsche bevelhebbers, welke in dienst, eed en soldij van deze landen waren, schreef, dat ingevalle er eenige moeite in het land mocht rijzen, zij zich moesten regelen naar den last, dien hij aan zijn Gezant Carleton had gegeven." [1])

Het was aan Hugo de Groot evenmin als aan Oldenbarnevelt en den leiders der Libertijnen, onbekend, hoedanig de gezindheid der militairen was: ook kenden zij de gezindheid van den Prins. Deze had aan eenige officieren, zoowel mondelings als schriftelijk, last gegeven, zich niet te bemoeien met zaken, die voortsproten uit geschillen over de Religie. Bovendien

[1]) *Hugo de Groot. Verhaal* enz. p. 359 uitgegeven door *R. Fruin.*

had hij geweigerd militaren te laten gebruiken bij de onlusten, die in verschillende steden waren ontstaan: b. v. toen de spanning in Den Haag tusschen de aanhangers en de tegenstanders van Rosaeus eene gevaarlijke hoogte had bereikt. Dit was eveneens het geval, toen men, om de rust in het stadje Oudewater te herstellen, er het garnizoen met eene compagnie soldaten wilde vermeerderd hebben. Ondanks den aandrang van Oldenbarnevelt en van Gecommiteerde Raden bleef Maurits volhardend weigeren de militaire macht, die onder zijne bevelen stond, te gebruiken tot het dempen van onlusten of als voorzorgsmaatregel ter bewaring der rust. De Advocaat, die zag dat omtrent dat punt de Staten van Holland en de Overheden der steden geheel machteloos waren, had dan ook reeds in December er 1616 een punt van Beschrijving ter volgende Statenvergadering van gemaakt, om 6000 waardgelders in dienst te nemen.

Het werd echter de 14n April 1617, eer in het zevende punt van de Beschrijving de zaak van den Eed aan de Staten van Holland en aan de steden af te leggen, om tot „voorstand van hunne Autoriteit de hand te bieden," aan het krijgsvolk, en in het achtste punt: dat insgelijks zou geadviseerd en geresolveerd worden, de zaak van de 6000 Waardgelders (in geval van nood) op den voet zooals in het vorige jaar was voorgesteld, werd opgenomen.

De kwestie van het aannemen van Waardgelders was nu alzoo gevoegd bij de andere belangrijke vraagstukken, waaromtrent de Staten van Holland zouden hebben te beslissen. Het duurde echter nog tot den 25n Juli, eer men eindelijk zoover gevorderd was. Dien dag zou besloten worden welk aantwoord aan Zeeland en aan de drie andere Provinciën zou gegeven worden. Door den tegenstand van Amsterdam en de drie andere Noord-Hollandsche steden, alsmede van Dordrecht, kon men al weder niet tot eenstemmigheid komen. Oldenbarnevelt en de meeste steden evenwel waren vóór het antwoord aan Zeeland, de andere Provinciën waren voor het afkondigen der Publicatiën. De Oppositie bleef volhouden, dat èn aan antwoord èn aan Publicatiën een andere vorm moest gegeven worden. Denzelfden

dag werd bovendien, als eene nieuwe poging tot vergelijk, een voorstel gedaan, of men nog niet eens zou beproeven door eene bijeenkomst van eenigen der vroomste en geleerdste predikanten tot eene minnelijke schikking te geraken, ten einde onderlinge „Tolerantie te verzekeren. Oldenbarnevelt en zijne voornaamste geestverwanten begrepen, dat men eindelijk een Besluit diende te nemen. Ten zijnen huize kwamen een aantal gedeputeerden ter Statenvergadering, afgevaardigd door Haarlem, Delft, Leiden, Gouda, Rotterdam, Alkmaar en Hoorn bijeen, en in deze bijeenkomst werd de „scherpe Resolutie", dien zelfden dag, den 4n Augustus 1617, in de Staten van Holland bij meerderheid aangenomen, op schrift gebracht.

De Resolutie, die met de gewone overdrijving van partijzucht en godsdiensthaat, als „de scherpe Resolutie" is bekend geworden, maakte eindelijk geheel den lande bekend, dat aan de langdurige aarzeling en besluiteloosheid der Staten van Holland een einde was gekomen. Met onomwonden woorden werd duidelijk verklaard wat de meerderheid, die tot nog toe aan de Libertijnen en aan de Arminianen was gebleven, wilde. [1]) Bij die Resolutie werd stellig verklaard, dat, 1° zoo zulks moest geschieden tegen de vrijheden en gerechtigheden van Holland en West Friesland, de Staten niet in het bijeenroepen eener Provinciale, veel minder eene Nationale Synode zouden bewilligen, en dat aan de Staten van Zeeland, Gelderland, Friesland en Groningen een antwoord in dien geest zou gegeven worden, en dat de Resolutiën, vroeger over de kerkelijke zaken genomen, door Edelen en Stedelijke Regeeringen, die zulks dienstig oordeelden, met alle matiging mogen toegepast worden. 2° Te dien einde werden de Overheden der steden gemachtigd, om, zooals de best geregeerde steden meenden dat haar als een recht toekwam, tot afwering van geweld krijgsvolk (Waardgelders) in dienst te nemen. 3°. Wat door de Overheid tot uitvoering der Resolutiën zou worden gedaan, zou niet tot reden van beklag mogen dienen bij eenig

---

[1]) Die Resolutie is, zooals de meeste, zeer omslachtig. Men vind den tekst, onder andere, bij *Baudart*, IX, p. 39.

College van Justitie; wat daartegen zou gedaan worden, zou van onwaarde wezen. 4°. Allen, die in eed of in dienst der Staten en der steden zijn, zouden de hand moeten bieden tot afweren van verzet tegen de Autoriteit der Overheid; den bevelhebbers van het krijgsvolk werd bevolen aan de Staten, aan de Gecommitteerde Raden, en aan de Stedelijke Overheden, niettegenstaande eenige andere bevelen, gehoorzaam te zijn en alle dadelijkheden te helpen weren, op straffe van cassatie.

Dit was de inhoud der beſaamde Resolutie van den 4n Augustus; daardoor waren de kerkkrakeelen tusschen Gomaristen en Arminianen eene geheel ander tijdperk ingetreden.

HOOFDSTUK III.

Strijd over het bijeenroepen der Nationale Synode.

Eindelijk dan had de meerderheid der Staten van Holland, na lang gedraald te hebben, den 4n Augustus partij gekozen. Die Resolutie is in de geschiedenis vermaard geworden als de „Scherpe Resolutie". Verdiende zij inderdaad dien naam? Zeker is de Calvinistische Kerk- en Staatspartij meer dan eene andere van ouds gewoon geweest om al wat tegen háár is, met overdrevene en hatelijke bewoordingen en al wat in haar voordeel is, met de meest vergoelijkende termen te karakteriseeren. De Resolutie van den 4n Augustus was alléén in zooverre „scherp", omdat de Staten van Holland na veel aarzelen eindelijk een Besluit namen. Zij gaven in duidelijke bewoordingen te kennen, van welken aard voortaan hunne Politiek zou zijn en blijven. Of die „Politiek" de beste was, laten wij thans in het midden. 't Valt moeielijk te zeggen, dat de Staten van Holland den weg van het *bestaande Recht* verlieten, om zich op dien van geweld en willekeur te begeven. Voor alle vier de staatkundige maatregelen, waartoe de Staten den 4n Augustus besloten, bestonden voldoende rechtsgronden; maar de Libertijnen (of de Staatsgezinde partij) toonden thans, dat zij het voorbeeld volgen wilden, dat meestal gegeven wordt door hen die in het bezit van het Gezag zijn: dat zij *Doctrinairen* waren geworden; dat zij zelven, de omwentelingsgezinden van vroeger, — of althans hunne zonen, — de behoudsmannen van heden wilden wezen; maar dat zij voortgedreven werden door hen, die de Revolutie verder wenschten voort te zetten.

De historische wet, dat de Girondijnen van hunnen tijd moeten worden voortgestuwd door de Jacobijnen van hunnen tijd, schijnt nooit te zullen verouderen.

Oldenbarnevelt en zijne volgelingen in de Politiek, niet het minst Hugo de Groot, geloofden geheel in hun recht te blijven, wanneer de Staten van Holland, als „Souvereine Overheid", hunne toestemming tot en hunne onderwerping aan eene Nationale Synode bleven weigeren: de zaken van de Religie immers behoorden, naar het XIIIe Artikel der Unie van Utrecht, uitdrukkelijk tot die zaken, waarin iedere Provincie zich haar eigen Souvereiniteitsrechten had voorbehouden. Het aannemen van Waardgelders was een recht, dat, naar de opvatting van het Staatsrecht dier dagen door de Libertijnen, aan de verschillende steden niet kon ontzegd worden. Door talrijke voorbeelden werd bovendien gestaafd, dat verschillende Hollandsche steden, vóór en na de Omwenteling der XVIe eeuw, van dat recht gebruik gemaakt hadden. Dat de gewone militairen, die als huurtroepen dienst deden, door de Staten der verschillende Provinciën, — Holland het meest, — „betaald" werden, was een feit; dat aan die troepen, door den Souverein in dienst genomen, door den Souverein ook een formule van eed kon worden voorgelegd, werd als een onloochenbaar recht beschouwd; even zoowel als dat de „betaalheer" ook het recht bezat om den „betaalde," wanneer deze zich niet naar het contract, — in dit geval: den eed, — wilde voegen, het „betalen" op te zeggen. Wat het verbod betreft, aan de Hoven van Justitie gegeven, om geene rechtszaken, tegen de Majesteiten der steden gericht, te behandelen, hieromtrent hebben wij reeds in het vorige hoofdstuk ons gevoelen geuit. En de „Scherpe Resolutie" hield niets anders in dan dit. „Scherp" was de Resolutie slechts in zooverre het van wapenen en krijgsvolk sprak; maar alles behalve, indien men, door den naam misleid, het als een besluit van energieke lieden mocht aanzien. Waarom anders slechts de steden tot aannemen van waardgelders gemachtigd, in plaats van, waarop zoo dikwijls was aangedrongen, een geheel corps van die soldaten in eed en dienst der Provincie te nemen? Kon de weifelende houding van een groot gedeelte der meerderheid zich op eenigerlei

wijze duidelijker openbaren? Voorwaar wie deze half had overwogen, hem mocht het wel twijfelachtig schijnen, of ook de Cassatie der bevelhebbers van het Unieleger, in geval van tegenstand, kloekhartig ten uitvoer zou worden gelegd; of dat men zich veeleer uit het veld zou laten slaan door de bedreiging der minderheid, — bedreiging, als tegen het voorgenomen Plakaat op de Calvinistische Conventiculen zoo werkzaam was gebleken, — dat zij namelijk alle officieren, die gehoorzaamheid mochten weigeren, wegens het verlies hunner traktementen uit hare contributiën in de provinciale middelen schadeloos zoude stellen." [1])

De Resolutie van den 4n Augustus werd op eene vergadering van de leden der meerderheid nog dienzelfden dag ten huize van Oldenbarnevelt op schrift gesteld. Den volgenden dag werd nog besloten zekere verklaringen aan de Resolutie van den 4n Augustus toe te voegen van wege de Staten van Holland en West-Friesland. Daarin zeiden dezen, dat zij altijd de oprechte en goede meening gehad hadden en nog hadden, om, benevens de vrijheden en rechten der landen en steden van Holland en West-Friesland, de ware Christelijke Gereformeerde Religie in zuiverheid te behouden, waarom het H. E. M. toekomt kerkelijke wetten te maken en te doen onderhouden: waarom zij goed gevonden hadden om „provisionelijk te ordonneeren", dat de kerkedienaren, die omtrent de Praedestinatie naar hun geweten niet anders konden leeren, dan in de vijf punten verhandeld was ten jare 1611, mede in de Gereformeerde Kerken behooren „getolereerd" te worden: even zoowel als die van het andere gevoelen zijn. Hierop gingen de Staten van Holland uiteen.

Maar nog op denzelfden 4n Augustus was eene deputatie van wege de Staten, uit leden van de Ridderschap en van de steden samengesteld, met Oldenbarnevelt aan het hoofd, eerst aan den Prins, vervolgens aan de Prinses-weduwe Louise de Coligny en aan Frederik Hendrik gezonden om aan dezen het gebeurde mede te deelen. Over deze mededeeling aan Louise de Coligny en aan haren zoon is later de Advocaat opzettelijk ondervraagd geworden. Zulks

---

1) Naber t. a. p. bl. 108.

stond in verband met de beschuldigingen, die toen reeds tegen Oldenbarnevelt werden ingebracht, alsof hij in den jongeren broeder een middel van oppositie tegen den ouderen, Prins Maurits, zocht. Het schijnt evenwel niets anders geweest te zijn dan eene „Reverentie", zooals de Advocaat van Holland het zelf heeft genoemd. Onze „stoere Republikeinen" der XVIIe eeuw meenden nog niet, dat het versmaden van beleefdheidsvormen tegenover vorstelijke personen als een zeker teeken van Republikanisme moet beschouwd worden. Integendeel, zij trachtten altijd, waar het te pas kwam, zich zeer „reverent" tegenover het Huis van Oranje te toonen.

Den volgenden dag (5 Aug.) verscheen Maurits zelf in de vergadering der Staten van Holland, die op het punt stonden van uiteen te gaan. „Z. E. verschenen zeide, dat hij uit eenige gedeputeerden, die bij hem geweest waren, onder andere verstaan had, dat de Vergadering zou scheiden, maar dat hij gekomen was om hen te vermanen, dat zij zulks niet goed zouden vinden, zooals de zaken nu stonden, en zonder dat of ten principale noch op de provisie van eenig interim nadere orders zouden zijn gesteld; wat hare meening was, op hetgeen hem gisteren door de gedeputeerden was aangezegd: „zoo hem dochte in groote hevigheid". Waarop wel tumultair door den een en andere wat gezegd werd, maar geene omvrage gedaan, noch eene Resolutie aan Z. E. aangezegd." [1]) In zulke sobere bewoordingen vindt men in de Resolutiën der Staten van Holland die allerbelangrijkste vergadering van den 5^n^ Augustus 1617 vermeld. Gewis er zijn in onzen tijd voor het verslag van ééne enkele zitting van een wetgevend lichaam evenveel bladzijden noodig als toen woorden. Gelukkig deelt Carleton aan Jacobus I iets meer mede.

De Engelsche gezant schreef namelijk aan zijn Koning in hoofdzaak het volgende:

Vijftien of meer Gedeputeerden uit de Staten van Holland waren uit naam hunner Provincie naar Maurits, de Prinses-weduwe van Oranje en Graaf Frederik Hendrik gegaan om hun ieder afzonderlijk te verzoeken, dat zij de Overheden in de handhaving

1) *Resolutiën der Staten van Holland.* 5 Aug. 1617.

van hun gezag, — dat is: der „Scherpe Resolutie", — zouden bijstaan. Frederik Hendrik en zijne moeder antwoordden terstond in algemeene bewoordingen: maar de Prins zeide hun, dat hij, om beter omtrent de bedoelingen der Staten ingelicht te wezen, den volgenden dag in hunne vergadering zou verschijnen. Dit geschiedde. In de Statenvergadering zeide hij, dat hij gekomen was om beter ingelicht te worden omtrent een onderwerp van zulk gewichtig belang en dat zoozeer de rust van hun geweten en de veiligheid hunner personen betrof. Terstond nam Oldenbarnevelt het woord om hem de bedoelingen der Vergadering uiteen te zetten, namelijk: dat zij van den Prins, als Stadhouder der Provincie, verlangden, dat hij de Overheden in de tenuitvoerlegging hunner bevelen zou bijstaan: en wel bijzonderlijk in die der Resolutiën, welke zij in de Vergadering van den voorgaanden dag hadden genomen. Hierop begon hij de strekking daarvan in bijzonderheden uiteen te zetten; maar hij werd in het woord gevallen door een burgemeester van Amsterdam. [1]) Deze zeide, dat wat Oldenbarnevelt zeide wel de begeerte van den Advocaat en eenige anderen was, maar dat de Prins zulks niet als de begeerte van allen moest beschouwen. Deze tegenspaaak maakte Oldenbarnevelt zeer verstoord; de Burgemeester was het niet minder. Zij gingen zoozeer buiten de eigenlijke zaak, dat zij er hunne eigene familiezaken in aanroerden en nog meer andere twistredenen, zoodat de Prins moeite had om hen tot bedaren te brengen. Eindelijk zeide hij (de Prins), dat, toen hij den eed als Stadhouder der Provincie had afgelegd, zij allen nog goede vrienden waren en bijzonderlijk eensgezind omtrent één punt: dat zij goed en bloed zouden veil hebben voor de handhaving der ware Gereformeerde Religie, en dat zij op het oogenblik zoo tegen elkander verdeeld schenen, dat hij niet ten wille van de eene partij iets wilde doen wat slechts onmiddellijk of middellijk strijdig was met den eed, dien hij aan hen allen had afgelegd. Hierop verliet Prins Maurits de Vergadering der Staten van Holland en ging heen. Het zou niet onbelangrijk zijn ge-

1) Reinier Pauw.

geweest te weten, wat en met welke hevigheid Reinier Pauw en Oldenbarnevelt elkander hebben toegevoegd: en dat in zulke achtbare Vergadering. Misschien vindt men den weerklank daarvan terug in de schotschriften en boosaardige „praatjes", die in het jaar 1618 door geheel het land, in Den Haag en Amsterdam voornamelijk, zijn verspreid geworden.

De Advocaat van Holland verliet korten tijd daarna insgelijks Den Haag, maar de geest van Oldenbarnevelt bezielde geheelenal zijne volgelingen. Hij bleef de Provincie Holland door hen bestieren in de Gecommitteerde Raden. Onder dezen was zeker Hugo de Groot de talentvolste. Oldenbarnevelt vertrok den 14n Augustus naar Vianen en vandaar naar Utrecht. In deze stad en Provincie gaf, misschien nog meer dan in Holland, zijn geest leven en gedachte aan de invloedrijkste mannen: aan Ledenberg, aan Moersbergen, aan Rijsenburg. Bovendien had de Advocaat zijn buitenverblijf niet verre van Amersfoort; ook woonde de Geneesheer, welken hij het meest vertrouwde, te Utrecht, en Oldenbarnevelt, reeds zeventig jaren oud geworden, was vaak ongesteld. Eer hij vertrok uit Den Haag, had de Advocaat echter nog een onderhoud met den Prins. Hij sprak Maurits over de betreurenswaardige Religiegeschillen en over de gevolgen daarvan en wat daaruit nog verder zou kunnen ontspruiten. Hij verzekerde den Prins van zijne voortdurende „affectie" voor hem en voor het Huis van Oranje, zoo vaak door hem in verschillende omstandigheden betoond. Hij zeide, dat, indien zijn ontslag uit den Staatsdienst bevorderlijk kon wezen aan de rust des lands, hij het volgaarne zou nemen; dat niets hem aangenamer zou zijn dan dit; dat hij minstens één jaar rust verlangde: ook om de Archieven in orde te brengen, — hij was ook Groot-Zegelbewaarder; — misschien zouden dan de „Religionsdifferenten" tot een bevredigende uitkomst zijn gekomen. Wat Prins Maurits hierop heeft geantwoord wordt niet vermeld, maar Oldenbarnevelt nam zijn ontslag niet Hij bleef tot aan het begin van November 1617 in de Provincie Utrecht. Toen keerde hij naar Den Haag terug: naar hij, in zijn verhoor voor zijne rechters, beweerde, op aansporing van den oudsten van Hollands Edelen, den heer

van Schagen. Of de Advocaat van Holland noode zou zijn aangespoord om weder zich aan het roer van Staat te plaatsen, kan betwijfeld worden. Oldenbarnevelt wist, dat hij voor zijne „maximen van Staat" onmisbaar was; dat hij de ziel was van zijne partij, waarmede hij 's lands welvaren vereenzelvigd achtte. Hij volgde slechts het voorbeeld van Willem van Oranje, die ook herhaaldelijk om zijn ontslag gevraagd had, wijl hij immers wel wist, dat zonder hem de Omwentelingspartij weinig meer beteekende. Oldenbarnevelt was niet de man, die naar rust verlangde: voor hem waren de regeeringszaken de ziel en de adem van zijn bestaan. In Utrecht, ofschoon hij aldaar niet onder een officieelen titel verbleef, was zijn invloed niet minder dan in Holland: evenals de strijd en de uitkomst van dien strijd er niet minder belangrijk waren.

Nadat de Resolutie van den 4n Augustus was genomen, gevoelde de Oppositie in Holland zich volstrekt niet ontmoedigd. Integendeel, zij scheen er nieuwe krachten uit te putten.

Zooals bekend is was Amsterdam de voornaamste en machtigste stad, die tot nog toe in verzet was gekomen tegen de Politiek van Oldenbarnevelt. Enkhuizen stond haar getrouw ter zijde: zoo ook Edam en Purmerend. De eerste stad van Holland in rang, Dordrecht, sloot zich ook thans beslist bij de Oppositie aan. Die stad was reeds sinds eenigen tijd weifelend geworden: de Politiek der burger-aristocraten was er machtig genoeg, zooals men uit de gebeurtenissen van latere jaren duidelijk genoeg ziet; maar de predikanten waren in die stad zeer Contraremonstrantsch, evenals ook de invloedrijksten in de raadszaal en de groote meerderheid der gemeente. Te vergeefs hadden Hugo de Groot en Van Duivenvoorde, welke na den 4n Augustus op last van Gecommitteerde Raden naar Zeeland werden gezonden, beproefd in Dordrecht de Magistraat te overreden, opdat deze zich opzichtens de befaamde Resolutie minder ongunstig zou betoonen. Het mocht niet baten. Den 29n Augustus verschenen drie Gedeputeerden van Dordrecht voor Gecommitteerde Raden. Deze Deputatie protesteerde tegen de Resolutie van den 4n Augustus: Dordrecht kon die niet goedkeuren, ondanks hetgeen Hugo de Groot en Van Duiven-

voorde daarvoor hadden gesproken: immers zij kon niet strekken tot wegneming der tegenwoordige bezwaren; ook was zij niet genomen bij meerderheid van stemmen en zij was eene afzonderlijke beraadslaging, buiten de Vergadering, vooraf ontworpen; weshalve de Gedeputeerden namens Dordrecht verzochten, dat die Resolutie niet zou worden tenuitvoergelegd: zoo niet, dan zou Dordrecht daartegen protesteeren. Men ziet het: een grond tot verzet tegen de „scherpe Resolutie" was reeds gevonden: het plan daartoe was ontworpen in eene „afzonderlijke beraadslaging." In latere schotschriften worden deze woorden omgekeerd in: „Arminiaansche Factie."

Veertien dagen later protesteerde insgelijks Amsterdam, gevolgd door Enkhuizen, Purmerend en Edam. De tijding van het aannemen der „scherpe Resolutie" zal in niet geringe mate de hoofden der predikanten en der Magistraatspersonen in die drie kleine steden op hol gebracht hebben! De vier steden protesteerden tegen al hetgeen in de Resolutie van den 4^{n} Augustus was opgenomen: tegen de Waardgelders, die zij eene vermindering van het Gezag des Stadhouders noemden; tegen hetgeen omtrent de Hoven van Justitie was bepaald, wat tegen 's lands gebruiken, tegen orde en regel streed; en dit alles zou moeten dienen om aan de Kerken Remonstrantsch-gezinde predikanten op te dringen! Zij verzochten „dien cours niet te nemen en veel min te houden." Ook sprakén zij openlijk van „particuliere vergaderingen, waarin die Resolutiën waren geprepareerd." Zij beklaagden zich verder op hetgeen in druk omtrent deze zaak en ook omtrent de Nationale Synode was bekend gemaakt en gaven duidelijk genoeg te kennen, dat ook zij hunne grieven aan de andere Provinciën zouden mededeelen [1]) Zij volgden dit voorbeeld: zij lieten onder den titel van *Regtvaardiging* een geschrift in druk verschijnen, waarin het protest der vier steden werd uiteengezet en verdedigd. Zij zonden zelfs naar alle andere steden van Holland mannen om hun gedrag te rechtvaardigen. Dit alles was voornamelijk het werk van Amsterdam, in die dagen

1) *Resolutiën der Staten van Holland,* 12 Sept. 1617.

het hoofdkwartier der Calvinistische ijveraars, in verbond getreden met de vijanden van de „politieke maximen" van Oldenbarnevelt.

Niet minder bekommering en zorg baarde aan de Gecommitteerde Raden van Holland, — die thans het bewind moesten voeren, nu de Staten op reces waren uiteengegaan en de Advocaat buiten Den Haag was, — de houding van Zeeland. Deze Provincie, door den Prins geheel naar zijne hand gezet, had zoo sterk zij kon aangedrongen op de Nationale Synode. Men had, gelijk wij hebben medegedeeld, reeds eene bezending naar Holland gezonden en wilde nogmaals eene Deputatie afvaardigen. Dat zulks de zwarigheden zou vermeerderen, was bekend genoeg. Men schijnt in Holland nog de hoop gekoesterd te hebben, alsof de welsprekendheid en rechtskennis van Hugo de Groot iets zouden vermogen tegen de opgewondenheid van de Gemeente en de politieke partijzucht en zelfs tegen den Calvinistischen ijver: alsof tegen zoo iets, woorden en rechtsgronden zouden baten! Hoe het zij, onmiddellijk na den 4n Augustus werden Hugo de Groot en Van Duivenvoorde naar de Staten van Zeeland afgevaardigd. Zij hadden in last om de Staten van Zeeland het afvaardigen van Gedeputeerden, die met de andere Provinciën over de bijeenroeping der Nationale Synode zouden beraadslagen, te ontraden. Zoo als wij gezegd hebben was Hugo de Groot een der Gedeputeerden van Holland. Carleton deelt zulks mede aan Winwood en noemt hem: „Grotius, een der voornaamste warhoofden [1]), Pensionaris van Rotterdam. „Europa's wonder" was voor Carleton niets meer dan een „warhoofd!"

Maar Carleton, die inderdaad geen „warhoofd" was, moest ook spreken voor en in den geest van Jacobus I!

De Staten van Zeeland waren allerminst geneigd om zich door de welsprekendheid van Hugo de Groot te laten overreden. Het eenige wat deze kon uitwerken was dat de beraadslagingen der Staten van Zeeland iets langer duurden. Hugo de Groot en zijn ambtgenoot werden beleefd ontvangen, behalve

---

1) *Brouillon:* beter is misschien het woord niet te vertalen tenzij door „ruziemaker!"

door het volk van Middelburg, dat in groote menigte voor het Stadhuis, gedurende de audientie, bijeenschool, en toen de Hollandsche Deputatie te Veere weder scheep zou gaan, moest zij zorgen dat zij „met gezwinden pas" van wal kwam: zoo niet dan zou het gemeen de Arminianen in het water gedrongen hebben.

De Hollandsche Deputatie had in Zeeland dus niet anders verkregen dan een ietwat langeren duur der beraadslagingen: de Provincie bleef vasthouden aan haar plan, dat er eene Nationale Synode zou bijeengeroepen worden. De taak om Holland daartoe te bewegen werd opgedragen aan Joachimi, een van Zeelands Gedeputeerden ter Staten Generaal en een der bekwaamste Staatsmannen dier Provincie. Deze verscheen den 31 Augustus voor het College der Gecommiteerde Raden van Holland en drong met klem van redenen er op aan, dat ter bevrediging der kerkelijke geschillen zoo spoedig mogelijk de bijeenroeping der Nationale Synode zou geschieden en dat Holland daartoe zou medewerken. De Gecommitteerde Raden antwoordden Joachimi, dat er voor de bijeenroeping der Staten van Holland nog geen tijd bepaald was en dit waarschijnlijk niet zou geschieden tijdens de afwezigheid van den Advocaat, die nog wel eenigen tijd zou wegblijven: evenwel men zou dezen kennis van Zeelands zending geven. Den 9n September kwamen de Zeeuwsche Gedeputeerden — thans was Joachimi niet alleen — weder voor de Gecommitteerde Raden van Holland, wien zij hunne Geloofsbrieven overreikten.

Zij drongen nog meer aan op het spoedige bijeenroepen der Staten. Nu werd mededeeling gevraagd van hetgeen zij aan de Staten moesten voorstellen: dit diende men te weten, als het College tot de bijeenroeping zou overgaan. Terecht zagen de Zeeuwsche Heeren dit antwoord aan als eene uitvlucht en eene poging om de zaak op de lange baan te schuiven. Hoe zij ook in hunnen aandrang werden bijgestaan door de hulp der vier steden Amsterdam enz. De Gecommitteerden bleven op dat punt werkeloos. Vier dagen waren weder voorbijgegaan en er kwam nog geen antwoord. Nu drongen de Zeeuwen den 15n Septem-

ber nogmaals aan op een afdoend antwoord. Wederom volgde een antwoord, dat niets anders dan uitstel ten doel had; thans echter drong de Zeeuwsche deputatie zoo sterk aan, dat de Gecommitteerde Raden van Holland begrepen, dat zij hun stelsel van „temporisatie" niet langer konden volhouden. Daarom besloten zij twee leden van hun Collegie, Wittensz en Meerman, naar Utrecht tot Oldenbarnevelt te zenden, terwijl de andere leden van het Collegie van Gecommitteerde Raden hunne lastgevers — de leden der Staten — zouden gaan raadplegen omtrent hetgeen zij op dit punt zouden dienstig oordeelen.

Intusschen waren Wittensz en Meerman, — de een Contraremonstrantsch, de ander Remonstrantsch gezind, — bij Oldenbarnevelt te Utrecht gekomen. Deze was ziek: althans dit was het voorwendsel, waarom hij nog niet naar den Haag kon terugkeeren. Er zal wel iets van aan geweest zijn, want zulks was meermalen het geval; maar de zaken in de Stad en in het Sticht van Utrecht maakten ook daar zijne aanwezigheid gebiedend noodzakelijk. Ofschoon hij nog niet kon terugkeeren, gaf hij hun evenwel zijne raadgevingen. Hij raadde aan om zoolang mogelijk tijd te winnen; men moest tegenover het voorstel van eene Nationale Synode een tegenvoorstel doen. Oldenbarnevelts raad werd door de Gecommitteerde Raden van Holland gevolgd. Den 23n September kreeg de Deputatie van Zeeland dan ook ten antwoord, dat er met geene hoop op goeden uitslag eene Vergadering der Staten van Holland kon bijeengeroepen worden, tenzij de Zeeuwsche Gedeputeerden zich nader verklaarden omtrent hunne voorstellen, waartoe men hen uitnoodigde. De Zeeuwen antwoordden hierop, dat hun lastbrief hun gebood om in de Vergadering der Staten van Holland zelve die te openbaren; weshalve zij besloten niet met hunnen lastbrief te voorschijn te komen. Het was algemeen bekend, dat deze niets anders inhield dan een aandrang tot spoedige bijeenroeping eener Nationale Synode. Maar de meerderheid in de Staten van Holland veinsde het doel niet te kennen, omdat zij het niet wilde. Thans zou de zaak door Zeeland in de Staten-Generaal aan de orde gebracht worden.

Er bestonden volstrekt geen stoffelijke hinderpalen om iets van uit de Vergadering der Staten van Holland of van hunne Gecommitteerde Raden over te brengen naar de Staten-Generaal: beiden hadden hunne vergaderzalen in het aan ieder Nederlander bekende gebouw, het Binnenhof te 's Gravenhage. Vaak was dezelfde persoon, zoowel lid der Staten-Generaal voor zijne Provincie als belast met de eene of andere zending bij de hooge regeeringscollegiën, die in Den Haag hunne zittingen hielden. Het was derhalve de Zeeuwsche Gedeputeerden zeer gemakkelijk om, nadat zij niet geslaagd waren bij de Gecommiteerde Raden van Holland, de zaak, die hen geheelenal bezig hield, in eene andere vergaderzaal, bij de Staten-Generaal, overtebrengen. De tijd drong: immers er was in Juni ll. bepaald geworden, dat de zaak van de bijeenroeping eener Nationale Synode binnen twee maanden aan de orde zou worden gesteld, en deze tijd was reeds verstreken. Zij verlangden dus geen verder uitstel. Wel is waar was zulks de „Politiek" der Hollandsche heeren evenals de „Tolerantie", maar noch van langer uitstel, noch van „Tolerantie" wilden Contraremonstrantsch-gezinden iets meer hooren. Ook was het een niet te versmaden voordeel, dat Zeeland juist die week voorzitter was in de Staten-Generaal. De Zeven verschillende Provinciën immers bekleedden ieder op hare beurt voor eene week het voorzitterschap. Dezen keer was het Maldereé: een heftig Calvinist en de vertegenwoordiger van Prins Maurits als „Eerste Edele van Zeeland."

In deze Vergadering van den 23n September 1617 kwam het bijeenroepen der Nationale Synode aan de orde of, zooals men zich toen uitdrukte, het was het punt van beschrijving, waarover gedelibereerd zou worden. Er werd voorgesteld om eene commissie te benoemen, die de voorbereidende werkzaamheden omtrent eene Nationale Synode, welke in 1607 waren begonnen, weder zou opvatten en ook een ontwerp zou maken omtrent tijd en plaats, waarop zulk eene bijeenroeping zou geschieden. Er werd een Besluit genomen dat iedere Provincie haar advies schriftelijk zou inleveren: de President zou vervolgens uit die adviezen eene Resolutie opmaken. Holland echter zocht alweder

een middel om zulks te vertragen: zij wilde op de uitgebrachte adviezen nog iets in het midden brengen, maar de meerderheid nam aan, dat iedere Provincie haar Advies *schriftelijk* zou indienen. Denzelfden dag nog kwamen de Gecommitteerde Raden van Holland bijeen om te beraadslagen over hetgeen dien morgen in de Staten-Generaal was besloten. Het gevolg hunner beraadslagingen was, dat nog dienzelfden dag de heeren Van der Dussen en Van Teylingen zich „in stilligheit" naar Utrecht zouden begeven naar Oldenbarnevelt, diens advies vragen en hem verzoeken zoo spoedig mogelijk terug te keeren. Beide heeren vertrokken onmiddellijk naar Utrecht en den 26n September brachten zij een verslag uit van hunne zending aan de Gecommitteerde Raden. Zij hadden den Advocaat nog zwak gevonden en „ongedisponeert tot eenige besoigne:" hij had hun den raad gegeven om bij „alle goede wegen de precise Resolutie van de Nationale Synode op te houden," maar aan te dringen op eene Deputatie van personen van beide partijen, die den staat van zaken omtrent de Religiegeschillen in de Provinciën, waar zij bestonden, zouden onderzoeken; daarna zou men eene Provinciale Synode doen bijeenkomen; men moest daarna zien, hoever men de zaak kon brengen om eindelijk te komen tot eene Nationale Synode. Wilden de Provinciën in de Staten-Generaal evenwel de Nationale Synode doorzetten zonder die voorbereidende maatregelen, dan moest Holland daartegen protesteeren door eene Akte van Nulliteit en zulks doen aanteekenen" [1]). Nog in dezelfde vergadering der Gecommitteerde Raden stelde Hugo de Groot, terwijl de leden Wittensz en Verdam afwezig waren, een ontwerp tot dergelijke Akte van Nulliteit op; maar er werd besloten om den volgenden dag daarover te beraadslagen. Den volgenden dag nu waren de Gecommitteerde Raden Wittensz en Verdam aanwezig en dezen verklaarden, dat zij tegen dat „Protest van nulliteit" zouden protesteeren!

Wanneer men zijne aandacht op het advies van Oldenbarnevelt vestigt, ontdekt men, dat het niet zoozeer de „Arminiaan," — dit

1) *Resolutiën der Staten van Holland*, 26 Sept. 1617.

is hij eigenlijk nooit geweest, — als wel de staatsman was, die hem aldus deed denken en een dergelijke gedragslijn voorschrijven: de Souvereiniteit der Staten ook in de zaken van de Religie, en wel vooral in dit geschilpunt, zonder eenige inmenging van andere Souvereinen: dat is van de andere Provinciën, in dit geval, van de Staten-Generaal, — ziedaar wat hem meer dan al het andere ter harte ging! Ditzelfde was ook de gedachte van Hugo de Groot.

De 27e September was de dag, waarop over de bijeenroeping der Nationale Synode in de Staten-Generaal een Besluit zou genomen worden. Holland had dien dag den voorrang. Het stelde voor, dat, aangezien de Provinciën zich nog niet omtrent de Religiegeschillen hadden kunnen verstaan, zij zich eerst rond en openlijk zouden verklaren omtrent de handhaving der publieke Autoriteit, tegen welke zooveel was gehandeld; dat de Generaliteit op grond der Unie die Autoriteit zou handhaven, maar dat ook de Provinciën zoodanige middelen zouden voorslaan, welke tot herstel der rust en tot stuiting der scheuring zouden kunnen dienen. In dergelijke algemeene bewoordingen kleedde Holland zijn voorstel in: de strekking ervan was evenwel duidelijk genoeg. Men wilde alweder de zaak der Nationale Synode op den achtergrond schuiven en die van de handhaving der „gemeene rust" door de publieke Overheid op den voorgrond stellen. Men wilde, dat de Stadhouders, dat de geconstitueerde Hooge Lichamen, dat de Staten-Generaal zich zouden verklaren tegen alle „perturbatie van de gemeene ruste", zooals men gewoon was zulks te noemen: in het gegeven geval tegen hen die tot eene scheuring in de Kerken dreven. Den 27n September, evenmin ook den volgenden dag, konden de Staten-Generaal tot geen besluit komen; maar den 29n September overhandigden Gelderland, Zeeland, Friesland, Groningen en Ommelanden hunne schriftelijke adviezen omtrent het bijeenroepen der Nationale Synode, zooals den 23n van die maand was aangenomen.

De adviezen, bij den Voorzitter der Staten-Generaal ingediend, werden den Griffier der Staten overhandigd om ze voor te lezen. In de hoofdzaak waren alle vier de adviezen eensluidend: dat

van Gelderland, als de eerste Provincie in rang, werd het eerst voorgelezen. De Gedeputeerden dier Provincie verklaarden dan, dat tot bevrediging der beroeringen, die de Gemeene Zaak dreigden, de bijeenroeping eener Nationale Synode noodzakelijk was geworden Zij stelden voor om voort te werken op de grondslagen in Mei van 1607 gelegd en om terstond uit iedere Provincie Gecommiteerden te benoemen, die de zaak zouden voorbereiden. Maar niet meer dan vier van de Zeven Provinciën waren het die zulks goedvonden. Holland leverde insgelijks een advies in, maar waarvan de strekking eene geheel andere was: het wilde geene Nationale Synode; evenmin Utrecht; ook Overijsel, ofschoon met minder klem, was daartegen. De voorname oorzaak, waarom men in drie Provinciën zich tegen de bijeenroeping eener Nationale Synode bleef verzetten, lag in het tegen-advies, dat door Holland werd ingeleverd. Daarin werd gezegd, dat de Staten van Holland zich reeds, ter beslechting van de Religiegeschillen, bezig hielden met het voorbereiden eener Provinciale Synode; intusschen dienden de andere Provinciën, volgens de bepalingen der Unie van Utrecht, Holland de hand te bieden tegen volksonlusten: aangezien op het stuk van de Religie aan elke Provincie hare vrijheid bij de Unie gelaten was, zoo kon Holland niet toestaan, dat er omtrent dat punt iets tegen den wil van eenige Provincie werd besloten; het kon ook niet toestemmen in de benoeming van Gecommitteerden ter voorbereiding eener Nationale Synode; ging men desniettemin daarmede voort, dan protesteerde Holland daartegen als strijdig met de Unie en strijdig tegen de vrijheden en gerechtigheden dezer landen.

Maar niet zoodra had men uit naam van Holland in deze bewoordingen protest aangeteekend, of terstond protesteerden tegen dat protest de steden Dordrecht, Amsterdam, Enkhuizen, Edam en Purmerend met de verklaring, dat de tegenstand tegen de Nationale Synode hunne goedkeuring niet kon wegdragen De Gedeputeerden van Holland ter Staten-Generaal beantwoordden echter nog denzelfden dag dat tegenprotest der vijf steden. In de Staten van Holland, zeiden zij, was bij meerderheid het Besluit genomen om te handelen gelijk geschied was, de meerderheid

had de beslissing uitgezonderd in eenige punten, maar de Religiezaken behoorden niet tot die punten.

Door dezen tegenstand van Holland en de beide andere Provinciën, Utrecht en Overijsel, bleef de zaak van de bijeenroeping eener Nationale Synode nog hangend: ofschoon de vier andere Provinciën daarvan de noodzakelijkheid inzagen en bleven volhouden. Maar ook in Overijsel was men evenmin als in Holland eensgezind omtrent die kwestie. Deventer, een der drie stemhebbende steden, wilde de bijeenroeping eener Nationale Synode: evenzoo ook Hasselt en Vollenhoven, beide kleine stadjes, die geen stem hadden in den Landdag van Overijsel; desniettemin leverden zij, eenige dagen later, met Deventer een protest in tegen Overijsels uitgebrachte stem ter Staten-Generaal.

Den volgenden dag (30 Sept.) werd nog een laatste poging gedaan om de vier Contraremonstrantsch gezinde Provinciën met de drie andere tot eenstemmigheid te brengen. Zulks schijnt evenwel het voorstel geweest te zijn van een Optimist, die geen begrip had van de hoogte, waartoe het *Odium Theologicum* was gestegen, of van iemand, die volkomen overtuigd was van de voortreffelijkheid van Oldenbarnevelts „Politiek van Tolerantie". Er werd voorgesteld, dat iedere Provincie, ter slechting van de Religiegeschillen, door eene Commissie van Godgeleerden en van politieke personen de vraagstukken zou doen onderzoeken en een bekwamen voet van onderlinge verdraagzaamheid beramen, waardoor middelerwijl de voortgang der scheuring zou gestuit worden; verder moest den predikanten verboden worden in hunne predikatiën eene heftigheid ten toon te spreiden, waardoor de gemeenten niet gesticht, maar veeleer tegen hunne Overheid en tegen elkander werden opgezet. Gelijk te begrijpen was, had zulk voorstel volstrekt geen gevolgen: de hoofden waren nog te verhit, de disputeerzucht was nog al te diep in bijna aller hart geworteld, dan dat er één enkele in staat zou zijn geweest om naar verstandigen raad te luisteren.

De zaak van de bijeenroeping der Nationale Synode was derhalve voor de Staten-Generaal volstrekt nog niet afgedaan: evenals de vier Provinciën bleven de drie Provinciën onverzettelijk. En

dit was de rechtsgrond, waarop Holland en Utrecht steunden, waaraan tot nu toe ook Overijsel zich vastklemde: in zake van Religie mocht alleen overeenstemming gelden! Vandaar dat bij menigeen de vraag oprees of de vier Provinciën in vereeniging met de vijf Contraremonstrantsche steden van Holland niet op zich zelf eene afzonderlijke Synode zouden houden. Dat zij dit *konden* doen was aan geen twijfel onderhevig, iets anders was het of het wel raadzaam was zulks te doen? Wel vermeenden sommigen, dat dergelijke bijeenroeping den Arminianen zeer schadelijk zou zijn; maar dan bleef Holland eigenlijk gezegd overwinnaar in de tamelijk door elkander gewarde en ingewikkelde kwestiën èn omtrent de Provinciale Souvereiniteit èn omtrent de Waardgelders èn omtrent de Nationale en Provinciale Synode! De politieke leiders van de aan Oldenbarnevelt vijandige partij waren dan ook met dergelijk voorstel tot vereffening der bestaande geschillen volstrekt niet ingenomen. Immers wat zij wilden was de ondergang van den Advocaat, of althans van diens staatkundigen invloed, en daartoe was de volledige overwinning van de Contraremonstrantsche Kerkelijke Politiek volstrekt noodzakelijk.

De zedelijke zoowel als de materieele kracht van de Calvinistisch-gezinde staatkundig-godsdienstige partij had evenwel in de laatste maanden, door het toetreden van Prins Maurits, zoo verbazend veel gewonnen, dat zelfs de verhardste Arminianen, wanneer zij slechts eenig staatkundig doorzicht hadden, voor de nederlaag der hunnen begonnen te vreezen, terwijl de flauwhartigen en omzichtigen zich al meer en meer tot de Contraremonstranten begonnen te wenden. Onder die vooruitziende Arminianen behoorde zeker wel Wtenbogaert, wiens liefde voor de vijf Remonstrantsche punten evenmin als zijne bekendheid met politieke toestanden, waardoor hij verre boven alle predikanten uitstak, in twijfel kan getrokken worden. [1]) Deze had reeds vroeger met Oldenbarnevelt gesproken over het toestemmen in de Nationale Synode. Hij had den Advocaat gebeden de zaken te willen leiden tot eene Synode

1) Brandt, II bl. 640. Het onderhoud van Wtenbogaert moet reeds vroeger plaats gehad hebben, dan in de dagen, waarover wij thans spreken. Hij zelf schrijft er over in zijn dagregister van 9 April. Zie Brandt, t. a. p.

op wat wijze men die ook begeerde. Daarop had hem de Advocaat geantwoord: „Wilt gij 's lands rechten prijs geven, ik wil het niet doen." Doch Wtenbogaert meende, dat de Contraremonstranten en die hen droegen de Synode zouden doordrijven, al ware het ook met verandering der geheele Regeering, waarmede dan de volledige verdrukking der Remonstranten zou gepaard gaan; maar dat dezen, wanneer de Regeering bleef, nog eenige bescherming zouden blijven vinden, al werden ze ook door de Kerkelijken veroordeeld. Want de Overheid kan niet beletten, wat zij later kan herstellen. Met dat oogmerk raadde ook Wtenbogaert zijne medebroederen, de andere Remonstranten, opnieuw met grooten ernst, dat zij de Synode „simpelijk zouden verzoeken". Dan zij hadden geene ooren naar dien raad: zij beriepen zich op hun geweten, dat, zoo zeiden zij, „niet toeliet te helpen bevorderen hetgeen zij geloofden, dat tot verdrukking der waarheid zou strekken."

Baudart zegt: [1]) Daar waren er verscheidenen in deze tijden die gemeend hebben, dat Oldenbarnevelt met zijnen aanhang, die toen nog in staat en crediet waren, aan de Gereformeerde Kerken hier ter lande geen grooter slag had kunnen geven, dan door toestaan van de Nationale Synode. En dat wel op deze wijze: zijn gezag was zoo groot, dat hij de Synode had kunnen beleggen, waar het hem geliefd had; vermoedelijk zou hij haar bijeengeroepen hebben te 's Gravenhage, te Rotterdam of te Gouda, of in eene stad, waarin hij de Magistraat en de predikanten op zijne hand had. Hij kon gemaakt hebben, dat de meeste politieke personen, die daarop zouden verschijnen, zoodanigen zouden geweest zijn, die eene lijn met hem zouden getrokken hebben; hij kon besteld en doorstoken hebben, dat ook uit alle Classes van Holland en West-Friesland meestal zoodanige predikanten en ouderlingen tot de Synode zouden zijn gezonden geworden, die de anderen zouden overstemd hebben. Hadden dan nog de zaken niet gegaan zooals hij en de zijnen het gaarne gezien hadden, hij kon dan middelen en wegen gevonden hebben

1) Baudart, X. 55; hetgeen B. zegt teekent hij aan op het jaar 1618.

om de Synode onvruchtbaar te doen scheiden onder het een of ander voorwendsel, en zoodoende zou hij tijd gewonnen hebben, en ware hij in crediet gebleven, tot nadeel der goede zaak. Maar het schijnt en blijkt, dat God zijn hart heeft verhard, tot zijne en tot die der zijnen ruïne en schande." De laatste uitdrukking is van Baudart. Wij zouden zeggen: Oldenbarnevelt is gevallen door zijne stijfheid en onverzettelijkheid, die van geen wijken wist, ofschoon alle verschijnselen daar waren, die aantoonden dat men moest toegeven of tenondergaan.

De vier Provinciën, gelijk wij reeds gezegd hebben, stoorden zich volstrekt niet aan den tegenstand der drie andere, waarvan twee bovendien nog allerminst eensgezind genoemd konden worden. Zij gingen den 4n October over tot het benoemen van twee personen uit iedere Provincie. Dit achttal, — want de drie Provinciën bleven weigerachtig om eene Commissie tot bijeenroeping der Nationale Synode, wat hen aanbelangde, totstand te brengen, — moest de artikelen ontwerpen en den tijd waarop en de stad waarin de Synode zou bijeenkomen. Holland en Utrecht verklaarden de zaak geheel onwettig, Overijsel verklaarde zulks wel is waar niet, maar ging evenwel niet tot eene benoeming van twee Commissie-leden over. De Commissie-leden der vier Provinciën draalden niet; zij deden alsof de oppositie der andere niets beteekende: zij immers vertegenwoordigden evenzeer een staatkundig beginsel, als de drie andere: zij, nl. de Soevereiniteit der Staten-Generaal, de andere de Souvereiniteit der Staten-Provinciaal. Zij kwamen reeds den 12n October in de Staten-Generaal met een ontwerp ter tafel; Holland, Utrecht en Overijsel teekenden hiertegen protest aan, maar de meerderheid ging voort. Volgens het ontwerp door de Commissie voorgesteld, zou twee of drie weken vóór de bijeenkomst der Nationale Synode een algemeene vasten- en bededag worden uitgeschreven om Gods zegen over het voorgenomen werk af te smeeken. Verder zouden niet alleen de Nederlandsche maar ook de Waalsche Kerken onder het gebied der Staten-Generaal, alsmede de Kerken onder het Kruis in Brabant en Vlaanderen oproepingsbrieven ontvangen. Voorts zouden de Koning van Groot-Britannië, de Gereformeerde

Kerken in Frankrijk, de Keurvorst van den Paltz, de Landgraaf van Hessen, de Gereformeerde Kerken in Zwitserland, desverkiezende die ook van Oost-Friesland, uitgenoodigd worden om drie of vier Theologanten naar de Synode af te vaardigen. Er zouden uit ieder der Zeven Provinciën twee personen benoemd worden om de Vergadering te leiden als politieke commissarissen, en als zoodanig door de Staten:Generaal gemachtigd worden; de akten der Synode zouden aan de goedkeuring der Staten-Generaal onderworpen worden; Gods Woord zou de eenige maatstaf voor hunne gevoelens wezen. De 1e Mei van het jaar 1618 werd vastgesteld als de dag waarop de Synode zou bijeenkomen, maar vóór den 1n Februari van dat jaar moesten reeds de voorbereidende Provinciale Synoden zijn gehouden. Eindelijk werden als steden waar de Synode zou bijeenkomen voorgesteld: Dordrecht, Utrecht of 's Gravenhage.

Dit ontwerp was geheelenal naar den geest der Contraremonstranten. Oogenschijnlijk zou men zeggen, dat de Remonstranten er niet tegen konden wezen; doch dezen wisten maar al te zeer, dat hunne gevoelens reeds door de groote meerderheid der predikanten van alle Provinciën veroordeeld waren; dat de vreemde Theologanten ook voor de meerderheid het Calvinistisch leerstelsel zouden toegedaan wezen en dat zíj veroordeeld zouden worden. De staatslieden, die thans nog in Holland en Utrecht het bewind in handen hadden, konden evenmin hun beginsel van Souvereiniteit van iedere Provincie in zaken van Religie verloochenen. Het blijft evenwel de vraag of zij door toe te stemmen in de bijeenkomst eener Nationale Synode niet beter zouden gedaan hebben met het oog op den drang der omstandigheden, zonderdat zij daarom hun beginsel hadden behoeven prijs te geven, en of hunne „standvastigheid" van thans niet eerder „stijfhoofdigheid" verdient genoemd te worden.

Wij hebben reeds meer dan éénsgelegenheid gehad om op te merken, hoe groot de invloed was, dien de Gezant van Engelands Koning te 's Gravenhage (Carleton) uitoefende en hoe deze geheel ten dienste stond van de Contraremonstranten. Dat er een persoonlijke haat van Carleton tegen Oldenbarnevelt zou bestaan

hebben, is niet door voldoende gronden bewezen, maar tal van omstandigheden maken het niet aan den minsten twijfel onderhevig, dat de Engelsche Gezant, zooveel in zijn vermogen was, een tegenstander der Libertijnsche Politiek van den Advocaat was: zoowel in politieke als in kerkelijke zaken. Het blijkt uit Carleton's brieven en Memoriën, dat hij in voortdurende gemeenschap stond met de Gedeputeerden van de vier Contraremonstrantsche Provinciën; dat hij evenzoo met de Oppositieleden van Holland op goeden voet stond; dat bovendien de overhelling der Libertijnen tot Frankrijk hem evenzeer „een doorn in het oog" was, gelijk het zulks, in de XVIIe eeuw, aan ieder rechtgeaard Engelschman diende te wezen.

Gelijk wij insgelijks hebben medegedeeld was hij reeds meermalen voor de Staten-Generaal verschenen om uit naam van zijnen Koning in die Hoogmogende Vergadering te spreken, — laten wij het maar zeggen: om dien Heeren van de Staten-Generaal de les te lezen. Oldenbarnevelt, die meestal het woord voerde, die bovendien tot vóór weinige weken nog de leider van de Buitenlandsche Staatkunde der Republiek was, had hem een beleefd, maar ontwijkend antwoord gegeven. De lessen en vermaningen van Carleton hadden bij de heeren Regenten nog niet zooveel indruk gemaakt, dat dezen die wilden volgen; dat is: dat zij eene Nationale Synode bijeenriepen. Carleton had geen beslissend antwoord gekregen: noch toestemmend, noch weigerend.

De zaak der Nationale Synode werd thans echter door de vier Provincieën en door de geheele Contraremonstrantsch-gezinde partij voorgestaan. Zij was reeds het onderwerp der beraadslagingen van de Staten-Generaal geworden, zoodat Carleton, die zoo geruimen tijd in stilte had gehandeld, het oogenblik gekomen achtte om officieel op te treden als Gezant van Z. M. den Koning van Engeland, Schotland en Ierland bij diens vrienden: de Staten-Generaal der Zeven Geünieerde Provinciën. Hij deed dit den 6^{n} October: twee dagen dus nadat de meerderheid het Besluit omtrent de Nationale Synode had genomen en de minderheid der drie Provinciën daartegen had geprotesteerd. Zijne redevoering voor de Staten-Generaal gehouden is veel te uitvoerig om mede-

gedeeld te kunnen worden; maar in hoofdzaak was het eene sterke veroordeeling van de houding der Remonstranten en een volkomen verdediging der Contraremonstranten. Het eenige middel dat, naar Carletons meening, tegen de dwalingen heilzaam kon werken, was de spoedige bijeenkomst eener Nationale Synode; wanneer men aan de Overheid de eindbeslissing overliet, dan gaf men Gode niet wat Gode toekomt. Eene Nationale Synode was volstrekt niet strijdig met Artikel XIII der Unie van Utrecht, aangezien Holland immers met dat Artikel insgelijks niet anders bedoelde dan de handhaving der ware Gereformeerde Religie [1]). Ook de eer en het beginsel der Souvereiniteit bleef voor Holland geheel ongedeerd, wanneer die Provincie toestemming gaf om te voldoen aan het verlangen van Z. M. den Koning van Engeland, die reeds in Maart ll. opzettelijk had geschreven om eene Nationale Synode aan te bevelen. Op dat schrijven was aan den Koning nog geen antwoord gegeven; de Gezant drong er thans op aan, dat zulks zonder uitstel zou geschieden.

Deze redevoering van Carleton maakte een diepen indruk, maar meer nog op de openbare meening, dan op de Staten-Generaal. Immers de vier Provinciën behoefden niet overtuigd te worden, omdat gesproken was naar hunnen geest, en de drie andere Provinciën wilden niet overtuigd worden, omdat er gesproken was tegen hunnen geest. Overreding baat gewoonlijk evenmin om predikanten als om de Diplomaten van hunne eenmaal aangenomene opiniën te doen afwijken, en allerminst om lieden, die door Religiehaat met blindheid zijn geslagen de oogen te openen. Bovendien: Wie heeft gelijk? Wat is waarheid?....

De redevoering van Carleton zag zeer spoedig het licht en werd met de meest verschillende gewaarwordingen, hoewel door niet één met onverschilligheid ontvangen. De Staten-Generaal hadden besloten dat de „Propositie van Carleton" slechts in één exemplaar voor iedere Provincie zou openbaar gemaakt worden. De Regenten der XVIIe eeuw beminden de openbaarheid nog niet in zulke mate, als dit het geval is in de XIXe eeuw Des-

1) De juiste zin van dat Art. XIII der Unie van Utrecht is door de partij die nu eenmaal meester was geworden, op jammerlijke wijze verwrongen.

niettemin verscheen deze zeer spoedig in druk. Carleton schrijft, dat zulks geheel tegen zijnen zin is geschied; „De openbaarmaking is niet gekomen van mij, maar van de Staten zelven" [1]). Is dit inderdaad het geval geweest, dan is 't het werk geweest van eene der vier Provinciën.

Maar het was thans wel een tijd voor de Staten-Generaal, dat zij tal van redevoeringen, van vermaningen als anderszins moesten aanhooren. Evenmin als de „Verdediger des Geloofs", Jacobus I, onverschillig was omtrent hetgeen in Holland geschiedde, evenmin was zulks het Hof van Frankrijk, maar om geheel andere redenen. Jacobus I achtte zich geroepen om raad te geven als Koning, maar meest misschien nog als „groot Theologant." Het Fransche Hof hield alleen voor de politieke zijde van het vraagstuk zijne oogen geopend: men was aldaar voorstander van de Libertijnsche Politiek, gelijk de Engelsche Regeering het was van de Calvinistische Theologie en van de Politiek van Prins Maurits. De Fransche Gezant te 's Gravenhage, Dumaurier, had een tijd lang in zijn vaderland vertoefd; in Holland teruggekeerd, nam hij de eerste gelegenheid waar om bij de Staten-Generaal gehoor te vragen. Dit geschiedde den 3n November. Gelijk de Propositie van Carleton had gediend om de Nationale Synode te bevorderen, zoo moest die van Dumaurier dienen om vrede aan te raden; hij zou niet treden in de oorzaak der geschillen, maar hij zou slechts raad geven om aan die betreurenswaardige geschillen een einde te maken. Dumaurier raadde, juister gezegd, eigenlijk niets dan: „Tolerantie" en Vrede: al gebruikte hij ook niet dezelfde bewoordingen, die door het predikantengekijf een soort van burgerrecht hadden gekregen. Naar den Franschen Gezant werd op dezelfde wijze geluisterd als naar den Engelschen: ieder prees of laakte hem, naar dat hij Arminiaan of Gomarist was.

Terwijl in de eene zaal van het Binnenhof de partijen in de Staten-Generaal elkander bestreden, bleef de andere zaal, waarin de Staten van Holland vergaderden, ledig. Zooals bekend is,

---

1) Carleton, II bl. 95.

waren dezen den 5n Augustus tot nadere bijeenroeping uiteengegaan en hadden zij aan de Gecommitteerde Raden het dagelijksch beheer in handen gelaten: ook Oldenbarnevelt was van Den Haag naar Utrecht gegaan. Het behoorde tot de bevoegdheid der Gecommitteerde Raden de Staten „ordinair" bijeen te roepen, maar tevens om znlks „extraordinair" te doen, wanneer zij het noodzakelijk achtten. Oldenbarnevelt en de leiders der Libertijnen poogden de zaken „op de lange baan te schuiven," de Contraremonstranten daarentegen werden het dralen moede en wilden, dat het tot eene beslissing zou komen. De Orthodoxen werden hoe langer hoe stouter, en den Gecommitteerden Raden baarde dit vrij wat zorg, daar tot zelfs in onbeduidende gemeenten, zoo als b. v. in het dorp Nieuwkoop, de Afgescheidenen toonden dat zij, ondanks de Overheid, hunne predikatiën wilden doorzetten. Eindelijk het dralen moede, zond Dordrecht twee zijner aanzienlijkste mannen, Van Beveren en Berck tot Gecommitteerde Raden, om dezen te zeggen, dat Dordrecht van oordeel was, dat op het verzoek der Staten van Zeeland acht diende geslagen te worden, — gelijk men weet, had Holland aan deze Provincie nog geen „definitief" antwoord gegeven, — en dat de Staten zoo spoedig mogelijk dienden bijeengeroepen te worden. Deze bezending van Dordrecht vertrok den 4n October. De Gecommitteerde Raden begrepen, dat langer uitstellen niet meer mogelijk was, maar dat zij toch nog wel eenigen tijd konden winnen. Den 7n October besloten zij dan ook om tot de bijeenroeping over te gaan en in de volgende week de punten van beschrijving op te maken: men zou de meening van Oldenbarnevelt daaromtrent gaan vernemen en hem tevens verzoeken zijn terugkeer naar Den Haag te bespoedigen. De Advocaat keerde dan ook in de laatste dagen van October terug naar 's Gravenhage. De grijze staatsman was wel door ziekte en zorgen verzwakt, maar nog als altijd krachtig naar den geest. Hij was zoowel in zijn persoon als in zijn staatkundig leven heviger dan ooit aangetast geworden, maar niet geslagen; hij geloofde aan de wettigheid en de heilzaamheid van zijne „politieke maximen;" hij koesterde geen vrees, maar was even onverzettelijk als te voren.

De Contraremonstrantsche meerderheid der vier Provinciën in de Staten-Generaal zat echter niet stil en was vast besloten om de Nationale Synode door te zetten. Zooals wij verhaald hebben was den 12n October reeds het ontwerp omtrent die bijeenroeping bij H. H. M. ingediend. Den 7n November, toen Zeeland weder voorzat in de Staten-Generaal, werd de beraadslaging over het ontwerp tot bijeenroeping der Nationale Synode voor de eerstvolgende dagen aan de orde gesteld. De drie Provinciën protesteerden daartegen op de reeds herhaaldelijk medegedeelde gronden, maar de vier Provinciën stoorde zich daaraan niet en de beraadslagingen namen een aanvang op den 10n November. Hierop wederom verzet van Holland. De leden ter Staten-Generaal vanwege die Provincie, waarbij zich die van Utrecht en Overijsel aansloten, begeerden, dat men nog eenigen tijd zou wachten: de Staten van Holland zouden immers binnen twee of drie weken bijeenkomen, maar dit werd door de meerderheid niet toegestaan; er werd slechts uitstel gegeven tot den volgenden dag, omdat nog eenige zaken van minder belang dienden geregeld te worden. Dien dag, den 11n November, kwamen de leden voor Holland met een Protest ten berde tegen de Nationale Synode; op grond van Artikel XIII der Unie van Utrecht, dat de zaken van de Religie aan iedere Provincie blijven zouden; en op grond van Artikel I, dat de Zeven Geünieerde Provinciën elkander moesten handhaven en steunen. In hun Protest waarschuwden zij den President en den Griffier der Staten-Generaal om zich te onthouden van het stellen of teekenen van eenige Akte in zaken van Religie. Nu echter stonden de Gedeputeerden van de vijf Hollandsche steden, die in de oppositie waren, op en protesteerden tegen het Protest van Holland. Zij beweerden, dat door hen geen last was gegeven, dat er in die Vergadering over het recht verstand der beide genoemde Artikelen werd beraadslaagd en dat Gecommitteerde Raden geene bevoegdheid hadden tot het geven van dergelijke uitlegging.

Het voorbeeld van de Hollandsche Oppositie werd nagevolgd door de Geldersche: want ook in die Provincie was men volstrekt niet eensgezind; hier echter waren het de Remonstranten, die

in de minderheid waren. Biesman en Van Brienen, [1]) afgevaardigden voor Gelderland van wege het kwartier Nymegen, verklaarden, dat zij aan de Ridderschap en de steden van hun kwartier de vraag hadden gericht, of zij instemden met hetgeen te Arnhem door de beide andere kwartieren omtrent de Nationale Synode was aangenomen. Zij hadden op deze vraag nog geen antwoord van hunne lastgevers ontvangen, weshalve zij meenden, dat dezen zulks niet goed vonden. Daarom wilden zij niet medewerken tot het nemen van een maatregel, die tot scheuring der Provincie kon leiden. Aan dit Protest meenden evenwel de overige Gedeputeerden van Gelderland zich niet te moeten storen, en zoo werd het ontwerp omtrent de bijeenroeping der Nationale Synode door de vier Provinciën aangenomen.

Nog ééne poging zou men doen om het tenuitvoerbrengen der genomene Resolutie te vertragen. Toen Utrecht de volgende week het Voorzitterschap bekleedde, stelde Holland voor, dat de plakaten tegen het „lasteren" van de Regeering, van den Prins en van de Stedelijke Overheden zouden vermeerderd worden. Dat zulks een krachtig wapen in de hand der Libertijnsche Magistraatspersonen tegen de steeds scheldende en lasterende predikanten zou geweest zijn, laat zich begrijpen. Bovendien stelden de drie Provinciën in de Staten-Generaal nog voor, dat iedere Provincie zou aangemaand worden om, na overleg met eenige geleerde Theologanten, den staat van zaken der Religiegeschillen op te maken. Zoo zou men weder aan het eindeloos beraadslagen en commissoriaal onderzoeken gekomen zijn, om opnieuw te beginnen, als het bleek dat zoo iets niet kon ten einde gebracht worden. Men poogde zooveel mogelijk den raad van Oldenbarnevelt om te „temporiseeren" na te komen. De vier Provinciën begrepen echter den toeleg: zij gingen voort en zoo werd den 11n November 1617 de Resolutie genomen, op welke wijze de Nationale Synode het volgend jaar bijeengeroepen zou worden. Het was alleen nog maar de vraag, in

---

1) Carleton stak niet zonder rede den spot met dien Gelderschen Edelman, die zich een afstammeling waande van *Brinio den Caninefaat!*

welke stad zulks zou geschieden! Algemeen werd aangewezen Dordrecht: eene stad van Holland, maar zeer Contraremonstrantsch gezind. De naam van Hollands „oudste en eerste stad" zou voortaan onafscheidbaar vereenigd blijven met dien van de Dortsche Synode; evenals die van Trente dit is met eene nog veel roemrijker Vergadering: met het Concilie van Trente! Utrecht, — de stad van Willebrord, — werd terstond terzijdegeschoven. De Koning-Theologant van Engeland verhief daartegen zijn stem.

De hoofdzaak — bijeenroeping der Nationale Synode — was alzoo door de vier Provinciën in de Staten-Generaal doorgedreven; maar de brieven aan de buitenlandsche Vorsten, welker afgevaardigden naar dit Calvinistisch Concilie zouden uitgenoodigd worden, moesten nog gelezen en goedgekeurd worden. Dit zou den 24n November geschieden. Dien dag besloten de Gecommitteerde Raden van Holland, insgelijks in het Binnenhof vergaderd, zich naar de vergaderzaal der Staten-Generaal te begeven, om te verzoeken dat men de zaak nog zou gelieven uit te stellen; totdat de Staten van Holland, reeds bijeengeroepen tegen den 8n December zouden bijeengekomen zijn. Toen de Gecommitteerde Raden in de Staten-Generaal verschenen, was men reeds begonnen met het voorlezen der concept-brieven aan de Vorsten enz. Om een bewijs te geven dat zij met de bijeenroeping der Nationale Synode niet instemden, verlieten zij terstond weder de Vergaderzaal. Hun voorbeeld werd gevolgd door de Afgevaardigden van Utrecht en van Overijsel; ook door de heeren van wege het Geldersche kwartier Nymegen gedeputeerd: Van Brienen en Biesman. Dat het doel der Gecommitteerde Raden geen ander is geweest dan „temporiseeren," lijdt geen twijfel; evenmin dat de handelwijze van Holland, die door de anderen gevolgd werd, voortkwam uit politieke en religieuse geestverwantschap. Nogmaals herhaalden Gecommitteerde Raden, denzelfden dag, hun verzoek; maar de concept-brieven waren reeds aangenomen, met de bepaling echter, dat zij den 1n Februari zouden afgezonden worden.

Omstreeks dien tijd was Oldenbarnevelt reeds naar 's Gravenhage teruggekeerd: zijne politieke vrienden konden derhalve gemakke-

lijker telkens zijn raad inwinnen. Ten zijnen huize is dan ook een bijeenkomst van geestverwanten uit de drie Provinciën gehouden. Het resultaat daarvan was, dat Hugo de Groot wederom den 1n December in de Vergadering der Staten-Generaal verscheen met een stuk, dat dienen moest om nogmaals de rechten van Holland uiteen te zetten en de redenen van het verzet dier Provinciën tegen de genomen Resolutie der Staten-Generaal te verklaren. Het stuk is bekend geworden onder den naam van *Deductie* [1]) van de Gecommitteerde Raden van Holland tegen alles wat in de Religiezaken sinds den 10n November door de Staten-Generaal was aangenomen. Het eindigde met de verklaring, dat de Staten van Holland geenszins de eenigheid der ware Gereformeerde Godsdienst, zoowel binnen- als buitenlands wenschten te verbreken, wat zij toonden door aan te bieden, om wanneer de Kerken van Holland tot rust zouden zijn teruggekeerd, eene Nationale of eene Generale Synode van alle Gereformeerde Kerken te laten houden. Voorts: werd verzocht, dat iedere Provincie binnen de vier maanden Staatsgewijze zoude bijeenkomen om middelen te beramen tot het behoud van de eendracht tusschen de Provinciën en tot handhaving van de vrijheden van iedere Provincie. Voorts: dat in denzelfden tijd in iedere Provincie eene Provinciale Synode zou gehouden worden om over de punten van geschil te beraadslagen en dat zoude beraamd worden, op welke manier men elkander zou kunnen „tolereeren." Eindelijk werd aangespoord tot herhaling van de plakaten tegen alle oprocrige taal en geschriften. Hugo de Groot mocht alweder een schitterend blijk van zijne geleerdheid en welsprekendheid gegeven hebben, de meerderheid in de Staten-Generaal stoorde zich daaraan niet het minste.

Den 8n December kwamen de Staten van Holland weder bijeen. Onder de Gedeputeerden van Leiden vond men ook Mr. Rombout Hoogerbeets, Pensionaris van Leyden. Dit ambt had Hoogerbeets, vroeger Lid van den Hoogen Raad, aangenomen, na het overlijden van Van Zeist, die gedurende tal van jaren die gewichtige betrekking te

1) Deze naam wordt aan verschillende officieele stukken en aanspraken gegeven.

Leyden had bekleed. Hoogerbeets had in dat hoogst rechterlijk college zitting met ambtgenooten, die voor het meerendeel andere politieke gevoelens waren toegedaan; vandaar dat hij niet met hen kon instemmen in besluiten, waarover wij straks zullen spreken. Voor de Vergadering van den 8n December vindt men in de *Resolutiën* der Staten van Holland geen punten van Beschrijving opgeteekend. De reden hiervan lag in het volgende: den 21n October waren Gedeputeerden van Amsterdam, Enkhuizen, Edam en Purmerend bij Gecommitteerde Raden gekomen en hadden eenige Artikelen ingeleverd, die in de punten van Beschrijving zouden opgenomen worden. De Gecommitteerden namen daarvan copie en een afschrift daarvan werd gezonden aan Oldenbarnevelt, „met verzoek dat hij zou willen overkomen en alles ten beste dirigeeren" [1]). Maar reeds den 26n daaraanvolgenden verschenen insgelijks voor het college der Gecommitteerde Raden, Gedeputeerden van de steden Haarlem, Leiden, Gouda, Rotterdam, Schoonhoven, Brielle, Alkmaar en Hoorn, met verzoek om „communicatie en copie" van de punten, door de Gedeputeerden der vier steden overgeleverd, om daarnaar de Beschrijving der Vergadering te doen; van de Protestatie der vier steden tegen de Resolutie (van den 4n Augustus); van de Protestatie van Dordrecht, benevens van de Propositie van Carleton (van 6 Oct.), mitsgaders copie van het Rapport der Gecommitteerden, die te Brielle zijn geweest [2]), van hetgeen daar is geschied, „opdat op dit alles naar behooren zou gelet worden" [3]). Uit hetgeen door de acht steden wordt gezegd blijkt wat de Gedeputeerden der vier steden hadden begeerd: het laat zich daarom verklaren, dat er geene punten van Beschrijving zijn opgeteekend, en ook waarom de Gecommitteerde Raden thans begrepen, dat het stelsel van „temporisatie" niet langer was vol te houden.

Voor deze Vergadering der Staten van Holland verscheen den 15n December de Fransche gezant Dumaurier. „Hij heeft ge-

---

1) *Resol. St. van Holland*, 21 Oct. 1617.
2) Hierover in het volgend hoofdstuk.
3) *Resol. St. van Holland*, 26 Oct 1617.

daan eene lange Oratie en Propositie, welke diende, om in naam van Z. M. de onderlinge leden te recommandeeren de accomodatie van de Religiegeschillen; en dat men de zaak zoude nemen op den ouden voet en reguleering, waarbij men zich zoo wel heeft bevonden." [1]) Den Gezant werd door de Staten beleefdelijk verzocht zijne Propositie in geschrift te leveren, opdat de leden haar beter zouden kunnen begrijpen en overwegen. De stap, door Dumaurier gedaan, was niet de gewone wijze van doen: vreemde Gezanten waren alléén geaccrediteerd bij de Staten-Generaal. Wat de Fransche Gezant had gedaan was *implicite* eene erkenning van de Souvereiniteit van Holland; ook was het een zijdelingsche goedkeuring van de Politiek, die door de meerderheid der Provincie werd verdedigd.

De bijeenkomst der Staten van Holland kon slechts korten tijd duren: vóór de Kerstdagen wilde ieder afgevaardigde naar zijne woonplaats teruggekeerd zijn; men kon dus niet alle zaken behandelen. Er werd dan ook alléén over de gewichtigste van allen beraadslaagd: over de Synode. Den 19n December leverden de Gedeputeerden van de vier steden benevens Dordrecht het ontwerp in tot bijeenroeping eener Provinciale Synode, als een voorbereidende vergadering, die door eene Nationale zou gevolgd worden. Er werd voorgesteld en goedgevonden, dat er eene Commissie zou benoemd worden, die haar verslag zou uitbrengen. Maar den 21n December werd de vraag gesteld of aan zulke Provinciale Synode de „decisie" zou staan: daar zulks het algemeene gevoelen niet was. Zelfs alle voorstellers begrepen het niet aldus, en nu werd weder eene Commissie benoemd uit eenigen der Edelen en uit eenigen der Gedeputeerden van Dordrecht, Haarlem, Leiden, Amsterdam, Alkmaar en Enkhuizen om het eene en het andere voorstel te „resumeeren" en daarover Rapport uit te brengen op den 10n Januari 1618, wanneer de Staten van Holland zonder nadere bijeenroeping wederom zouden bijeenkomen. De Gedeputeerden vertrokken weder ieder huiswaarts,... om met de Kerstdagen te hooren naar de woorden

1) *Ibid*, 15 Dec. 1617.

van Vrede dien nacht door de Engelen verkondigd? Neen! om te hooren naar het verketteren, en het verdoemen der Predikanten!

Prins Maurits had van zijnen kant niet nagelaten de verschillende steden van Holland te vermanen tot eensgezindheid. Hij beschouwde wel is waar den stand der zaken uit een geheel ander oogpunt dan de Advocaat: wat deze een heiligen strijd achtte tot handhaving en bewaring van „de vrijheden en gerechtigheden dezer landen," was in het oog van den Prins het streven van eene Factie, die de ware Gereformeerde Religie tegenstond; die het land wederom in de macht van den Spanjaard zou kunnen helpen; die eindelijk zijne onbetwistbare rechten als Opperbevelhebber der gewapende soldaten wilde verkleinen eninkrimpen. Welke van beide partijen, die reeds een strijd op leven en dood waren begonnen, heeft het recht aan hare zijde? *Quis justius induit arma?* [1]) wordt zelfs nog in onze dagen gevraagd: en nog valt het moeielijk op die vraag een juist antwoord te geven.

Dan keeren wij terug tot de pogingen van Maurits. Den 26n November 1617 liet hij tot de meeste steden van Holland, die tot de „Arminiaansche Factie" gerekend werden te behooren, een ernstigen en bezadigden brief richten uit zijnen naam. Na de gewone inleiding, waarbij hij het niet aan wenschen tot den vrede liet ontbreken, verzocht hij, dat hunne Gedeputeerden ter naaste Vergadering, — dat is die tegen den 8n December was bijeengeroepen, — alles eerst behoorlijk zouden overwogen hebben. Omtrent de geschilpunten: de Nationale Synode; de Hoven van Justitie; de Waardgelders en den nieuwen eed van het krijgsvolk, gaf hij eene volledige uiteenzetting van hetgeen door de partij, waarvan hij het hoofd was, wenschelijk werd geacht [2]). Reeds in het begin der maand October was in de zittingen der Staten-Generaal door een der vier Provinciën de wensch uitgesproken, dat het Z. E. zoude gelieven om de steden te bezoeken waar zulks vereischt

---

1) Wie heeft met meer recht naar de wapenen gegrepen?

2) Men vindt den brief van Maurits bij *Brandt*, II 668. Het is zeker wel het beste program van hetgeen de Prinsgezinden wenschelijk achtten. „Prinsgezind" en „Contraremonstrant" beteekent niet altijd hetzelfde.

werd, om te beproeven, of hij ze niet tot meerdere rust en stilte konde brengen wegens de lichting der nieuwe compagniën soldaten (Waardgelders). Maar het is uitgesteld daarop te „resolveeren", totdat die van Utrecht geantwoord zullen hebben op de laatste brieven" [1]). In October bleef de reize uitgesteld, maar den 27n November, — derhalve daags nadat hij aan de steden had geschreven, — vertrok Maurits, vergezeld van Graaf Willem Lodewijk: eerst naar Delft. Hij werd door de schutterij plechtstatig ingehaald en op het stadhuis door de Regeering ontvangen. Hier betoonde de Prins zich minzaam, terwijl hij uiteenzette welk het doel zijner komst was. Hij had gezworen de ware Gereformeerde Religie te zullen handhaven; om, bij de geschillen die in de Kerken ontstaan waren, te beslissen welke die Religie was, moest eene verklaring gegeven worden door eene Nationale Synode, voorafgegaan door eene Provinciale; hij was gekomen om den Heeren deze zaak aan te bevelen. Van Delft vertrok Maurits naar Schiedam, Rotterdam, Dordrecht en Gorkum met dezelfde bedoeling en keerde den 2n December in Den Haag terug.

Deze reis van den Prins gaf aanleiding tot eene omstandigheid, waarover Oldenbarnevelt later door zijne rechters zeer nauwlettend is ondervraagd geworden. De Advocaat, te 's Gravenhage teruggekeerd, werd op de hoogte gehouden van al des Prinsen doen en laten. Hem werd aangebracht, dat de Stadhouder des morgens vroeg naar Leiden zou gaan. Dit geschiedde vóór den 27n November. Onmiddellijk schreef Oldenbarnevelt aan zijnen schoonzoon Van der Mijle, dat men te Leiden op zijne hoede moest wezen. Op den bewusten avond zou er een maaltijd van Regenten gehouden worden, en het was niemand onbekend, hoe sterk er bij zulke gelegenheden werd gedronken. Van der Mijle nu zou ook bij dat feestmaal wezen. Des nachts werd de schutterij van Leiden onder de wapens geroepen en de uurwerken der stad tot stilstaan gebracht; maar de Advocaat kreeg een

---

1) *Resol. der Stat.-Generaal* 7 Oct. 1617 bij *Van der Kemp* IV p. 236. Over de brieven van Utrecht in het volgend hoofdstuk.

later bericht, dat de Prins niet naar Leiden, maar naar Delft was gegaan. De zaak is op zichzelve onbeduidend, maar een bewijs hoezeer de beide partijen elkanders bedoelingen wantrouwden. Sinds Maurits den 29n September onverwachts garnizoen in Brielle had gebracht, waande men hem tot alle aanslagen op de „vrijheden" bereid: men vreesde in hem een anderen Leycester. Des Prinsen omgeving en Maurits zelf verdachten Oldenbarnevelt van hunnen kant, dat hij hem (den Prins) uit het land zou zoeken te zetten; evenals hij zulks den gunsteling van Koningin Elisabeth had gedaan. Dat althans de heftigsten der beide partijen in staat zouden zijn geweest om datgene te doen, waarvan men de hoofden van iedere partij verdacht, is volstrekt niet onwaarschijnlijk. De rondreize van Prins Maurits bepaalde zich vooralsnog bij deze Zuid-Hollandsche steden.

Het einde van het jaar 1617 zag nog een vrij scherpen pennestrijd ontbranden, die tot enkele diplomatieke bemoeiingen leidde en waarbij beide partijen gelegenheid zochten en vonden om elkander te verbitteren. De „Oratie" van Carleton (den 6n Oct.) in de Staten-Generaal was zeer spoedig beantwoord geworden in een vlugschrift, dat onder den titel van *De Weeghschael* eene groote vermaardheid heeft gekregen in de noodlottige jaren van burgertwist, van 1617 en 1618. Het vlugschrift verscheen in de maand November. Schrijver en drukker waren onbekend. Carleton, die beiden opspoorde met evenveel vurigheid als zijne jachthonden op eene Engelsche vossenjacht het vervolgde dier, kon ze niet vinden. Er waren evenwel bewijzen genoeg om te weten, dat het binnen Utrecht was gedrukt geworden. Carleton was een tijdlang geneigd niemand minder dan Hugo de Groot als den schrijver er van te verdenken; anderen vermoedden, dat *De Weeghschael* het werk was van Wtenbogaert. Baudart echter heeft reeds in zijn werk den schrijver genoemd: trouwens deze heeft op zijn sterfbed verklaard, dat hij de schrijver van *De Weeghschael* was. Deze was de Remonstrantsch gezinde Predikant te Utrecht Jacobus Taurinus, een der strijdlustigsten, maar ongetwijfeld ook een der bekwaamsten en geleerdsten onder de „dienaren Christi," welke in die jaren van twist en tweedracht ons land in zulke

beroeringen hebben gebracht. Nu meer dan twee eeuwen lang de graven zijn gesloten geweest van hen, wier harstochten toen zoo vaak en zoo heftig in beweging werden gebracht, kan men *De Weeghschael* kalm beoordeelen en staat men verwonderd over de opgewondenheid, die er door is opgewekt geworden. Het is een geleerde, zaakkundige Apologie van de Religiegeschillen, zooals de Remonstranten die opvatten; het wordt, wel is waar, vaak bitter, maar niet onbeschoft en plomp, gelijk verreweg de meeste pamfletten dier dagen; de houding van Jacobus I en van Carleton in Holland wordt, met bijtende en toch fijne ironie, vergeleken met de houding, die de Engelsche Regeering tegenover de Puriteinen in haar eigen land heeft aangenomen. Misschien heeft *De Weeghschael* juist des te vinniger den Koning van Engeland en diens Gezant te 's Gravenhage getroffen, omdat de pen, waaruit het pamflet is gevloeid, zoo fijn en toch zoo scherp was besneden.

Carleton ging onmiddellijk zich over *De Weeghschael* beklagen bij de Staten-Generaal: hij verzocht opsporing en bestraffing van den schrijver en den drukker. De Gezant bleef hierop aandringen. De vier Provinciën, evenals de Staten-Generaal, loofden duizend gulden uit aan hem die den schrijver, zes honderd gulden aan hem die den drukker zou aanwijzen. Het plakaat der Staten-Generaal werd, — ondanks het woeden van de Godsdiensthaat, — in de Contraremonstrantsche steden flauw tenuitvoergebracht; want het opsporen van schrijvers en drukkers om dezen aan de Justitie in handen te leveren stuitte het volk, — met welke partij het ook hield, — tegen de borst. De Libertijnsch gezinde steden waren nog flauwer. Toen er eene Fransche vertaling, nog eer het jaar 1617 was geëindigd, verscheen, werd Carleton nog meer verontwaardigd of toonde zich aldus, omdat op den titel van *La Balance* de ridderorde van den „Kousenband" was aangebracht, maar evenmin werden schrijver en drukker bekend gemaakt. Bij wijze van „manifestatie" lieten de Staten eenige exemplaren, binnenzaals, gerechtelijk verbranden. Het vlugschrift werd des te meer gelezen.

HOOFDSTUK IV.

Indienstneming van Waardgelders.

De Nationale Synode had alle predikanten en, door dezen, het geheele Gereformeerde Volk in de grootste spanning gebracht; maar er waren nog andere zaken, omtrent welke de Staten van Holland, bij hunne Resolutie van den 4n Augustus, een Besluit genomen hadden en die geen geringe tweespalt veroorzaakten onder de mannen „der Judicature." Deze tweespalt, die geruimen tijd reeds had gesmeuld, was thans eene „brandende kwestie" geworden. Het betrof de macht van de beide Hoven: het Provinciaal Hof en den Hoogen Raad, om uitspraak te doen in geschillen van de onderdanen tegen de Overheid: in dit geval de stedelijke Regeeringen, de Staten van Holland en, wanneer dezen niet vergaderd waren, hunne vertegenwoordigers en machthebbenden: de Gecommitteerde Raden. Het waren voornamelijk alweder de Religiegeschillen, die dit vraagstuk aan de orde gebracht hadden. De Libertijnsche Overheden beweerden, dat noch de Hooge Raad, noch het Provinciaal Hof, zaken, gelijk er in den laatsten tijd vele waren voorgevallen tengevolge der Religietwisten, mochten onttrekken aan de rechtsmacht der Provinciale en Stedelijke Magistraatspersonen: de tegenpartij beweerde, dat zulks wel mocht geschieden. „Dat de Colleges van Regeering en de Colleges van Judicature in geschil komen over de grenzen van hunne eigene ambtsbevoegdheid, is niet nieuw, maar genoegzaam op alle tijden en op alle plaatsen gezien. Maar het is vreemd, dat eenige leden van de Vergadering van Holland, door

de Religiekwestiën zóózeer zijn verrukt, dat zij voor inbrenk van Justitie hebben willen duiden, hetgeen zijzelven eertijds en nog onlangs hadden helpen in practijk brengen en verdedigen, als „voorstand" van 't Recht van de Heeren Staten en van de Privilegiën in 't bijzonder" [1]). Na dit gezegd te hebben, verdedigt Hugo de Groot verder op rechtsgronden en op voorafgegane gebeurtenissen het goed recht der Staten van Holland in deze quaestie.

In zijnen brief van den 26n November 1617 aan verschillende Steden van Holland zeide Maurits.: „Dewijl ook naast de Religie de Justitie het opperste fundament is van alle Republieken en Staten, en zij geene ingezetenen, onder welk voorwendsel ook, mag geweigerd worden, zonder duidelijke inbreuk op 's lands Privilegiën en Gerechtigheden, zoo behoort de Justitie, tot bediening van welke de „ordinaris Collegiën" zijn opgericht, niet afgeleid, achteruitgesteld of gehinderd te worden, opdat men de rust en de eenigheid hierdoor ook des te gevoegelijker mag laten bemiddelen: alzoo te vertrouwen is, dat die Colleges in de tegenwoordige geschillen van de Religie en hetgeen daaronder wordt gemengd, alle Moderatie zullen gebruiken, die eenigszins de Justitie kan lijden." Ziedaar het standpunt van de twee partijen door Hugo de Groot en door Prins Maurits geformuleerd. Wij hebben in een vorig hoofdstuk onze meening omtrent dit geschilpunt reeds uiteengezet.

Na de Resolutie van den 4n Augustus berustten alle leden der beide Hoven evenmin als te voren in hetgeen de Staten van Holland als regeeringsbeginsel wilden aangenomen hebben. Na den 4n Augustus kregen beide Hoven aanschrijving om zich te regelen naar hetgeen reeds den 23n Maart door de Staten van Holland in dien zin was beslist. Noch de Hooge Raad noch het Provinciaal Hof van Holland waren geneigd te gehoorzamen aan de „Colleges van Regeering," die wilden dat zij zich met politieke geschillen niet zouden inlaten. Beide Hoven hielden eene vereenigde zitting, waarbij zij Prins Maurits' tegenwoordig-

1) H. de Groot, *Verantwoordingh* hdst. XIII.

heid verzochtten. De voornaamste tegenstander in de Oppositie tegen de Staten van Holland was de Raadsheer Francken, — vroeger een vriend, thans een verbitterd tegenstander van Oldenbarnevelt; — de verdediger der Staten was Rombout Hoogerbeets, toen nog lid van den Hoogen Raad. De minderheid door hem geleid verklaarde, dat zij niet konden tegenwoordig wezen in eene Vergadering, waarin het gezag der Staten van Holland, die als Hooge Overheid in deze zaak recht hadden, werd betwist. Hoogerbeets en de minderheid wilden dus de Vergaderzaal verlaten, maar Maurits weêrhield hen met te zeggen, dat ook hij de Staten als Hooge Overheid erkende; doch dat men daarom elkander wel mocht hooren. Het besluit der meerderheid ging door. Er werd aan de Staten van Holland geantwoord, „dat de Resolutie van den 4n Augustus niet bij eenstemmigheid was aangenomen, en dat zij van een deel der Staten geen bevelen konden aannemen; dat hun Eed en Instructie hun gebood recht te verschaffen aan alle ingezetenen; dat zij besloten waren zulks te blijven doen." De beide rechterlijke collegiën gingen dan ook voort met Justitie te verleenen aan personen, ook tegen de stedelijke Overheden, zooals in het geval van twee burgers van Haarlem: Abraham Block en Elias Christiaansz. Deze vrij groote onruststokers en heftige Calvinisten waren door de Magistraat als „perturbateurs der gemeene ruste" buiten de stad gebannen. Zij beriepen zich op den Hoogen Raad en deze stelde beiden in het gelijk tegen de zeer Libertijnsch gezinde stedelijke Overheid van Haarlem. Ook in de zaak der ontschutterde burgers van Leiden — waarover straks — kwam de Hooge Raad in verzet tegen de stedelijke Regeering dezer stad. De twee rechterlijke collegiën toonden zich ook in andere zaken zeer onafhankelijk van de politieke lichamen van Holland. De Gecommitteerde Raden verdedigden tegenover hen de wettigheid der Resolutie van den 4n Augustus: want in dergelijke zaken, zeiden zij en met grond, werd geene eenstemmigheid vereischt. Maar tegen dit antwoord van Gecommitteerden protesteerden weder twee der leden van dat College: Wittensz, die door Dordrecht, en Witz, die door Amsterdam was afgevaardigd. Overal dus gemis aan eenstemmigheid, welk gemis,

hoezeer ook in vele omstandigheden wenschelijk, nochtans betreurenswaardig was in een regeeringsvorm als die der Zeven Geünieerde Provinciën, en des te meer betreurenswaardig, omdat de kwestie van kerkelijke partijzucht allen en alles beheerschte. [1]).

Maar was het weigeren eener Nationale Synode door Holland de groote grieve van de „dienaren Christi" en van het ware Gereformeerde volk; was het verbod aan de beide Hoven van Justitie gedaan eene reden om de rechterlijke macht in beweging en in verdeeldheid te brengen, Prins Maurits en de militairen waren van hunnen kant vooral verbitterd over de Resolutie van den 4n Augustus omtrent het aannemen der Waardgelders en den eed, — die als nieuw werd beschouwd, — welken aan het krijgsvolk in dienst der Staten van Holland zou worden afgenomen. De Prins noemde het eerste in zijn Brief van den 26n November 1617 eene zaak, die het land niet alléén bezwaart met onnoodige kosten, maar ook aanleiding geeft tot groote onrust voor de goede ingezetenen van de steden, waardoor de „confusie" in den Staat en de „diffidentie" tegen de Magistraten hoe langer hoe meer zal toenemen: waarom zij dan ook dienen afgeschaft te worden. Wat den nieuwen eed voor het krijgsvolk betreft, dezen noemde de Prins zeer bedenkelijk en voor zijn persoon niet weinig bezwaarlijk; hij zag daarin iets, waardoor het behoorlijke en noodige „respect," dat de militairen tot nog toe voor hem gehad hadden, benevens zijne achting over de geheele wereld, zeer zou verminderen.

Men kan veilig aannemen, dat eerst de Resolutie van den 4n Augustus Prins Maurits geheel, onvoorwaardelijk en ten hoogste verontwaardigd heeft, doch hem tevens bepaald heeft doen besluiten om zich niet tot een werktuig van de Calvinisten te doen gebruiken, maar zich aan het hoofd te stellen der Contra-remonstrantsche partij. Van nu af aan kon hij niet meer in de politieke handelingen van de Libertijnsche meerderheid der Staten

---

1) Het rondgaand schrijven van den Hoogen Raad ter zake van de „Resolutiën van den 4n Augustus" is het eerst uitgegeven door *Van Deventer*. Zie de aanteekeningen op *Motley, Het Leven en Sterven van Johan van Oldenbarnevelt*, II, bl. 109.

van Holland en van Oldenbarnevelt de handelingen zien eener partij, die wel is waar omtrent religieuse en politieke vraagpunten met de andere verschilde, doch tegelijk voor de „vrijheden en gerechtigheden dezer landen" bleef ijveren, maar deze werd in zijn oog eene tirannieke oligarchische minderheid, die zijne macht als Stadhouder, ja wat erger was, zijn gezag over het leger (zijn lieveling) wilde inkrimpen; al zouden zij hem dan ook niet buiten het land zetten, gelijk zij het den Graaf van Leycester hadden gedaan. De „extravagante" Resolutiën van den 4n Augustus, — gelijk hij zelf ze noemde, — maakten hem thans niet meer tot een voorstander van eene „neutraliteit", die ten bate van de Remonstranten kwam, maar tot een vastberaden en tevens verbitterd legerhoofd, die zich niet zou laten berooven van de macht, van de Autoriteit, die hem toekwam!

Maar er moet wel achterdocht gehuisd hebben in het hart van Prins Maurits; de inblazingen van zijne omgeving, zooals b. v. van een Marquette, of van geslepene staatslieden, zooals van een Frans Aersens, moeten wel den Prins er toe geleid hebben om het ergste te willen zien; anders behoefden inderdaad de Waardgelders en de nieuwe eed van het krijgsvolk gevorderd den overwinnaar van Nieuwpoort niet te verontrusten; maar Maurits was wel een groot veldheer, maar volstrekt niet een groot „Politicus."

Zooals overtuigend genoeg blijkt uit de verhooren van Hugo de Groot en uit diens talrijke staatkundige geschriften, als ook uit de verhooren van Oldenbarnevelt, was de Resolutie tot oprichting van verschillende corpsen Waardgelders alléén het gevolg van de weigering van Prins Maurits om het gewone krijgsvolk te laten gebruiken in „Religiegeschillen." Alle oploopen nu, alle verzet tegen de Magistraat, in één woord alles wat moest dienen tot handhaving van de gemeene ruste, ontsproot uit de onzuivere bron van „ijveren voor Gods Woord" of was het werk van de „dienaren Christi" Wat niet voortkwam uit ijver voor de Religie of uit ijveren voor de „Tolerantie" werd toch als dusdanig voorgesteld. De Overheden achtten zich dus in alle Libertijnsche steden niet meer zeker; zij moesten derhalve

naar een anderen steun voor de handhaving van de gemeene rust en van hun Gezag omzien. Wat in tal van steden reeds was geschied, wat nog meer en meer geschiedde en waaruit een burgeroorlog dreigde te zullen geboren worden, moest inderdaad iederen omzichtigen Magistraatspersoon met bezorgdheid, ja met angst vervullen! Niemand, zelfs geene stad was meer veilig voor oproer en voor plundering. Had men niet gezien, hoe de Kloosterkerk te 's Gravenhage was ingenomen? Had niet hetgeen in Februari van 1617 te Amsterdam was geschied duidelijk genoeg getoond, hoe weinig meer was staat te maken op de rust en de veiligheid der stille burgerij? Was niet het huis van een der aanzienlijkste inwoners, Rem Bisschop, geplunderd en had niet diens huisvrouw schier met levensgevaar moeten vluchten? En dat alléén door een samenscholing van het gemeen, terwijl de burgerij bleef toezien, terwijl de kansel-demagogen de opgewondenheid van het onwetend volk hadden veroorzaakt! Nu de Stadhouder niet wilde, dat de militairen zouden gebruikt worden in Religiegeschillen, moest de Magistraat wel naar andere middelen uitzien: ook om niet zelven van het Stadhuis te worden afgezet.

De oprichting van eenige Compagniën Waardgelders was daartoe het aangewezen middel. Zulks was geheel in overeenstemming met hetgeen reeds meermalen te voren was geschied; en, gelijk bekend is, onze voorvaderen hielden zich gaarne aan „antecedenten". Wat éénmaal was geschied, was daarom nog wel geen *Recht*, maar wat meermalen was geschied, werd spoedig als *Recht* aangenomen. Bovendien, Oldenbarnevelt en de Libertijnen, Revolutionairen in 1577 of zonen van Revolutionairen, waren in 1617 zeer Conservatief geworden. Zij vonden dus in de oprichting van Compagniën Waardgelders een „antecedent" door de Geschiedenis van vroegere dagen aangewezen. Immers Waardgelders, — mannen, die voor geld de stad bewaarden, — waren ingezetenen van den lande, die door de stedelijke Overheid in dienst genomen werden, soldij, — gewoonlijk de helft van die eens soldaats, — ontvingen, beëedigd en onder door de Overheid benoemde Kapiteinen werden gesteld, die door de Overheid wederom konden worden

ontslagen en die niet buitenslands behoefden te dienen: iets meer dan schutters, iets minder dan gewoon krijgsvolk; over het algemeen niet zoozeer aan militaire tucht gewoon, maar niet zoo weinig „gedisciplineerd" als de schutterijen, welke, — getuigen de gebeurtenissen te Leiden, — ook tamelijk gewoon waren om onder de wapenen te politiseeren of.... in 1617, te „theologiseeren." Men moge het hun wel eens als een blaam aangerekend hebben, dat onder de waardgelders Brabanders, — dus vreemdelingen, dus „Spanjoliseerenden" zijn geweest, — verreweg de groote meerderheid waren ingezetenen van de stad, in wier dienst zij waren getreden. Bovendien, er bestonden in 1617 nog geen akten van den „Burgelijken Stand" zooals in onze dagen. Het oprichten van Compagniën Waardgelders, — wij hebben het reeds gezegd, — was volstrekt geen ongewoon iets. Reeds in 1488 was zulks in Holland geschied; later onder Willem van Oranje, en ook nog in de laatste jaren meermalen. Ook de talrijkheid van de Waardgelders behoefde aan Prins Maurits geen vrees in te boezemen. Het is waar, de voorstanders van den maatregel achtten het wenschelijk, dat een getal van 4000 zou worden in dienst genomen, maar dit getal, alléén voor Holland noodig geoordeeld, hebben zelfs al de Waardgelders, die zijn aangenomen geweest, nooit bereikt: hoogstens bedroeg dit 1800 voor Holland en 600 voor Utrecht. Steden, waarin de Magistraat zich bedreigd achtte of waarin de Libertijnsche Politiek geheelenal de overhand had, namen Waardgelders aan: evenwel niet, omdat zij na de Resolutie van 4 Augustus het eerst daartoe besloten, maar omdat zij reeds vroeger zulks hadden gedaan of daartoe reeds het besluit genomen hadden. Dit geschiedde te Gouda, waar zulks het minst noodig was, ook te Hoorn, Haarlem, Rotterdam, waar ongeveer 300 werden aangenomen; verder te Leiden, Schoonhoven, Oudewater en Heusden, in welke steden het zeer noodig was. Utrecht, ofschoon buiten Holland, volgde den 26n Augustus hun voorbeeld en besloot insgelijks tot het aannemen van Waardgelders. De stad, zooals wij hebben gezien, was wel zeer Libertijnsch gezind, maar de Regeering vreesde de herhaling der onlusten van 1610.

De oprichting van de Compagniën Waardgelders wekte in hooge

mate de verbittering op van het Gereformeerde volk ; en niet slechts van het volk, maar ook van de Contraremonstransche leiders. Het geschiedde, zeide zoowel de een als de ander, omdat men met geweld van wapenen de Religie wilde veranderen, de Gemeente onderdrukken, de Justitie de handen binden en alle klachten den weg afsnijden ; verder om de Staten-Generaal en den Prins te „intimideeren." De steden, welke tegen de Resolutie van den 4n Augustus protesteerden, zeiden dat zij redenen tot kwaad genoegen hadden, zoowel omdat tot de betaling der Waardgelders wordt „gediverteerd", als om de achterdocht, die er mede wordt gegeven aan alle Religionsverwanten, dewijl zij in het bijzonder als tegen dezen worden beschouwd.

De steden, die niet door Calvinisten of door politieke tegenstanders van Oldenbarnevelt werden beheerscht, stoorden zich echter niet aan deze verbittering; evenmin aan de Juridische stellingen van hen die dergelijken maatregel ongeoorloofd achtten ; maar meenden te moeten overgaan tot handhaving van hunne eigene Autoriteit en van de rust hunner stad. De voorbeelden van hetgeen te voren reeds was geschied, b. v. te Haarlem, te 's Gravenhage, te Heusden, te Schoonhoven, te Oudewater vooral en in nog vele andere plaatsen, die voorbeelden wezen op handhaving van het Gezag tegenover eene razende menigte en nog razender predikanten. Wij hebben reeds in een voorgaand hoofdstuk gezegd, dat de bijzonderheden omtrent de twisten en tweespalten in verschillende steden niet door ons kunnen medegedeeld worden; wij kunnen ons slechts bepalen bij de voornaamste of bij die welke het meest op den loop der gebeurtenissen invloed uitgeoefend hebben.

Onder de belangrijkste steden van Holland, niet uit een financieel of uit een handels- maar uit een militair oogpunt beschouwd, behoorde voorzeker Brielle. Met Amsterdam en Enkhuizen was het eene stad, welke Holland van den kant der zee beheerschte, maar ook beschermde. Tot aan 1616 was het eene der pandsteden geweest, die Elisabeth van Engeland met een garnizoen bezet hield: tot geen geringe spijt van Holland, dat gevoelde hoe Brittannië het hierdoor hield omklemd: zooals bekend is, was

Brielle in 1616 door Oldenbarnevelts beleid losgekocht. Sinds dat jaar was Brielle geheel Hollandsch; maar in dat jaar 1616 begonnen ook in die stad de onlusten en twisten der predikanten. Een dezer, Willen Krijnsz, had als Calvinist, *more majorum*, sterk uitgevaren tegen de stedelijke Regeering en zich zoozeer de verontwaardiging der Libertijnsche Overheid op den hals gehaald, dat zij hem buiten de stad banden. Krijnsz wilde evenwel niet uit Brielle weg: hij gehoorzaamde niet, maar, zooals men in onze dagen zou zeggen, deed een beroep op het volk; dat is: op de Calvinistisch gezinden onder de burgerij. Heftige tumulten, miskenning van het gezag der Magistraat waren hiervan het gevolg. De vrees, gegrond of niet gegrond, — het eerste is te veronderstellen, — rees bij de Regenten op, dat de kerkgebouwen stormenderhand door de Calvinistisch-gezinde menigte zou worden ingenomen. Van nu af aan was bij dag en bij nacht de stad in opschudding; er lag wel ook thans weder een garnizoen, — dezen keer uit inlandsche soldaten bestaande, — in Brielle, maar de tumultmakers gingen er groot op, dat zij de soldaten op hunne zijde hadden. De waarheid was, dat Prins Maurits niet gedoogde, dat het krijgsvolk in zake van Religiegeschillen zou gebruikt worden. Zoodanig was de stand van zaken den 4n Augustus 1617.

Daags na het aannemen der Resolutie beklaagden zich de Gedeputeerden ter Staten van Holland van wege Brielle in de Vergadering, over de oproerigheden in hunne stad en verzochten om hulp. Hierop werd besloten, dat twee der Gecommitteerde Raden naar Brielle zouden gaan. Aan Ruyghaver (van Haarlem) en Meerman (van Delft) werd deze taak opgedragen. Zij moesten, overeenkomstig de Resolutie van den 4n Augustus, zorgen, dat de Militairen aan de Overheid de behulpzame hand boden; vooral dat de openbare Kerkgebouwen niet door de oproerigen in bezit zouden genomen worden; wanneer de militairen hetgeen hun bevolen werd niet wilden doen en den eed, insgelijks door de Resolutie van den 4n Augustus voorgeschreven, niet wilden afleggen, moesten zij afgedankt worden.

Het besluit tot deze zending ging echter zelfs in de Vergadering der Gecommitteerde Raden niet met algemeene stemmen door. Er waren

juist in Den Haag afgevaardigden der doleerende Gemeente van Brielle, die een rekest bij het Hof van Holland kwamen indienen: de Oppositie nu wenschte, dat, alvorens er eene Commissie naar Brielle zou gezonden worden, deze Deputatie zou gehoord en aangemaand worden. De Commissarissen werden evenwel gezonden en kwamen te Brielle aan: de „doleerende Gemeente" hield zich voor dat oogenblik rustig; de nieuwe eed, — gelijk hij door de tegenstanders is genoemd geworden, — werd van het krijgsvolk afgevorderd en ook door dezen afgelegd. Naar hetgeen Carleton zegt, legden de militairen den eed af zonder nadenken. De rust was zonder geweld aan de stad teruggegeven en de Gecommitteerde Raden keerden naar 's Gravenhage terug.

Deze bezending naar Brielle gaf echter al dadelijk aanleiding, dat de zaak van den eed van het krijgsvolk door Maurits voor de Staten-Generaal werd gebracht. Den 9n Augustus verscheen hij met den Raad van State in de Vergaderzaal. Laatstgenoemde deelde mede, dat Z. E. het oude formulier van den eed, dien het krijgsvolk gewoon is te doen, had voorgebracht, benevens den eed of het aanhangsel daarvan, dien de Gecommitteerde Raden het garnizoen van Brielle hadden afgevorderd, opdat de Raad van State daarop zou letten. De Prins verklaarde, dat hij zulks gedaan had, omdat de eed, die van het garnizoen te Brielle was afgenomen, zegt, dat zij ook de Magistraat zouden moeten bijstaan tegen hen die eenige kerken zouden willen innemen; dat de Cantraremonstranten vermeenden, dat zulk een eed tegen hen werd in het werk gesteld. Hij — de Prins — meende, dat zulks te doen, de partijzucht in het land zou vermeerderen. Ook hadden eenige voorname leden van de Staten van Holland hem formeel gezegd, dat zij dergelijke „nieuwigheden" niet toestonden, en begeerd, dat hij — de Prins — zulks niet zou doen. Voorts beklaagde hij zich, dat in Brielle het lasterlijk gerucht was verspreid geworden, dat hij zich door overrompeling van de stad zou willen meester maken, en dat het geschut den geheelen nacht „tegen hem had gebraqueerd gestaan": dat nog meer was gezeid: hij zou als graaf van Leicester zich van het land willen meester maken. Hij eindigde met van de Provinciën te mogen weten, hoe hij voortaan zich zou hebben te gedragen.

Zooals te begrijpen is lokte dit een levendige woordenwisseling in de Staten-Generaal uit over den eed, door het krijgsvolk afgelegd of af te leggen. Daar waren er die wilden, dat de Staten-Generaal of de Raad van State den nieuwen eed, door Holland gevorderd, zouden vernietigen. Anderen zeiden, dat het eenige wat Holland kon doen, ingevalle het het krijgsvolk „casseerde", was dit niet meer te betalen: maar dan zouden de steden die in de oppositie waren, de soldij voorschieten en dit later verhalen op hun *quotum* in de Provinciale belastingen. De Vergadering eindigde met aan te nemen wat Prins Maurits had voorgesteld, te weten: dat de Staten-Generaal die van Holland zouden vermanen, om zich te houden aan den ouden eed, waarbij de krijgslieden trouw zwoeren aan de Staten-Generaal, aan Z. E. en aan de steden, waarin zij in garnizoen lagen. De meerderheid, — de Gedeputeerden der vier Provinciën, — nam dit voorstel aan. Holland kon in de Generaliteit niet medewerken tegen eene Resolutie door Holland genomen: evenwel zou die Provincie zich zoo weten te gedragen, dat men geen grond tot klachten zou hebben. Holland bleef dan ook den „nieuwen eed" niet meer vorderen: het krijgsvolk zou bovendien toch meer den Opperbevelhebber dan de betaalheeren gehoorzaamd hebben.

De zaken in Brielle bleven nu ruim eene maand hangen: de stad had nog geen Waardgelders aangenomen. Zij besloot zulks in den loop van September te doen. Prins Maurits ontving hiervan bericht, en nu was zijn besluit dra genomen. Men had hem, zooals hij zeide, den 9n Augustus valschelijk beschuldigd, als zou hij Leicestersche plannen met zich ronddragen, thans besloot hij die „Leycestersche plannen" inderdaad te verwezenlijken. Hij zou al een zeer onervaren krijgshoofd moeten geweest zijn, indien, wanneer hij een aanval vreesde, hij niet terstond de belangrijkste strategische punten zocht meester te worden. Zulk een punt was nu Brielle; hetzij bij binnenlandsche onlusten, hetzij bij een oorlog met het buitenland. En Maurits zag in de plannen van de meerderheid van Holland een toekomstigen oorlog tegen hem, — misschien wel in bondgenootschap met den vijand! Immers van Oldenbarnevelt werd openlijk gezegd, dat hij „Spanjoliseerde"!

Zonderdat iets van zijn plan was bekend geworden, vertrok Prins Maurits, vergezeld van zijn broeder Frederik Hendrik, van ettelijke Engelsche en Fransche officieren en eenige soldaten van zijne lijfwacht, uit Den Haag en kwam in den nacht van 29 op 30 September des morgens, op het uur dat de poorten der stad geopend werden, te Brielle aan. Hij ontbood de Magistraat bij zich in zijn logement en verzocht de Vroedschap bijeen te roepen. Een uur later was dit geschied. De Prins trof deze aan op het stadhuis en gaf het doel van zijne komst te kennen: dat hij n.l. ontried om Waardgelders aan te nemen. De Vroedschap verwijderde zich om te beraadslagen, en na korten tijd verklaarde zij den Prins, dat zij geene Waardgelders zou lichten, wanneer Z. E. hun twee compagnieën in garnizoen gaf. Niets kon Maurits aangenamer wezen. Onmiddellijk zond hij bevel aan twee compagniën, die te Delft in garnizoen lagen, om, zonder het minste verwijl, op te rukken naar Brielle.

Prins Maurits was niet zoodra uit Den Haag vertrokken, of zijn vertrek werd bekend: zooals te begrijpen is, werden allerlei geruchten door de Hofstad verspreid, ware en onware. Toen de Gecommitteerde Raden zekerheid hadden, waarheen de Prins was vertrokken, zonden zij terstond Ruyghaver en Meerman weder naar Brielle, om Z. E. tot „adsistentie" te dienen en tevens zijne bedoeling te vernemen. Toen beide heeren op hunne reis naar Brielle te Delft waren gekomen, vernamen zij het bevel, dat gekomen was voor de twee compagnieën krijgsvolk. Te Brielle aangekomen verzochten de beide Gecommitteerden Maurits om de twee compagnieën niet binnen de stad te laten komen om de kwade geruchten. De Prins bekommerde zich niet om dat verzoek; hij zelf bleef in Brielle en liet, omdat misschien de compagnieën van Delft konden weerhouden worden, eenig krijgsvolk uit Dordrecht komen. Wel hadden Gecommitteerde Raden bevel gegeven, dat de uit Delft ontbodene compagnieën niet zouden vertrekken, maar de militairen gehoorzaamden hunnen bevelhebber en niet hunne betaalheeren. Zij kwamen te Brielle aan. Prins Maurits was meester van deze belangrijke zeehaven en, wat eene groote zedelijke overwinning was, het was gebleken, dat het krijgsvolk zich zeer

weinig aan de getabbaarde heeren, maar daarentegen veel aan het bevel van hunnen steeds zegevierenden Generaal liet gelegen leggen. Onder de Contraremonstranten ging onmiddellijk een vreugdekreet op. Zij hoopten, dat thans ook Prins Maurits Leiden, waar de „Arminiaansche Factie" met moeite, en Utrecht, waar diezelfde Factie volledig meester bleef, tot hunnen plicht zou brengen. De meerderheid in de Staten-Generaal bedankte plechtstatig Z. E. voor zijne moeite en zorg ten dienste van den lande. Maurits echter bleef voor een wijl schijnbaar werkeloos.

Zoodra de Gecommitteerde Raden bericht ontvangen hadden van des Stadhouders reize naar Brielle, zonden zij naar Oldenbarnevelt, die in het Sticht was. Ook de tegenstanders van 's Prinsen Politiek vreesden, dat hij, na Brielle bezet te hebben, zich naar Utrecht zou begeven om ook daar alles naar zijne hand te zetten. De gebeurtenissen, waarvan zoowel die stad als de Provincie het tooneel geweest waren, verdienden dan ook ten zeerste de aandacht.

Utrecht, — men mag dit niet uit het oog verliezen, — was eene andere Provincie dan Holland: de regeeringsvorm was er eenigermate anders, n.l. nog meer Aristocratisch; het stond evenwel in eene eenigszins nauwere verbintenis met Holland dan de vijf andere Provincien. Deze nadere verbintenis ontsproot uit de dagen toen Karel V de wereldlijke heerschappij over het Bisdom Utrecht had gekregen; Philips II had de politieke overlevering gevolgd, toen hij Holland Zeeland en Utrecht onder één Stadhouder, Willem van Oranje, plaatste. Utrecht werd bovendien uit een krijgskundig oogpunt als de voormuur van Holland beschouwd. Oldenbarnevelt was een Stichtenaar, daar hij geboortig was van Amersfoort; hoewel alléén in dienst van de Staten van Holland, was zijn invloed op de zuster-Provincie nochtans even groot. Wtenbogaert was een Utrechtenaar; Den Haag had hem alleen provisioneel kunnen krijgen als predikant. Calvinisten waren er in de stad en Provincie slechts weinigen, de Papisten vormden nog verreweg de meerderheid; al werden zij in de Politiek als een niet-volk beschouwd. De troebelen van 1610 hadden diepe sporen achtergelaten en nog meer wrok. Voor de Libertijnsche Regeering was het een levenskwestie om

„op het kussen" te blijven, maar het was ook eene geldkwestie, die voor velen van zeer groot belang was. Het is algemeen genoeg bekend, dat de aanzienlijke bezittingen van de Katholieke Geestelijkheid de opkomst zijn geweest van verscheidene thans nog voorname geslachten in die Provincie. De belijders van de „Absolute Praedestinatie" eenmaal meester geworden, zouden, — dit was te verwachten, — niet bijzonder meêwarig wezen met hen die nog als Crypto-papisten, zooals dan ook velen nog waren, werden beschouwd. Zoodra had dus Holland niet de Resolutiën van den 4n Augustus aangenomen, of de Staten van Utrecht volgden reeds den 26n Augustus hun voorbeeld. Zij namen een dergelijke Resolutie, sloegen terstond de handen aan het werk en binnen weinige dagen waren ongeveer 600 Waardgelders gelicht, over welke zes Stichtsche edellieden als bevelhebbers werden aangesteld.

Deze maatregel wekte in hooge mate de ontevredenheid op der Contraremonstranten en niet minder die van hunne hooge en voorname begunstigers. De Staten van Utrecht toonden daardoor niet alleen, dat zij den Arminianen de hand boven het hoofd wilden houden en de „Doleerenden" verdrukken, maar ook dat zij tegenover de Staten-Generaal een zeer zelfstandige houding, — later „factieus" genoemd, — wilden handhaven. De aanwezigheid van Oldenbarnevelt in Utrecht en niet minder eene samenkomst van ettelijke der voornaamste Remonstranten, onder welke Wtenbogaert, welke samenkomst insgelijks, naar hetgeen Carleton mededeelt, omstreeks dezen tijd moet gehouden zijn en waarin vooral de Religiekwestiën waren behandeld geworden, — deze twee omstandigheden wekten, en niet zonder reden, de achterdocht der Contraremonstranten op. Maar groot vooral was de ontevredenheid van Maurits. Hij verscheen dan ook den 15n Augustus met den Raad van State in de Vergadering der Staten-Generaal, om zich te beklagen over den maatregel door Utrecht genomen, welke, zeide hij, eene zaak was van groot gewicht en die veel na zich kon slepen. Hij verzocht H.H. M. maatregelen te nemen ter verzekering van den staat, waarin het land daardoor zou kunnen geraken. Zijn advies en dat van den Raad van State was, dat,

wanneer de Provinciën zonder voorkennis van de Staten-Generaal gewapenden aannamen, dit verwarring in de financiën en naijver onder het krijgsvolk zou teweegbrengen: hierom verzocht hij, dat de Staten van Utrecht aan de Staten-Generaal de redenen van de lichting door hen gedaan zouden opgeven. De Gedeputeerden van Utrecht ter Staten-Generaal, De Goyer en Van Moersbergen, traden voor hunne Provincie op. Zij beweerden, dat zij omtrent die lichting nog niets met zekerheid hadden vernomen, maar indien zulks was geschied, dat het zekerlijk zal zijn geweest ten dienste van de Generaliteit; dat er in Utrecht, ten gevolge der gebeurtenissen van 1610, nog vele kwalijkgezinden waren en bovendien vele Papisten; ook dat de wervingen ten dienste van de Aartshertogen afbreuk deden aan de sterkte van ons leger. De eigenlijke reden, waarom de Waardgelders werden aangenomen, werd door de beide Utrechtsche heeren niet aangeroerd.

Wel mochten de Gedeputeerden van Utrecht verzoeken, dat de Staten-Generaal nadere inlichtingen van de Staten van Utrecht zouden afwachten, eer zij een Besluit namen, de Staten-Generaal besloten echter te schrijven, dat H.H. M. die lichting zeer bevreemdde, en dat zij daarom nadere inlichtingen verzochten. Het antwoord van Utrecht was, gelijk te begrijpen is, onvoldoende en vol uitvluchten. Daarom werd op advies van den Prins en van den Raad van State tot eene bezending naar Utrecht vanwege de Staten-Generaal besloten. Vier heeren, Van Randwijck, Van Driel (vroeger Burgemeester van Rotterdam), Lyklama (een Fries en zeer Contraremonstrantsch gezind) en de Thesorier-Generaal De Bie werden naar Utrecht afgevaardigd. Omstreeks denzelfden tijd, den 26n September, werd in de Gecommitteerde Raden van Holland voorgesteld om het garnizoen, dat binnen Utrecht lag, maar „ter Repartitie" van Holland was, aan te schrijven, dat het zich zoude gedragen, zooals hun eed het voorschreef, naar hetgeen de Staten en de stad Utrecht geboden. Toen Maurits zulks vernam, ontbood hij eenigen der Gecommitteerden en verzocht hun, dat men zulks niet zoude schrijven: zij schijnen dit dan ook niet gedaan te hebben. De Gecommitteerden van de Staten-Generaal gingen naar Utrecht om hun

last te volvoeren: zij bevalen ook den kommandant van de militairen, die binnen Utrecht lagen, Kolonel Ogle, die op dat oogenblik te Dordrecht was, om geene „nieuwigheden", dat is: den „nieuwen eed", toe te laten en de rust binnen de stad te bewaren. Den 3n October waren de Gecommitteerden in Den Haag terug en brachten hun verslag uit aan de Staten-Generaal.

Het voornaamste was echter een schriftelijk antwoord van de Staten van Utrecht dat zij medebrachten. De kern van den inhoud van dat schrijven was een terugblik op de gebeurtenissen van 1610 en de noodzakelijkheid der maatregelen, die zij ter handhaving hunner Autoriteit genomen hadden; verder op het recht, dat de Provincie had, krachtens hare Souvereiniteit, om zich te wapenen; de Gedeputeerden van Utrecht ter Staten-Generaal mochten deze rechten niet tot een punt van onderzoek maken; Z. E. de Prins had bij zijne Instructie als Stadhouder de belofte afgelegd om de ordonnantiën enz. der Staten van Utrecht zoo op de Religie als anderszins na te komen; ook de Raad van State kon tegen hun recht niet optreden. Hun recht, zoo gingen de Staten van Utrecht voort, kon aan geen bedenkingen onderhevig wezen; de aanneming der Waardgelders was bovendien noodig wegens de versmading van de Regenten en den kennelijken aanleg tot verandering der Regeering. Ook het garnizoen kon over het aannemen der Waardgelders niet ontevreden wezen; want ook het krijgsvolk had den eed afgelegd om, zoolang zij in de Provincie en de Stad Utrecht lagen, aan de Staten dier Provincie te gehoorzamen. Het antwoord van Utrecht werd door Oldenbarnevelts vijanden toegeschreven aan dezes inblazingen. Dat hij zijn invloed uitgeoefend zal hebben op den steller van het stuk, is zeer waarschijnlijk. Nadat dit antwoord was voorgelezen, werd weder het advies van Prins Maurits en den Raad van State omtrent het te geven antwoord gevraagd. Dit luidde, dat nogmaals Utrecht ernstig zou worden aangeschreven, dat het bij deze gelegenheid en bij de tegenwoordige geschillen in de Religiezaken, zich bij de Staten-Generaal, den Prins en den Raad van State zoude voegen. Dit advies werd gevolgd: de Gedeputeerden van Utrecht ter Staten-Generaal echter konden zulks niet goedvinden. Voorloopig

bleef de Utrechtsche kwestie onafgedaan, maar altijd dreigende.

Wij hebben gezien hoe Maurits Brielle van garnizoen had voorzien. Door zijne omgeving was hem de raad gegeven om van de gelegenheid eveneens gebruik te maken en in die stad de Waardgelders af te danken, maar de Prins deed zulks nog niet. Leiden, waarvan Carleton zegt, dat „het de bron is geweest van de verdeeldheden, die van daar naar Utrecht zijn gestroomd", [1]) was sterk op de hand der „Arminiaansche Factie", maar het had ook binnen zijne muren zeer vele Vlamingen of zonen van Vlamingen, die zeer Calvinistisch gezind waren; het bezat in den predikant Festus Hommius een van de invloedrijkste Contraremonstranten. De Stedelijke Regeering, die wellicht de samenzwering ten bate van Leycester nog niet had vergeten, had terstond na de Resolutie van den 4n Augustus ongeveer 400 Waardgelders aangenomen. Tusschen dezen en de Calvinisten kwam het herhaaldelijk tot botsingen. In het begin van October kwam het zóóverre, dat er geweerschoten vielen, waardoor een voornaam burger, die voor zijn venster stond, gedood werd; ook een soldaat werd met steenen doodgeworpen. De verbittering nam al meer en meer toe. De Calvinisten wilden, dat de Waardgelders zouden afgedankt worden; de Overheid liet den toegang tot het stadhuis met houten staketsels versperren en met ijzeren stangen het overklimmen beletten, en verder door Waardgelders den doorgang bewaken. De mare van de opgerichte „Arminiaansche Schans" en van de „Barnevelts-tanden" te Leiden verspreidde zich onmiddellijk onder de belijders van „de ware Gereformeerde Religie" door geheel Holland. De Stedelijke Regeering. kon niet meer op de Schutterij staat maken. Deze was ongeveer gelijkelijk verdeeld: misschien 600 Libertijnsch, Arminiaansch of nog Papist; ongeveer 600 Contraremonstrantsch gezind. Geen wonder dus dat Oldenbarnevelt reeds in November 1617 vreesde, dat Prins Maurits zich naar Leiden zou begeven en in dien geest aan zijnen schoonzoon Van der Mijle schreef, opdat de Magistraat zou gewaarschuwd zijn.

1) Carleton II, p. 71.

De spanning en achterdocht bleven voortduren: zij werden vermeerderd door een Besluit, dat de Leidsche Overheid in Januari 1618 nam, waarbij aan de Schutterij een eed werd voorgelegd, waardoor deze beloven moest de Magistraat bij te staan, de vrijheden der stad te verdedigen en alle oproer te weren. Die eed was eene „nieuwigheid." De vorige had wel van den Koning van Spanje en van verdediging der vrijheid gesproken; maar zooals hij thans gevergd werd, — dit begrepen de Calvinisten zeer wel, — doelde hij voornamelijk op de „Religiegeschillen." De meeste Schutters weigerden, de Overheid hield vast en de weerbarstige Schutters werden afgezet: zij waren ongeveer 600 in getal. Verscheidenen hunner werden ontpoorterd, ja zelfs eenige belhamels buiten de stad gebannen. De ontschutterde poorters beriepen zich op den Hoogen Raad. Deze nam de zaak tot zich en zond de stukken aan de Staten van Holland, die deze weder aan de Overheid van Leiden zonden, met verzoek om de zaak in der minne te schikken. De afgezette Schutters leverden een tweede appel in en bleven zich gedragen, alsof zij niet ontschutterd waren; toen de Overheid zulks verbood, wendden zij zich tot het Hof van Holland. De Hooge Raad verzocht de Staten van Holland den ontschutterden recht te verschaffen; zoo niet, dan zou hij het zelf doen. De Staten van Holland antwoordden, dat hetgeen de Hooge Raad deed hen ten hoogste bevreemdde, omdat deze zich niet hield aan de Resolutiën, volgens welke zij in zaken de steden aanbelangende geene bevoegdheid hadden. De ontpoorterde Schutters waren het voortdurend uitstellen moede of liever zij waren door hunnen Calvinistischen ijver geschikte werktuigen der Contraremonstrantsche leiders; zij besloten thans zich tot den Prins te wenden. Hoe deze niet alleen aan de Leidsche, maar ook aan andere kwestiën een einde maakte, zou in Augustus 1618 blijken.

De Regenten van Leiden bleven voorloopig echter nog meester en hielden zich bij hetgeen zij gedaan hadden tegen de „Perturbateurs van de gemeene ruste." Gelijk wij gezegd hebben, verbanden zij een paar der voornaamste belhamels en hielden door de „Arminiaansche Schans" en door de „Barnevelts tanden" het

Stadhuis verdedigd: bovendien plantten zij een paar kanonnen en lieten door de Waardgelders wacht houden. Den 6n Mei 1618 werd weder een van de „doleerende Gemeente," — wiens „doleeren" wel niet geheelenal van een lijdelijken aard zal zijn geweest, — op het Stadhuis ontboden. Zijne geestverwanten onder het volk schoolden samen; de opgeroepene werd wel weder na een paar uren vrijgelaten, maar de opeengehoopte menigte vergezelde hem naar huis onder het geroep: „Hoezee! de Geuzen leven nog!" Hierop ontstond een vechtpartij tusschen de Waardgelders en een gedeelte der menigte, waarbij ongeveer 50 burgers werden gewond. De Waardgelders maakten de Breestraat ruim. Den volgenden dag werd een burger, die den vorigen dag was verhoord, maar toen uit vrees voor tumult was vrijgelaten, voor den tijd van twintig jaren buiten de stad gebannen! Heinde en verre weerklonk door de geheele Republiek de mare van hetgeen te Leiden was geschied: niet zonder overdrijving en niet zonder verwenschingen tegen de „Arminiaansche Factie" en tegen de Waardgelders, „die nog erger waren dan de soldaten van Alva!"

Misschien echter was het in geen enkele stad van Holland zoo erg gesteld als in het kleine en onbeduidende Oudewater. De Magistraat was er Libertijnsch gezind, maar het had een der onverdraagzaamste en heftigste Calvinisten tot predikant, nl. Johannes Lydius. Deze, zooals wij reeds in een vroeger hoofdstuk hebben verhaald, behoorde tot de voornaamste bewerkers van de *Akte van Separatie* en had Oudewater reeds vroeger vervuld met predikantengekijf en met tumult. De andere predikant, een voorstander der „Tolerantie," had moeten wijken en de Overheid had den Remonstrant Eduard Poppius, bij leening uit Gouda, voorloopig aangenomen. Wat vóór den 4n Augustus 1617 in het stadje was geschied is reeds verhaald. Lydius, — die door zijne tegenstanders Liegius, d w. z. leugenaar werd genoemd, rustte evenwel niet. Hij wilde niet gedoogen, dat Poppius onder zijne predikatie „binnen het hek" zat; hij wilde immers met hem als „ketter" geen gemeenschap houden. Lydius had grooten aanhang onder de lijnbaandraaiers en de schamele gemeente van

Oudewater. Hij ging zoover, dat hij Poppius uitmaakte voor een „comptoirroover en spolieerder van weduwen en weezen." Hierop besloot de Magistraat een onderzoek in te stellen; de Overheid verklaarde Poppius onschuldig en beval Lydius met dergelijke beschuldigingen op te houden; Poppius werd bovendien geheel in het gelijk gesteld. Lydius rustte echter niet, en toen zijn collega en vijand den laatsten Zondag van 1617 den kansel wilde betreden, werd hem zulks door eene bende gewapende Calvinisten belet. Poppius vertrok mismoedig weder naar Gouda. De vreemdsoortigste geruchten over gevaarlijke plannen der Overheid liepen intusschen in Oudewater rond: de omwentelingsmannen onder onze voorvaderen der XVIe en XVIIe eeuw kenden, even goed als onze tijdgenooten, den machtigen invloed, die „sensatieberichten" op de menigte uitoefenen, en de gemakkelijkheid, waarmede deze de ongeloofbaarste zaken aanneemt. Den 1^{n} Januari 1618 was de Vroedschap onthutst en besluiteloos, toen de Calvinisten de wapenen opnamen. Den 2^{n} Januari verbrandde door toeval (?) een lijnbaanhuisje: het behoorde een der „broeders": dus het was door de Arminianen in brand gestoken! Den volgenden dag vergaderde de Magistraat weder; Waardgelders moesten het Stadhuis beschutten; de menigte dringt aan; de Vroedschap — geen Van der Werven! — vlucht over de daken als anderszins uit de Vergaderzaal; de opgehoopte en razende menigte blijft het Stadhuis bewaken: eindelijk wordt door de Vroedschap beloofd, dat men mannen naar hun hart tot Overheid zal kiezen en afgevaardigden naar Den Haag zal zenden om dit te bewerkstelligen: Oldenbarnevelt en de Gecommitteerde Raden vonden het goed, om erger te voorkomen, de oogen te sluiten; de Afgevaardigden keerden naar Oudewater terug en den 5^{n} Januari vond een vergelijk plaats tusschen de Vroedschap en de Oproerlingen. Er zou een viertal voorgesteld worden door de Gemeente: derhalve door Lydius en diens aanhangers; daaruit zou de Vroedschap twee Burgemeesters kiezen! Lydius had overwonnen; den gehaten Poppius had hij verdreven; de Overheid had voor hem moeten bukken en Oudewater werd door ijverige Calvinisten bewaakt; immers: „het zou kunnen verkeeren!"

Schoon niet in die mate als Oudewater was ook Schoonhoven een broeinest van voortdurende twisten.

Reeds in 1614 werden er de Gereformeerden vervolgd [1]). De Overheid was zeer Libertijnsch gezind. Ettelijke burgers werden ontpoorterd. Den 5n Maart 1617 werd de predikant der dolee-rende Kerk door den Baljuw van den predikstoel afgerukt en uit de stad gevoerd; toen hij desniettemin weder eene predikatie hield, werd de loods, waarin zulks was geschied, omvergehaald. Terstond ging het gerucht door geheel het land, dat het huis, waarin was gepredikt geworden, omvergeworpen was: het was slechts een tuinhuisje van vermolmde planken. Later nog liet de Overheid zestig pieken doorzagen en van het bovenste ge-deelte wapenen, van het onderste knodsen maken met ijzeren pennen, „om daarmede, zoo men zeide, op den kop te slaan degenen die de Magistraat den voet op den nek wilden zetten" [2]). Na den 4n Augustus nam Schoonhoven eenige Waardgelders aan; of liever de Overheid leende die van Rotterdam. Het onder-houd van deze gewapende macht viel echter het „neringloos" stadje, — gelijk Oldenbarnevelt het noemde, — bezwarend ge-noeg: vandaar dat de Regeering in den loop van 1618 het besluit nam om de onkosten daarvoor te nemen van de *quoten*, die Schoonhoven voor Holland moest opbrengen.

Te Heusden, dat in de tijden der Republiek nog tot Holland behoorde, was het niet minder onrustig. Voetius, een naam be-kend genoeg geworden onder de Orthodoxen, was er predikant met Grevius; de Religiegeschillen waren er tot zulk eene hoogte gestegen, dat geheel de burgerij tegen elkander vijandig verdeeld stond, naardat de een het met dezen, de ander met genen predikant hield. Gecommitteerde Raden achtten het noodig om den 2n Januari 1618 hunne beide medeleden Hugo de Groot en Wittensz, — dus van elke partij één, — te zenden om te zorgen, dat de Magistraatsbestelling, die toen plaats moest hebben,

---

1) Zooals Groen van Prinsterer zich uitdrukt in het *Handboek der Geschiedenis van het Vaderland*, D. I, p. 239.

2) Ibid.

zooveel mogelijk tot ieders genoegen geschieden zou; de „doleerende Gemeente" had echter besloten, dat zulks zou geschieden naar hare keuze! De wettig verkozen Overheid werd door een oploop terstond weder van het kussen gestooten en belijders der ware Gereformeerde Religie in hunne plaats aangesteld. De Gecommitteerde Raden keerden naar Den Haag terug en brachten verslag uit van hunne zending. De Staten van Holland wilden nu deze onwettige verkiezing nietig verklaard hebben, maar hiertegen protesteerden de vijf steden weder!

Op zich zelf genomen zijn dergelijke twisten en oploopen in schier onbeduidende stadjes niet belangrijk genoeg om na verloop van twee en een halve eeuw nog vermeld te worden; ware het niet dat zij de toestanden van de tijden der Remonstrantsche en Contraremonstrantsche geschillen teekenen. Te Schoonhoven b. v. was de Libertijnsch gezinde Magistraat evenzeer geneigd om de „Doleerenden" te onderdrukken door alle middelen, waarover men kon beschikken, — en dat wel ter handhaving van het „Recht der Overheid," — als de Calvinisten geneigd waren om geheel het land door hunne jammerklachten te doen weergalmen over den druk van „de Kerken onder het Kruis" en om tranen te storten over de tirannie gepleegd tegenover eene weesmoeder, die ontzet was geworden, omdat zij een rechtzinnig predikant was gaan hooren of over de vernieling van een gebouw, dat ter Godsdienstoefening werd gebruikt, terwijl het niets anders was dan een nietig oud vermolmd tuinhuisje! De twisten, te Heusden opgestookt door Voetius, sloegen over tot een oproer, dat, in een stadje n. b. met nog geen 2000 inwoners, eindigde met een paar burgermeesters te doen verkiezen, die „zuiver in de Leer" waren, in plaats van twee „Arminiaansche ketters"! Maar de beginselen waarom, de wijze waarop waren dezefde als overal elders!

Doch door dergelijke twisten bevond zich de Republiek op den weg van zelfvernietiging, gelijk Motley het niet ten onrechte noemt. Hare macht bestond alléén in hare eenheid; haar staatkundig gewicht in den hoogen dunk, dien Europa van haar had! En het scheen alsof zij thans den weg insloeg om door tweedracht

den pijlenbundel van een te scheuren. Niet alléén Engeland en Frankrijk, die groot belang stelden in de Zeven Provinciën, als een bedreiging voor het Huis van Oostenrijk; ook de Duitsche Vorsten, die de Reformatie hadden ingevoerd, waren zeer ingenomen om dezelfde redenen, met de opkomst en de bloei der Republiek. Onze gezanten te Parijs, (Boetselaar van Langerak,) te Londen, (Caron,) te Heidelberg, (Brederode,) schreven naar Den Haag, dat men aan die Hoven bekommerd naging, welken invloed de „Religiegeschillen" uitoefenden. Ook Theologanten of die zich met Theologie bezig hielden zochten, naar hunne zienswijze, de buitenlandsche geleerden op de hoogte te brengen van hetgeen in de Geünieerde Provinciën voorviel. Zoo is de briefwisseling, door Hugo de Groot gevoerd met Engelsche Theologanten en met den Bisschop van Spalato, hem als eene grieve toegerekend. Zoo poogden de voorstanders der „Tolerantie" den algemeen bekenden en beroemden Hugenoot Duplessis Mornay over te halen om naar Holland over te komen, als bemiddelaar tusschen de beide Kerkelijke partijen; Louise de Coligny en Wtenbogaert wendden daartoe hunne pogingen aan; Mornay kwam evenwel niet. Hij heeft alléén geschreven naar Holland in den geest van „Tolerantie." Onze voorvaderen reeds waren niet onbekend met de voordeelen en de nadeelen van „zedelijke invloeden!"

In het vorige hoofdstuk hebben wij gezien, dat wel de meerderheid in de Staten-Generaal de uitschrijving eener Nationale Synode had aangenomen, maar dat drie Provinciën daartoe hare toestemming nog niet wilden geven; laten wij thans zien wat omtrent dat punt in de Staten van Holland sinds December 1617 is voorgevallen. De kwestie der Synode hing echter zóózeer te zamen met de zaak der Waardgelders en met den eed van het krijgsvolk, dat zij in een politiek lichaam, gelijk de Staten van Holland, niet geheel van elkander zijn te scheiden, evenmin als van de financieele kwestie, en door deze weder met het in dienst blijven der Fransche troepen. Dit laatste ging Prins Maurits zeer ter harte. De zaak was in hoofdzaak deze: Hendrik IV was, zelfs al was er vrede tusschen Frankrijk en Spanje, als vriend der Geünieerde Provinciën, deze altijd blijven ondersteunen met eenige regimenten

Fransche krijgslieden. Omdat op den duur de Generaliteit deze troepen niet kon onderhouden, had de Koning een geldelijke tegemoetkoming toegestaan aan de Staten-Generaal, ter betaling van de soldij dier troepen. Toen evenwel op de krachtige hand van Hendrik IV de zwakke van Maria de Medicis gevolgd was om Frankrijk te besturen, hadden er talrijke vertragingen in de toezending dier subsidiegelden plaats gehad. Er was nog niet op het bewind der koningin-regentes het bestuur van Richelieu gevolgd, maar deze, hoe krachtig ook, had toch nog niet op eens in alles de orde kunnen herstellen; vandaar dat er nog zeer veel achterstallig bleef. Zelfs moest Dumaurier nog den 3n November 1617 zich bij de Staten Generaal komen verontschuldigen, dat de subsidiën nog niet konden betaald worden. Holland had het achterstallige voorgeschoten aan de Staten-Generaal. Hield het daarmede op, dan moest de grootste verwarring in de financiën volgen. Dat Arminiaansche drijvers de weigering van verdere voorschotten wenschelijk zullen geacht hebben, is wel waarschijnlijk; dat Calvinistische heethoofden dergelijke begeerte van enkelen, als een vast plan beraamd door de „Arminiaansche Factie" zullen voorgesteld hebben, is even begrijpelijk.

Maurits, als Generalissimus, kon volkomen vertrouwen op de Fransche regimenten, terwijl de Staten van Holland geene hooge verwachting konden koesteren van de trouw dier vreemde soldaten aan hunne betaalheeren. De „consenten" hingen weder ten nauwste samen met het bestaan of niet bestaan der Fransche regimenten in dienst der Staten-Generaal: vandaar dat de Prins op de eerste plaats wilde: toestemming tot de Consenten, maar vandaar ook dat de meerderheid der Staten van Holland allereerst wenschte herstelling der grieven en daarna toestemming der Consenten. Holland dus, als een voornaam deel der Unie, dat meer dan voor de helft in de *quoten* bijdroeg, wilde de Generaliteit dwingen door hetgeen wat wij in onze dagen zouden noemen: afstemming der begrooting. In de winter-vergadering, die den 8n December 1617 was begonnen, om nog vóór de Kerstdagen weder voor eenige dagen uiteen te gaan, werd niets anders behandeld dan loopende zaken en niets besloten over de Synode. Den 8n Januari 1618 kwamen echter de Staten van Holland weder bijeen.

De zaak der Consenten was thans aan de orde. Den 27n Januari wam Haarlem met eene verklaring, die men als die der meest beslotene van de Libertijnsche partij kan beschouwen Evenals Dordrecht, de eerste stad van Holland, geheelenal den Contra-remonstranten was toegedaan; evenzoo was Haarlem het de tegenovergestelde partij. Omdat het de tweede stad van Holland was dus op verre na niet een der onbeduidendste, ook misschien omdat haar Pensionaris Haan een welbespraakt redenaar en een der vastberadenste hoofden der „Arminiaansche Factie" was, voerde Haarlem het woord. Na eene inleiding, waarin de verdiensten der stad in den strijd voor de Vrijheid tegen Spanje en hare gehechtheid aan de Gereformeerde Religie [1]) werden uiteengezet, volgt de eigenlijke verklaring, waarvan in het kort de inhoud deze was: 1° Haarlem was bereid het recht en gezag der Staten van Holland, van den Stadhouder en ook het gezag der Hoven in het gewone beleid der Justitie te handhaven, als ook om de Resolutiën der Staten na te komen: 2° Zij wilde de Unie van Holland met hare bondgenooten tegen de Spaansche tirannie en tegen de verkrachting der vrijheden van het land en de steden met goed en bloed bijstaan; 3° Zij wilde de Regenten der steden handhaven bij hun wettig gezag en niet gedoogen, dat iemand tot de Regeering der Steden kome, anders dan door vrije en wettige verkiezing. 4° Zij wilde de Evangelische Hervormde Godsdienst blijven verdedigen zonder echter toe te laten, dat omtrent iemands Geloof onderzoek wordt gedaan, noch dat de andere Provinciën, buiten bewilliging van Holland, hieromtrent eenige schikking beramen; zij wilde de hangende geschillen met gevoegelijke middelen trachten bij te leggen, maar dat de kerken bleven in het bezit der wettelijk beroepen dienaren des Woords en hunne Gemeenten. 5° Zij wilde de gerechtshoven erkennen en eerbiedigen, mits zij geen Provisiën verleenden tegen de Resolutiën der Staten. 6° Zij wilde dat 's lands middelen niet alleen zouden dienen tegen uitheemsch geweld, maar ook ter

1) De meerderheid der bevolking binnen de stad was echter nog Katholiek; dit was evenzeer het geval met verreweg de groote meerderheid der omliggende dorpen.

bescherming van de ingezetenen tegen overlast aan lijf en goed, ook tegen die hen wordt aangedaan onder den dekmantel van Godsdienst. 7° Zij wilde, dat het Krijgsvolk, in garnizoen in Holland of ook in andere Provinciën, maar ter repartitie van Holland, boven hun gewonen eed ook nog een bijzonderen eed zouden doen aan de Provinciën en Steden, waarin zij gelegerd waren. 8° Zij rekende krachtens vroegere Uniën en verdragen zich verplicht om elk, die om gemelde redenen aangetast of bedreigd zou worden, te beschermen. Zij verzocht, — hiermede eindigde de verklaring, — dat elk lid vóór de toestemming in de Consenten zich omtrent deze voorgestelde punten rond geliefde te verklaren, opdat de Consenten eenpariger konden geschieden.

Deze verklaring van Haarlem werd ondersteund door zeven andere steden: Leiden, Gouda, Rotterdam, Schoonhoven, Brielle, Alkmaar en Hoorn. Deze acht steden waren dus vastberaden voorstanders der Libertijnsche partij. [1]) Dordrecht, Amsterdam, Enkhuizen, Edam en Purmerend waren niet minder vastberaden voorstanders der Calvinistische partij, Een soort van middenpartij was reeds omstreeks dezen tijd zich beginnen te vormen uit Edelen, Delft, Gorkum, Schiedam, Medemblik en Monnikendam: de drie laatste bleven sinds den 4n Augustus dikwerf afwezig. Schiedam voegde zich in Mei 1618 beslist bij de Contraremonstranten. Onder de Edelen heerschte niet meer diezelfde geest van eensgezindheid, als toen Oldenbarnevelt, hun woordvoerder, nog zonder verzet de Politiek van Holland leidde. Van één der Edelen wordt verhaald, — het zal omstreeks dezen tijd zijn geschied, — dat hij, de heer van Duivenvoorde, op zekeren dag tamelijk beschonken, in de Statenvergadering kwam en zeide: „hij en de Advocaat pasten niet meer te zamen; hij hield het met Amsterdam en de andere getrouwe steden". Hierop zou fluisterend gezegd zijn: „Dan zijn wij, met zulk een dronken hoofd wel bewaard." Het was echter een bewijs dat de Edelen even eensgezind als vroeger tot de Arminianen bleven behooren.

---

1) Men vergete niet, dat de benaming van „Libertijnen" eigenlijk van lateren tijd is.

De weifelende (of midden-) partij deinsde er voor terug om zich beslist bij Haarlems Verklaring aan te sluiten: ook zij zocht thans te „temporiseeren." Haarlem evenwel bleef vasthouden: deze stad wilde haar Consent niet geven, tenzij alvorens de Edelen en steden „zich rondelijk, sinceerlijk en oprechtelijk wilden verklaren omtrent hare voorgaande overgeleverde geschriften." Nu voegde zich de middenpartij ook bij Haarlems Verklaring. De weifelaars en de Oppositie maakten evenwel eene bepaalde Resolutie in den geest van Haarlems verklaring onmogelijk. Er werd alzoo voortgegaan met de vaststelling der Consenten, met de bepaling, — die niet veel beteekende maar de weifelaars genoeg was: — „behoudens dat Satisfactie gedaan zal moeten worden voor de moedwilligheden tegen de publieke Autoriteit en nader zal worden gelet tot wat dienst het volk van oorlog zal worden gehouden en dat men derzelver eed zal nazien." [2]) In beginsel was dus de begrooting, — zooals wij thans zouden zeggen, — door de meeste steden toegestaan: hoewel nog niet geheelenal door alle. De Staten gingen daarop den 10n April op reces uiteen. Zij zouden den 15n Mei weder vergaderen. In den tijd dat de Staten van Holland vruchteloos „debatteerden" en niet tot eenstemmigheid konden komen, had Prins Maurits Gelderland en Overijsel bezocht: wij zullen in het volgend hoofdstuk zien met welken uitslag.

Maar er was in de Statenvergadering van Holland, meer verhandeld dan de Consenten. Wel hadden de Staten-Generaal, bij meerderheid het Besluit genomen tot het bijeenroepen eener Nationale Synode: Holland, Utrecht en Overijsel nog niet. De kwestie der Synode was dan ook in die Statenvergadering het brandende vraagstuk. Mochten zich al eenige leden weifelend toonen omtrent de Verklaring van Haarlem en de Consenten, in de Religiegeschillen waren zij eensgezind met de acht steden. Men begreep in Holland de beteekenis van Maurits' reize naar Gelderland en Overijsel. Te Amsterdam was

---

[1]) *Resolutiën der Staten van Holland*, 13 Maart 1618.
[2]) Ib., 16 Maart 1618.

reeds eene Vergadering van predikanten met eenige Contra-remonstrantsche voorname predikanten van buiten de stad gehouden, om bij de Staten van Holland aan te dringen op eene Nationale Synode: een Vertoog in dien geest werd den 23n Maart opgezonden [1]). Den volgenden dag kwam insgelijks een Vertoog van Remonstrantsche predikanten, door Wtenbogaert opgesteld, bij de Staten van Holland in. Op dien dag, den 24n Maart, werd in de Vergadering der Staten beraadslaagd om aan die van Gelderland en Overijsel te schrijven, met het verzoek om niet, tegen de rechten en den wil van Holland, tot het bijeenroepen eener Nationale Synode te besluiten. Die zitting van den 24n Maart geleek wel een „Poolschen landdag" [2]). De vijf steden der Oppositie protesteerden en dreigden een afzonderlijken brief te schrijven aan de twee Provinciën. De meerderheid, waartoe dezen keer ook de weifelende leden behoorden, besloot evenwel door te zetten en de brieven op naam van de Edelen en de meeste steden te schrijven; de minderheid verbood den Secretaris der Staten daartoe over te gaan; evenwel de brieven werden geschreven en verzonden. Het is niet te verwonderen, dat Wtenbogaert omstreeks dezen tijd weder zijn ontslag aanbood.

Den 15n Mei 1618 kwamen de Staten van Holland weder bijeen. De acht steden, waarvan Haarlem de eerste in rang was, waren vaster besloten dan ooit. De eensgezindheid, waarmede zij handelden, heeft aanleiding gegeven tot het vermoeden, hetwelk later als een zeker feit is rondverspreid, dat er tusschen die acht steden eene „nadere verbintenis", later „conspiratie" genoemd, heeft plaats gehad. Oldenbarnevelt werd als de aanlegger daarvan beschouwd. In de verhooren voor zijne rechters is hij dan ook over dergelijke verbintenis nadrukkelijk ondervraagd en in zijn vonnis is de zaak als waarheid aangenomen. Een verbond in den zin van „conspiratie" heeft er echter tusschen de acht steden niet bestaan: wat ook latere

---

[1]) Zie *Rogge* II, bl. 480.
[2]) Ib., bl. 480.

schrijvers, bij wien de heftigheid der Calvinisten schijnt voortgeleefd te hebben, beweren [1]). Wel heeft Oldenbarnevelt raad gegeven tot gelijkluidende lastbrieven der acht steden aan hunne Gedeputeerden ter Statenvergadering; maar zoo iets was door eenige voorbeelden van vroegere dagen gewettigd en is geheel iets anders dan eene „conspiratie."

In beginsel, hebben wij zoo even gezegd, waren de Consenten toegestaan, maar er werd in dat punt eenstemmigheid gevorderd: de acht steden wachtten eerst nog een nader antwoord op de Verklaring van Haarlem. Toen nu den 18n Mei Amsterdam verklaarde gelast te wezen „tot handhaving van de publieke Autoriteit van de Staten van Holland, van Z. E. en van de respectieve Magistraten der Steden en tot conservatie van de wettelijke Regeering, vrijheden en gerechtigheden van het voorzeide land en steden;" nadat de andere vier steden zich met Amsterdams verklaring vereenigd hadden, waren Haarlem en de andere steden bevredigd en de consenten werden toegestaan. Eene verklaring, dat men gezamenlijk de handhaving der publieke Autoriteit van de Staten van Holland, van Z. E. en van de Magistraten der steden, mitsgaders de vrijheden en gerechtigheden van den lande en steden zou voorstaan, werd insgelijks zonder tegenkanting aangenomen. Het verbond leidde tot niets dan tot waartoe Amsterdam b. v. even bereid was als Haarlem. Misschien lag het in de gedachte der voorstellers, dat Holland zelf tegen de Staten-Generaal diende verdedigd te worden! Toen men in de Staten overging tot hetgeen wij thans de „Wet op de Middelen" zouden noemen, verklaarden de acht steden, dat daaruit ook de betaling der Waardgelders zou moeten gevonden worden; de vijf steden zwegen. Waarschijnlijk wisten reeds Reinier Pauw en Muys van Holy wat was beraamd en wat over eenige weken zou geschieden.

Maar thans kwam ook weder de Synode in behandeling! En nu voegde Schiedam zich geheel bij de Oppositie; wij zullen van nu af aan dan ook niet meer van „de vijf" maar van

1) Zie *Van der Kemp „Maurits"* IV, bl. 64.

„de zes steden" spreken. Oldenbarnevelt, meer Staatsman dan Theologant, was thans tot meerdere toegeeflijkheid gezind. Hij stelde den 26n Mei in de Staten van Holland voor, dat men in de Nationale Synode zou bewilligen, mits zij slechts verzoenend en niet verdoemend zou optreden. Dit schijnt echter evenmin in den geest van de ijveraars, zoowel van de eene als van de andere partij te zijn geweest. Althans Du Maurier schreef aan het Hof van Frankrijk: „Prins Maurits is ontevreden over de pogingen, die men aanwendt om Holland met de meerderheid (der Staten-Generaal) te verzoenen, daar hij inziet, dat de wonde, die hij blijkbaar openhouden wil, in den grond zou genezen." [1]) Ook Hugo De Groot was sinds geruimen tijd bezig geweest om eenen uitweg te bedenken „tot accommodatie der geschillen." Zonder dat met den Advocaat daarover was gesproken, maar in overleg met Wtenbogaert, wenschte hij, dat er eene Provinciale Synode zou bijeenkomen om uitspraak te doen over „de vijf punten;" deze uitspraak moest ter beslissing overgelegd worden aan eene Nationale Synode, nadat echter de Souvereiniteit in kerkelijke zaken van iedere Provincie door eene voorafgegane verklaring was gewaarborgd geworden; — kon men daar nog niet eensgezind worden, dan moest eene Generale Synode van alle Gereformeerde Kerken beslissen over „de vijf punten" en over de „Tolerantie." Het schijnt dat dit plan aan de beide Stadhouders is voorgesteld, maar door dezen niet is goedgekeurd, veel minder aangenomen. „Men had Z. E. met andere redenen tot andere gedachten en inzichten gebracht en hij bleef met de Gedeputeerden der vier Provinciën op het stuk der Synode in één verstand" [2]).

Op de meeningen der Gedeputeerden van Holland zullen de opiniën van Hugo De Groot wel eenigen invloed uitgeoefend hebben, maar Oldenbarnevelts voorstel kon de Staten-Generaal niet van hunne plannen afbrengen. Den 30n Mei was Friesland

1) Vergelijk *Arend* en *Brill* III, bl. 797. Brill haalt dit getuigenis uit brieven aan, die hij uit Dumauriers papieren heeft geput. Men bedenke echter, dat de Fransche Gezant zeer sterk aan de zijde der Libertijnen was.

2) *Brandt* II, bl. 800.

in de Vergadering van H.H.M. voorzittende Provincie. Het stelde voor, dat de Nationale Synode reeds was aangenomen en de beschrijvingbrieven opgemaakt, weshalve men de laatste hand aan dit werk diende te slaan. Daags te voren was de Fransche Gezant in de Vergadering der Staten-Generaal verschenen en had nogmaals de bemiddeling zijns Konings aangeboden, maar hiervoor bleef men doof. Toen nu voortgegaan werd met het vaststellen dér Nationale Synode, werd de meerderheid in de Staten van Holland daardoor slechts versterkt in het vasthouden aan haar Ultimatum. Wilden de Staten-Generaal de Nationale Synode onvoorwaardelijk, de Staten van Holland wilden die niet: daargelaten nog de Religiekwestie, was zulks eene miskenning van de Souvereiniteit der Provinciën. Den 29n Mei verklaarde Holland, bij meerderheid van stemmen, dat zij het houden eener Nationale Synode noch dienstig, noch noodig vond; dat zij alléén kon bewilligen in eene Provinciale Synode, „om in dezelve de differenten bij moderatie te zien accommodeeren;" dat tot het bijwonen dier Synode eenige geleerde, godzalige en vreedzame Kerkedienaren uit de andere Provinciën, desnoods ook van uitheemsche Kerken, zouden worden uitgenoodigd. De Gedeputeerden der zes steden echter verklaarden, dat „de zaak met eene Provinciale Synode niet was te helpen, daar de ziekte te verre in alle Geünieerde Provinciën was verspreid," maar dat eene Nationale Synode, slechts met eene Provinciale als preparatoir tot de Nationale, noodig was. Den volgenden dag bewilligde de meerderheid in de bijeenroeping van beide Synoden, en Nationale en Provinciale: dus eene belangrijke toenadering. Maar dienzelfden dag (den 30n Mei) had de meerderheid in de Staten-Generaal haar Besluit genomen. Daarop verklaarde den 31n Mei Haarlem, dat zij in overleg waren getreden met de zeven andere steden en dat zij, „alles overlegd hebbende," niet konden toestemmen in de Nationale Synode, omdat zulks ten hoogste was „praejudicabel" aan de Souvereiniteit van Holland; dat men moest procedeeren tegen alle fameuse Libellen en bijzonderlijk die tegen den Advocaat; dat de Eed van het krijgsvolk zoo moest worden uitgelegd, dat het zijne betaalheeren en de Magistraat der Steden,

waarin het garnizoen lag, gehouden zijn te gehoorzamen en tegen alle dadelijkheden bij te staan [1]). Den 2n Juni gingen de leden der Staten tot den 12n naar huis.

De Staten-Generaal waren nog niet uiteengegaan. Carleton, die naar Engeland was gegaan, had den 2n Juni gevraagd wat hij zijn meester zou moeten mededeelen omtrent de Nationale Synode. De Staten-Generaal besloten, ingevolge Zeelands Advies, te antwoorden, dat het Besluit daartoe was genomen en dat men zich beijverde om sommige Provinciën, die daartoe nog geene toestemming hadden gegeven, over te halen. Holland en Utrecht protesteerden tegen dergelijk antwoord: evenwel gingen de Staten-Generaal daartoe den volgenden dag, bij afwezigheid van Holland, over. Toen den 12n Juni de zittingen van de Staten dier Provincie weder begonnen waren, kan men zich voorstellen, hoezeer de houding van de meerderheid in de Staten-Generaal de verontwaardiging opgewekt had van hen, die hetzij ijverig Remonstrantschgezind, hetzij met hart en ziel de Provinciale Souvereiniteit toegedaan waren. Het bleek dan ook, dat de gemoederen minder toegevingsgezind waren, dan ooit te voren. Wilde men zich niet geheelenal overwonnen toonen, dan moest men zich nog steviger vasthouden aan de eenmaal gevolgde Politiek. Er bleef nog één middel over: het weigeren der Generale Consenten en de eisch: dat hetgeen Holland, ter betaling van het krijgsvolk, had voorgeschoten, zou teruggegeven worden! Men wilde echter nog eens een poging beproeven of de Staten-Generaal tot toegeeflijkheid gezind zouden mogen wezen; of liever: — beide partijen stonden immers vastberaden tegenover elkander, — men wilde nogmaals Hollands goed recht bepleiten om te zeggen, waartoe men zou kunnen besluiten.

De meerderheid in de Staten van Holland besloot alzoo den 28n Juni tot het bekend maken aan de Staten-Generaal van hun Ultimatum. Zooals bekend is, was de Vergaderzaal van de Staten van Holland in het eene, die der Staten-Generaal in

---

[1]) Deze belangrijke besluiten vindt men in *Resol. Staten van Holland*, 29, 30, 31 Mei 1618, zeer „soberlijk" medegedeeld. Van de redevoeringen der leden vermelde men in die dagen niets.

het andere gedeelte van het Binnenhof. Op dien dag dan, den 28n Juni, verzochten eerstgenoemden gehoor bij de anderen: de Staten-Generaal. De beide Stadhouders, — Graaf Willem Lodewijk was, met het oog op den hachelijken toestand, op dien tijd in Den Haag, — kwamen insgelijks in de Vergaderzaal van H.H.M. Nu traden twee der Edelen en alle Afgevaardigden der Steden, — behalve Monnikendam dat „absent" was, — met Oldenbarnevelt aan het hoofd de Staten-Generaal binnen en verklaarden bij monde van den Advocaat in hoofdzaak het volgende: dat de beschikking, die de Generaliteit in de Godsdienstgeschillen wilde nemen, niet zonder de toestemming van alle Provinciën kon geschieden; dat Holland evenzeer als de andere Provinciën de handhaving der ware Gereformeerde Religie begeerde en evenzeer als de andere de bijlegging der Godsdienstwisten wenschte, maar dat zij niet in eene Nationale, wel in eene Provinciale Synode konden toestemmen, tot welke echter ook Theologanten uit andere Provinciën zouden uitgenoodigd worden; kon eene Provinciale Synode binnen een maand of zes weken de zaak niet ten einde brengen, dan wenschte het dat eenige buitenlandsche Geleerden zouden uitgenoodigd worden om de Geschillen bij te leggen. Wat de Consenten betrof, hoe noodig ook het inbrengen daarvan was, Holland kon zulks niet doen, dan alvorens eerst de andere Provinciën hunne voornemens omtrent het aanzuiveren van het achterstallige hadden geopenbaard. Ook diende Holland te weten of het rekening kon maken op de terugbetaling van hetgeen die Provincie tot betaling der Fransche troepen had voorgeschoten. Dit was de kern der Verklaring van Holland, voor zoover het gevoelen der meerderheid betreft. Maar onmiddellijk nadat Oldenbarnevelt zijne rede geëindigd had, namen de Gedeputeerden der zes steden het woord en zeiden: dat het zoo even gesprokene, niet de gedachten van alle leden van Holland uitdrukte; dat zij niet inzagen, dat het recht dier Provincie door het bijeenroepen der Nationale Synode verminderd werd en dat zij zulks beschouwden als het beste middel om uit de bestaande zwarigheden te komen. De woorden van Oldenbarnevelt waren dan ook niet meer van zulke kracht,

dat zij de meerderheid in de Staten-Generaal konden overreden: vooral nu Holland zelf zoo schromelijk verdeeld was. De meerderheid der vier Provinciën, thans ook, ofschoon nog flauw, gesteund door Overijsel, ging, ondanks het verzet van Holland, over tot het uitzenden der brieven tot bijeenroeping der Nationale Synode tegen den 1n November 1618: welke brieven reeds onder dagteekening van den 25n Juni gereed lagen.

Toen den 29n Juni in de Staten van Holland beraadslaagd werd over hetgeen den vorigen dag was geschied, werd door de meerderheid besloten om het Consent der Provincie eerst dan intewilligen, wanneer aan Holland de voorschotten zouden zijn terugbetaald en het achterstallige aangezuiverd. Wel was deze Resolutie genomen, maar desniettemin bleef men van maand tot maand zorgen, dat de soldij der troepen betaald bleef, totdat in November, toen de eene partij geheelenal overwinnaar, de andere machteloos was geworden, de zaak der Consenten op den voet als te voren weder werd geregeld. Hetgeen door Oldenbarnevelt den 28n Juni was gesproken werd schriftelijk bij de Staten-Generaal den 3n Juli ingediend. Zoo is het gesprokene bewaard gebleven in de *Resolutiën van de Staten van Holland.* Maar van al de belangrijke beraadslagingen van deze en de volgende dagen is ons weinig in bijzonderheden bekend geworden. Welke heftige woorden, door wie der afgevaardigden van deze of gene stad geuit, welke personaliteiten en wat dies meer zij daarbij gebezigd zijn, wordt niet vermeld. Evenwel moet het er meestal bevooroordeeld en hartstochtelijk, somwijlen zelfs verwoed toegegaan zijn in die achtbare Vergaderingen, welke, vooral wanneer men op het punt der Religiegeschillen kwam, dikwijls niets anders waren dan de weerklank der razende en elkaar verdoemende „dienaren Christi", (!) die het Woord des Heeren in Zijne zuiverheid wilden verdedigen tegen den Vijand!

De Staten-Generaal gingen voort met de verzending van de uitschrijvingsbrieven voor de Nationale Synode. Den 6n Juli werden deze ingeleverd bij de Staten van Holland en werden zij het punt van beraadslaging in die Edelachtbare Vergadering. Nadat zij voorgelezen waren, werd door de meerderheid besloten

om ze terug te zenden en zijne verwondering over die toezending te kennen te geven, „dewijl men niet heeft geconsenteerd." Tevens werd aan de Gedeputeerden van Dordrecht verzocht, dat hunne stad niet aan het land van Holland het ongelijk zoude aandoen, van zich te laten gebruiken tot het houden van de Nationale Synode: „als zijnde het land van Holland in zijne Hoogheid „zeer prejudiciabel." Maar de zes steden, — dus ook Dordrecht, — verklaarden, dat zij gelast waren om de Synode aan te nemen. Den 7n Juli lieten de zes steden nog in de Vergadering der Staten-Generaal verklaren, dat de terugzending der Uitschrijvingsbrieven tegen hunnen wil was geschied. Twee dagen later zonden de Staten Generaal nogmaals de brieven aan Holland en Utrecht terug, daarbij gaven zij ook hunne verwondering te kennen, dat de Gedeputeerden niet die zaak aan het oordeel hunner Vroedschappen hadden onderworpen! Het antwoord van Holland en van Utrecht was, dat zij bij hunne vroegere verklaringen bleven, en ook: dat zij er zich over verwonderden, dat de Staten-Generaal de schriftelijke verklaring van den 3n Juli, — dat is de Redevoering van Oldenbarnevelt, den 28n Juni gehouden, — niet aan hunne Provinciën hadden toegezonden.

Omtrent de Synode waren alzoo de Staten-Generaal volhardend en onverzettelijk gebleven en zij hadden overwonnen. Trouwens ééne gedachte, één wil had hen in hunne beraadslagingen geleid: die van Prins Maurits en Graaf Willem Lodewijk!

Denzelfden dag (9 Juli) werd door den Voorzitter de afdanking der Waardgelders in de Staten-Generaal aan de orde gesteld.

HOOFDSTUK V.

Afdanking der Waardgelders.

Terwijl de predikanten en de ijverige geloovigen geheel het land in beweging brachten over de vraag: of er eene Nationale dan wel eene Provinciale Synode moest bijeengeroepen worden; terwijl de hoofden van alle staatkundige lieden (en die waren er tot in het kleinste stadje,) opgewonden waren over het vraagstuk, of de Souvereiniteit der bijzondere Provinciën en de macht der Overheid in de steden zou gehandhaafd worden, dan wel of de Staten-Generaal en Z. E. zoude zegevieren, ging middelerwijl Prins Maurits, — thans een partijman en partijhoofd, — met zijne krijgsplannen in deze binnenlandsche twisten vastberaden en strategisch (om het zoo uit te drukken) voort. Hij vestigde zijn gezag of versterkte dit overal, waar zulks door hem noodig werd geoordeeld, om daarna zijn tegenstander op het voorname punt geheel te verslaan. Zijn bezoek aan sommige steden van Zuid-Holland in het laatst van November 1617 behoorde tot deze „krijgsplannen." In de Staten-Generaal (eigenlijk de vier Provinciën) trouwens was reeds in October van dat jaar „voorgesteld of het niet dienstig zou zijn Z. E. te verzoeken, dat hij de steden, waar zulks vereischt werd, een bezoek zou brengen, om ze tot meerdere rust en stilte te brengen, als die het zijn om de gelichte compagnieën soldaten." [1]). Dit voorstel

1) *Resol. der Staten-Generaal,* 7 Oct. 1617.

had toen evenwel nog geen gevolg. Eerst den 26n November deed de Prins, zooals wij reeds hebben medegedeeld, zijne eerste rondreize.

De provincie Gelderland, ofschoon deze reeds met Zeeland, Friesland en Groningen medeging, in alles wat de Nationale Synode betrof, was evenwel nog niet in die mate onderworpen aan de wenschen der beide Stadhouders, als de drie andere. De kwartieren van Arnhem en Zutphen, waarin de Contraremonstranten geheelenal den boventoon hadden, waren gewillig genoeg: niet aldus het kwartier Nijmegen. Ofschoon de groote meerderheid der bevolking in die stad en omliggende dorpen nog Katholiek was, werd deze echter geacht, in politieken zin niet te bestaan, sinds in 1591 door Maurits de stad was gedwongen om tot de Unie toe te treden. De Magistraatsverandering, na de „Reductie" van Nijmegen door den Stadhouder gedaan, had de Regeering geheelenal in handen der Gereformeerden gebracht. Daar de verkiezing der Overheid jaarlijks door de Gemeenslieden werd gedaan en de Katholieken van alle politieke rechten waren verstoken, was het zeer gemakkelijk voor de stedelijke Aristocratie om haar plaatsen in de Regeeringsbanken te bewaren. Wel is waar was het recht tot de Magistraatsbestelling bij de „Reductie" van Nijmegen overgedragen aan den Stadhouder „bij provisie en gedurende den oorlog," maar de Prins had dat recht laten sluimeren: de burgeraristocratie, sinds 1591 op het kussen gekomen, scheen daar tamelijk veilig te wezen. Zij had zich nog langeren tijd daarop kunnen handhaven, waren niet de Religiegeschillen de aanleidende oorzaak tot haren val geworden.

De Overheid had, wat de meerderheid betreft, de zijde der Remonstranten gekozen, maar eene niet onaanzienlijke minderheid was Contraremonstrantsch gezind. Kon die minderheid op het kussen komen, dan was niet alleen het kwartier Nijmegen, maar geheel Gelderland gewonnen voor de bijeenroeping der Nationale Synode. De houding door de twee leden der Staten-Generaal, Van Brienen en Biesman, die burgemeester was van Nijmegen, in een voorgaand hoofdstuk medegedeeld, had getoond, dat Gelderlands stem vóór de Nationale Synode nog niet zoo

geheelenal te vertrouwen was. De Contraremonstranten waren van nu af aan ijverig in de weer om eene regeeringsverandering in Nijmegen te verkrijgen. Met dat doel wendden zij zich tot Prins Maurits als Stadhouder van Gelderland en als bij de „Reductie" der stad gerechtigd tot de Magistraatsbestelling. Eene lijst werd hem toegezonden van belijders der ware Gereformeerde Religie, welke zij bij de aanstaande verkiezing als Burgemeesters en stedelijke regenten gaarne aangesteld zagen: diegenen welke men niet gewenscht achtte, werden tamelijk verdacht gemaakt als Arminianen enz. De bestaande Regeering, van ditalles niet onbekend, wendde zich insgelijks tot den Prins, om in hunne betrekkingen gehandhaafd te worden. Beide partijen maakten Maurits tot scheidsrechter: de eene echter beschouwde het Bestand nog als een tijd van oorlog, de andere reeds als een tijd van vrede. De Raad ging dan ook op den gewonen dag, 2 Januari (ouden stijl), voort met de verkiezing van twee Burgemeesters. Deze werden jaarlijks uit den Raad genomen; de Raadsleden zelven werden voor hun leven gekozen bij wijze van aanvulling door het Collegie zelve. De Stadhouder had na 1591 de zaak „op den ouden voet" laten voortgaan: maar nu werd Prins Maurits door ééne partij aangespoord tot verandering en Gelderland moest geheel aan de zijde der Contraremonstranten wezen!

Den 12n Januari, — den 2n Januari ouden stijl — kwam alzoo de Magistraat bijeen tot de verkiezing van twee Burgemeesters; maar reeds was de Stadhouder binnen Nijmegen gekomen, vergezeld van den Kanselier en twee Raden van Gelderland benevens twee andere Geldersche Overheidspersonen. Eene belangrijke militaire macht vergezelde den Prins. Hij verscheen in de Raadzaal en gaf aan geheel het Collegie zijn ontslag, maar verzocht het eenigen tijd in eene andere zaal te wachten. Hij riep eenigen terug en benoemde overigens een nieuwe Magistraat: daaronder ettelijken van de heftige Calvinisten, die vervolgd waren geworden om verzet tegen de bestaande Overheid. De aldus afgedankte Magistraat protesteerde, maar de Stadhouder bekommerde zich niet om dat protest. Nu zond de oude Overheid eenigen hunner naar 's Gravenhage, om bij de Staten-Generaal hun beklag over

het gebeurde in te brengen. Dezen verschenen den 24n Januari in de Vergaderzaal van H.H.M. Prins Maurits was tegenwoordig. Johannes Biel, Syndicus en Raad van Nijmegen, voerde het woord. Hij verzocht, na de zaak der afgezette Overheid bepleit te hebben, herstel van de Staten-Generaal, aan wie, en niet aan het Hof, ook niet aan de Staten van Gelderland, naar hij beweerde, deze zaak toebehoorde, aangezien de afdanking geschied was in naam der Staten-Generaal. De Gedeputeerden vertrokken, nadat zij zich van hunnen last gekweten hadden. Prins Maurits deed thans op zijne beurt een verhaal van hetgeen was geschied en beweerde, dat hij gehandeld had krachtens het gezag, dat hem als Stadhouder van Gelderland toekwam. Niet langen tijd daarna schreven Kanselier en Raden van Gelderland, dat zij met bevreemding gehoord hadden: den „stap van zekere personen zich noemende Gedeputeerden van de Magistraat van Nijmegen." Nu wendden zich de afgedankte Overheidspersonen tot de Staten van Holland. De zaak, waarvoor Biesman en de andere Regeeringspersonen van Nijmegen hadden geleden, was dezelfde als waarvoor de meerderheid in de Staten van Holland zulk een geduchten strijd had te voeren: geen wonder dan ook dat die meerderheid en Oldenbarnevelt geheelenal op de zijde der afgedankte Magistraatspersonen waren. Zij meenden dan ook, dat zij niet onverschillig konden zijn: te meer daar, zooals zij zeiden, „de stad Nijmegen met de middelen van Holland was gewonnen." De Staten van Holland waren evenwel van meening, dat de zaak moest verwezen worden naar den Landdag (de Staten) van Gelderland, die in Maart zou vergaderen en waarbij de Prins zou tegenwoordig wezen. Dáár dienden drie leden van de oude en drie van de nieuwe Magistraat te verschijnen; konden de partijen dan in geen vergelijk komen, dan behoorde de zaak voor de Staten-Generaal en, volgens de Unie, voor iedere Provincie in het bijzonder gebracht te worden. De Staten van Holland, met andere woorden, zochten wel hunne „politieke maximen" getrouw te blijven maar ook deze lastige zaak, waarin men niet eens kon zeggen wie gelijk had, van zich af te schuiven. De quaestie van Nijmegen moest dus tot Maart uitgesteld blijven. Prins

Maurits zou dan ook op den Gelderschen Landdag verschijnen.

In de maand Februari 1618 werd de macht, het aanzien en de rijkdom van Maurits van Nassau zeer vermeerderd. Zijn broeder Philips Willem kwam te overlijden en maakte hem zijn oudsten half-broeder tot opvolger in het Prinsdom van Oranje en in de meeste bezittingen en heerlijkheden, welke hij bezat, èn van wege zijn vader èn van wege zijne moeder: Anna van Buren. Philips Willem was altijd getrouw gebleven aan den katholieken Godsdienst, maar niet minder ook aan de traditiën van zijn Geslacht. Daar hij kinderloos kwam te overlijden, maakte hij zijn oudsten broeder erfgenaam. Deze was van nu af aan Prins van Oranje en als dusdanig Souverein Vorst: hoe klein dat souvereine staatje ook mocht wezen. Bovendien was Prins Maurits verlost van zijnen broeder! Onder de vele duistere punten in de geschiedenis van Jan van Oldenbarnevelt en van Prins Maurits, die nog niet opgelost zijn, die misschien nooit zullen opgelost worden, behoort ook dit: In hoeverre heeft Oldenbarnevelt dezen oudsten broeder willen gebruiken als een teugel voor de heerschzucht van den jongeren? — In hoeverre heeft Maurits argwaan gehad, en zulks met grond, dat men Philips Willem tegen hem zou willen gebruiken?

De Prins was alzoo uitgenoodigd om, als Stadhouder van Gelderland, den Landdag der Provincie in de maand Maart te komen bijwonen. Het was niet twijfelachtig welke gewichtige zaken, ook van even groot belang voor de andere Provinciën, dáár zouden behandeld worden. Holland zond dan ook brieven aan Gelderland, één over de Nationale Synode, een anderen over de zaken van Nijmegen. De vijf Contraremonstrantsche steden van Holland protesteerden ook weder bij deze gelegenheid tegenover dit Besluit van de meerderheid. Maurits begaf zich op weg naar den Landdag, die te Arnhem zou gehouden worden. De Gedeputeerden van Utrecht ter Staten-Generaal gaven, zoodra de reis bekend en bepaald geworden was, onmiddellijk hiervan kennis aan de Staten van hunne Provincie. Sinds de onverwachte reis van den Prins naar Brielle in het vorig jaar en de gevolgen daarvan was de vrees voor dergelijke verrassing bij de eene, zoo-

wel als de hoop daarop bij de andere partij vrij algemeen. Reeds den 17n October 1617 had Oldenbarnevelt aan Ledenberg geschreven, dat men te Utrecht niet alleen goede wacht aan de poorten diende te houden, maar dat men ook van boven en beneden de Lek en insgelijks van den kant van Amersfoort zekere adviezen diende te hebben, of er ook eenig krijgsvolk mocht komen. De Advocaat koesterde dus vrees, dat de Stadhouder een sterk garnizoen in Utrecht zou leggen.

Dezelfde vrees koesterden ook de Utrechtste Staten. Toen zij de zekerheid hadden verkregen van de reis naar Gelderland, besloten zij den Stadhouder een brief te schrijven, waarin hij verzocht werd Utrecht voor dezen keer van zijne komst te verschoonen. Deze brief werd hem te Woerden overhandigd. Maurits evenwel nam dit schrijven slechts voor kennisgeving aan en vervolgde zijne reis naar Utrecht. In de Staten werd door Ledenberg voorgesteld om de poorten voor den Stadhouder te sluiten: daarvoor deinsde men echter terug. Er werd alleen besloten om den Prins door eene eerewacht te doen begeleiden. Zulks geschiedde, gelijk trouwens ook zoowel door den een als door den ander werd begrepen, — om op Maurits, onder den schijn van eerbetooning, een wakend oog te houden. In de verhooren van Oldenbarnevelt voor zijne rechters vindt men dan ook, dat deze zaak de aandacht zijner beschuldigers niet ontgaan is. Maurits echter trok de stad Utrecht slechts door, om den volgenden dag de reis naar Arnhem te vervolgen.

Op den Gelderschen Landdag, den 24n Maart en volgende dagen gehouden, was de Contraremonstrantsche partij geheelenal meester: de brieven van Holland oefenden volstrekt geen anderen invloed uit dan dat ook over het opstellen daarvan, Oldenbarnevelt door zijne rechters is ondervraagd geworden. Maurits' adviezen omtrent de Nationale Synode, Waardgelders en den Eed van het Krijgsvolk, zoowel als zijne verantwoording omtrent zijne handelingen in Nijmegen werden door den Landdag geheelenal goedgekeurd. Aan Z. E. werd van wege de Staten dank betuigd en uit dankbaarheid voor hetgeen hij ten dienste van Gelderland had gedaan eene som van *f* 6000 vereerd. De Arminiaansche Heeren ontvingen,

verhaalt Carleton, [1]) van Gelderland eene voorbeeldige straf. „Men heeft aan Van Brienen zijne plaats als Gedeputeerde ter Staten-Generaal, waarin hij sinds ettelijke jaren zitting had, ontnomen en dit, omdat hij zich gekant had tegen de Nationale Synode en tegen de voldoening die hij gevraagd had ten opzichte van den schrijver en van *de Weeghsehael*, in weerwil van zijne meesters, de Staten van Gelderland. Biesman, die denzelfden weg was opgegaan en een der hoofden was van de „Arminiaansche Factie te Nijmegen, is insgelijks van de Staten-Generaal teruggeroepen en onbekwaam verklaard om eenig ambt, hetzij in zijne stad, hetzij in de Provincie Gelderland, gedurende den tijd van zes jaren, te bekleeden. Biel, Pensionnaris van Nijmegen, die vroeger lid van den Raad van State was geweest, werd afgezet en onbekwaam verklaard om zijn leven lang eenig ambt in zijne stad of in de Provincie waar te nemen. Bovendien zijn alle drie bij eene solemneele akte geplaatst op het Protocol, dat in Gelderland en ook in Overijsel dienst doet om voor het nageslacht de namen te bewaren van hen, die zich schuldig gemaakt hebben aan eenige publieke misdaad: verraad, muiterij of eenige andere dergelijke verachtingswaardige daad. Van Brienen, die een edelman van oud geslacht is, heeft verzocht of men hem van deze schandvlek geliefde te verschoonen, ter wille van zijn geslacht en van zijne langdurige diensten, terwijl hij zich overigens aan het vonnis onderwierp, maar men heeft op zijn verzoekschrift geen acht geslagen. De Graaf van Culemborg, een van de voornaamsten van Gelderland, die sinds vier maanden in de Staten-Generaal is gezeten en die, hoewel den Prius van Oranje aanverwant, voor het Arminianisme was gewonnen, zoodat hij den zelfden weg opging als Van Brienen en Biesman, zag, dat hij ook gewikkeld zou worden in hunnen val. Hij heeft daarop zijne toevlucht genomen, niet tot Justificatiën en Apologieën, maar tot onderwerping en tot verzoeken. Hij beriep zich op zijn gemis aan licht en aan ervaring, op den dienste door zijne vader bewezen, wiens huis te Brussel was omvergehaald, omdat daarin het eerste

1) II, p, 242.

verbond (der Edelen) tegen de Spanjaarden was gesloten. Hij is het evenwel ternauwernood ontsnapt; want van de een-en-zeventig stemmen op den Landdag zijn er niet meer dan zes en dertig voor hem geweest om hem voor de straf, die de anderen ondergingen, te vrijwaren. Hij is er afgekomen met een scherpe berisping over hetgeen geschied was en met eene vermaning om voortaan beter de meening zijner meesters (de Staten) te volgen." Culemborg vertrok spoedig daarna als een der gezanten naar Denemarken en naar Duitschland. Hier ontving hij, toen het Proces van Oldenbarnevelt was begonnen, van Prins Maurits den raad om daar vooreerst te blijven. Uit de verhooren van den Advocaat blijkt, dat men omtrent zijne verhouding tot Floris van Pallandt, Graaf van Culemborg, kwade vermoedens heeft gehad. Heeft „de Arminiaansche Factie" er aan gedacht om den zoon van een der oprichters van het Verbond der Edelen, en die zelf een der aanzienlijkste mannen in de Republiek was, in Maurits' plaats Stadhouder van Gelderland te maken, indien de partij overwinnaar was gebleven?

Gelderland was nu geheelenal voor de Nationale Synode en voor hetgeen de Stadhouder wilde, gewonnen: het lag thans aan de voeten van Maurits, zooals Friesland en Groningen lagen aan de voeten van Graaf Willem Lodewijk. Er bleef alléén nog over Overijsel te winnen om dan Holland en Utrecht te doen bukken. Evenwel stelde de Prins van Oranje zijne reis naar die Provincie nog eenigen tijd uit. Den 5^{n} Mei 1618 aanvaardde hij echter ook de reis naar Overijsel. Dezen keer deed hij weder de reis over Utrecht. In de Staten en in de Regeering dier stad begon men reeds het pijnlijke en onhoudbare van den toestand te gevoelen. De stad besloot nu althans zelf tot den Prins het verzoek te richten, dat hij zijne reis over Utrecht zoude nemen. Dit geschiedde, en Maurits werd er met vele eerbewijzingen ontvangen. Hij wist evenwel te goed, hoe de meerderheid der bevolking en der Regenten van die stad innerlijk omtrent hem gezind waren en hoeveel de raad en de invloed van Ledenberg nog daarin vermochten. Op den Landdag te Overijsel vond hij de gemoederen verdeeld. Zooals wij reeds vroeger hebben verhaald,

waren de drie hoofdsteden Deventer, Kampen en Zwolle, evenmin als de Edelen, die stem hadden op den Landdag, eensgezind omtrent de kwestie der Nationale Synode. Deventer was thans zeer Contraremonstrantsch, Kampen als altijd zeer Remonstrantschgezind; Zwolle en de Edelen weifelend en oneenig. Het was vooral zaak om de weifelachtigen te winnen. Wanneer de Edelen slechts hun overwicht op het tamelijk door hen „onder den duim" gehouden platteland en hunne privilegiën konden behouden, zouden hunne oogen wel door den glans van den Prins van Oranje verblind kunnen worden; de drie hoofdsteden waren niet zoo spoedig te winnen, maar de Religiegeschillen maakte deze of tot sterke voorstanders, of tot tegenstanders van Maurits. De meerderheid der Staten van Holland had dan ook reeds vroeger, in Maart, naar Overijsel geschreven, zooals wij reeds vroeger hebben medegedeeld; maar ook de vijf steden der minderheid in de Staten van Holland hadden in hunnen geest daartegen geprotesteerd. Tot nog toe was Overijsel tegen de Nationale Synode geweest. De invloed van Maurits zou dit doen veranderen.

Maar evenals in de Generaliteit Holland voortdurend beletselen in den weg legde, zoo was dit ook het geval in de Staten van Holland, van wege Amsterdam en de andere steden van het zestal. Deze nu stelden voor, dat: aangezien de meeste leden der Vergadering reeds naar huis waren gegaan, de Vergadering voor tien of twaalf dagen zou uiteengaan. Van de Oppositie was een groot deel reeds vertrokken: b. v. Amsterdam en Enkhuizen werden slechts door één afgevaardigde meer vertegenwoordigd: ofschoon slechts één Gedeputeerde noodig was, want men stemde niet naar *hoofden*, maar naar *steden*. Edam en Purmerend waren geheel afwezig. De meerderheid echter beweerde, dat de zaak, waarover moest beraadslaagd worden, van te veel gewicht was; dat men derhalve de Vergadering niet mocht laten uiteengaan. Dordrecht, Amsterdam, Schiedam en Enkhuizen verklaarden, dat zulks moest geschieden: zoo De Vergadering desniettemin voortging, zouden zij al hetgeen waartoe Resolutie werd genomen, beschouwen als van nul en geener waarde en verzochten aanteekening hiervan in de notulen.

Dit viel voor op Zaterdag den 21n Juli. Den volgenden Maandag werd de zaak der afdanking van de Waardgelders weder in de Staten-Generaal behandeld. Het advies, den 20n door de beide Stadhouders en den Raad van State ingediend, was goedgekeurd. In hoofdzaak zeide de Resolutie der Staten-Generaal van den 23n Juli [1]) dat, na omvrage, die van Gelderland, Zeeland, Friesland, en Groningen met Ommelanden, hadden verstaan, dat eenige leden der Vergadering moeten benoemd worden, om door eene bezending in de Provincie Utrecht, met de beste en gevoeglijkste en bekwaamste middelen de Staten dier Provincie te „disponeeren" tot afdanking van de gelichte Waardgelders, in overeenstemming met de Resolutie van H. H. M. van den 12n Juli en het advies van de Stadhouders en den Raad van State; dat gemelde Staten ernstiglijk door de Deputatie zullen verzocht worden zich te willen voegen tot het houden van de Nationale Synode. Verder zou Prins Maurits, om het gewicht der zaak, verzocht worden, zich als Stadhouder van de Provincie Utrecht bij de Gecommitteerden der Staten-Generaal te voegen. Wanneer men alléén op de bewoordingen dezer Resolutie lette, zou men geneigd zijn ze vriendelijk en gematigd genoeg te vinden; maar de zaak zelve, de man, die aan het hoofd der Deputatie naar Utrecht stond, bewezen te zeer wat men thans wilde doorzetten. Te vergeefs verzochten de afgevaardigden van Holland ter Staten-Generaal, dat men de zaak nog een vijftal dagen zou uitstellen: dan zouden de Afgevaardigden van Utrecht aanwezig zijn; te vergeefs voegde zich Overijssel bij Holland, — de vier Provinciën besloten voort te gaan en eene Deputatie uit de Staten-Generaal te benoemen, die met den Prins naar Utrecht de Resolutie zou gaan tenuitvoerbrengen. De keus viel op de heeren Boetselaar, Voogt, Manmaker, Schot, Schwartzenberg, Oosterzee, Schaffer en Cockinga: dus twee uit ieder der vier Provinciën. Voorts werd besloten, dat van deze Resolutie kennis zou worden gegeven aan de Staten van Utrecht, opdat deze bijeen zouden willen blijven of, als ze reeds gescheiden waren, wederom zouden bijeenkomen.

) Men vindt die *Resolutie* bij *Van der Kemp*, IV, p. 272.

Daar er den 21n Juli nog geene Resolutie door de Staten-Generaal was genomen, vertrok Oldenbarnevelt dienzelfden dag naar zijnen zoon op het slot te Teylingen. Toen hij Maandag des avonds in Den Haag was teruggekeerd, vernam hij wat in de vergadering van H.H. M. dien dag was geschied. De Gecommitteerden van Holland hadden verzocht, dat men de zaak althans voor eenige dagen nog zoude uitstellen. De Gecommitteerden van Overijsel hadden zich met dat verzoek „geconformeerd," maar die van de vier andere Provinciën, — Utrecht was nog afwezig, — hadden „gedifficulteert." Toen Overijsel dit zag, had het zich bij de vier Provinciën aangesloten en ook thans voor zich een Gecommitteerde benoemd: Scheel, — die evenwel om ziekte den 4n Augustus door Sloet werd vervangen, — om met „de andere heeren in de Provincie Utrecht te helpen bevorderen het afdanken van de Waardgelders, het inbrengen der Consenten en de betaling der Fransche troepen: zijnde niet gelast op de bevordering der Synode." [1]) Oldenbarnevelt liet na zijn terugkeer Dinsdag den deurwaarder zenden naar de logementen der Edelen, naar die van de Afgevaardigden der steden en ook van de Gecommitteerde Raden, om te negen ure des morgens „precies" te vergaderen. Er verschenen slechts de Edelen en Afgevaardigden der drie steden: Leiden, Rotterdam en Alkmaar; de anderen waren vertrokken. In dergelijk geval was voorzien. De steden die tot de meerderheid behoorden hadden, voorzooverre zij in het College der Gecommitteerde Raden vertegenwoordigd waren, deze Gecommitteerden insgelijks van lastbrieven voorzien om, bij ontstentenis der gewone Afgevaardigden, hunne steden in de Staten van Holland te vertegenwoordigen. Dezen waren toen van Haarlem, Delft, Gouda, Gorkum en Brielle: derhalve negen stemmen, vertegenwoordigd door zestien personen. Amsterdam, dat een lid had in het College der Gecommitteerde Raden, was ook vertegenwoordigd. De Vergadering van Holland besloot nu, om benevens hunne gewone Afgevaardigden ter Staten Generaal bovendien nog Ruyghaver van Haarlem, Meermans van Delft,

1) Ibid, p. 275.

Schoonhoven van Gouda en Hugo De Groot van Rotterdam naar de Staten Generaal te zenden. De reis was slechts, zooals wij meermalen gelegenheid hadden om te zeggen, van de eene Vergaderzaal naar de andere. Dit alles geschiedde op den 24n Juli en wat toen bij H.H. M. is voorgevallen hebben wij reeds verhaald.

De zaak was thans zóóver gekomen, dat eene beslissing moest volgen. De Staten-Generaal, — weinig meer dan een stemmachine in de handen van Maurits en Willem Lodewijk, — hadden alle toenadering geweigerd. Holland was slechts op het laatste oogenblik daartoe gekomen en zelfs nog dralend en onwillig: Utrecht, als Hollands voormuur beschouwd; Utrecht, dat Oldenbarnevelts Politiek in alles was gevolgd; tot zelfs in het achterhouden van het Consent (zooveel als „de nationale begrooting van oorlog"), die getrouwe bondgenoot zou het eerst aangevallen worden. Wanneer die stad onderworpen was, zou de zooveel machtiger Provincie, haar bondgenoot en lotsgezelle, of wel zich vrijwillig moeten onderwerpen, of wel daartoe gedwongen worden. Inderdaad Prins Maurits was een groot strategicus en hij bracht zijne krijgskundige kennis ook in practijk op het terrein der zoo moeielijke Politiek van de Zeven Geünieerde Provinciën!

Men wist nu waartoe de Staten-Generaal zouden overgaan, en wáár het tooneel van den eersten strijd zou wezen! Oldenbarnevelt met zijne geestverwanten, en niet het minst de zeer bekwame Secretaris van de Staten van Utrecht, hadden zulks reeds voorzien. Vandaar dan ook dat de raad van den Advocaat, reeds in October van het voorgaande jaar aan Ledenberg geschreven, niet in den wind was geslagen: „om overal goede wacht te houden, zoowel boven als beneden de Lek en naar den kant van Amersfoort om van geene zijde door krijgsvolk overvallen te worden." De stad Utrecht was in staat van tegenweer gebracht, door het plaatsen van kanonnen op de wallen. Amersfoort, — de weg voor het krijgsvolk, dat uit Gelderland zou kunnen komen, — Nieuwersluis en Hinderdam, — de weg die door krijgslieden uit Holland zou moeten gevolgd worden, — alle deze punten waren bezet: niet evenwel door oud-gedienden,

die gewoon waren om Prins Maurits op de baan der overwinning te volgen, maar door lieden, die half-burger, half-soldaat, weinig strijdbaar en weinig vertrouwbaar waren. Zij waren even zeer bestand tegen hen die gewoon waren om met Oranje te strijden, als in 1787 de Patriotten bij Utrecht bestand waren tegen de geharde militairen van Frederik II, Koning van Pruisen!

Utrecht moest niettemin geholpen worden! Er zou eene Deputatie naar die stad afgevaardigd worden door Holland. Hugo De Groot zou de woordvoerder wezen. Maar zou deze het trotsche woord van Cicero tot waarheid kunnen maken: *cedant arma togae?*... Evenmin als Cicero zulks heeft kunnen doen tegenover Julius Caesar! Tot leden dier Deputatie naar Utrecht werden benoemd — behalve Hugo De Groot — Rombout Hoogerbeets en Dirk Jacobsz Schoonhoven van Gouda. De beide Pensionarissen waren niet zeer geneigd tot deze gevaarlijke zending, maar de Advocaat spoorde De Groot aan. Bovendien kon hij, krachtens zijne betrekking, dergelijken last niet van zich afschuiven. Hoogerbeets was alleen bereid om te gaan, ingevalle Torenvliet, Burgemeester van Leiden, en door deze stad naar de Statenvergadering afgevaardigd, mede als lid der Deputatie naar Utrecht zou vertrekken: waartoe dan ook besloten werd. Andere leden der Vergadering meenden insgelijks, dat zij de noodige voorzichtigheid dienden in acht te nemen. Meerman, een der Gecommitteerde Raden voor Delft, deed aanmerken, dat hij niet in het bijzonder gelast was om tot het genomen besluit mede te werken, en Dierhout, een der Gecommitteerde Raden voor Gorkum, herinnerde er aan, dat zijne stad de Waardgelders niet Provinciaal wilde gemaakt hebben. De voorteekenen, waaronder de Deputatie naar Utrecht vertrok, waren derhalve al niet zeer gunstig. Zelfs de meerderheid in de Staten van Holland vertrouwde niet meer zich zelve. En hoe zal men eene zaak goed kunnen ten einde brengen, wanneer een onmisbare zaak om te slagen, het zelfvertrouwen, ontbreekt? Daar aan de Deputatie naar Utrecht de meest mogelijke spoed was aanbevolen, vertrokken de vier heeren nog denzelfden dag, den 24n Juli.

Den volgenden dag (25 Juli) vertrok Maurits van Oranje,

daartoe gecommitteerd door de Staten-Generaal, als Stadhouder van Utrecht, van Den Haag naar die stad, aan het hoofd der Deputatie en vergezeld niet van gewone krijgsknechten; maar van de voornaamste officieren, die hij in dien korten tijd had kunnen bijeenroepen om hem tot geleide te dienen. Graaf Willem Lodewijk bleef te 's Gravenhage om, wanneer zulks noodig was, dáár voor mogelijke gebeurtenissen bij de hand te zijn. Toen de Prins te Utrecht aankwam, was het juist kermis in die stad, zoodat eene groote menigte volks, door de jaarlijksche vermakelijkheden uitgelokt, daar iederen dag bijeenkwam. Maar ook een aantal ijverige Calvinisten uit andere streken stroomde naar Utrecht toe, — in de stad en de Provincie telde men er weinige onder de bevolking, — uitgelokt door de verwachting der aanstaande zegepraal hunner godsdienstige partij. Hoewel er *officieel* nog niets was bekend, had men toch een blij of een angstig voorgevoel van hetgeen welhaast zou geschieden. De Deputatie van Holland was, zooals wij verhaald hebben, reeds een dag te voren naar Utrecht vertrokken. Denzelfden dag kwam de heer Van Moersbergen vanwege de Staten van Utrecht ijlings aan te 's Gravenhage: hij had de Hollandsche Deputatie niet op zijnen weg ontmoet, anders had hij vernomen, dat reeds aan het verlangen zijner lastgevers werd voldaan. Moersbergen moest vragen aan de Staten van Holland, dat, aangezien de Prins en eene Commissie van de Staten-Generaal op reis was naar Utrecht met de bekende lastgeving, en deze zaak zoowel de Souvereiniteit der Staten van Holland als die van Utrecht betrof, zijne Provincie niets wilde doen, dan met advies van Gedeputeerden van Holland, weshalve hij om het zenden van dergelijke Deputatie verzocht. Hij vernam, dat aan dat verzoek reeds was voldaan. Dordrecht echter beweerde, dat de Staten van Holland hem op dergelijk verzoek geen antwoord konden geven.

Hugo De Groot en zijne medegedeputeerden kwamen den 25n Juli te acht ure des voormiddags te Utrecht aan; zij hadden terstond een onderhoud met Ledenberg en verzochten gehoor bij de Staten der Provincie. Dezen, reeds vergaderd, verleenden het terstond. Des namiddags deden de Hollandsche heeren bij de

Regeering der stad Utrecht dezelfde mededeeling, als des morgens bij de Staten. Hugo De Groot heeft in zijne *Verantwoordingh* zijne „Propositie" bewaard. De kern daarvan was, dat de Staten van Holland, „niet alléén door de Unie, maar ook door vele oude tractaten met die van Utrecht verbonden, niet kunnen nalaten hen te verwittigen en te verzekeren, dat zij (de Staten van Holland) vast en onbeweeglijk blijven bij dezelfde „intentie" om die Unie en Tractaten oprechtelijk na te komen en alles bij te brengen, wat haar mogelijk zal zijn ter handhaving van de Autoriteit der Staten van Utrecht, mitsgaders de vrijheid, gerechtigheid en zekerheid dezer Provincie." Buiten deze „Propositie" ried De Groot ook aan, dat men Utrecht bij de Wittevrouwenpoort sterker met wachten zou bezetten. Wanneer de Prins krijgsvolk van uit Gelderland mocht willen laten aanrukken, dan leidde de weg buiten die poort naar de stad.

Den avond van den 26n Juli kwam de Stadhouder met zijn gevolg in Utrecht: hij werd terstond verwelkomd door de Staten der Provincie en de Regeering der stad. Den volgenden dag verscheen hij in de Vergadering der Staten, vergezeld van Voogt, Manmaker en Schwartzenberg. „Zij waren gekomen, dus luidde de rede hier gehouden, om eenige zaken voor te dragen, waarvan zelfs de minste uiterst belangrijk was. Vooreerst dan hadden H. H. M. tot nog toe gehoopt, dat de Staten van Utrecht de Waardgelders zouden afgedankt hebben; maar daar dat nog niet geschied was, zoo verzochten zij hen, dit alsnu te doen en te bedenken, dat bij deze gelegenheid van tijd en zaken, volk, gelicht buiten en tegen de orde van de Generaliteit, ten ondienst van den lande, tot ontrusting der gemoederen en tot last van de Gemeente niet diende onderhouden te worden." Niet minder kort en onbewimpeld was de taal, waarin de Staten van Utrecht daarna vermaand werden om in de Nationale Synode te bewilligen, de Consenten in te brengen en in het onderhoud der Fransche troepen te voorzien. [1])

Denzelfden dag kwam De Groot en de Hollandsche Deputatie

1) *Provinciaal Archief van Utrecht* aangehaald bij Brill, III. 2e Dl. 28.

Maurits begroeten en spreken. Zij verzochten den Prins, „dat het hem zou gelieven de zaken daartoe te beleiden, dat de Magistraten van Holland en van Utrecht op een eenparigen voet mochten zijn verzekerd." Wij voegden daarbij ten verzoeke der heeren van Utrecht, zegt De Groot, dat over dit alles in Holland zou mogen worden gehandeld. Z. E. begon toen zijne meening wat meer dan te voren te openbaren Men zou, zeide hij, de Magistraten wel beschermen, maar men moest eerst weten hoe zij zouden regeeren. Men had gezocht vijf valsche punten in de Religie in te voeren; men had hem van zijn Gouvernement willen afzetten en het land uitjagen. Dan hij had daarop orde gesteld; hij wist wel wat hij deed; hij had vijf Provinciën vóór hem en de zes steden van Holland zouden zenden om hem te ondersteunen. Wij (De Groot c.s.) zeiden hierop, dat niemand, naar ons weten, voornemens gekoesterd had tegen zijne waardigheid; dat wij bereid waren naar vermogen zijne verdiensten te erkennen; dat het wantrouwen, dat van beide kanten uit de Religiegeschillen sedert de algemeene scheuring ontstaan was, zou ophouden, wanneer men de zaken van de Religie niet tot „preciesheid" maar tot „accomodatie" wilde leiden, wat, ons inziens, licht was te doen. Z. E. volhardde bij de Nationale Synode: indien die van Utrecht daarin wilden toestemmen, zoo zou men haar met hare kerken binnen de stad laten begaan; zoo niet dan moesten de Afgescheidenen ook kerken hebben; de Waardgelders waren erger dan de Spaansche Kasteelen; zij moesten weg. Wat wij ook baden, zegt De Groot, het kon niet baten. Hij, de Prins, vroeg ons, of wij last hadden om te spreken met de Gedeputeerden van de Staten-Generaal? Wij zeiden: Neen. Z.E. zeide onder vele „propoosten", dat het alles de schuld was van den Advocaat. Wij zeiden, dat, als de Advocaat dood was of anders belet, ieder van ons zich verplicht zou achten, om voor zooveel mogelijk het ambt te beurachten van eenen Advocaat van den lande, dat de geregtichheden van het land mochten voorgestaan worden. Hij, de Prins, vraagde mij, of het mij wel lief zoude zijn, dat die van Rotterdam, die mij in hunnen dienst hadden, een ander gebruikten".[1])

1) De Groot, *Memorie van mijne Intentiën*, uitgegeven door R. Fruin in de *Verhooren van Hugo de Groot*, p. 25.

Uit dit onderhoud van Hugo de Groot met Prins Maurits, dat nog verder werd voortgezet, blijkt ten duidelijkste met welken argwaan het hart van laatstgenoemde was vervuld.

De leden der Deputatie van Holland konden nu wel begrijpen, dat zij het voorname doel van hunne komst niet zouden bereiken en geen vergelijk tusschen de Staten van Utrecht en den Stadhouder zouden totstandbrengen. Zij spraken met de Staten of zij goed vonden, dat zij weder vertrokken; doch men was van meening, dat hunne aanwezigheid binnen Utrecht nog noodzakelijk bleef. Daags nadat het onderhoud tusschen Maurits en Hugo De Groot had plaats gehad, kwam de heer van Moersbergen terug met de mededeeling van zijn wedervaren. Ledenberg intusschen had Hugo de Groot bekend gemaakt met het Besluit van Utrecht, dat het wenschelijk bleef, dat de Deputatie van Holland nog niet zou vertrekken. Nu moest er een antwoord van Utrecht gegeven worden op het voorstel der Deputatie van de Staten-Generaal, met den Stadhouder aan haar hoofd. Ledenberg en Hugo De Groot, — maar deze voornamelijk, — stelden die „Declaratie" van de Staten van Utrecht op de „Propositie" van de Gecommitteerden der Staten-Generaal op. „De Staten van den lande van Utrecht, rijpelijk gelet hebbende op hetgeen in hare Vergadering van den 16n Juli [1]) door Z. E. en de *heeren die uit het midden* van de Gedeputeerden van de vijf Provinciën, ter Vergadering van H. E. M. de Staten-Generaal aan H. E. M. zijn afgezonden," zoo luidde de aanhef. Deze uitdrukkingen werden later aan Hugo De Groot, in zijne *Verhooren* en in zijne *Sententie*, als een misdaad aangerekend. Hij zou daardoor te kennen gegeven hebben, dat hij de Commissie slechts beschouwde, als heeren „uit het midden" der Staten-Generaal. 't Is waar: eene formeele erkenning van hunne hoedanigheid werd in die woorden niet gevonden: eerder eene poging om hun recht nog te ontkennen. Na de gewone plichtplegingen en uitweidingen over de banden, welke Utrecht aan Holland verbonden, en eene herhaling van hun goed recht tot het aannemen van Waardgelders, zeiden zij,

[1]) Ouden stijl, dus: 26 Juli.

dat: ingevalle Z. E. en Gedeputeerden der Staten-Generaal voorslagen aan de Staten van Holland zouden willen doen, die van Utrecht bereid waren hunne Gedeputeerden tegen dien tijd met de noodige volmachten naar Den Haag te zenden.

Wat het punt der Nationale Synode betrof, handhaafden de Staten van Utrecht hun recht van Souvereiniteit en beschouwden zulk eene Nationale Synode, die niet door alle Provinciën was toegestemd, als onwettig. Utrecht verzocht dus, dat men het voorstel van Holland in overweging geliefde te nemen. Wat betrof het inbrengen der Consenten, hierin waren zij tot nog toe zoo bereid geweest als eenige andere Provincie. Omtrent de betaling der Fransche troepen wachtten zij de aanstaande komst van een buitengewoon gezant van den Koning van Frankrijk. [1])

Dit was, in hoofdzaak, het antwoord der Staten van Utrecht aan den Prins en aan de Gecommitteerden der Staten-Generaal. Onder de voornaamste leiders der Libertijnsche Politiek in Utrecht, — zoowel in stad als Provincie, — heerschte de grootste besluiteloosheid en verwarring Ook ontbrak het der Deputatie van Holland aan de zedelijke kracht, die het vertrouwen op een goeden uitslag schenkt. De beide volgende dagen werden dan ook doorgebracht met berekeningen en met plannen. Een van de burgermeesters van Utrecht, Van de Pol, vroeg aan Hugo De Groot, of het niet dienstig zou zijn de compagnieën van Waardgelders te ontbinden, „voor en aleer eenige goed verzekerdheid aan de Regenten zou zijn gegeven," waarop ik, zegt De Groot, mijne bedenking, zoowel overeenkomstig de meening van de Staten van Holland als van de Vroedschap van Rotterdam heb geopenbaard. [2]) De Groot was ook van meening, dat de Prins niet zou overgaan tot het afdanken der Waardgelders, omdat het advies van den Raad van State slechts sprak van de Staten van Utrecht tot de Cassatie vriendelijk te induceeren", en omdat de Resolutie der Staten-Generaal ook slechts sprak, „om de Cassatie te bevorderen door gevoegelijke middelen," en eindelijk omdat de Prins aan

---

[1]) Deze „*Deductie*" is uitgegeven door *R. Fruin, Verhooren van Hugo de Groot.*

[2]) *Hugo de Groot, Verantwoordingh.* p. 263.

de Staten van Utrecht was gebonden door zijne Commissie als Stadhouder. Ledenberg, minder optimistisch gezind als Hugo De Groot, deed al het mogelijke om Utrecht te verzekeren, ingevalle Prins Maurits ander krijgsvolk zou laten aanrukken. De Deputatie van Holland, ontboden door de Staten van Utrecht, verscheen ten tweede male in hunne Vergadering en deed daar den voorslag, of het, — omdat er geruchten gingen dat de Afgescheidenen zich meester wilden maken van eene kerk, en omdat verscheidenen, die om hunnen onrustigen aard in Holland buiten de steden waren gezet, gekomen waren om daarbij de behulpzame hand te bieden, — niet raadzaam zou zijn dat de Regeering goede wachten zou stellen en daarvan den Prins mededeeling doen. Op het voorstel werd evenwel geen besluit genomen.

Den 30n Juli waren zoowel des voor- als des namiddags de voornaamste leiders der Libertijnsche partij in Utrecht weder bijeengekomen op den huize Zuylestein. Het waren Jan van Renesse, heer van Zuylestein; Jacob van Zuylen van Nijevelt, heer van Hoeflaken; Willem Baron van Amerongen, heer van Zandenburg; Justus van Rijzenburg, heer van Rijzenburg; Adolf van de Waal, heer van Moersbergen; Frederik van Baen, heer van Koningsvrij; Jan van Grovestein; Jan de Gooijer; van Eck en Jan van Zuylen, heer van Zevender, Schout van Utrecht. [1]) Hier vernamen zij, dat Hartevelt, die tot hoofdman der Waardgelders was aangesteld, aan Grovestein gezegd had, dat hij en de andere Kapiteins noch tegen den Prins, noch tegen de Staten-Generaal wilden dienen. In de namiddag-vergadering, waarop ook Ledenberg was verschenen, werd het verhaal van Grovestein bevestigd. Hartevelt had ronduit zulks gezegd; wat meer is, hij verscheen dra zelf om, met eigen mond, deze verklaring af te leggen. Er rezen hooge woorden: Hartevelt werd een bloodaard genoemd en vertrok in toorn. De heer van Koningsvrij werd in zijne plaats aangesteld tot kommandant der Waardgelders. Het zou echter voor hem niet noodig wezen, dat hij als zoodanig optrad. Immers de mare

1) Wij noemen deze heeren, omdat zij de hoofden der toenmaals heerschende partij in het Sticht en de stad Utrecht waren.

was al reeds verspreid, dat zij tegen den Prins en tegen de Staten-Generaal in dienst zouden moeten treden. Hugo De Groot noemde ook de houding van Hartevelt, toen hij die vernam, eene „Poltronnerie." Het is hem dan ook later bij zijne verhooren tot een punt van beschuldiging aangerekend. Dat de Waardgelders ook in die twee dagen, tusschen den 27n en 30n Juli, zijn bewerkt geworden, kan veilig aangenomen worden. Maar al ware zulks niet geschied, dan toch zou de naam van Prins Maurits en van de Staten-Generaal tooverkracht genoeg uitgeoefend hebben op de harten der soldaten, die overigens weinig begrip hadden van het onderscheid tusschen Souvereiniteitsrechten van Staten-Provinciaal of van Staten-Generaal; die naast, maar na hun aanvoerder niemand anders kenden dan hunne betaalheeren. Nu waren de Waardgelders, wel is waar, geene eigenlijke Militairen, maar zij waren nog minder burgers. Met de plichten van den soldaat, waren tegelijkertijd de begrippen van den soldaat in hun hart gedrongen,

De zaak was nu slechts deze: zouden de militairen ook aan hunne betaalheeren gehoorzamen? De meeste regimenten, die in Utrecht in garnizoen lagen, stonden ter „repartitie" van Holland; de Staten dier Provincie hadden ook aan hunne Deputatie instructiën medegegeven, hoe zich te gedragen omtrent het garnizoen: de Geputeerden hadden tot nog toe geen gebruik van dat middel gemaakt, doch besloten thans zulks te doen. Vóórdat zij echter hiertoe overgingen, deelden zij Prins Maurits mede, dat zij de mededeeling van dit gedeelte van hunnen lastbrief niet langer mochten achterwege laten. Eer wij den uitslag hiervan mededeelen, is het noodig te zien wat in dien tusschentijd van den 25n tot den 30n Juli in de Staten van Holland was geschied.

De Gedeputeerden van Holland hadden terstond aan de Staten van hunne Provincie bericht gezonden van de uitvoering van hunnen last en van hunne bijeenkomst met Prins Maurits. Die brief werd den 26n Juli in de Vergadering voorgelezen. Terstond protesteerden Dordrecht en Amsterdam tegen de wettigheid dier Deputatie, wijl zij geschied was „bij zoo weinig leden en personen, gebruikende den naam van de Staten van Holland;" daarom zouden zij haar „houden voor nul met alle de „besoignes" die

daarop zouden volgen." Den volgenden dag, den 28n Juli, kwam er weder uit Utrecht tijding van de Gedeputeerden. Zij berichtten, dat zij werden uitgemaakt: niet te zijn afgevaardigden van de Staten maar van de Gecommitteerde Raden; daarom verzochten zij versterkt te worden met meerdere Gedeputeerden. Voorts dat ook Graaf Ernst van Nassau, Horatio Vere en andere krijgsoversten en Kapiteinen, te Utrecht in garnizoen, gelast mochten worden, zich te gedragen naar hunnen eed en plicht. In de Statenvergadering van Holland werd besloten hieraan onmiddellijk gevolg te geven. De brieven werden geschreven en om de Deputatie te versterken werden gekozen: Wessel van Boetselaar, heer van Asperen; Maarten Ruighaver, Oud-burgemeester van Haarlem, en Jan Engelsman, Oud-burgemeester van Hoorn. Toen dat besluit genomen was, verzetten zich daartegen weder de leden voor Amsterdam. En de Gedeputeerde van Dordrecht, de heer Muys, binnenkomende en verstaande de omvragen, heeft die met groote „contestatiën" tegengesproken. De beide steden waren hiermede nog niet te vreden. Denzelfden namiddag hielden zij nog eene vergadering ten huize van Witz, Gecommitteerde voor Amsterdam; de heer van Duivenvoorde, van de Edelen, was daarbij tegenwoordig. Zij stelden eene Akte op, waardoor zoowel de Deputatie naar Utrecht, als het afzenden van brieven naar de bevelhebbers van het Garnizoen werden veroordeeld. Het stuk werd nog denzelfden avond ook door den Afgevaardigden van Enkhuizen en door dien van Schiedam onderteekend. Het Protest werd den volgenden dag in de Staten-Vergadering voorgelezen. De zes steden, — waarvan de meeste afgevaardigden niet in Den Haag tegenwoordig waren, — die zich bleven verzetten tegen de meerderheid der Staten, bereidden zich voorom naar Utrecht te vertrekken en door hunne tegenwoordigheid in die stad nog meer zedelijken steun aan den Stadhouder te schenken, voor de plannen, die op het punt stonden uitgevoerd te worden. De Prins, met hunne komst bekend, wachtte slechts op hunne aanwezigheid.

De Gedeputeerden van Holland moesten thans gevolg geven aan het verdere gedeelte van hun lastbrief: de bevelhebbers van het krijgsvolk „ter repartitie" van Holland, zijn plicht voor te

houden om de Wettige Overheid der stad, waarin zij in garnizoen lagen, te handhaven. De bevelhebbers hadden reeds de brieven uit Den Haag ontvangen; één hunner, de Engelschman Ogle alléén schijnt eenigszins weifelend te zijn geweest. De anderen, zooals Ernst van Nassau en Horatio Veere, dachten er niet eens aan, dat de mogelijkheid zou kunnen bestaan om te twijfelen in de keuze tusschen hetgeen de Staten van Holland en hetgeen de Prins met de Staten-Generaal wilden. De Gedeputeerden van Holland ontboden de bevelhebbers van het Garnizoen, hielden dezen hun plicht voor, waaronder ook behoorde gehoorzaamheid te bewijzen aan de Staten van Utrecht. Het antwoord, dat zij van de Oversten ontvingen, gaf niet veel verwachting op gehoorzaamheid. De Prins kon zeker zijn van zijne zaak. Het gerucht, dat Maurits zelf de Waardgelders zou afdanken, was reeds tot de Staten van Utrecht gekomen. In den nacht van den 30n Juli kwam de bevelhebber der Engelsche troepen van het garnizoen Ogle bij de heeren van Holland, die reeds te bedde lagen. Hij deelde hun mede, dat hij bij den Prins was ontboden. Hugo De Groot gaf hem ten antwoord, dat hij aan deze order moest gehoorzamen en zijn best doen, zooveel hij zou kunnen, dat alles zonder eenige bloedstorting mocht afloopen.

Prins Maurits was nu reeds geheel meester van den toestand. Het gezag der Staten van Holland was in hunne Gedeputeerden geheelenal verslagen. De Staten van Utrecht stonden weerloos, terwijl de Stadhouder in de stad kon gebieden als opperbevelhebber van een leger, dat reeds de veste was binnengedrongen. Een wenk van den Prins zou voldoende zijn geweest om door het garnizoen Franschen, Engelschen, Schotten, militaire avonturiers, zoowel aan de Staten van Utrecht als aan de Deputatie van Holland de hand te doen slaan. En de Waardgelders? Ook dezen hadden verklaard, dat zij niet tegen den Prins en de Staten-Generaal wilden dienen. De Deputatie van Holland naar Utrecht was dus geheel en gansch mislukt. Wat meer is Hugo De Groot en zijne medeafgevaardigden waren volstrekt niet meer zeker van hunne veiligheid. Zij besloten dus de stad Utrecht zoo spoedig mogelijk te verlaten; ook Ledenbergh en andere leiders der

Libertijnsche partij, die zich in de stad niet meer veilig rekenden, waren reeds vertrokken. Hadden de leden der Hollandsche Deputatie zich niet gehaast, zij zouden in verzekerde bewaring zijn genomen. Zooals zij later vernamen, hadden zij niet één uur langer in Utrecht behoeven te blijven, of Hasenberg had hun ter gevangenis gediend. Zij vertrokken met het krieken van den dag, den 31n Juli. Toen de Hollandsche Deputatie even buiten de stad was gekomen, ontmoette zij de Deputatie der zes steden, die naar Utrecht ging. Zij kwamen aan, maar vonden de zaak reeds afgedaan: de Waardgelders waren reeds in Utrecht afgedankt.

In den vroegen morgenstond van den 31n Juli, te vier ure ongeveer, had Prins Maurits, vergezeld van de Gedeputeerden der Staten-Generaal, met een schitterenden stoet van officieren zich begeven naar de Neude, waar de hoofdwacht der Waardgelders was. Eene compagnie hield daar de wacht. De Prins verscheen en zonder dat de trom geroerd werd, beval hij aan de Waardgelders onmiddelijk de wapenen neder te leggen. Hij werd zonder den minste schijn van tegenstand, dadelijk gehoorzaamd. Nu hoorde men de trommen; de andere compagniën Waardgelders verschenen: hun behoefde niet eens bevel tot nederleggen der wapenen gegeven te worden: zij boden dit zelven aan met de verklaring, dat zij ze slechts wilden bewaren, tot nader last en order van Z. E. Maurits zegt in den brief, waarin hij hetgeen geschied was, aan Carleton mededeelde, dat het plaats had, zonder „de minste moeielijkheid, integendeel met vreugde en met genoegen van al het volk." Bij het afdanken der eerste compagnie zullen er wel weinig toeschouwers zijn geweest; want de Prins had alle voorzorgsmaatregelen genomen, die uit een militair standpunt noodig waren. Eerst na de afdanking van de eerste compagnie, toen de trom geroerd werd, zal er spoedig eene menigte op de been zijn gekomen. Toen reeds alle Waardgelders de wapenen hadden nedergelegd, verscheen een Deputatie van de Staten van Utrecht, bestaande uit zes leden, voor den Prins. Het waren leden der minderheid in de Staten van die Provincie, of lieden, die onmiddellijk zich naar de opgaande zon wisten te keeren: zij begroetten den Overwinnaar

der Waardgelders en verzochten hem, dat hij met de Gedeputeerden der Staten-Generaal orde geliefde te stellen op de zekerheid van Stad en Provincie. Was het ook al niet met woorden, toch boden zij den Prins feitelijk een soort van Dictatorschap aan, om in Utrecht alles naar zijn wil en dien van de partij, welke hij vertegenwoordigde, te regelen.

De eigenlijke Regeering van de Provincie en van de Stad Utrecht bestond niet meer: de ijverigste voorstanders van het Remonstrantisme hielden zich schuil of zorgden, dat zij zoo weinig mogelijk de aandacht tot zich trokken. Den 3n Augustus kwam de Stadhouder en de Deputatie der Staten-Generaal op het Raadhuis. Eenige burgers, die zich Gecommitteerden van de Provincie noemden, maar die waarschijnlijk zich zelven die Commisie hadden opgedragen, verzochten den Prins. dat hij de Regeering der stad zou veranderen. „Dan eenigen van die burgers zeiden naderhand, dat men die zeven alleen had belast, een kerk te verzoeken voor de Contraremonstranten." [1]) Hoe dit zij, het lag in het plan van Prins Maurits om de Regeering, zoowel der Provincie als der Stad te veranderen. Het ontwerp was reeds gemaakt of werd dadelijk opgesteld, zoodat het reeds den 5n Augustus aan de Staten van Utrecht was medegedeeld geworden; voor verwerping van dit voorstel behoefde men zich niet bevreesd te maken. De Geëligeerden en de Ridderschap maakten bij het aannemen eenig voorbehoud; de kleine steden — d. i. alle steden der Provincie, behalve de stad Utrecht, — evenwel niet. Zoowel Geëligeerden en Ridderschap, als de stedelijke Regeering, werden veranderd: echter zoo dat de ijverigste Libertijnen en Remonstranten werden bedankt, maar weifelaars of vreesachtigen behouden; de nieuwe plaatsen werden ingevuld door Contraremonstrantschgezinden. De veranderingen in de Geëligeerden en in de Ridderschap geschiedden evenwel niet terstond op den 5e Augustus, doch eerst eenigen tijd later: de Vroedschap van de stad Utrecht werd nog dienzelfden dag veranderd en wel op de volgende wijze. Er waren veertig leden van de Vroedschap: dezen wezen nog veertig

1) *Brandt II*, bl. 818.

andere personen aan, Prins Maurits noemde twintig andere. Uit dit honderdtal werden door hem veertig personen benoemd tot leden der nieuwe Vroedschap. Maar de Prins maakte eene belangrijke verandering in de wijze van verkiezing van de stedelijke Regeering. Tot nu toe waren jaarlijks de nieuwe leden door een daartoe bevoegd College gekozen geworden; maar voortaan zou een lid der Vroedschap, eens gekozen, zulks blijven voor zijn geheele leven. Zoe werd het reeds niet zeer invloedrijk „Democratisch element" in de Staten van Utrecht nog minder gemaakt, en de Regeering der stad Utrecht zelve in handen gesteld van een zeer Oligarchischgezinde corporatie, die den invloed des volks zooveel mogelijk zocht te keeren. Ledenbergh werd van zijn post ontzet en vervolgd, gelijk wij later zullen zien. De heer van Rijsenbergh, die burgemeester was van Utrecht, moest zijn zetel ruimen voor Nicolaas Van Berck, die later in de rechtsgedingen van Oldenbarnevelt en Hugo De Groot eene niet zeer edele rol heeft gespeeld. Hartevelt, de voormalige Chef der Waardgelders, werd lid van de Geëligeerden, waaruit twee leden verwijderd werden. Eén dier twee was De Gooyer, die te voren van Utrecht ter Staten-Generaal was gedeputeerd geweest. In plaats van den Secretaris Ledenbergh, wiens betrekking eenigermate overeenkwam met die van den Advocaat van Holland, werd een klerk van Prins Maurits benoemd.

Geheel de Regeering van de Provincie en van de stad Utrecht was dus veranderd: de Libertijnen waren geheel tenondergebracht. Mochten familieverbintenissen nog redenen zijn geweest om ettelijke personen te sparen, wat de hoofdzaak was voor Maurits en voor de Staten-Generaal, de Provincie Utrecht zou van nu af aan zich geheel aansluiten bij de vijf andere. Holland stond nu geheelenal alleen tegenover de zes andere Provinciën en, wat haar nog veel machteloozer maakte, tegenover de hardnekkige stelselmatige Oppositie der zes steden. Alléen de kerkelijke partij in de Provincie Utrecht, „de Arminiaansche Factie", was nog niet geslagen. Evenwel was zij thans toch reeds gedwongen om de Buurtkerk te zien toegewezen aan de Contraremonstranten: het zou niet lang meer duren of de Cathedraal, waaruit de

Libertijnen den Aartsbisschop ongeveer veertig jaren te voren hadden verdreven, zou ook van hunne „Arminiaansche ketterij" gezuiverd worden en ingeruimd voor de „zuivere Geloovigen der Ware Gereformeerde Religie."

Wanneer wij eene vergelijking mochten maken, zouden wij zeggen: de kerkelijke Girondijnen der XVIIe eeuw moesten bukken voor de kerkelijke Jacobijnen hunner dagen.

HOOFDSTUK VI.

Pamflettenstrijd. — Oldenbarnevelt gevangen. — Rondreize van Maurits.

Wij behooren thans een terugblik te slaan op hetgeen vóór den 31 Juli is geschied: hoe nl. en op welke wijze de strijd tegen Oldenbarnevelt en diens „factie", gelijk men zeide, werd gevoerd. Wij bedoelen den heftigen, kwaadaardigen pamflettenstrijd tegen den grijzen Staatsman.

Ofschoon uit zijn aard dezelfde als, alom en ten allen tijde, bij iedere staatkundige en kerkelijke beroering, gevoerd werd, — zoowel in en na 1789, als in en na 1848, — heeft niettemin de strijd der XVIIe eeuw dat eigenaardige, dat de eigenlijke „colporteurs" der schotschriften en booze praatjes, die niet weinig hebben medegewerkt tot het droevig uiteinde van den Advocaat van Holland, hoofdzakelijk geweest zijn de „dienaren Christi"; toen inderdaad niet vervuld met de lessen van Vrede, maar met gevoelens van haat, van wrok en van wrevel. Verre zij het van ons te beweren, dat de predikanten alléén de schuld moeten dragen; ook waren er politieke haters van Oldenbarnevelt; zelfs mannen die overigens eerbiedwaardig waren, maar die inderdaad geloof sloegen aan hetgeen omtrent den Advokaat, omtrent diens plannen en omtrent de noodlottige gevolgen, die zijne staatkundige „maximen" met zich moesten slepen, werd verspreid. Dat Oldenbarnevelt veel schuld gehad zal hebben aan den wrok, die, jaren lang opeengehoopt, ten laatste zijne noodlottige uitwerking moest hebben; dat zijne familie, zijne zonen vooral, daartoe het hunne hebben bijgedragen, valt niet te betwijfelen; ofschoon, zooals wij reeds

vroeger hebben gezegd, [1]) bij het gemis aan *memoires intimes* in onze historische Literatuur, wij daaromtrent zeer onvolledig zijn ingelicht. Zooals altijd is het resultaat: Oldenbarnevelts droevig uiteinde, niet aan ééne oorzaak, maar aan een „complex", van samenwerkende oorzaken te wijten. Wat zijne vijanden betreft, men verlieze niet uit het oog, dat de mensch zelden zóó bedorven is, dat hij het kwade wil alléén om het kwaad, maar dat zelfs hoedanigheden, die, ten goede geleid, deugden worden, als zij door waan of hartstocht van het rechte spoor gebracht worden, tot groote ongerechtigheden, ja zelfs tot groote misdaden aanleiding kunnen geven. Bovendien, hoezeer wij ook, na nauwlettende studiën, tot de gevolgtrekking zijn gekomen, dat Oldenbarnevelt, Hugo De Groot en Hoogerbeets niet schuldig zijn geweest aan die misdaden, waarvoor zij zijn veroordeeld geworden, — toch moeten wij erkennen, dat vooral eerstgenoemde zich door ettelijke eigendunkelijke handelingen en misschien nog meer door zijn karakter en door de verwatenheid zijner nauwste bloedverwanten, aanleiding heeft gegeven, dat inderdaad het ergste niet zonder grond, van hem geloofd kon worden. Wanneer wij dan ook nog blijven aarzelen om, bij den terugblik op de twisten van Remonstranten en Contraremonstranten, te antwoorden op de vraag: *Quis justius induit arma?* [2]) Wij weten toch, dat bij alle politieke geschillen het steeds is geweest en ook zal blijven: *vae victis!* [3])

Reeds in 1617, na de „Scherpe Resolutie", was de heftigheid, waarmede beide partijen elkander beoorloogden, tot eene onrustbarende hoogte geklommen. Wij zullen niet terugkomen op hetgeen wij omtrent de briefwisseling van Graaf Willem Lodewijk met Maurits hebben medegedeeld. Dat de Stadhouder van Friesland geloof sloeg aan hetgeen omtrent de „Arminiaansche Factie" werd verteld, valt niet te betwijfelen: evenmin alsdat hij de plannen van den Advocaat als gevaarlijk beschouwde voor het

---

1) Deel I, Hoofdstuk VIII.

2) Wie heeft met het meeste recht naar de wapenen gegrepen?

3) Wee den overwonnelingen!

Huis van Nassau en voor de Republiek; maar wat grootendeels in het geheim eener briefwisseling werd gezegd, werd daarom nog niet in het openbaar uitgesproken. De vele uitdrukkingen in geschriften van denzelfden tijd duiden evenwel genoeg aan, dat het volsterkt geen geheim meer was, èn hoe Graaf Willem Lodewijk, èn hoe reeds Maurits over Oldenbarnevelt dachten; daar zij die gedachten niet meer verborgen hielden in de schuilhoeken des harten.

Verscheidene uitdrukkingen van den Prins, die, gelijk men het noemde, „stof tot nadenken" gaven, hebben wij reeds medegedeeld; andere zullen wij hierna mededeelen. Het valt moeielijk te zeggen of weder andere uitdrukkingen of plannen, die aan de eene of de andere partij zijn toegeschreven, waarheid behelzen of schroomelijk zijn overdreven. Het een is zoowel mogelijk als het andere. Geen van beide partijen achten wij te zachtzinnig of te rechtvaardig, dan dat wij ze buiten staat zouden oordeelen om eenigen van de voornaamsten hunner politieke of religieuse vijanden op het schavot te brengen, indien zij het hadden kunnen doen. Zonder dus over de geloofwaardigheid of ongeloofwaardigheid van ettelijke plannen, die men aan de gehate partij heeft toegedicht, een oordeel te willen vellen, rekenen wij ze toch belangrijk genoeg om ze niet als „enkel praatjes" te beschouwen.

Zoo wordt aan Malderée, een Zeeuw en een der bitterste Contraremonstranten, aangewreven, dat hij gezegd zou hebben: eerst wanneer men zes of zeven belhamels van de „Arminiaansche Factie" aan de Galg zou opgehangen hebben, zouden de geschillen „geaccomodeerd kunnen worden. 't Is Wtenbogaert, die zulks mededeelt, maar er bestaan volstrekt geen redenen, waarom Malderée zoo iets niet gezegd zou kunnen hebben: en de „Tolerantie" van de „Zuiveren in de Leer" was niet van dien aard, dat zij voor dergelijke middelen tot „accomodatie" zouden teruggedeinsd zijn. Deze uitdrukking zou Malderée omstreeks het midden van 1617 gedaan hebben. Een tegenhanger daarvan is deze: op het eind van Juni 1617 kwam Oldenbarnevelt met den geweldigen voorslag voor den dag, dat men, ten einde de

Contraremonstranten in Den Haag schrik aan te jagen, een „exempel wilde gestatueerd hebben:" daarvoor moesten eenige van de voorname leden dier partij in Den Haag onverwacht opgelicht en hun zonder vorm van proces het hoofd voor de voeten gelegd worden". Oldenbarnevalt „schijnt kort na de inneming der kloosterkerk met zijn vroegeren voorslag om „exempel te statueeren en de Autoriteit te stabileeren" opnieuw voor den dag te zijn gekomen." [1]) Vier van de voornaamste Contraremonstranten, welke dat innemen der kerk uitgevoerd hadden, — dezen waren Enoch Musch, boekhouder van den Prins; Gilles de Glarges, een advocaat; een plaatsnijder en een apotheker, [2]) — zouden volgens het plan van Oldenbarnevelt uit hun bed worden gehaald, des morgens nog op het schavot onthoofd en aan het volk, dat door klokgelui bijeengeroepen was, gezegd zou worden, dat deze vier wegens verzet tegen de Hooge Overheid, ten voorbeelde van anderen, gestraft waren: een lot, dat ook aan anderen, die hun voorbeeld zouden durven volgen, zou ten deele vallen. Evenwel de Advocaat durfde tot zoo iets niet overgaan, dan nadat er een vonnis was van de Hoven van Justitie. Daar Van der Mijle, Oldenbarnevelts schoonzoon, President was van den Hoogen Raad, vleide zich de Advocaat, dat deze de meerderheid wel in dien zin zou kunnen doen besluiten. Zulks echter geschiedde niet. De twee Raadsheeren van den Hoogen Raad, die daarin voor Zeeland zitting hadden, wisten een Raadsheer voor Holland, die wegens ziekte geruimen tijd afwezig was geweest, over te halen om de zitting bij te wonen: deze drie hadden de meerderheid en zoodoende werd Oldenbarnevelts plan verijdeld.

Dit verhaal is door Trigland mededeeld: hij zegt, dat hij het vernomen heeft uit den mond van leden van den Hoogen Raad zelven, die de voornemens van den Advocaat hadden doen mislukken. Ook omtrent dit verhaal kan men niet met eenige zekerheid uitspraak doen, of het waarheid dan wel onwaarheid, of waarheid met

---

1) V. d. Kemp IV, bl. 65,

2) Naar hunne familienamen te oordeelen, zijn twee van dit viertal Vlamingen of Walen geweest.

veel leugens vermengd, behelst. Trigland kan zeer veel overdreven of lichtvaardig geloofd hebben; maar dat Oldenbarnevelt niet in staat zou geweest zijn om door het vellen van eenige hoofden een „exempel te statueeren", zou een al te hoogen dunk van zijn karakter verraden of eene geringe bekendheid aan den dag leggen, met de „politieke middelen", waartoe men in zijnen tijd vaak zijne toevlucht nam. Wij deelen dit alles dan ook slechts mede, meer als een teeken van de algemeene opinie dan als feiten, waaraan onvoorwaardelijk geloof kan worden gehecht. Het is wel gelukkig geweest, dat de Libertijnen niet *konden* en de Calvinisten evenmin: deze laatsten toch werden in teugel gehouden door het hoofd van hunne partij door Maurits, die geene al te groote buitensporigheden zou geduld hebben!

De onzinnigste praatjes werden echter geloofd en onder de „godzalige gemeente" verspreid: niet alléén over Oldenbarnevelt, maar ook Wtenbogaert. Men vergete niet, dat eenigen den Arminiaanschen predikant voornamelijk haatten om den Advocaat, hoezeer ook de meesten den Advocaat haatten om de Arminiaansche Factie"; wat tegen één van beiden werd verspreid, moest noodwendig het kwade vermoeden omtrent beiden vermeerderen. Hadden ouderen van dagen niet bijgewoond, hoe nog in de tweede helft der XIXe eeuw er eenigen geweest zijn, die Thorbecke om „de Bisschoppen" lasterden, terwijl anderen zich wel tegen „de Bisschoppen" zelven, verzetten; maar inderdaad om Thorbecke te doen vallen, hadden zij in 1853 niet gezien, hoe de Predikanten dier dagen „zwoegden en slaafden" om de hoofden heet te maken; hadden zij zulks niet gezien, zeggen wij, zij zouden zich geen denkbeeld kunnen maken van den doldriftigen ijver der predikanten in de jaren 1609—1619. En misschien was het vuur, waarmede in de XVIIe eeuw geijverd werd, nog wel tienmaal grooter, dan dat der XIXe. De predikanten verspreidden de pamfletten, gaven de noodige uitlegging daarvan aan de „slechte lui"; dat is: aan de eenvoudigen, en mengden den inhoud dier pamfletten te pas, of te onpas, in hunne urenlange predikatiën: en niet het minst in hunne zalvende gebeden voor de ware Gereformeerde Religie, voor Zijne Prinselijke Excellentie en voor

het welzijn dezer landen, welke laatste in gevaar waren van weder gebracht te zullen worden onder de dwingelandij der Spaansche Inquisitie en onder „de vervloekte superstitiën en afgoderijen van het Pausdom." Geen wonder, dat den geloovigen toehoorders en nog meer de vrome toehoorderessen vaak het haar ten berge moest rijzen!!!

Het Pausdom en de Spanjaard waren een onuitputtelijke bron voor de kanselwelsprekendheid der Predikanten en voor de in gal gedoopte pen der pamfletschrijvers. Geene beschuldiging deed misschien Wtenbogaert en Oldenbarnevelt pijnlijker aan dan deze en werd gemakkelijker geloofd. „De fabels, dat ik te 's Hertogenbosch in de Misse was geweest," schrijft Wtenbogaert [1]) „en dat ik Jezuïten in mijn huis had geherbergd, wilde men gelooven: men ging daarmede om mostaard [2]). De landrentmeester van Kampen, Witte, eertijds burgemeester aldaar, zeide zeker te weten, dat ik geld trok van den Koning van Spanje. Eenige Friesche Edelen hadden reeds vele jaren te voren gezegd, dat Arminius en ik groote sommen hadden ontvangen van Rome, met belofte van kardinaalshoeden, die nog volgen zouden; maar Arminius en ik lieten dien belachelijken achterklap ongeacht voorbijgaan. Evenwel liet men niet na in veler hersenen te drukken, dat de Advocaat en ik pensionarissen (loontrekkers) van Spanje waren: iets wat geloofd werd, of men liet zich alsof men het geloofde gelijk het Evangelie. Petrus Plancius had tot Esaias Dupré, later Predikant te Leiden, gezegd, dat de Remonstranten, en ik (Wtenbogaert) met name groote en „familiare communicatie" hielden met de Jezuïten; dat eenigen van de Remonstranten lang in hunne (Jezuïten) colleges waren geweest en van dezen met groote eer en vriendschap onthaald waren; dat ik te Brussel en in Den Bosch bij de Jezuïten geweest was en met hen groote en vriendelijke „communicatie" gehouden had. Dat zekere burger van Haarlem door Grobbendonck, Gouverneur van den Bosch [3]), gevraagd zijnde, of de Nederlanders

1) *Leven*, bl. 161.
2) Dat is: men liep er mede rond.
3) Vanwege Albert en Isabella.

haast niet er aan wilden denken, om zich weder onder de gehoorzaamheid van den Koning van Spanje te begeven, daarop gezegd had, daaromtrent niets te weten; dat toen Grobbendonck had geantwoord: dat evenwel eenigen van de voornaamsten, ook Predikanten, die in Den Bosch verkeerden [1]), daaraan al beginnen te denken. Dit werd al op de Remonstranten en vooral op mij (Wtenbogaert) geduid. Ook werd getuigd, dat Professor Episcopius te Parijs met Pater Cotton, een Jezuïet, gesproken had en door dezen zeer beleefd ontvangen was: van alle welke zaken niet één woord waar was. Het liep evenwel toch voort, en nog meer; dat wij in de zalen der Jezuïten onder hen zittende, groote en langdurige beraadslagingen hadden gehad; ook dat wij met geld van de andere zijde werden ondersteund. Plancius heeft zich dan ook niet ontzien om daarover te spreken van den predikstoel voor het volk". Veel van dit alles, waarover Wtenbogaert klaagde, was reeds vóór 1616 verspreid, maar het woekerde al meer en meer voort onder de „Godzaligen" en ook in de kroegen. En het waren inderdaad aantijgingen, die iederen Gereformeerde, maar vooral een predikant, met verontwaardiging en tegelijkertijd met droefenis moesten vervullen. Want al wat hatelijk, al wat afschuwelijk is, werd van iemand geloofd die „Jezuïet" was: zelfs van hem die voor hen terugdeinsde als voor eene pest!

Wanneer reeds Wtenbogaert het mikpunt was van allerlei praatjes en aantijgingen, hoe moest het dan wel wezen met Oldenbarnevelt, die toch het voorname voorwerp van den haat, zoowel der politieke mannen als der Calvinistische predikanten was geworden. Zonder hem ten val te brengen immers was niets gewonnen: viel hij, dan viel tenzelfde tijde de Libertijnschgezinde partij en de „Arminiaansche Factie." Zonder Maurits' krachtige vuist, die het zwaard, dat over den uitslag moest beslissen, vasthield, vermocht men al zeer weinig tegen den Advocaat. De argwaan van dezen moest daarom steeds gevoed worden, opdat

---

1) Wtenbogaert was om geldelijke zaken eenige weinige dagen in Den Bosch geweest.

zijn wrok vermeerderen zou. Wij hebben reeds meer dan eenmaal er op gewezen, op welke wijze die argwaan werd gevoed. Enkele handelingen van Oldenbarnevelt, ten kwaadste uitgelegd, konden zeer gemakkelijk door zijne vijanden als een wapen tegen hem gebezigd worden. Hieronder behoorde zeker zijne verhouding tot Frederik Hendrik en diens moeder, Louise de Coligny, wier belangstelling in Wtenbogaert eene reden te meer was om hem bij de heftige Contraremonstranten verdacht te maken. Dat de Advocaat in de Buitenlandsche Politiek zich bleef vastklampen aan de vriendschap met de Koninginne-moeder en met Lodewijk XIII; dat hij de rebellie der Hugenootsche Grooten niet onderstennde, maar veeleer tegenwerkte, was mede een der schakels in de keten van lasteringen, waarmede men hem trachtte in de boeien te werpen. Er is omtrent de geheime kuiperijen en hofintriges van Prins Maurits' omgeving nagenoeg niets bekend geworden: dat men evenwel voortdurend en heftig geïntrigeerd heeft, moet men uit meer dan eene flauwe aanwijzing onderstellen. Nadat Rosaeus had gezegevierd, Wtenbogaert in ongenade was gevallen en de Prins naar de Kloosterkerk ter predikatie was gegaan, schijnt de verdachtmaking van „Prins Heyndrick" te zijn begonnen [1]). Het blijkt, dat de rechters, die in het vermaarde Proces van den Advocaat en de andere heeren gezeten hebben, vele moeiten hebben aangewend om Hugo De Groot tot bekentenissen te brengen. Onder anderen verhaalt deze het volgende: „Mannemaker alleen heeft mij gevraagd, of ik iets zoude kunnen ontdekken van Mevrouw de Prinsesse of van den Heer Prins Heyndrick, mij toezegging doende van verlossing, zoo ik iets wist te openbaren. Nog heeft Mannemaker mij daarna, toen ik ziek was, bezocht en gezegd, dat zij mij gaarne zouden „employeeren", [2]) maar dat ik iets moest zeggen, daar bijvoegende, dat Mevrouw de Prinses berouw toonde over hare „actiën"; hij vroeg mij of ik uit haar niet iets geheims had verstaan aangaande Prins Heyndrick. Nog verder heeft hij mij gevraagd, of

1) Zoo noemt hem Hugo De Groot in *Memorie van mijne Intentiën en Notabele bejegeningen*, uitgegeven door *R. Fruin*.

2) Weder indienststellen (?)

ik uit den Advocaat of uit den Heer Van der Mijle niet verstaan had, dat men Prins Heyndrick behoorde Heer van het land te maken, als zijnde een Hollander, en niet Z. E. als zijnde niet, gelijk Prins Heyndrick, een geboren Hollander." Ook verhaalt Hugo De Groot, dat Nijthoven, zijn gevangenbewaarder, wien hij niet zeer schijnt vertrouwd te hebben, hem op zekeren keer zeide, dat Prins Heyndrick nog steeds „groote faveur" bleef betoonen aan de kinderen van Oldenbarnevelt, „en dat zulks eene merkelijke reden moest hebben." Dit alles is veel later gesproken, toen reeds de Advocaat gevangen was, maar het toont duidelijk aan, welke vermoedens men gehad heeft omtrent de verhouding van Oldenbarnevelt tegenover den halfbroeder van Prins Maurits. Dat dergelijk kwaad vermoeden niet eerst nà den 31n Juli 1618 zal zijn verspreid geworden, ligt voor de hand. Integendeel is de meening zeer gewettigd, dat men den argwaan van den Stadhouder heeft zoeken op te wekken door te verspreiden en door later aan het verspreide gerucht de waarde van waarschijnlijkheid, zoo niet van zekerheid toe te kennen; dat Oldenbarnevelt Prins Maurits den voet heeft zoeken te lichten, en hem, zooals deze zelf het zeide, uit het land te jagen en in zijne plaats Frederik Hendrik te verheffen. Was niet voornamelijk door Oldenbarnevelts beleid hetzelfde geschied, toen Leycester was uit het land gezet (bij wijze van spreken) en Prins Maurits Stadhouder van Holland en Zeeland gemaakt? Dat de argwaan van den Prins van Oranje in hooge mate werd opgewekt op dit punt en dat verdachtmaking in gesprekken, pamfletten en in het „doleeren" van predikanten daartoe sterk heeft medegewerkt, vooral na het innemen van de Kloosterkerk, kan moeielijk betwijfeld worden.

Een der beschuldigingen door welke de vijanden van Oldenbarnevelt hem het meest gehaat bij de fanatieke Contraremonstranten meenden te maken, en wat hem dan ook door de predikant-demagogen als een zijner grootste verraderijen werd aangerekend, was dat hij de Papisten begunstigde en dezen benevens de Libertijnen in de regeering zocht te brengen. Alle onbevooroordeelde geschiedschrijvers komen daarin overeen, dat

de Advocaat dit niet beproefd heeft, en dat hij dus niet van „Papisme" kon verdacht worden.

Bij de beschuldiging van begunstiging der Papisten was eene andere als ingeweven, die den gehaten staatsman niet minder tot een voorwerp van afschuw moest maken: die van Spaansch-gezindheid. Door zijne vijanden werden eene menigte verzinselen en leugens met enkele ware feiten vermengd en als tot één weefsel samengeweven. De zaak werd voorgesteld, alsof Oldenbarnevelt, reeds bij de onderhandelingen over het Bestand, geschenken van wege de Aartshertogen Albert en Isabella had ontvangen, voor welke hij dezer belangen ten nadeele van de Republiek behartigde. Deze uitgestrooide geruchten namen allengskens grooter evenredigheden aan. Weldra heette het, dat Oldenbarnevelt door Spaansch goud was omgekocht, dat er kisten vol Spaansche pistolen uit Brussel voor hem waren gekomen, dat hij hij voor zijn aandeel in de onderhandelingen over het Bestand 120,000 dukaten had ontvangen.

„Het is duidelijk, zeide Maurits op zekeren keer, zoo werd althans verhaald, tot den Graaf van Culenborg, dat Oldenbarnevelt en zijn partij op den weg naar Spanje zijn." —

Het zou noodig zijn, dat men hiervan bewijzen had, zeide de ander. — Daarvoor is het nog geen tijd, was het antwoord van den Prins, „men most eerst platte formen scheeren over eenighe." In den loop van het jaar 1616 was Maurits reeds vast overtuigd, dat de Advocaat door Spanje werd bezoldigd; hij zeide tot Louise de Coligny, Willem van Oranje's weduwe, dat hij hieromtrent inlichtingen, waaraan hij gedeeltelijk geloofde, uit Brussel had ontvangen.

Deze hatelijke beschuldigingen werden door nieuwe bijvoegselen nog hatelijker gemaakt: er werd uitgestrooid, dat de Advocaat in geheime verstandhoudig met Aartshertog Albert stond, om 18000 man Spaansche huurtroepen over de grenzen te brengen, ten einde Maurits' plannen te verijdelen, hem om hals te brengen of het land uit te jagen. Het ging zóó ver dat de staat van zaken voorgesteld werd, alsof er eene Spaansche partij in het land bestond, die in scherpe tegenstelling stond met die

van Oranje. „Er zijn twee partijen in het land, zeide Maurits zekeren keer, die van Oranje en van Spanje; de twee hoofden van de Spaansche factie zijn de politieke en kerkelijke Arminianen, Wtenbogaert en Oldenbarnevelt."

Allerbelangrijkst is de bijzonderheid, welke Motley uit bescheiden, die nog in de Belgische Archieven berusten, voor het eerst heeft openbaar gemaakt. Daaruit blijkt dat, terwijl Oldenbarnevelt door zijne vijanden beschuldigd werd van het land wederom aan den Koning van Spanje te willen onderwerpen, andere mannen in Holland onderhandelingen zochten aan te knoopen, om de opgestane Provinciën weder onder des Konings gehoorzaamheid te brengen, en dat dezen juist den Advocaat als den grootsten hinderpaal voor hunne plannen beschouwden. Die mannen hadden zitting in den Staatsraad zelven, en dat lichaam bestreed Oldenbarnevelts Politiek. Sommigen leden daarvan waren in het geheim nog aan den Katholieken godsdienst gehecht en waren nog meer geneigd om eene omwenteling tot stand te brengen, met het doel om de Vereenigde Provincieën en de gehoorzame Nederlandsche gewesten tot eene Monarchie onder den schepter van Philips III te vereenigen. Een geschrift, in hetwelk dit plan werd ontwikkeld, was naar Spanje gezonden en door den Koning in cijferschrift aan den Aartshertog Albert in handen gegeven om diens gevoelen en medewerking te vragen. Philips de III schreef, (21 Juni 1617) dat de Aartshertog Frederik graaf van den Berg, Maurits' neef, [1]) om raad moest vragen en hem zeer in het geheim mededeelingen te doen.

In dat geschrift werd den Koning van Spanje medegedeeld, dat sommige voorname personen in de Vereenigde Nederlanden, leden van Staatsraad, van meening waren, dat, indien Z. M. of de Aartshertog Albert voorstellen wilde doen, de vrede gemakkelijker dan ooit te voren tot stand zou kunnen komen. Zij waren er van overtuigd, dat er van Frankrijk, dat te veel door binnenlandsche onlusten beroerd werd, geen hulp kon komen en dat er niets goeds van Engeland was te verwachten. Het

[1]) Zoon eener zuster van Willem I.

grootste gedeelte van Gelderland, Friesland, Utrecht, Groningen, en Overijsel was tot een voortdurenden vrede genegen. Daar deze grensprovinciën waren, stonden zij onophoudelijk aan de vijandelijkheden blootgesteld. Bovendien zouden de oorlogsonkosten meer dan drie millioen 's jaars beloopen. Zoodoende werd het volk voortdurend in angst en vrees gehouden, en hoewel kwalijkgezinde personen deze lasten goedkeurden, onder voorwendsel dat dergelijke zware lasten dienden om hen van de Spaansche tirannie te bevrijden, toch keurden mannen van verstand en van rang dit af en wisten dat het tegenovergestelde waar was.

De voorwaarden op welke zij, die met deze plannen ten berde kwamen, meenden, dat de verzoening met den Koning van Spanje zoude kunnen geschieden, waren: dat de Vorst, welke de Nederlanden zou bezitten, op geenerlei wijze afhankelijk zou zijn van de Kroon van Spanje, en dat de hooge ambten en waardigheden zouden blijven aan die deze bezaten. Deze laatste voorwaarde sloeg op Prins Maurits en Graaf Willem Lodewijk; hoewel er geen schijn van bestond, dat dezen iets van de onderhandelingen wisten. Voorts werd gezegd, dat, indien de Katholieken in iedere stad eene kerk en vrije uitoefening van hun godsdienst hadden, zij spoedig in groote meerderheid zouden zijn.

In het oog van de leden van den Staatsraad, welke dit schreven, was er maar één groot bezwaar tegen het slagen van dit plan. Het moest volkomen geheim blijven voor de Staten van Holland. Deze en die van Zeeland zouden er tegen zijn, en indien het ter hunner kennis kwam, eer men met de vijf andere Provinciën in orde was, zou alles in duigen vallen. En gelijk bekend is, de Staten van Holland werden geheel beheerscht door Oldenbarnevelts invloed. Indien deze in verbintenis met Spanje had gestaan, hadden zeker de plannenmakers zulke vrees niet voor Holland gekoesterd. Het blijkt niet, dat aan deze plannen verder gevolg is gegeven, dan dat het Spaansch Hof er Aartshertog Albert kennis van gaf en diens raad vroeg.

De graveerkunst moest dienstbaar gemaakt worden om den Advocaat en de Arminianen gehaat te maken en bovendien in een bespottelijk daglicht te plaatsen voor de groote menigte.

Wanneer men de verzamelingen van spotplaten van die jaren bezichtigt, keert men zich af met een gevoel van afkeer en walging en zal men inderdaad „de kunst" niet eene veredelster der menschen noemen. Maar trekken in onze „beschaafde en verlichte eeuw" de karicatuurplaten, al getuigen ze ook noch van kunst, noch van smaak, noch van gevoel, niet evenzeer, juist door het onedele en door het lagere, dat in zoo menig hart huist, ook nog de aandacht der meesten? Onze tijd is niet beter dan de tijden die daaraan voorafgegaan zijn. Zoo zag men op eene spotplaat Oldenbarnevelt, Hugo de Groot en Hoogerbeets met nog anderen aan eene tafel zitten, sprekende over de Nationale Synode; maar lichtte men een klep op, dan veranderde het hoofd van Oldenbarnevelt in dat van Alva, de anderen in kardinalen en priesters, die den Bloedraad uitmaakten, en men zag in het verschiet de galg en de brandstapels, waaraan Protestansche martelaars hun leven eidigden. Eene andere plaat stelde eenige suffende natte hanen voor en voerde tot opschrift: *Arme hanen*: eene *quasi*-geestige woordspeling op *Arminianen*. Eene andere plaat stelde een wagen voor, volgeladen met Arminianen, die den weg naar Rome opgingen; maar in de verte stond de Duivel op hen te wachten. Op eene andere zag men den Paus en den Koning van Spanje door een blaasbalg goud en pistolen naar Oldenbarnevelt werpen, die het geld in zijn tabbaard opving. Nog vele andere spotplaten, in de meeste waarvan den Paus, den Jezuieten en de monniken een rol was toegedeeld, werden openlijk verkocht. Zij dienden tot eene nadere verklaring van hetgeen voor hen die niet konden lezen in de niet minder algemeen verspreide schotschriften werd verhaald.

De beschuldigingen en aantijgingen tegen Oldenbarnevelt werden, zooals wij reeds gezegd hebben, onder het volk gebracht, niet slechts door de predikanten, die geheel het land door een ijverige propaganda tegen hem maakten en de gemoederen, hetzij op den kansel, hetzij in bijzondere gesprekken, niet het minste in lamentatiën over het gevaar van Kerk en Staat, tegen hem ophitsten, maar ook door tal van pamfletten. De vijanden van den Advocaat deinsden niet terug voor de onedelste middelen. De

menigte schotschriften en libellen, welke in die dagen verschenen, is aanzienlijk: men vindt ze van allerlei soort. Er zijn er die op het onbeschaamdste gemeen moesten werken; er zijn er die met veel talent, kennis van zaken, en een duivelachtigen takt tot verdachtmaking zijn geschreven. Zij die den val van den gehaten staatsman beoogden, ontzagen zich niet om de verachtelijkste middelen te gebruiken. Een notaris te Amsterdam, een beruchte dronkaard, Dankaerts geheeten, werd als werktuig gebezigd om de vuilste lasteringen tegen Oldenbarnevelt in geschrift te stellen.

Deze Dankaerts had op zekeren dag een manuscript, dat hij in den zak had, in zijne dronkenschap in de straten van Amsterdam verloren. Het was vergezeld van een verzoek aan ettelijke ware Gereformeerden om de uitgave geldelijk te ondersteunen. De lijst droeg reeds den naam van dertien onderteekenaars, of althans van personen, die daartoe zouden uitgenoodigd worden. Het manuscript en de lijst vielen in verkeerde handen: het werd naar Den Haag aan Oldenbarnevelt gezonden. Wtenbogaert heeft in zijn *Leven* het een ander omtrent den inhoud van dat vuile libel bewaard. Het begon met den aanhef: „Help! help! brand! brand! brand! Eerst uitgestrooid in 't maken van 't Bestand." Nu volgde een gebed, dat wij zelfs nog in onze dagen godslasterlijk zouden noemen, willen wij althans niet het aanroepen van den Zaligmaker, Diens Kruis en Lijden, bij zulk eene hoogst verachtelijke zaak als iets onbeduidends beschouwen. In dat gebed wordt gezegd: „O Hemelsche Vader! wil genadiglijk mijne lippen, mond en in mij een rein hart openen, en mij, ellendig zondaar, sterken, dat ik niet één haar noch het allerminste punt verzwijge, dat in waarheid bestaat, mij sterkende met Uwen H. Geest, opdat ik de heilige krachtige waarheid verklare, tot trooste van Uwe eenvoudige, onnoozele Gemeente, die met Christus het Kruis helpt dragen en bijna in Petrus' scheepje ondergaat door des hoovaardigen Barrabas' pijlen, vermengd met Jezuïten-venijn en de nieuwe Kettersche Leer van de Arminianen, waarvan het hoofd is Wten-Godes-Bogaard, met den Aartsketter en Sociniaan Vorstius. Verhoor en sterk mij door den Eenigen Heiland Jesus Christus enz. Onze Vader enz." Thans volgden de hatelijkste leugens tegen

Oldenbarnevelt. Dezen noemt hij „kalen Poltron", grooten Pensionaris [1]), die voor de *Trèves* een Spaansche *Mercede* van honderd twintig duizend dukaten heeft genoten. „Zijt gij," zeide hij, zich in den geest tot Oldenbarnevelt wendende, „Groot Zegelbewaarder en voorstander van de Justitie? Bah; gij zijt de plage op uw vleesch." Zoude men niet vrijmoedig zeggen, dat gij, Barnevelt, de grootste verrader van de wereld zijt. Ik zeg: ja. Uwe brieven zijn wel bewaard om u eens proces-crimineel te maken, wat haast geschieden zal. Wacht uwen kop! Men zal u voet bij stuk zetten, dat gij 120,000 dukaatjes ontvangen hebt." Wtenbogaert noemde hij een valschen, gierigen, hoovaardigen gek en, voorts sprekende in het algemeen, de Arminianen grijpende wolven, scheurmakers en ondergravers van Christus' Kerk, die Utrecht in een bloedbad hadden gebracht ten tijde van Leycester. Diezelfde Wtenbogaert had, zeide Danckaert, 80,000 gulden in gouden Albertijnen ontvangen. „Gaat naar Brussel, het staat daar klaar geschreven op het register, waarop de andere gestreelden (d. i.: omgekochten) staan met naam en toenaam" [2]).

Geen wonder dat Oldenbarnevelt en ook Wtenbogaert ten hoogste verontwaardigd waren over dergelijke vuile lastertaal. Men meende echter thans de hand te kunnen leggen op een der talrijke naamlooze, totnogtoe onbereikbare pamflettenschrijvers. De Advocaat bracht dan ook Dankaerts' kwaadaardig handschrift in de Statenvergadering van Holland.

De Staten van Holland wilden dien pamfletschrijver vervolgen en zonden met dat doel den Fiscaal Kinschot, om tegen Dankaerts, die naar Amsterdam was gegaan, op te treden; maar de Regeering der stad nam dien fielt onder hare bescherming: later werd hij zelfs beloond.

De Advocaat werd niet slechts als staatsman aangerand; de hatelijkste aantijgingen, omtrent zijn geslacht, zijne vrouw, zijne kinderen, werden in libellen verspreid. De *Gulden legende van*

---

1) Men vergete niet, dat Pensionaris eigentlijk beteekent: „iemand die loon trekt."

2) *Wtenbogaert, Leven* bl. 172 enz.

den nieuwen Sint Jan [1]) spant de kroon boven alles, wat in die dagen uit de in gal en venijn gedoopte pen der vuige lasteraars is gevloeid: het pamflet is geschreven door iemand, uit wiens taal en stijl men moet veronderstellen, dat hij een beschaafd en geletterd persoon is geweest. Aersens zelf nam de pen op om in een boosaardig schotschrift zijnen vijand verdacht te maken als landsverrader. Het voert tot titel: *Noodwendigh ende Levendigh Discours*. Het is met talent, maar met een giftige pen geschreven. Een ander pamflet, getiteld: *Practycke van den Spaenschen Raet*, waarin Aersens ook de hand schijnt gehad te hebben, is er geheelenal op berekend, om door eene arglistige verdraaiing der waarheid, door onbeschaamde logens, door hartstochtelijke taal bij de lezers de zwartste vermoedens tegen Oldenbarnevelt ingang te doen vinden. Wat in dat pamflet werd gezegd, werd later door de rechters den Advocaat als zoovele punten van beschuldiging, tegen welke hij zich had te verdedigen, voorgelegd. Het is een dier schotschriften, zooals de geschiedenis er meer kent, welke het slachtoffer van den laster aanwijzen als het slachtoffer voor den beul.

Wij zullen onzen lezers eenige zinsneden mededeelen, als een staaltje van de arglistige wijze, waarop Aersens Oldenbarnevelt beschuldigde en belasterde.

„Ziet dan hoe dat tot hier toe al fijntjens is gepractiseerd dien Spaenschen raet. Het Bestand is gemaakt in het welke de Konink niet absoluut dese landen heeft gekend voor vrije Landen, maar daarmede als met vrije Landen gehandeld, blijvende aldus by zijn gepretendeerd recht. Daar na zijn twisten gemaakt in de Kerken, en oogenschijnlijk met opzet gevoed. Uit de Kerkelijke twisten verwekt de Politieke. Stad tegen Stad opgeruid, Vroedschap tegen Vroedschap, Burger tegen Burger. De Justitie gevioleerd. De regeering veranderd. Het krijgs-regiment in disorder gebracht. De Gereformeerden verdrukt, de Papen en Papisten vrijheid gegeven. Den Spaanschen Koning en zijn regeering gelaudeerd, om

1) Dit pamflet is eerst verschenen, toen Oldenbarnevelt reeds gevangen was genomen; maar hetgeen toen in druk verschenen is, was reeds geruimen tijd te voren door praatjes algemeen verspreid geworden.

den luiden aangenaam te maken. Getracht Zijne Excellentie en andere vrome Heeren, die de Landen merkelijke diensten hebben gedaan, in minachting te brengen. Libertijnsche Geesten en Papisten tot de regeering bevorderd, en gesustineerd dat het zoo behoort. Wat kon de Koning van Spanje meer begeeren? Die zooveel tot zijn voordeel hebben gedaen, meent gij niet dat ze zijn getrouwe dienaren zijn? Is het hun niet in alles gelukt, het heeft immers aen hun niet ontbroken. Zij hebben noch moeiten noch kosten gespaard. Wij moeten ons schamen, dat wij nergens na zooveel ijver en naarstigheid hebben getoond om hun te resisteeren, de Religie en het land te bewaren, als zij hebben gedaan om desen verderfelijken koers aan te stellen. Maar meent gij dat zij het om niet doen? dat zij voor hare diensten niet gerecompenseerd worden? Denkt niet dat zij zoo dwaas zijn. 't Is wel te gelooven dat er onder zijn, die van hunne affecten zoo gedreven worden, dat ze niet weten wat ze doen, sommigen met de ijdele begeerte van de schoonschijnende Authoriteit ingenomen zijnde, daarnaar alléén trachten: andere hare recompense, niet uit Spanje of van Brussel ontvangen, maar hier te lande genieten. Maar dat er niet zouden zijn een of meer die het secreet van dese Misse weten, en het beleid van dit alles hebben, die hierin hun particulier voordeel niet zouden genieten, ja, van hem dien zij zoo trouw dienen, daartoe gesuborneert en met groote giften aangelokt wezen, zal geen verstandige oordeelen. Dat hij met geschenken weet om te gaan, gouden Engelen over te zenden, en met Spaansche Pistoletten te schieten, is in het maken van *Trèves* wel bespeurd. En hoewel eenige van die geschenken wederom zijn gezonden, daarom is hun de weg niet opgegraven. Daar zijn er zonder twijfel die het behendiger hebben weten te beleiden. De lijst voor dezen uit Frankrijk herwaarts overgezonden, inhoudende den Nomber van de penningen, die de Koning van Spanje aen zijn Pensionarissen voor secrete diensten had gedispenseerd, geeft wel te kennen wat daar omgaat. Dit is ook een deel van den Spaanschen Raad, met den gouden haak te visschen. Want zij weten wel, dat vele visschen lichtelijk daarmede gevangen worden. Lipsius oordeelde, dat onze Nederlanders daarmede

lichtelijk zouden tot devotie zijn te brengen, als meer tot geldgierigheid dan tot eergierigheid genegen zijnde. En daartoe is inzonderheid goede gelegenheid op deze onderlinge communicatie, die de onzen met de Spaanschen en Gespanjoliseerden nu mogen houden. Dat men eens acht nam op eeniger staat, die van klein in korte jaren tot grooten rijkdom, waartoe zij door hare gagiën en extraordinarisse vervallen niet hebben kunnen geraken, geklommen zijn. Datmen eens mochte gaan in hunne kantoren bezien hunne papieren, hunne secrete correspondentiën, hnnne notulen, memoriën, rekeningen, etc. daar zou zonder twijfel wel een degelijke pot ontdekt worden. Die dit toekomt en aan het roer zitten, mogen hier handelen naar discretie. Dan wie meenen wij dat dit alles beleidt? Want men ziet, dat het een bestoken werk is, van langer hand onderleid en in werk gebracht. Daarom dat het door eenigen onbedacht zou zijn ter hand genomen, is nimmermeer te gelooven. De daad spreekt anders. Daar is een groot rad in dit uurwerk, dat alle de raderen omdraaiende, elk doet zijnen loop loopen. Een knoop waarin deze *Ligue* vast is. Eén hoofd onder hetwelk alle dese factieuse leden behooren, en waardoor zij geregeerd worden. Raadt, Nederlanders, wie dit wezen mag. Ziet op de daden, handelingen en praktijken van een persoon, die lang aan het stuur van uw schip heeft gezeten en het bewind van alles in zijn handen heeft gehad en gy zult hem dra gevonden hebben. Die van ongeachte afkomst en geringen staat tot de meeste Authoriteit in deze landen behendiglijk geklommen is; die van zijne jeugd weinig teekenen van vroomheid betoond hebbende, naderhand in zijnen dienst wel heeft laten openbaar worden wat hij in den boezem voert. Hij, die van Advocaat voor het Hof van Holland geworden zijnde Pensionaris van Rotterdam, in beide diensten weinig eere met zijn comportement heeft ingeleid. Die daarna het Advocaatschap van het Land bedienende met den raadsheer Franck, een incorruptibel man en den landen getrouw, dezen daar zachtkens uitgeschoven heeft, mits hem makende Raadsheer in den Hoogen Raad, hetwelk in dien tijd heerlijker was, opdat hij het geheel aan zich mocht trekken, ziende hoe het zijn gierigheid ende eergierigheid zoude mogen dienen. Dien

dienst alléén betredende, zijn doen daarna heeft beginnen te beleiden door zijn kloekheid, listigheid en welsprekendheid, dat hij over alle dingen meester mocht worden. Daartoe hem zonderling gediend heeft de Leycestersche factie, daar hij zich kloek gesteld hebbende, bij de Staten des Lands in groot crediet gekomen is. Daartoe hem ook heeft gediend de jonkheid van Zijn Excell. en de zware oorlogen die hij te voren had, waarop alle zijne zinnen scherpende, veel zaken zijn Stadhouderschap aangaande, op hem heeft laten rusten. Had deze man zijne gaven niet gebruikt, en in plaats van zijn eigen profijt en eer, 's Lands welvaren gezocht, hij ware gerespecteert binnen en buiten 's Lands, en een iegelijk zoude zijnen naam met eere gedenken. Maar zijn eigen gierigheid en ambitie heeft hem ter zijde uitgerukt. Zoodat het een iegelijk vast daarvoor houdt, dat hij de voornaamste oorzaak is van alle deze beroerten."

Wij bepalen ons bij deze aanhaling; het geheele schotschrift is in dergelijken geest geschreven. De indruk, dien het maakte, was dan ook groot. Het heeft niet weinig tot het tragisch uiteinde van den grijzen staatsman toegebracht.

Wij hebben zooeven geproken van *de Gulden legende van den nieuwen St. Jan.* Of deze ook gevloeid is uit de pen van Aersens, kan niet met zekerheid gezegd worden; maar evenals er gronden bestaan die er tegen, zoo zijn er ook niet minder die er voor pleiten. Ofschoon het pamflet eerst later is verschenen, toen Oldenbarnevelt reeds gevangen genomen was, was toch schier alles wat in dat schotschrift wordt gezegd reeds vroeger verspreid geworden en ging dit zulks vóór den 31 Juli 1618 in den Haag van mond tot mond. Het pamflet zelf voert tot opschrift:

Ghestelt tot claer en goed bericht van een yghelycken,
Insonderheit slechten Mennist en devoten Catholycken.

Op het plaatje, dat één der verschillende uitgaven voorafgaat, ziet men een Heiligen Sint-Jan, maar met de gelaatstrekken en de kleeding van Oldenbarnevelt: in de eene hand heeft hij een beurs met geld, in de andere een koninklijken schepter: aan de eene zijde van het heiligenbeeld hangen rozenkranzen en aan den

anderen dolken, marteltuigen enz; het staat op een altaar, waarop twee basiliscussen ieder eene bijna uitgebrande kaars met hunne klauwen omklemd houden. Biddend liggen voor den nieuwen Sint-Jan Spaansche Grooten en geestelijken, terwijl een Priester voor het altaar de Mis leest. Wie kennis wil nemen van dat lasterlijk pamflet zal begrijpen, hoezeer eene ongeletterde en bovendien fanatieke menigte, opgezweept is geworden om zich te verheugen over het bloed, dat van het schavot stroomde, waarop Oldenbarnevelt stierf. Wij nemen slechts enkele zinsneden er uit over: „Dit is de treffelijke Adel van meester Jan Barnevelt, Ridder, enz. Zijn vader een doodslager; zijn wijf in bloedschande gewonnen; zijne broeders, de een vuiler dan een varken en oneerlijker dan een hond; de ander een gierigaard, zuipaard en een vijand van de ware Religie; zijne zusters bekende h.. ren en zijne zonen „gedebaucheerde fielten. Dit is de man, die, een Stichtenaar zijnde, onder de Edelen van Holland is verschenen, daar de meester heeft gemaakt [1]) en hen naar zijn „appetijt gefatsoeneerd;" onder welken alle Edelen des Lands gebogen en aan wien zij bijna alle autoriteit van het land opgedragen hebben." [2]) Dat er, onder een groot mengsel van vuile praatjes en vuigen laster eenige waarheid zal verscholen geweest zijn, is wel te veronderstellen; dat de familie Oldenbarnevelt geweest is wat men thans eene familie van *parvenus* noemt, is zeker: trouwens de meeste voorname Geslachten, die door de Revolutie der XVIe eeuw zijn opgekomen, zijn, wat de Edelen betreft, jongere zonen, bastaard-kinderen of jongere takken geweest. Van de latere „Patriciërs" zijn evenzeer de vaderen van het geslacht uit „geringen staat" opgeklommen. Hiervan zal men hun thans allerminst een verwijt willen maken, maar men vergete niet, om het krenkende van den laster tegen zijne familie voor den Advocaat beter te gevoelen, dat men in vroegere eeuwen veel meer dan thans, in onzen Democratischen tijd, zag naar den adel of naar de voornaamheid van iemands geslacht.

---

1) *Gespeeld.*

2 De *Gulden Legende van den nieuwen Sint-Jan.* N. 1557 in de *Bibliotheek van Pamfletten* van *Tiele.*

De hevigheid dier pamfletten deed Joan Van Oldenbarnevelt besluiten om een tegenschrift te laten verschijnen. Louise De Coligny had hem dit aangeraden. Toen het *Noodwendigh en Levendigh Discours* en daarna de *Practycken van den Spaenschen Raed* hem in zijn persoonlijk karakter en in de eer van zijn gezin gevoelig krenkten en zich sinds lang niet meer bepaalden bij aanvallen op zijn betrekking als staatsman, toen meende hij niet langer te mogen zwijgen; te meer daar nu zelfs aanzienlijke leden van Holland, ja Prins Maurits zelf, openlijk te kennen gaven, dat zij geloof sloegen aan hetgeen omtrent den Advocaat door alle zeven Provinciën werd verspreid. Aan deze noodzakelijkheid om zich te verdedigen heeft de *Remonstrantie aan de Hooge ende Mogende heeren Staten van Holland en West-Friesland van den heer Jan Van Oldenbarnevelt* haren oorsprong te danken. Het is eene eenvoudige, kalme en zaakrijke uiteenzetting van geheel zijn staatkundig leven, van zijne politieke beginselen, alsmede van zijne afkomst, huwelijk en geldelijke omstandigheden: niet minder eene verdediging tegen de uitstrooisels en aanvallen zijner vijanden. Of de vroegere pleitbezorger niet in vele opzichten de pen bestierd heeft van den lateren Staatsman en, ondanks de gematigdheid van zijn pleidooi, toch aan de eene zijde te veel licht, aan de andere te veel schaduw heeft aangebracht, wagen wij niet te beslissen. Wil men zulks doen, dan dient men in alle geheimen, zoowel persoonlijke als politieke, ingewijd te wezen: en, wij hebben het meermalen gezegd, van *de persoonlijke* zaken van Jan Van Oldenbarnevelt weet men te weinig. De *Remonstrantie* werd niet bij de Staten van Holland alléén ingediend, maar aan ieder lid persoonlijk ter hand gesteld. Zij dagteekent van 24 April 1618.

Het verdedigingsgeschrift van den Advocaat werd zeer spoedig gevolgd door tegenschriften. De beschuldigingen, welverre van gematigder te worden, werden nog feller. Het vinnigst was zeker, — wanneer men de bent van gemeene prulschrijvers niet medetelt, — weder Aersens' *Provisionele Openinghe* [1]): het is een

[1]) Wij deelen niet den geheelen titel van de pamfletten mede: de naam, waaronder zij bekend zijn, is voldoende.

der best geschrevene, wat letterkundig talent betreft. Van der Mijle, de schoonzoon van den Advocaat, schreef daartegen weder: *Ontdeckinge van de valsche, Spaensche Jesuïtische practycke, gebruyckt jegens eenige van de beste Patriotten,* om Oldenbarnevelt te verdedigen. Hierop verscheen weder de *Noodighe Remonstrantie aan de D. H. M. Heeren Staten-Generaal:* ditmaal met den naam van Francois Van Aersens. Zij werd den 30n Mei aan de Staten-Generaal overgegeven. Aangezien Aersens daarin veel spreekt over zijne verhoudingen als Gezant bij het Fransche Hof, was deze *Remonstrantie* den Gezant van dat Hof volstrekt niet aangenaam en strekte het niet om de verstandhouding tusschen de Staten-Generaal en den Koning van Frankrijk te verbeteren.

Deze waren de voornaamste geschriften in dien pamfletten-strijd: de andere waren niet minder heftig, maar de schrijvers ervan waren minder beduidend. Van den Theologantenstrijd door middel van schotschrift en pamflet zullen wij niet verder spreken: wij kunnen volstaan met te zeggen, dat de predikanten het nog wonnen in heftigheid en in volharding van de politieke hoofdmannen.

Tegelijk met zijne *Remonstrantie* aan de Staten van Holland schreef Oldenbarnevelt ook een brief aan Z. E. den Prins, die uitvoerig genoeg was om als een verweerschrift te kunnen beschouwd worden. Deze is insgelijks gedagteekend van den 24n April 1618. Ook daarin spreekt de Advocaat over zijne vroegere diensten, zijne gehechtheid aan het Huis van den Prins en van diens vader, Willem I: hij zet, naar zijne zienswijze en overtuiging, de oorzaak der geschillen, die thans het land beroeren, uiteen: zijn toon is kalm en eerbiedig tegenover den Stadhouder, zonder eenigermate „al te onderdanig" te worden. Hij eindigt met de zinsneden: „My bedroeft zeer, dat ik in belooning van myne lange en meenigvuldige diensten en „devoiren", met zoovele „calumnieuse, leugenachtige, seditieuse en verzierde libellen" aangetast word en dat de onbehoorlykheden, vermetelheden en valschheden voorwendsel en voedsel nemen op het kwaad vermoeden, dat U. E. jegens my zoude hebben. En hoewel ik, als over een-en-dertig jaren, zulke en dergelyke zaken wel heb kunnen

overwinnen met zwijgen, weldoen en waarheid, zoo bevind ik my nochtans in dezen mynen ouderdom en ongesteldheid als nu gedwongen tot verdediging van my en de mynen noodzakelyk iets te moeten uitgeven, hoewel zeer ongaarne en tegen myn hart en gemoed" [1]).

Oldenbarnevelt had alzoo den Prins en de Staten van Holland eene uitgewerkte *Remonstrantie,* welke tot verdediging van zijne daden tegenover de beschuldigingen zijner vijanden moest dienen, toegezonden. Ook had hij door zijnen schoonzoon Cornelis Van der Mijle den vermelden brief met hetzelfde doel aan den Stadhouder laten overhandigen. Deze gaf op dien brief geen antwoord; maar eenige dagen na de ontvangst zag Maurits Van der Mijle voorbijgaan: hij opende een venster en riep hem. Nu zeide hij tot Van der Mijle, dat hij noch de praemissen, noch de conclusiën van den brief des Advocaats aannam, en dat vele zaken daarin onwaarheid waren. Verder deed hij hem het verhaal van een oud man, die in zijn jeugd menige zaak verzonnen en voor waarheid verteld had, zoodat hij eindelijk, toen hij oud geworden was, inderdaad meende dat het waar was en bereid was het op zijne zaligheid te bezweren. Nadat hij dit gezegd had, trok hij het venster toe en liet Van der Mijle de gevolgtrekking maken: verder gaf hij aan Oldenbarnevelt geen antwoord.

De *Remonstrantie* van Oldenbarnevelt werd alzoo, — om geen ander woord te gebruiken, — door Prins Maurits zeer ongunstig ontvangen: des te beter echter werd zij opgenomen door de Staten van Holland, althans door de meerderheid daarvan. Deze namen eene Resolutie, waarbij een Plakaat werd uitgevaardigd tegen een libel, getiteld: *Provisioneele Openinge,* dat „boven vele andere seditieuse en calumnieuse geschriften binnen weinige dagen herwaarts is uitgekomen." Na het onderzocht te hebben, hadden zij bevonden dat het Libel vol was van „groote en ondragelijke calumniën tegen de Regeering van het land, verscheidene personen in treffelijke ambten gebruikt en bij name tegen Joan Van

---

1) Men vindt den geheelen brief, waaruit dit is overgenomen, in de *Historie van het Leven en Sterven van Van Oldenbarnevelt,* uitgave 1648.

Oldenbarnevelt." De Staten verklaarden ze „voor fameuse, logenachtige, injurieuse en calumnieuse Libellen." Er werden vijfhonderd ponden van veertig grooten (d. i. = zoovele guldens) uitgeloofd aan hem, die de auteurs of de drukkers zal weten te ontdekken. Ook werd in dit Plakaat, gedagteekend van den 20n Juni 1618, gezegd, dat de Staten van Holland den persoon van Joan Van Oldenbarnevelt in H. E. M. „speciale protectie en sauvegarde" nemen. Terecht merkt de schrijver van het *Leven en Sterven van Oldenbarnevelt* aan: „Doch deze sauvegarde en protectie heeft hem daarna weinig geprofiteerd."

Laten wij thans zien wat na den 31n Juli in de Vergadering geschiedde.

Het bericht van hetgeen te Utrecht, — de afdanking der Waardgelders, — was geschied, was alzoo ter kennis gekomen van de Staten van Holland. Wat stond der Libertijnsche meerderheid, met den Advocaat als leider, thans te doen? Zou zij, zonder eenige verdere tegenkanting, toegeven aan hetgeen de Prins, de meerderheid in de Staten-Generaal en de minderheid der zes steden in de Staten van Holland wilden? Oldenbarnevelt en de Libertijnsch gezinde steden waren vast overtuigd van hun goed recht tot het aannemen der Waardgelders enz., en hoe gezind ook de Advocaat mocht wezen om tot eene schikking te komen, onvoorwaardelijk toegeven, hunne „maximen van staat" opofferen konden noch wilden zij. Den 3n Augustus kwamen de zes steden in de Vergadering van Holland op het punt van de Deputatie, die, naar zij beweerden, niet door de Staten der Provincie naar Utrecht was gezonden, en trachtten deze zaak weder ter tafel te brengen om te verklaren, dat hetgeen geschied was niet naar hunne meening, noch met hunne toestemming was geschied; de meerderheid daarentegen wenschte zoo min mogelijk opnieuw over dit punt woorden te wisselen. Men verkeerde aan beide zijden in gespannen verwachting van hetgeen weldra zou geschieden, wanneer Prins Maurits uit Utrecht zou zijn teruggekeerd. Zou hij ook in Holland de Waardgelders, die nog in dienst van verscheidene steden stonden, wegzenden? Den 4n Augustus vroegen dan ook de Edelen, dat is: de Advocaat, hun gewoon

woordvoerder, wat de steden, die nog compagniën Waardgelders in hunnen dienst hadden, bereid waren te doen. Dat er door mannen, bekend met de zaken van Staat, geen gewapend verzet van dezen wenschelijk geacht werd, werd wel niet met duidelijke woorden gezegd, maar het lag er toch in opgesloten. De steden, die zich van Waardgelders hadden voorzien, antwoordden in dien zin, dat zij hun recht tot het in dienst nemen dier troepen volhielden, dat zij deze evenwel wilden afdanken in gevalle zij daarvoor troepen bekwamen, die hen zouden willen verdedigen tegen ieder geweld van welken kant ook. Men weet, dat Prins Maurits de militairen in garnizoen verboden had zich in iets te mengen wat de „Religiegeschillen" raakte: en iedere beroering of volksoploop geschiedde altijd om de „Religiegeschillen!" Den 7n Augustus werd weder vanwege de Edelen voorgesteld om elkander bij te staan, in gevalle er om de kwestiën van de Synode onlusten ontstonden in de steden, die Waardgelders hadden in dienst genomen: ook, dat men nogmaals zou verklaren, dat de Advocaat van 't Land onder „sauvegarde" van Holland was gesteld. De Oppositie der zes steden bleef dezelfde en maakte het aannemen van iederen afdoenden maatregel onmogelijk. De meerderheid verlangde zelve thans vuriglijk, dat men eindelijk tot „accommodatie" over de zaak van de bijeenroeping der Nationale Synode zou komen: zij waren bereid toe te stemmen, in gevalle slechts de Kerkelijke Vergadering zou bijeenkomen alléén om zich bezig te houden met de zoo beruchte vijf punten der Remonstranten. Wanneer de geschilpunten niet konden beslist worden in de Provinciale Synode, dan zou eene Nationale Synode worden gehouden; zoo ook deze de geschillen niet ten einde kon brengen, dan zou men zich onderwerpen aan eene Generale Synode van alle Gereformeerde Kerken. Dit was het uiterste wat men meende te kunnen toestaan; maar de Oppositie der zes steden hield onwrikbaar vast aan hetgeen door de Contraremonstranten eenmaal was vastgesteld: aanneming der Nationale Synode; niets meer en niets minder. Deze beraadslagingen, die tot geenerlei uitkomst leidden, hielden de Staten in de eerste veertien dagen van Augustus bezig.

Den 13n Augustus keerde Prins Maurits van Utrecht naar Den Haag terug, waar zijne aankomst met ongeduld door zijne partij, doch niet zonder vrees door die der Remonstranten verbeid werd. Met ongeduld ook wachtte reeds op hem de buitengewone Gezant van Frankrijk: de heer De Boissise. Jean De Thumerie, heer van Boissise, was door de Regeering van zijn land met eene buitengewone zending naar Holland gezonden. Oldenbarnevelt had bij het Fransche Hof hierop bijzonder aangedrongen. Als op een laatsten steun hoopte men altijd nog, dat de woorden van den Gezant dier bevriende Mogendheid zouden kunnen helpen tot het bijleggen der geschillen en ook als een tegenwicht zouden zijn om Carleton's invloed te verminderen. Boissise was reeds den 4n Augustus in Den Haag aangekomen: hij merkte al spoedig, dat de staat van zaken aldaar nog veel ongunstiger was dan hij zich had voorgesteld. Wel was hij, ofschoon Katholiek, zeer gematigd gestemd in de Spaansche of Anti-Spaansche Politiek; wel had zijne Regeering hem meer dan eens gebruikt tot onderhandelingen met Protestantsche vorsten van Duitschland en was hij dezen een aangenaam persoon geweest; — thans echter was hem in de Zeven Provinciën de bovendrijvende opinie ongunstig. Hij was immers een „Papist" en de afgezant van een „Paepschen" Koning; hij was besmet met de smetstof, die zich van „de Babylonische Hoer, gezeten op de zeven heuvelen van Rome," overplantte op allen, die met haar verkeerden. Aersen's *Remonstrantie* van den 30n Mei, die reeds de verontwaardiging van den gewonen Franschen Gezant, Dumaurier, had opgewekt, was algemeen verspreid. Bovendien hadden de inblazingen van dien schrijver, die als „praatjes" rondliepen door Den Haag en zeker bij alle Contraremonstranten ingang vonden, reeds invloed genoeg uitgeoefend, om de welsprekendheid van den Gezant vruchteloos te maken.

Denzelfden dag nog dat de Stadhouder in Den Haag was aangekomen verzocht en verkreeg Boissise gehoor bij hem. In zijn onderhoud met den Prins stelde hij dezen voor, — in den geest van Oldenbarnevelt en van de steden, die Waardgelders in dienst genomen hadden, — om, wanneer dezen zouden zijn afge-

dankt, in die steden eenig garnizoen te leggen ter bescherming van de bestaande Regeering. Maurits antwoordde hierop kortaf: „dat de Regenten in niets anders dan in de openbare veiligheid hunne eigene veiligheid dienden te zoeken." Den volgenden dag, den 14n Augustus, had Boissise eene openbare audientie bij de Staten-Generaal: Prins Maurits en Graaf Willem Lodewijk waren daarbij tegenwoordig. Boissise gaf, in den geest zijner eeuw, eene deftige en, naar door zijne politieke vrienden beweerd werd, welsprekende vermaning tot eensgezindheid en vrede; maar zij vond evenmin overtuigde hoorders als Hugo De Groot, die voor zijne welsprekende redevoering voor de „Beschrevene Vaderen" van Amsterdam, een paar jaar te voren, had gevonden. Den 25n Augustus, — men was steeds gewoon veel tijd te besteden, eer men een officieel antwoord gaf, — werd aan Boissise met veel plichtplegingen en weinig afdoende woorden de dank der Staten-Generaal betuigd. De oneenigheden, die de Republiek *„schijnen"* te beroeren, zeiden zij, waren niet zóó groot als men in het buitenland meende. Ware dit het geval geweest, zij zouden zulks aan Z. M. den Koning van Frankrijk medegedeeld hebben. Voorts verzochten zij, dat Z. M. zou toelaten, dat drie of vier godvreezende Godgeleerden van de Gereformeerde Religie uit Frankrijk op de Nationale Synode zouden verschijnen. De buitengewone Gezant van den vriend en beschermer, den Koning van Frankrijk, kon dus niets uitrichten: zijne woorden waren niet eens aangenaam om te hooren. Aangenamer was het schip, dat, uit Dieppe vertrokken, het geld medebracht ter gedeeltelijke betaling van de Fransche regimenten in dienst der Staten-Generaal. Holland, — zoo schreef den 18n Augustus Carleton's plaatsvervanger aan den Engelschen Gezant, die toen te Londen was, — zeide, dat dit geld hun toekwam, omdat zij de som hadden voorgeschoten; maar de Staten-Generaal beweerden, dat het in hunne kantoren moest gestort worden. Men behoeft niet meer te vragen, wie ook in dit punt van geschil meester zou blijven.

Nu de Stadhouder als overwinnaar uit Utrecht naar 's Gravenhage was teruggekeerd, behoefde men geen oogenblik meer te twijfelen of de Nationale Synode zou worden bijeengeroepen of

niet. In de Vergadering der Staten van Holland nam men nog eens in overweging en beraadslaagde men opnieuw over hetgeen door den woordvoerder der Edelen, den Advocaat, den 8n en 9n Augustus was voorgesteld. Den 16n Augustus zou aan Prins Maurits in de Staten-Generaal plechtig dank betuigd worden voor hetgeen hij te Utrecht had gedaan. Dit geschiedde in tegenwoordigheid der beide Stadhouders. Onmiddellijk daarop werd Holland vanwege de Staten-Generaal nogmaals vriendelijk en ernstig uitgenoodigd om met de andere Provinciën in de Nationale Synode te bewilligen. De leden vanwege Holland verzochten hiervan afschrift om het gevoelen van hunne lastgevers te vernemen; maar Witz van Dordrecht vereenigde zich uit naam der zes steden met al hetgeen de Staten-Generaal hadden gezegd. Denzelfden dag nog werden door de Edelen van Holland de zes steden aangezocht of men ook nog een middel tot „accommodatie" zou kunnen vinden; de zes bleven onwrikbaar; — thans werd aan de meerderheid der acht steden hetzelfde gevraagd. Het eind was, dat men een viertal dagen op reces zou uiteengaan, om te vernemen wat de lastgevers zouden besluiten. Men zou dezen zoeken over te halen tot het aannemen der Nationale Synode, onder voorwaarde dat de Synode geene kerkelijke wetten zou maken, noch de akten der Synode zouden worden vastgesteld door de Staten-Generaal, vóórdat iedere Provincie die zoude overwogen hebben. Ook zouden de steden, die Waardgelders in dienst hadden, deze „gevoegelijk" afdanken en de openbare veiligheid aan de schutterijen toevertrouwen. De zes steden echter wilden niet toestemmen in het uiteengaan op recès: al ware het ook voor vier dagen. Zij wilden dat in de Nationale Synode *terstond* zou worden bewilligd en dat de Waardgelders *terstond* zouden worden afgedankt.

Het was op den 21n Augustus dat de Staten van Holland opnieuw bijeen kwamen. Op den 24n en 25n werd over de toestemming der Nationale Synode beraadslaagd. Alle steden hadden in dit viertal dagen hun last gegeven. De Advocaat, als woordvoerder der Edelen, deed het eerst het volgende voorstel: dat, ofschoon zij eerst eene Provinciale Synode wenschelijk

geacht hadden, zij nochtans geneigd waren om aan de andere Provinciën en aan eenige steden van Holland toe te geven en in de Nationale Synode te bewilligen; evenwel op de voorwaarden, die zij reeds vroeger als beginsel hadden gesteld: dat ieder burger van Holland in zijn godsdienst zou vrij blijven en dat niemand ter zake daarvan eenige overlast zou gedaan worden [1]). De zes steden bleven pal staan: zij wilden geene voorwaarden voor de Nationale Synode: zij beschouwden deze reeds als aangenomen, krachtens het recht dat de Staten-Generaal daartoe hadden. Twee steden, Monnikendam en Gorkum, waren afwezig. Haarlem, dat den 24n Augustus nog meer beperkingen wilde dan de Edelen, stemde den 25n insgelijks toe. De andere steden volgden dit voorbeeld, Gouda alléén uitgezonderd. Deze stad hield vast aan het beginsel, dat in zaken van Godsdienst geene overeenstemming kon plaats vinden; dat deze zaak aan Burgemeester, Schepenen en Raden behoorde; evenwel mocht geene uitoefening van een anderen Godsdienst dan van den Gereformeerden toegelaten worden. De Nationale Synode was derhalve ook door Holland toegestaan: de tegenstand van ééne enkele stad beteekende niets. Evenwel diende er nog het een en ander te geschieden, vóórdat de Resolutie der Staten van Holland omtrent dit punt kracht van Wet kon hebben. Oldenbarnevelt heeft later gezegd, dat, wanneer men drie uren langer gewacht had met hem gevangen te nemen, Holland in de bijeenkomst der Nationale Synode zou toegestemd hebben.

Tegelijk met deze zaak moest ook eene andere, die der Waardgelders, ten einde gebracht. Holland moest zwichten. Eenigen van de Staten-Generaal immers hadden zich niet ontzien „over volle tafel te zeggen" [2]), „dat zij Holland onder den voet hadden en dat zij het voortaan onder den voet maar moesten houden." En dit was voor de kleinere Provinciën, niet het minst voor Friesland, een zaak van hún beginsel. Den 16n Augustus had reeds Holland

---

1) De meerderheid, dat is: de Katholieken werden, natuurlijk, beschouwd als niét te bestaan, of liever: als geen recht tot hunne godsdienstoefeningen te bezitten.

2) *Hugo De Groot, Memorie van mijne intentiën*, bl. 7.

van de Staten-Generaal een verzoek ontvangen om de Waardgelders af te danken. Dat deze aangenomen wachters meer dan éénmaal hier of daar redenen tot ontevredenheid zullen gegeven hebben, valt niet te betwijfelen; maar dat zij een prikkel in den vleesche en een doorn in het oog voor de Calvinisten waren, al hadden zij zich nog zoo bedaard mogelijk gehouden, evenmin. Hoe het zij, tot hunne afdanking was besloten; eene gelegenheid was dus welkom. Er kwam dan ook bij de Staten-Generaal een verzoekschrift in van ontschutterde burgers van Leiden, die klachten indienden tegen de „ondragelijke grofheden" der Waardgelders en daarom verzochten, dat zij afgedankt zouden worden. Den 21n Augustus werd dan ook door de Staten-Generaal besloten, dat een plakaat zou worden uitgevaardigd, dat de Waardgelders binnen 24 uren de wapenen moesten nederleggen, op straffe aan lijf en goed. De Staten van Holland trachtten eenig uitstel van dit plakkaat te verkrijgen: de tusschenkomst van den Franschen gezant bij den voorzitter der Staten-Generaal Manmaker werd zelfs vruchteloos beproefd. Het plakaat werd uitgevaardigd en de Regenten der steden, die deze wachters ter hunner bescherming hadden aangenomen, hielpen mede om het Plakaat, waardoor dezen werden afgedankt, uit te voeren. Alleen was bij enkele der Libertijnsche leden de gedachte opgekomen om te Rotterdam „het uiterste af te wachten." Hugo De Groot had zulks „bedenkelijk" gevonden. Hij zou er eerder in toegestemd hebben, indien de Advocaat had kunnen goedvinden, om de Vergadering van Holland binnen Rotterdam te beleggen en aldaar met de meeste stemmen of met de aanwezige leden te „concludeeren;" maar hij achtte het niet geraden om bij de bijzondere autoriteit van de stad Rotterdam zulks bij de hand te nemen; maar Oldenbarnevelt was „geresoleveerd om den uitslag van dezen handel te 's Gravenhage af te wachten."

Sombere vermoedens werden reeds gekoesterd. „Ik had al vóór de reis naar Utrecht," verhaalt Hugo De Groot, „hooren zeggen, dat aan Z. E. een voorslag was gedaan om eenigen uit de Vergadering van Holland gevangen te nemen en ook hun proces op te maken; maar ik meende niet, dat de Prins daartoe ge-

makkelijk zou zijn te bewegen. Na de reis van Utrecht was mij wat naders ontdekt van de communicatie, die gehouden was onder de zes steden; wat ik den Advocaat mededeelde en hem in bedenking gaf, of hij niet wel zoude doen met zich naar eene goedgezinde stad te begeven. Dan hij meende met het inwilligen van de Synode en de afdanking van de Waardgelders alles met Z. E. te kunnen „accommodeeren". Ik meende dat men ons, ten kwaadste genomen, zou bevelen aan de ordinarisse Justitie en was daarom onbekommerd" [1]).

Hoe geheim het plan tot inhechtenisneming van den Advocaat ook gehouden was geworden, waren er toch personen genoeg, die daarmede in kennis gesteld waren of gegronde redenen tot kwaad vermoeden hadden om Oldenbarnevelt te waarschuwen. Reeds eenigen tijd te voren was hem de raad gegeven, om zich in eene vertrouwbare stad, bij name Rotterdam, in veiligheid te stellen. Daags te voren, den 26n Augustus, was de Raadsheer Berkhout bij hem gekomen en had hem medegedeeld, dat hij gevangen zou genomen worden. „Ik dank u voor deze boodschap," had de Advocaat hierop gezegd en liet daarop volgen: „het zijn booze menschen." Op den morgen van den 29n Augustus, te zeven ure, kwam Wtenbogaert bij Oldenbarnevelt aan diens woning op den Voorhout, hoek van den Kneuterdijk, om hem eenige stukken betreffende de Nationale Synode ter hand te stellen. Het was eene schriftelijke Remonstrantie, waarin de schrijver, Wtenbogaert zelf, met zijne geestverwanten. hunne zienswijze omtrent de Synode, die toch niet meer kon tegengehouden worden, mededeelde: de Advocaat zou verzocht worden die Remonstrantie in de Statenvergadering over te geven. Wtenbogaert, wien de veranderde gemoedstoestand van zijn vriend, den staatsman, niet ontgaan was, trachtte hem nu eenige troostredenen toe te voegen: zij drukten elkander de hand. Een half uur later kwam het rijtuig van den Advocaat voor: zij hadden elkander voor het laatst gezien. Bij de brug, die van het Buitenhof naar het Binnenhof leidde, kwam een kamerdienaar van den Prins

1) Hugo De Groot l. c. p. 29.

hem zeggen, dat Z. E. hem wenschte te spreken. Maurits was niet in het vertrek, waarin hij gewoon was gehoor te verleenen. Oldenbarnevelt werd in eene andere kamer geleid. Nauwelijks was hij er in gekomen of een officier van den Prins kwam en zeide, dat hij hem, uit naam van de Staten-Generaal in hechtenis nam. „Wie? Ik?" was het eenige wat Oldenbarnevelt zeide en hij volgde den officier. Zijn huisknecht werd des avonds bij hem toegelaten. Evenzoo werd Hugo De Groot, op het Binnenhof gekomen om naar de Vergadering der Staten te gaan, verzocht bij den Prins te komen, die hem wenschte te spreken. Hij ging naar hetzelfde vertrek, waar echter Oldenbarnevelt reeds niet meer was, en werd insgelijks in hechtenis genomen. Een weinigje later kwam Hoogerbeets: dezen wedervoer hetzelfde. Binnen korten tijd waren alzoo het hoofd en de beide voornaamste personen, die een grooten invloed opde Libertijnsche en „Arminiaansche Factie" uitoefenden, gevangenen. Deze staatsgreep, — zoo toch kan men het noemen, — was met zóóveel beleid, zóó snel en zóó geheim ten uitvoer gebracht, dat de heer Van Mathenesse, lid der Staten-Generaal voor Holland, zulks eerst in de vergaderzaal van H.H. M. vernam. Terstond begaf deze zich naar buiten en deelde het gebeurde mede aan die leden van Holland, welke nog op het Binnenhof rondwandelden. De ontsteltenis was algemeen en niet minder de verontwaardiging bij de leden van Holland, die niet tot de zes steden behoorden. Zoodra hadden Oldenbarnevelts zoon, de heer Van Groenevelt, en zijne beide schoonzonen zulks niet vernomen, of zij meldden zich denzelfden dag des namiddags bij den Prins aan en verzochten dezen, dat hun vader en schoonvader althans zijn eigen huis tot gevangenis zou worden aangewezen: een verzoek dat zij twee dagen later ook namens hunne moeder en de geheele familie herhaalden. Maurits bejegende hen eerst vriendelijk en zeide hun: „Het is het werk der Staten-Generaal: uwen vader zal geen leed geschieden: niet meer dan mij zelven." Toen echter een der schoonzonen, Brederode Van Veenhuizen, in den loop van het onderhoud, niet zeer handig de Kloosterkerk noemde, zeide de Prins zeer verstoord: „Die tegen de Kloosterkerk is, dien zullen zijne voeten

niet van hier dragen." Denzelfden dag werd nog eene andere poging tot tusschenkomst aangewend, die, terecht, als een werk van dronken lieden moest beschouwd worden. Twee leden van de Edelen, de Heer Van Asperen en de Heer Van Schagen, — welke laatstgenoemde eerst in Augustus ll., tegelijk met den Heer van Warmond, in de Ridderschap van Holland was beschreven, — drongen na den maaltijd binnen tot voor de kamer, waarin Oldenbarnevelt gevangen was: zij eischten op hoogen toon de invrijheidstelling van den Advocaat. Maurits, hiervan verwittigd, kwam uit zijne vertrekken, beval, dat men hunne degens zoude ontnemen en zij in arrest zouden genomen worden: in afwachting van hetgeen de Staten-Generaal over hen zouden beschikken. Later werden zij weder losgelaten, en werd niet verder over hen beschikt: immers zij werden beschouwd als dronken te zijn geweest: iets wat noch bij Edelen, noch bij Regenten in die dagen een ongewoon verschijnsel was.

De inhechtenisneming der drie hoofdleiders van Holland was alzoo in alle stilte beraamd en beleid. Carleton was in den nacht van den 29n Augustus, onder een hevig onweder, te 's Gravenhage teruggekeerd; terstond was hij daarop naar Prins Maurits gegaan en had met dezen langen tijd gesproken. De staatsgreep was uitgevoerd door den Stadhouder en de leden der Staten-Generaal, die met hem naar Utrecht waren afgevaardigd geweest ter afdanking van de Waardgelders. Nadat de drie heeren reeds gevangen waren genomen, werd de zaak in de vergadering van de Staten-Generaal medegedeeld, goedgekeurd, en Z. E. benevens de heeren uit de Staten-Generaal, met hem gecommitteerd, daarvoor bedankt. Indien tot de gevangenneming reeds te voren, eer het feit gebeurde, eene Resolutie was genomen, moet zulks geschied zijn bij afwezigheid van de Gedeputeerden van Holland. Het gebeurde werd terstond door eene bezending van de Staten-Generaal aan die van Holland medegedeeld en denzelfden dag nog aan het volk. Door die Deputatie en in die Proclamatie werd gezegd: „dat de gevangenneming der drie personen geschied was in 's lands belang: hebbende men bevonden, dat de kerkelijke geschillen, allengskens aangewassen zijnde, in den Staat en de

Regeering waren gebracht; dat de zaak daarna met gezag gehandhaafd was, door het aannemen van Waardgelders, die het gansche land beroerd hadden, en die men tot herstelling van de rust en om de Synode beter te doen voortgaan, had moeten afdanken; dat hier nu bijgekomen was, dat men te Utrecht ontdekt had, dat men den band der Unie had zoeken te breken, waarvan de drie gevangenen de hoofdleiders geweest waren; dat men met zulke verdeeldheden het land niet houden kon; dat eindelijk bij de onderzoeking der gevangenen van alles nader blijken zou, waartoe men verzocht, dat deze Vergadering (die van Holland) de hand zou bieden."

Men hoorde dit stilzwijgend aan. Had niet Mathenesse dienzelfden dag nog in de Staten Generaal zeer juist gezegd: „Gij hebt ons het hoofd, de tong en de hand ontnomen: daarom moet gij van ons niets anders verwachten dan stilzwijgen en verbaasdheid?" De Staten van Holland antwoordden dan ook, dat zij verwonderd waren geweest en verontwaardigd tevens; dat de drie gevangenen in dienst van de Vergadering en van hare leden waren en derhalve alléén door de Vergadering zelve in rechten konden betrokken worden. Bovendien waren zij onder hunne „sauvegarde" genomen. Daar de zaak evenwel geschied was, verzocht men herstel en genoegdoening voor de vrijheden en gerechtigheden van den lande. Bij deze verklaring deed de meerderheid van Holland het voorstel, dat den Prins, als Stadhouder, zou verzocht worden om te bewerken, dat de drie gevangenen weder zouden vrijgelaten worden. Maar terstond verzetten zich hiertegen de zes steden. De zaak, zeiden zij, ging niet alléén Holland, maar de geheele Republiek aan: ook waren zij omtrent dit punt niet gelastigd. Wat meer is toen denzelfden namiddag de Deputatie der meerderheid zich tot den Prins begaf om dezen, als Stadhouder, te kennen te geven wat in de Vergadering van Holland was geschied, namen ook de zes steden het woord en herhaalden hunne verklaring van dezen morgen. Daar Holland zelf zich omtrent deze handhaving hunner „gerechtigheid" zoo verdeeld betoonde, viel het Maurits ook zeer gemakkelijk om ontwijkend te antwoorden en te zeggen, dat dit het werk der

Staten-Generaal was. Hiermede moest Holland zich tevreden stellen. De Vergadering ging spoedig, den 31n Augustus, op recès uiteen, om nadere lastbrieven van hunne Committenten te krijgen. Zij zouden over een zestal dagen terugkeeren. Den 12n September echter zouden zij eerst weder bijeenkomen; maar dan zouden noch de personen, noch de geest, die in de Vergadering van Holland zegevierden, dezelfde meer zijn.

Immers men kon nog niet genoeg verzekerd zijn van de overwinning, wanneer de meerderheid dezelfde politieke en religieuse partij bleef vertegenwoordigen. Wanneer wij ons in onze gedachten van de XVIIe eeuw naar de tweede helft der XIXe eeuw verplaatsen, zouden wij zeggen: andere afgevaardigden dienden gekozen te worden; om daartoe te komen, moesten er andere kiezerscolleges gevormd worden: die kiezerscolleges nu waren in 1618 de Vroedschappen der stemgerechtigde steden. De veranderingen in die stedelijke regeeringen konden alléén op vastgestelde tijden en onder zekere bepalingen geschieden; de Stadhouder kon op de gewone tijden en onder beperkende bepalingen daarop een belangrijken invloed uitoefenen. Wanneer echter zulks niet op de gewone tijden en onder inachtneming van de banden, hem gelegd, geschiedde, zoo streed dit wel degelijk tegen de „Gerechtigheden en Privilegiën" zoowel van de stad in het bijzonder als van de geheele Provincie. De verandering der kiezerscolleges, zooals wij het thans zouden noemen, het „verzetten van de wet," zooals het in de dagen der Republiek werd genoemd, op niet-wettelijke tijden en niet volgens de wettelijke voorschriften was dus niets minder dan een „staatsgreep," een „*coup d'Etat*," gelijk men thans gewoon is zich uit te drukken. Dat de stedelijke regeeringen b. v. van Haarlem, van Leiden, van Rotterdam en vele andere, wanneer zij bleven gelijk zij nog in Augustus 1618 waren, niet stilzwijgend zouden berusten, maar dat hunne afgevaardigden zouden terugkeeren met lastbrieven, in denzelfden of in nog scherperen geest gesteld, was te begrijpen. Reeds in het korte tijdsverloop van den 29n tot den 31n Augustus was het genoeg gebleken, dat de Staten de gevangenneming van den Advocaat, en bovendien Leiden en Rotterdam in het bijzonder

die van hunne Pensionarissen als eene rechtschennis beschouwden; dat zij wilden, dat de drie gevangenen „volgens de Privilegiën dezer landen," zoo zij terecht moesten staan, voor hunne natuurlijke rechters, d. i. voor de Hoven van Justitie van Holland zouden terechtgesteld worden: dit alles was reeds vóór het uiteengaan op recès duidelijk genoeg verklaard. Zou derhalve de zelfs nog niet eens volledige overwinning niet in gevaar geraken van in eene nederlaag te veranderen, dan moest de „Wet verzet" worden in verreweg de meeste steden van Holland, en zulks wel ten spoedigste. Hiertoe werd dan ook door Prins Maurits en diens raadslieden besloten.

Den 6n September vertrok Prins Maurits uit Den Haag, vergezeld van een stoet van officieren en van zijne lijfwacht. Het gerucht van zijn tocht was al spoedig door geheel Holland verspreid, met alle bijvoegselen en overdrijvingen, waarmede het verhaal eener belangrijke gebeurtenis gewoonlijk wordt gemengd. Ook bij deze gelegenheid bleven de gewone schrikbeelden van Jezuietenplannen om den Prins op zijne reis te vermoorden — onmisbaar bij al hetgeen door de predikanten werd rondgebazuind — niet achterwege. De Stadhouder trok eerst naar kleinere, maar toch stemgerechtigde steden. Schoonhoven lag het eerst aan de beurt: bovendien lag er in het stadje een garnizoen, waarop de Prins vertrouwen kon. Hier veranderde hij het eerst de Wet. In Schoonhoven en alle andere steden geschiedde deze verandering op dezelfde manier: de Prins verscheen met zijn prachtigen, indrukwekkenden stoet op het stadhuis, waar de leden der Regeering reeds bijeen waren of bijeen geroepen werden; hij hield daarop een kleine toespraak, waarin hij beweerde, dat de verandering, die hij zou bewerkstelligen, geschieden móést; hij bedankte vervolgens de geheele Vroedschap, die zich verwijderde naar eene andere zaal van het stadhuis; alsdan riep hij diegenen der oude leden, welke in de nieuwe Vroedschap weder werden opgenomen; de afgezette leden werden niet opgeroepen, maar in hunne plaats werden andere benoemd, wier namen hij reeds op

1) Leiden en Rotterdam.

eene lijst had; hij nam hun allen den eed af en eindigde met eene verklaring, dat dit alles geschiedde zonder iets te bedoelen tegen de rechten en privilegiën der stad. De lijst der personen, die in plaats van de afgezetten tot raadsleden benoemd zouden worden, was reeds opgemaakt door mannen in de stad, die als ijverige Contraremonstranten bekend stonden. Dat de predikanten een onvermoeiden en vurigen ijver betoonden om „de Zuiveren in de Leer" eene plaats te bereiden in de regentenbanken; dat zij eigenlijk de uitverkorenen voor de nieuw-opengevallen plaatsen aanwezen, laat zich begrijpen; evenzeer dat de predikanten het gemakkelijkst de taak van „groot-kiezers" in de kleinere steden konden vervullen. Prins Maurits heeft dan ook meer dan eenmaal moeten zeggen, nadat hij nieuwe leden der Vroedschap had benoemd en hij vernam, welke onaanzienlijke personen door zijne keuze verheven waren: „Ken ik dan die mannen?"

Achtereenvolgens geschiedde aldus de verandering der Vroedschap in Schoonhoven, Brielle, Schiedam, Gorkum, die stem hadden in de Staten van Holland; ook in de niet stemgeregtigde stadjes Oudewater en Woerden; het laatst te Monnikendam. Te Edam en te Enkhuizen behoefde „de Wet niet verzet te worden:" beide immers waren heftig en vurig Contraremonstrantsch-gezind. Geheel anders was het te Hoorn. In deze stad waren niet alleen de Regenten, maar ook de Gereformeerde burgerij, — de andere werd gerekend als niet te bestaan, — geheelenal op de hand der Remonstranten. De „Doleerenden" hadden er wel veel beweging gemaakt, maar slechts weinig invloed op de Gemeente kunnen uitoefenen. 's Prinsen komst was dan ook noch den Regenten, noch der burgerij zeer welkom. Eer hij nog de stad was binnengekomen, waren hem reeds de Wethouders tegemoet getreden met het verzoek, dat Z. E. niet met een groot gevolg de stad zou binnenkomen. De Prins antwoordde barsch, dat hij een anderen weg zou inslaan, wanneer men hem niet binnen Hoorn wilde hebben; doch hij zou dan zien wat hem te doen stond; zijn gevolg zou hij niet met één enkelen page verminderen. Hierop werd hij verzocht binnen de stad te komen, waar de schutterij onder de wapenen was. De Prins werd met

groote staatsie ontvangen op een maaltijd, hem door de Regeering der stad aangeboden. De schutterij was naar huis gezonden en de Vroedschap vleide zich, dat de Stadhouder het voorstel hem gedaan om de stedelijke Regeering niet te ontslaan, maar slechts met eenige nieuwe leden te vermeerderen zou aangenomen hebben. Maurits overnachtte te Hoorn, maar in dien tijd waren eenige vaandels krijgsvolk over zee in de stad gekomen. Nu verscheen de Prins omringd van een gewapende macht, in staat om ontzag in te boezemen, ontsloeg de Vroedschap en stelde een nieuwe aan: naar hetgeen Velius verhaalt, niet allen gekozen uit de aanzienlijksten en besten der burgerij. Van Hoorn ging de Prins naar Medemblik en naar Alkmaar, waar insgelijks de Wet werd verzet. Den 12n October keerde hij in Den Haag terug.

Tot dusverre had alléén nog maar in minder machtige steden het afdanken van de bestaande stedelijke Regeeringen en het benoemen van nieuwe plaats gehad. Alvorens in de andere, die men de sterkste bolwerken der Libertijnsche partij kan noemen, hiertoe over te gaan, meende Maurits de toestemming der Staten van Holland te moeten hebben: de Publieke Opinie diende althans eenigermate gerustgesteld te worden. De Prins was, zooals wij gezegd hebben, den 12n October weder in Den Haag teruggekeerd. Hij vond de Staten van Holland sinds den 12n September vergaderd. Gewichtige veranderingen waren geschied. De stem, door het lid der Edelen uit te brengen, luidde geheel anders: de Advocaat was hun woordvoerder en leider niet meer. Er was op gezag van den Heer Van Duivenvoorde, — die sinds eenigen tijd gekeerd was tot de stadhouderlijke zijde, — den Secretaris aangezegd, dat hij benevens de heeren, die gewoonlijk beschreven werden, ook moest oproepen de heeren Walraven van Brederode, Van Swieten, Boekhorst Van Wimmenum, Van Raaphorst en Van Kroonenburg. Dezen waren tehuis gelaten geworden in de dagen toen Oldenbarnevelt nog het lid der Edelen beheerschte; hij toch had alléén aanhangers zijner Politiek aangeschreven om aan de Vergadering deel te nemen: hij had b. v. zijnen schoonschoon, den Heer Van Veenhuizen, van een onechten stam der Brederodes, beschreven; maar niet Walraven Van Brederode,

Heer van Vianen, Ameide enz., die de vertegenwoordiger was van den echten stam. Trouwens: ook thans nog, na deze nadere beschrijving van meerdere leden, bleven allen buitengesloten, die nog verdacht konden worden van niet in te stemmen met de kerkelijke en staatkundige omwenteling van de tweede helft der XVIe eeuw [1]). De vermeerdering van leden, die aan de Vergadering deelnamen, zette de stem der Edelen om.

Den 19^{n} October verscheen Prins Maurits in de Vergaderzaal der Staten van Holland. Hij deelde mede, dat hij, hoe ongaarne ook, genoodzaakt was geweest om in eenige steden de Wet te verzetten; dat hij hiermede niets anders bedoeld had dan hetgeen tot dienst van het land kon strekken, zonder in het minst de gerechtigheden en privilegiën der steden te willen krenken; hij achtte het noodig zulks ook nog in eenige andere te doen, maar verzocht eerst daarover het gevoelen van H. E. M. te vernemen. Verreweg de meeste steden, ook het Lid der Edelen, bedankten thans Z. E. en betuigden hun vertrouwen in zijne bedoelingen. Haarlem, Leiden en Rotterdam verklaarden op dit punt niet gelast te zijn; Gouda zeide, dat het de zaak liet „ter discretie van Z. E.:" dit was eene afkeuring in den meest bescheiden vorm. De tot voor korten tijd zoo oppermachtige Vergadering boog thans voor den Prins, zooals de Senaat van Rome het deed voor een Dictator; maar evenals in het oude Rome zou in Holland die onderwerping niet voortduren. Maurits vertrok nu den 22^{n} October naar Leiden. De meerderheid der Vroedschap werd afgedankt om voor andere gedweeëre leden of „die zuiver waren in de Leer" plaats te maken. Te Haarlem was, toen de Prins de stad binnenkwam, de schutterij onder de wapenen. Maurits echter was, behalve van zijne lijfwacht, ook van drie vaandels vergezeld. Aersens had hem gezegd, dat men den Stadhouder zou afvragen of zij de schennis van die privilegiën der stad moesten gedoogen, om wanneer de Prins hierop een ontkennend antwoord gaf, gelijk behoorde, zich dan van zijn persoon meester te maken. Of zulks inderdaad binnen Haarlem door de Libertijn-

1) Men vergelijke de lijst achter Deel I van de *Geschiedenis der Nederlandsche Beroerten, eerste uitgave.*

sche hoofden in die stad is beraamd geworden, of wel door Aersens verzind om Maurits nog meer op te hitsen, — elk van beide kan zeer goed het geval zijn geweest, — wagen wij niet te zeggen. En in Leiden èn in Haarlem hield de tegenwoordigheid van den Prins den grooten hoop en vooral hen, die dezen zoo gemakkelijk konden in beweging brengen en dit zoo uitmuntend wisten te doen, genoeg in ontzag: aanranding van goederen en personen werd streng verboden en dit verbod krachtig gehandhaafd. De Omwenteling was, nu zij een hoofdman had, ook gebreideld. Ook te Rotterdam en te Gouda werd de Wet verzet, zoodat die kiezerscolleges, welke totnogtoe de beste en bekwaamste Libertijnen naar de Staten hadden afgevaardigd, thans geheel of voor de groote meerderheid althans waren samengesteld uit personen, die niemand anders dan Contraremonstranten of althans „gehoorzame dienaren van Z. E. den Prins" als hunne Committenten zouden afvaardigen.

Er bleven nu nog over Amsterdam, Dordrecht en 's Gravenhage: deze laatste stad, ofschoon niet behoorend tot de stemgerechtige steden, was, als de zetel der Hooge Regeering, te belangrijk om daarin aan de geestverwanten van Oldenbarnevelt de meerderheid in de Regentenbanken te laten. Den 2n November vertrok de Prins naar Amsterdam. In de Vroedschap was de meerderheid wel Contraremonstrantsch, maar zij was slechts twee of drie stemmen sterker dan de minderheid. Het werd derhalve noodig geoordeeld deze te verzwakken, gene te versterken: vooral diende men meester te blijven in Amsterdam. De Prins ging dan ook hier met nog grooter beleefdheid en schijnbaar meer gematigdheid te werk dan in andere steden. Maar ook hier hoorde hij krachtiger protesten dan elders, en dit wel uit den mond van Cornelis Pieterszoon Hooft, oud-burgemeester en reeds in de dagen van Leycester lid der Amsterdamsche Vroedschap. Deze sprak geheel in den geest der Libertijnsche regeeringsbegrippen, maar Maurits brak zijne rede af en zeide: „Bestevaêr, het moet thans zoo zijn; de dienst van het land eischt het." Er werden slechts eenige leden van den Raad door andere vervangen, zoodat de meerderheid versterkt werd; overigens werd

de stedelijke Oligarchie zooveel mogelijk ontzien. Hetzelfde geschiedde in nog hoogere mate te Dordrecht. Reinier Pauw had den Prins aangespoord ook in die stad eenige leden van den Raad door andere te vervangen; maar Muys van Holy, Schout van Dordrecht, had zulks weten te keeren: de familieregeering had reeds zóó diepe wortelen in Dordrecht geschoten, dat men niet één der Regenten kon aanraken zonder ook of een broeder of een neef of een zwager te raken; bovendien waren de Regenten althans „zuiver in de Leer." Het laatst werd er verandering gemaakt in de Regeering van 's Gravenhage. Den 16n November was het verzetten der Wet geheel de Provincie door geschied. Z. E. werd door de Staten van Holland plechtig bedankt en officieel werd verklaard, dat alles geschied was ten dienste van het land. Ook verstonden de Staten niet, althans naar hunne officieele verklaring, dat de Gerechtigheden en Privilegiën van Holland, noch van bijzondere personen, door het gebeurde gekrenkt waren. Velen echter zullen er wel anders over gedacht hebben. Maar waren ook niet zij zelven, of althans hunne vaderen, ongeveer door dezelfde middelen op het kussen gekomen, waardoor zij er thans van afgestooten werden?

Den Rechtzinnigen moest ook al dadelijk eenig genoegen gegeven worden. Was niet de Leidsche Hoogeschool de plaats geweest, waar de „Armiaansche ketterij" voornamelijk was opgekweekt geworden? Was het niet te wijten aan de Curatoren der Academie, dat Arminius, dat Vorstius, dat Episcopius waren beroepen geworden? Er diende dus een meer rechtzinnige geest te heerschen in het aanzienlijk lichaam, waaraan de zorgen voor de Academie waren toevertrouwd. Mathenesse en Van der Mijle werden wel niet terstond ontzet: men behoorde voorzichtig te zijn, dat er geen geroep zou uitgaan van schending der Privilegiën. Er werd derhalve door de Staten van Holland, die thans Contraremonstrantsch waren, den 16n November besloten, dat naast de drie bestaande Curatoren drie andere zouden benoemd worden en om de drie jaren eene nieuwe verkiezing zou plaats hebben. Van Duivenvoorde, Reinier Pauw en Van den Honert werden tot nieuwe leden benoemd. Mathenesse en Van der Mijle,

hoewel niet afgezet, hadden nu geen invloed meer op het beheer der Academie. Later werden Van Swieten en, na den dood van dezen, Frans Aersens tot Curatoren benoemd. De Orthodoxie had niet meer te vreezen voor „schurfte schapen" onder de Professoren van Leiden.

Nog eene andere genoegdoening werd geeischt; maar hoe gedwee thans de Staten van Holland ook mochten wezen, hier gold het de zaak hunner Privilegiën en een uitwendig teeken hunner Souvereiniteit; en op dit punt waren zij niet zeer handelbaar en was ook Maurits niet geneigd met de Staten in onmin te geraken. De Hoven van Justitie van Holland namelijk maakten aanspraak op den voorrang (*preséance*) boven de Gedeputeerden ter Statenvergadering met uitzondering van het Lid der Edelen. Maar de Staten waren *de Souverein!* Velen zagen in den eisch der Hoven van Justitie eene ongeoorloofde aanmatiging, immers zij waren, hoe onafhankelijk ook op *hun* gebied, niet *de Souverein!* De zaak werd in zooverre door „schipperen" in orde gebracht, dat de *leden* der Staten in het afzonderlijke *niet,* maar de Staten *als lichaam wel* den voorrang zouden hebben boven de Hoven.

Met de verandering der Regeering in de meeste steden van Holland moest van zelf gepaard gaan de verheffing van eenigen, de vernedering van anderen. Aangezien echter die veranderingen van plaatselijken, niet van algemeenen aard waren, kunnen wij ze verder onbesproken laten. Voorloopig werd het ambt van den Advocaat van Holland ingenomen door Adriaan de Witt, die later, in 1621, vervangen werd door Anthonie Duick, een der felste tegenstanders van Oldenbarnevelt. De Haen, de Pensionaris van Haarlem, werd eenigen tijd na de verandering der Regeering in die stad, op vrij onheusche wijze van zijne betrekking vervallen verklaard: Gilles de Clarges, de advocaat, die in den Haag een der grootste raddraaiers was geweest en was genoemd geworden als een der vier, welke Oldenbarnevelt het hoofd voor de voeten hadden willen leggen, werd Pensionaris van Haarlem in zijne plaats.

Twee gunstelingen van Maurits, die door den val van Oldenbarnevelt hooger verheven werden, kan men niet ongenoemd

voorbijgaan: het waren Daniel de Hartaing, heer van Marquette, een Henegouwer, die een der voornaamste officieren in het leger van den Prins was, en Frans Aersens. De een zoowel als de ander waren geen geboren Hollanders: desniettemin wenschten zij onder de Edelen van Holland beschreven te worden: de eerste als heer van Marquette, — welke naam aan de door hem gekochte heerlijkheid Heemskerk in Noord-Holland was gegeven, — de ander als heer van Sommelsdijk. In Januari 1619 hadden over de beschrijving dezer heeren als leden van de Edelen, vrij scherpe woordenwisselingen plaats: de een wilde de Privilegiën gehandhaafd zien, de ander wilde toegeven. Het was bekend, dat Prins Maurits sterk er op stond, dat de beide heeren onder de Edelen van Holland zouden beschreven worden. Dat zulks echter streed tegen de Privilegiën, kon door niemand in twijfel getrokken werden. Het duurde drie dagen, eer men in de beschrijving der twee heeren berustte. Dit geschiedde eerst nadat Maurits den 19n Januari met Graaf Willem Lodewijk in de Vergaderzaal der Edelen was gekomen en daar verklaard had, dat hij gemeend had het Lid der Edelen te kunnen omzetten: niet door het ontslaan van eenigen, maar door het beschrijven van meerderen; wilden zij niet, dat er thans nog eenigen moesten afgezet worden, dan hadden zij Marquette en Sommelsdijk toe te laten; hij zou zich eenige oogenblikken verwijderen naar een ander vertrek. Evenwel verklaarde hij, dat hetgeen thans moest geschieden niet voor het vervolg ten nadeele zou strekken. Nu stemden de Edelen, die beschreven waren, toe in de toelating van Marquette en Sommelsdijk, evenwel nog niet zonder tegenstand van den heer van Obdam. De Prins verleende eene akte van *non-prejudicie:* dat is: hetgeen thans geschied was zou niet als voorbeeld voor het toekomstige mogen genomen worden.

Prins Maurits kon thans wel vergeleken worden met een Dictator: hij had zelfs Monarch kunnen worden, hadde hij het gewild! Niet zonder grond heeft Vondel hem eenige jaren later voorgesteld als Agamemnon en de Calvinistisch gezinde predikanten als Aarts-wichelaar Calchas!

HOOFDSTUK VII.

De Nationale Synode te Dordrecht.

De leus, waaronder de strijders — wat de groote menigte betreft — ten strijd waren opgeroepen, was: handhaving van de „Zuiverheid der ware Gereformeerde Religie" tegen alle „afgoderij van het Pausdom" en tegen „de Arminiaansche ketterij": de bijeenroeping toch eener Nationale Synode zou daartoe het beste middel wezen. De Politieken hadden overwonnen, maar alléén door den krachtigen steun der Rechtzinnigen. Nu door het gewicht van Prins Maurits' zwaard de schaal was overgeslagen naar den kant der Calvinisten, was het hun eerste werk door de Nationale Synode de Rechtzinnigheid en den vrede der Kerken, naar hunne meening, te verzekeren. Nadat dus door het verzetten der wet in de meeste steden van Holland de „Arminiaansche Factie" niet meer de macht en het gezag der Staten van Holland aan hare zijde had en de rechtzinnig geloovigen in alle Provinciën en steden meester waren geworden; nu Oldenbarnevelt gevallen was, moest in de eerste plaats de vurige wensch van de groote meerderheid der predikanten en der aanhangers van de Leer der Praedestinatie bevredigd worden. De Nationale Synode, reeds uitgeschreven, zou te Dordrecht bijeenkomen.

Vóórdat echter dit zou geschieden, moesten overal Provinciale Synoden gehouden worden, waarin de punten, die te Dordrecht zouden worden behandeld, en de personen die daar hunne Kerken zouden vertegenwoordigen, moesten vastgesteld en benoemd worden: de voorbereidende Provinciale Synoden. Middelerwijl werd reeds

door de Overheden der steden, waarin de Libertijnsche en Arminiaansche begrippen in de Regentenbanken het overwicht gehad hadden of nog hadden, aan de „Doleerenden" vergund om beurtelings met de andere predikanten in de openbare kerken te prediken, of werden kerken hun ingeruimd, zooals te Rotterdam en te Schoonhoven. Ook werden naar de Zuid-Hollandsche eilanden twee leden der Gecommitteerde Raden gezonden om onwilligen, op dorpen, die de „Tolerantie" aan de Contraremonstranten niet gunden, tot reden te brengen en te doen schikken naar hetgeen de thans geheel omgekeerde Staten van Holland gelastten.

In de drie Contraremonstrantsch gezinde Provinciën, Zeeland, Friesland en Groningen hadden de Provinciale Synoden met geen tegenstand te worstelen. Zeeland verklaarde zich bepaaldelijk tegen „Tolerantie omtrent de vijf punten of andere leerstukken," tenzij voor „eenvoudige uit onwetendheid verleide gemeene ledmaten." In deze drie Provinciën werden dan ook sterke bestrijders van de Leer der Remonstranten, mannen, die in de Theologantengeschillen der laatste jaren eene rol gespeeld hadden, tot leden der Nationale Synode benoemd. In Overijsel, waar Kampen alléén nog de partij der Remonstranten volgde en de predikanten dier stad gerekend werden te behooren tot de vurige Arminianen, vielen de verkiezingen van leden der Nationale Synode geheel in Contraremonstrantschen zin uit: de predikanten van Kampen werden eenvoudig voorbijgegaan.

In Gelderland was de toestand eenigszins anders: de kwartieren Arnhem en Zutphen waren uitsluitend door Contraremonstrantsch gezinde predikanten bezet; verreweg de grootste meerderheid van de Evangeliedienaars in het Rijk van Nijmegen en het land tusschen Waal en Maas was Arminiaansch gezind; maar sinds de regeeringsverandering, door Prins Maurits in Januari 1618 bewerkstelligd, waren de Regentenbanken dier stad in de macht der Calvinisten. De predikanten, die omtrent hunne „zuiverheid in de Leer" in verdenking stonden, werden afgezet en geschorst. Zulks geschiedde niet alléén in de stad Nijmegen, maar in geheel het kwartier. Slechts weinigen onder de niet-rechtzinnigen ontgingen dit lot; maar hun invloed was geheelenal vernietigd.

Dit was reeds geschied, nog vóórdat de afdanking der Waardgelders binnen Utrecht had plaats gehad. Den 25n Juni was de Provinciale Synode van Gelderland reeds bijeengekomen; de bekende Baudart was voorzitter. De Contraremonstrantsch gezinde Classis van Bommel had verzocht om niet reeds op deze Provinciale Synode hen met „de vijf punten" te bezwaren; maar zulks uit te stellen tot de Nationale Synode. Zij kregen ten antwoord, dat het aan de (Provinciale) Synode toekwam wetten te stellen, niet aan eene Classis. Toen de Contraremonstrantsch gezinden wilden wegblijven van de zittingen, kregen zij bevel van den Kanselier en de Raden van Gelderland die bij te wonen. Over een Theologantentwist omtrent „de tien punten," welke op deze Synode voorkwam, kunnen wij niet uitweiden; — het wemelt in die dagen van geschilpunten onder de Theologanten, — genoeg zij het dat de meer gematigde opinie in Gelderlands Synode het onderspit delfde en dat insgelijks onverdachte aanhangers der Contraremonstrantsche leerstellingen tot leden der Nationale Synode werden gekozen.

In de Provincie Utrecht behoorden slechts vijf predikanten tot de Contraremonstrantsche gezindheid: alle andere waren Arminiaansch. De Staten van de Provincie waren echter na de afdanking der Waardgelders door den Stadhouder omgezet, zoodat dezen thans de partij der Calvinisten bevorderden. De vijf verzochten om eene afzonderlijke Synode te mogen houden en de Staten stonden dit toe. Bovendien werd aan alle predikanten, die neutraal wilden blijven, toegestaan om niet ter Provinciale Synode te verschijnen, en hiervan maakte de meerderheid gebruik. Er werden nu door de twee Synoden twee Contraremonstranten en twee Remonstranten gekozen: deze twee Utrechtsche leden waren de twee eenige voorstanders der „vijf punten," die tot de Nationale Synode werden benoemd. Hadde men te Utrecht thans, terwijl de Contraremonstranten in de Staten, de Remonstranten onder de predikanten het sterkst waren, niet gegrepen naar zulk middel tot „accomodatie," de Provincie Utrecht zou te Dordrecht alléén zijn vertegenwoordigd geweest door Arminianen.

Het eigenlijke brandpunt zoowel van de kerkelijke als van de

politieke partijen bleef echter altijd nog Holland. Deze Provincie had twee Provinciale Synoden: van Noord-Holland, die thans te Enkhuizen den 10n October; en van Zuid-Holland, welke den 8n October te Delft bijeenkwam. In beide Synoden hadden de Calvinisten de groote meerderheid. De afgevaardigden der Remonstrantsch-gezinde Classes ondervonden zulks dan ook dadelijk. Zij hadden met allerlei tegenwerking en geringschatting te kampen: enkelen, zoowel in de Classis Alkmaar als Hoorn werden geschorst: hierop zullen wij echter in een volgend hoofdstuk terugkomen. In de Zuid-Hollandsche Synode, die van den 8n October tot den 10n November hare zittingen te Delft hield, waren de Remonstrantsch-gezinde predikanten niet minder aan veroordeeling en verkettering blootgesteld. Hier in Zuid-Holland hadden de Arminianen hunne talentvolste en onvermoeids'e voorvechters in Wtenbogaert en Grevinckhovius; maar eerstgenoemde was onmiddellijk na de gevangenneming van Oldenbarnevelt gevlucht en wist zich schuil te houden; Grevinckhovius was nog te Rotterdam: in welke stad de Gereformeerden grootendeels Remonstrantsch gezind waren. De Synode van Zuid-Holland draalde niet met die twee voorvechters spoedig onschadelijk te maken, zoodat zij althans niet naar de Nationale Synode zouden kunnen afgevaardigd worden. De Remonstrantsche predikanten werden ter verantwoording geroepen. Alle zaken, die te voren waren geschied, zooals het beroep van Vorstius, kwamen weder ter tafel: de Arminianen dreigden om zich van de Synode te verwijderen. In dezen staat van zaken ging de politieke Commissaris op de Synode naar Den Haag om te vernemen wat de thans omgezette Staten zouden beslissen. Deze verklaarden zich niet omtrent de punten in geschil, maar wèl dat zij de voortzetting der voorbereidende Provinciale Synode wenschten. Zij bleef dan ook en liet niet na haren geest kenbaar te maken. Wtenbogaert werd den 29n October ingedaagd om zich te verantwoorden; den 4n November werd hij reeds veroordeeld en afgezet. Hetzelfde lot wedervoer Grevinckhovius en ettelijke anderen: Rosaeus werd den 2n November door de Staten van Holland in zijn ambt hersteld. Ook werd door de Provinciale

Synode eene Commissie benoemd; voor de eene helft uit kerkelijke, voor de andere uit politieke personen samengesteld, die voor zoover het rechtsgebied der Zuid-Hollandsche Synode zich uitstrekte de gemeenten moesten rondreizen, om predikanten af te zetten of weder op den kansel te brengen. Zoowel in Noord- als in Zuid-Holland werden ijverige Contraremonstranten ter Nationale Synode afgevaardigd. De Remonstrantsch gezinde predikanten gingen desniettemin voort met „Vertoogen", -- drie op verschillende tijdstippen, — in te leveren bij de Staten van Holland. Deze moesten dienen om eene andere wijze van benoeming tot de Nationale Synode te verkrijgen, waardoor beide meeningen beter zouden kunnen vertegenwoordigd worden. Het eerste „Vertoog of Remonstrantie" had ten gevolge van de aanmerking welke de reeds vergaderde Provinciale Synode van Zuid-Holland daarop maakte, een tweede ten gevolge en daarop volgde een derde, waarin voornamelijk er op aangedrongen werd, dat de Remonstranten op de Nationale Synode niet konden verschijnen als voor rechters, maar als partij tegenover partij. Het zou vervelend worden, zoo wij van alle deze Remonstrantiën en Deliberatiën een maar eenigszins beknopt verslag wilden geven: de kern der zaak was deze: de Remonstranten, die zagen, dat zij voor eene Synode zouden geroepen worden, waardoor zij veeleer als scheurmakers dan wel als broeders behandeld zouden worden, zochten, zooveel aan hun lag, de bijeenkomst der Nationale Synode tegen te werken; de Staten van Holland, — die na het verzetten der Wet door Maurits geene voorwaarden meer gesteld hadden, maar de Nationale Synode hadden aangenomen gelijk de Contraremonstranten zulks wenschten, — begrepen waarom de Remonstranten tegenwerpingen maakten en besloten de zaak door te zetten.

Den 13n November 1618 was alzoo de door alle „Zuiveren in de Leer" zóó lang verbeide dag aangebroken, dat de Nationale Synode zou bijeenkomen. Dordrecht was daartoe zeer geschikt: Regeering en volk waren zeer orthodox; de stad zelve was door hare ligging zeer veilig; geene oploopen of aanslagen waren derhalve te vreezen; de stad zelve, als de oudste van Holland, was niet onwaardig om aan zulke aanzienlijke Vergadering tot gastvrouwe

te dienen; eene ruime bovenzaal van de Kloveniersdoelen bood eene geschikte vergaderzaal aan. Op den dag der opening hield de zeer rechtzinnige predikant van Dordrecht Balthasar Lydius en daarna de predikant der Waalsche gemeente te Middelburg eene intredepredikatie, en werden de leden, die aan de Nationale Synode zouden deelnemen, ontvangen. Aan de Vergadering namen deel: vijf Professoren, die door de Staten hunner Provincie waren aangewezen, zes-en-dertig predikanten en twintig ouderlingen, die door de Classis waren afgevaardigd. Deze allen waren ijverige Contraremonstranten: uitgezonderd de twee Remonstrantsche predikanten en een ouderling van dezelfde gezindheid, die door Utrecht waren afgevaardigd. Verder verschenen achttien „politieke personen", door de Staten der verschillende Provinciën aangesteld. Dezen moesten de wereldlijke Autoriteit vertegenwoordigen en zorgen, dat geene Politiek en in het algemeen niets anders dan wat in de punten van beschrijving was opgegeven werd verhandeld; dat er zooveel mogelijk spoed werd gemaakt; en dat, om ontijdige oordeelvellingen te voorkomen, alles tot na den afloop der Synode geheim gehouden werd.

Maar ook waren de Gereformeerde Kerken van het buitenland uitgenoodigd om zich te Dordrecht op de Nationale Synode te doen vertegenwoordigen. De Staten-Generaal hadden zich veel moeite getroost, opdat Lodewijk XIII tot die reis van Fransche predikanten zijne toestemming zou geven. Aanvankelijk scheen het, dat zulks zou gelukken; maar bezwaren van geweten schijnen den Koning van meening te hebben doen veranderen. De vraag werd gesteld of een Katholiek Vorst wel vergunning mocht geven tot het deelnemen aan een Kettersche vergadering: de gespannen toestand, die er heerschte tusschen het Fransche Hof en de Staten-Generaal, schijnt insgelijk veel er toe bijgedragen te hebben, dat de Fransche Calvinisten geen vergunning kregen om op de Nationale Synode te verschijnen. De Engelsche afgevaardigen kregen des te gemakkelijker die vergunning. De houding van Jacobus I in de Kerkelijke geschillen der XVIIe eeuw is bekend genoeg en in dit boek herhaaldelijk besproken. Onder de Engelsche afgevaardigden ter Nationale Synode behoorde ook een broeder

van Carleton, de Bisschop van Laudaff. Deze leden werden den 9n November, toen zij te 's Gravenhage bijeenkwamen, plechtig afgehaald: hun Koning immers was de beste vriend der bovendrijvende partij. Ook de Gereformeerde Kerken van Duitschland en Zwitserland hadden gehoor gegeven aan de uitnoodiging, hun vanwege de Staten-Generaal toegezonden. De Kerken van Anhalt hadden echter zulke uitnoodiging niet ontvangen: of zulks geweest zij, omdat, zooals Remonstrantsche schrijvers later hebben beweerd, die Kerken vóór de vijf punten waren, wagen wij niet te zeggen. Uit Duitschland verschenen die van den Paltz, welke den uitdrukkelijken last van hunnen Keurvorst hadden, om niet toe te stemmen in veranderingen in den Heidelbergschen Catechismus; verder waren er van Brandenburg, van Hessen, van Nassau, van Oost-Friesland en van Bremen. Uit Genève kwam de heftige Calvinist Diodati. De Zwitsersche Kerken van Zurich, Bern, Basel en Schaffhausen hadden aanvankelijk bezwaren gemaakt om te Dordrecht te verschijnen: de geschillen in de Nederlandsche Kerken, zeiden zij, raakten die van Zwitserland niet; ook hadden zij van oudsher weinig nut van Kerkvergaderingen en Synoden gezien; de raad, vóór eenige jaren door den Koning van Engeland gegeven, om de geschillen zooveel mogelijk te houden van de kansels, was de beste. De Gezant der Staten-Generaal aan het Hof van den Keurvorst van den Paltz, Pieter Van Brederode, die daarvoor naar Zwitserland reisde, wist evenwel de Kantons over te halen om hunne Theologanten naar Dordrecht te zenden.

Den volgenden dag ging men over tot het verkiezen van Voorzitters, Assessoren (Ondervoorzitters) en Secretarissen der Nationale Synode. Uit deze keuze zou terstond blijken, welke geest er in die Kerkelijke Vergadering heerschte. Tot President werd gekozen Johannes Bogerman, predikant te Leeuwarden, die hoog in aanzien stond bij Graaf Willem Lodewijk en door dezen ook bij Prins Maurits; een man, wiens heftige Calvinistische gezindheid en onverdraagzaamheid geheel den lande door bekend waren. Tot Assessoren werden gekozen Rolandus van Amsterdam en Gauckelius van Middelburg; tot Secretarissen (*Scribae*) Dammannus

van Zutphen en Festus Hommius van Leiden. Onder de Professoren, die afgevaardigd waren, zaten Episcopius, Remonstrant, en Polyander, Contraremonstrant, van Leiden; verder Gomarus, toen Hoogleeraar te Groningen, en Sybrand Lubberti, van Franeker, even heftig als Bogerman en Gomarus. Onder de leden der Nationale Synode zaten Trigland uit Amsterdam, Hille, vroeger te Alkmaar toen te Groningen, Voetius uit Heusden, welke mannen als Calvinistische ijveraars genoeg bekend waren of later geworden zijn. Onder de politieke leden, Gecommitteerden der Staten-Generaal, zaten Cromhout, President van het Hof, Boelens, Burgemeester van Amsterdam, Schotte, Secretaris van Middelburg; Gregory, President van het Hof van Gelderland, was Voorzitter van de Politieken; Daniel Heinsius, Secretaris. Door Remonstrantsche schrijvers is verhaald, dat dezen grootendeels waren mannen in de Theologie weinig bedreven; dat onder de Ouderlingen er velen waren, die geen of althans weinig Latijn kenden; terwijl deze taal, ten gerieve der vreemdelingen, in de Nationale Synode werd gebruikt. Zulks kan zeer wel het geval geweest zijn: alle leeken behoefden niet ervaren te zijn in Theologische Geschillen en alle Nederlanders niet in de Latijnsche taal; maar de geest van verdachtmaking en van haarkloverij heeft niet minder de vóór- als de tegenstanders der vijf artikelen bezield. Men schijnt in de regeeringskringen niet al te veel vertrouwen gesteld te hebben op de Dortsche bevolking of de Remonstranten hebben van hunne vrees om ter Synode te verschijnen hoog opgegeven: althans door tusschenkomst van Prins Maurits werd door de Staten van Holland en door de stedelijke regeering van Dordrecht een vrijgeleide beloofd aan de Remonstranten, die ter Synode zouden verschijnen en werden zware straffen gesteld op het beleedigen hunner personen.

Volgens de Resolutie der Staten-Generaal van den 11^{n} November 1617, waarbij tot de bijeenkomst eener Nationale Synode was besloten, moest in deze, volgens het 9^{n} artikel, in de eerste plaats gehandeld worden over „de vijf artikelen, die in geschil stonden, en de zwarigheden daaruit gerezen." Nadat het adres der politieke Commissarissen was ingewonnen, werd er besloten, dat

men sommigen der voornaamste en best geoefende Remonstranten ten eerste zou ontbieden en „tot de handelingen *citeeren*" om binnen veertien dagen voor de Synode te verschijnen, ten einde hunne gevoelens te verdedigen; en dat al hunne bedenkingen tegen de Confessie en Catechismus schriftelijk zouden worden overgelegd, opdat de Synode daarover zou oordeelen. Veertien predikanten, wier Remonstrantsche gevoelens bekend genoeg waren, werden gedaagd, onder welke Professor Episcopius, ofschoon deze zitting had als lid der Nationale Synode; verder Poppius van Gouda, de Alkmaarsche predikant Pynacker en de Hoornsche Sapma. In afwachting dat de gedaagden zouden verschijnen ging de Synode over tot de groote zaak der Bijbelvertaling, de Catechisatiën, de voorbereidende studiën der studenten in de Theologie, het drukken van ergerlijke boeken en nog andere aangelegenheden. Van Remonstrantsche zijde is er over geklaagd, dat aanvankelijk ook Grevinckhovius en Goulardus zouden worden gedaagd; maar dat de Synode hiervan had afgezien: de reden van dit besluit was, dat beide predikanten in hunne kerkelijke diensten waren geschorst. Met den Waalschen predikant te Amsterdam Goulard was zulks reeds drie jaren te voren geschied. Grevinckhovius was eerst weinige dagen te voren door de Zuid-Hollandsche Synode te Delft „op zeer ongewone wijze" van zijnen dienst geschorst. „Hij was namelijk een man van zeer groote schranderheid, geleerdheid, vlugheid en ongewone geoefendheid in de tegenwoordige geschillen," zegt Mosheim; laten wij er bijvoegen: ook van groote heftigheid en een der voornaamste stokebranden in de Theologische twisten, waardoor de Republiek werd beroerd.

Reeds vóór de „citatie" waren den 11n November de Remonstranten in groot getal te Leiden bijeengekomen om te bespreken, hoe zij zich zouden moeten houden. Zij meenden het recht te hebben om op eene vrije Nationale Synode als leeraren der Kerken te verschijnen, daar de onzijdigheid, welke de Synode behoorde te betrachten in het onderzoek der betwiste leerpunten, zulks vorderde, en dat er niet over de bijzondere gevoelens van eenige personen, maar over de gevoelens, allen Remon-

stranten gemeen, moest geoordeeld worden. De Nationale Synode had evenwel anders beschikt: zij beschouwde hen als gedaagden. Zelfs Episcopius, die vanwege de Leidsche Hoogeschool de vergadering moest bijwonen, werd gedaagd en als dusdanig behandeld. De gedaagden kwamen nu te Rotterdam bijeen, bespraken het een en ander, traden met elkander in overleg en vertrokken van daar naar Dordrecht, waar zij de 5n December aankwamen. Zooals wij reeds gezegd hebben waren strenge maatregelen genomen, dat zij in hunne personen in die stad geen overlast zouden lijden. Den volgenden dag gaven zij kennis van hunne komst zoowel aan den President van de Gecommitteerden der Staten-Generaal als aan den President der Synode en verzochten een paar dagen uitstel om zich te huisvesten. Zij ontvingen het bevel om dit verzoek aan de Synode zelve voor te dragen. Dit deden zij. Episcopius voerde het woord: hij zeide in zijne aanspraak, dat zij op bevel der Autoriteiten gekomen waren om te weten, wanneer men tot de „Conferentie" komen zou. Hun werd gezegd dat het de meening noch van de „Heeren Politieken" noch van de Synode was, om met hen in eene „schoolsche Conferentie" of „Disputatie" te treden, maar wel om hen hun gevoelen aangaande de „vijf punten" te hooren verklaren en zooveel doenlijk te verdedigen; om daarna het oordeel der Synode te verwachten, „gelijk zulks in de brieven van Citatie was uitgedrukt." Episcopius verzocht nu ook, dat Grevinckhovius en Goulard hun zouden worden toegevoegd; maar den volgenden dag vernamen zij, dat zulks niet zou geschieden. Denzelfden dag nog begaven zich de gedaagde Remonstranten naar de buitenlandsche Godgeleerden en gaven dezen eene schriftelijke Memorie omtrent de bestaande geschillen over. Den 7n December vroeg de President Bogerman aan de twee Remonstrantsch gezinde leden der Synode, de predikanten van Utrecht, Frederici en Naeranus, of zij, terwijl de zaak der Remonstranten werd behandeld, als *rechters*, wat hun toekwam als leden der Synode, wilden zitten, of dat zij zich liever wilden voegen bij de gedaagden. Hun werd één dag tot beraad gegeven: zij voegden zich bij de gedaagden.

Denzelfden dag nog, den 7n December, nam Episcopius het

woord en hield eene redevoering, die vrij sierlijk en langdradig was, om de zaak der Remonstranten te verdedigen; hij verzocht aan het slot, dat men niet zou letten op hun gering getal maar alleen met de H. Schrift en met gezonde reden tegen hen zou strijden. De President Bogerman vroeg hem, toen hij geeindigd had, de kopie zijner redevoering. Episcopius zeide, dat hij geen andere had dan die hij gebruikt had, en dat ook niet net genoeg geschreven was. De President hield evenwel aan, en Episcopius gaf zijne redevoering over, maar verzocht een authentiek afschrift van het overgeleverde. Over deze zaak of hij meer dan ééne kopie heeft gehad, is vrij lang en vrij kleingeestig getwist. De „dienaren Christi" schepten er behagen in hunne tegenpartij voor leugenaars uit te maken. Ook ontving Episcopius van Bogerman eene berisping, dat hij zulk een langdradige redevoering (zij had anderhalf uur geduurd) had gehouden, zonder vooraf de vergunning der Synode te hebben verkregen.

De kopie der redevoering van Episcopius, die Bogerman thans in handen had, werd door alle gedaagden onderteekend. Nu werd in dezelfde zitting de Synodale eed afgelegd. De leden achtereenvolgens, de President het eerst, zwoeren: „dat zij in deze gansche Synodale handelingen, waarin een onderzoek, oordeel en beslissing, zoowel van de vijf Artikelen en daaruit rijzende zwarigheden alsook van alle andere Leerstukken ingesteld zal worden, niet eenige menschelijke schriften maar Gods Woord alléén voor een zekeren en onfeilbaren regel des Geloofs zullen houden; dat zij in deze geheele zaak niets anders zullen voorhebben dan de Eer Gods, de rust der Kerken en voornamelijk het behoud van de zuiverheid der Leer." Deze eed werd afgelegd door alle leden der Synode; maar de twee predikanten uit Utrecht ging men bij het afvragen van den eed voorbij: ofschoon zij nog een geheelen nacht als tijd van beraad over hadden om te kiezen of zij onder het getal der gedaagden zouden plaats nemen, of zouden blijven in de Synodale Vergaderingen. Den 10^{n} December zonden zij dan ook een verklaring, dat zij „zich zouden voegen bij het gezelschap der gedaagde Remonstranten, onverminderd het recht hunner Principalen."

Denzelfden dag (10 Dec.) werd aan de gedaagden voorgehouden, waarom zij ontboden waren; dat zij hun gevoelen omtrent de vijf punten (of Articulen) zouden voorstellen, verklaren en verdedigen, en hunne bedenkingen op de *Belijdenis* en den *Catechismus*, zoo zij die hadden, overleveren. Nadat zij de vergunning daartoe verkregen hadden, las de predikant Dwinglo, in naam der gedaagden, eene wijdloopige Memorie voor, in twee punten verdeeld. In het eerste verklaren de Remonstranten, dat zij de leden dezer Synode niet konden erkennen als billijke rechters, daar zij eene scheuring gemaakt hebben, waarvan het grooter deel der kerkelijke personen, die tot de Synode zijn gekomen, de schuldigen zijn; dat het oordeel over hunne zaak (die der Remonstranten) aan deze lieden over te laten niets anders zoude zijn dan de partij, die tegen ons (Remonstranten) is en van ons is afgezonderd en die geene gemeenschap met ons in den Godsdienst wenscht te houden, als rechter te erkennen. In het tweede punt worden twaalf voorwaarden opgegeven; wanneer de Synode zóó was bijeengeroepen en samengesteld, zouden de Remonstranten haar als een wettige rechtbank beschouwen. Het voorlezen dezer „Memorie" duurde twee uren. Het laat zich begrijpen, dat Dwinglo en zijne geestverwanten door den President vrij scherp werden beantwoord: het was onbetamelijk, zeiden dezen, dat zij, gedaagden, aan hunne rechters wetten wilden voorschrijven; zij verkleinden niet alléén de Synode, maar ook de Heeren Staten; zij zouden beter doen met dezen te gehoorzamen en de Synode als hunnen bevoegden Rechter te erkennen. De gedaagden antwoordden, dat zij met hetzelfde recht deze Synode als wettelijk Rechter weigerden te erkennen, als hunne voorvaderen dit gedaan hadden met het Concilie van Trente. De Gecommitteerden der Staten-Generaal zeiden [1]), dat zij onderzoeken zouden in hoeverre in die „Memorie" zaken voorkwamen, welke met de Autoriteit der Staten Generaal schenen te strijden. Er vielen bij deze gelegenheid vrij vele en hooge woorden, die niet alle getuigden van gematigdheid. Episcopius en Niellius,

[1]) Gewoonlijk „de Heeren Politieken" genoemd.

van den kant der gedaagden, lieten zich niet uit het veld slaan; Bogerman wilde hun het stilzwijgen opleggen. De Synode besloot eindelijk in de namiddagvergadering, dat „het verzoek der gedaagden onbillijk, vreemd en ontijdig was en strijdig met de Resolutiën van H.H. M. Derhalve dat men hen ernstelijk behoorde te bestraffen en te vermanen om zich voortaan voor dergelijke uitvluchten te wachten." Den volgenden dag werden de gedaagden verzocht om hun gevoelen over de „vijf punten" voor te stellen. In plaats hiervan las Dwinglo een lang geschrift voor uit naam der gedaagden, waarin ten eerste de President der Synode, vervolgens de Synode zelve beschuldigd werden van partijdigheid, en dat eindigde met een Protest, dat zij de Synode niet wilden houden voor wettelijke Rechters in deze geschillen en dat derhalve hun oordeel van geen gewicht bij ons (Remonstranten) en onze Kerken wezen zal." De geheele dag en de daaropvolgende werden besteed aan het bespreken van de aanklacht tegen Bogerman en diens partijdigheid in de zaak der kopie van Episcopius; over de miskenning van het gezegde der Hooge Overheid en van zoovele Prinsen en Vorsten; over de beschuldiging van „scheuring," en eindigde met eene berisping van Episcopius, zoowel door de Synode als door „de Heeren Politieken."

Na zooveel tegenstribbeling en woordenstrijd was men eindelijk toch zoover gekomen, dat de Remonstranten, ofschoon de wettigheid der Synode blijvende ontkennen, zich bereid verklaarden hunne meeningen omtrent de vijf punten te verdedigen en indien zij eenigen twijfelingen, omtrent de Leer in de Confessie en den Catechismus vervat, koesterden, die met de gronden waarop zij steunden schriftelijk mede te deelen. De gedaagden hadden zich onderling vereenigd tot hetgeen hunne tegenstanders eene Anti-Synode hebben genoemd, en waaraan ook ettelijke anderen dan de gedaagden deelnamen, zooals Van der Borre en Barlaeus. Alle punten werden nu gemeenschappelijk behandeld en hunne eensgezindheid gaf aan hunne handelingen eene groote zedelijke kracht. Bogerman, die met dit alles niet onbekend kon blijven, stelde dan ook voor om de gedaagden één voor één binnen te

laten komen en zoo ieder in het bijzonder te onderzoeken; de buitenlandsche Theologanten keurden dit evenwel af, omdat zulks naar „streken" zou gelijken. Het voorstel van den President werd dan ook niet aangenomen.

Den 13n December leverden de Remonstranten hun antwoord op het eerste deel der „vijf punten" in; maar daarop werd de aanmerking gemaakt, dat zij zich niet genoeg bepaald hadden bij de uiteenzetting van hun eigen gevoelen en zich niet genoeg van de beoordeeling van het tegenovergesteld gevoelen hadden onthouden. Vervolgens gaven zij schriftelijk hun gevoelen omtrent de vier andere punten over. Hierbij verklaarden zij, dat zij noodwendig niet alléén over de *Praedestinatie*, maar ook over de *Reprobatie* (Verwerping) dienden te spreken, wanneer zij hunne gevoelens juist wilden uiteenzetten. Dat punt der *Reprobatie* was een zeer teeder punt en het was geschikt zoowel om de meeningen der Remonstranten te rechtvaardigen als om die van ettelijken hunner tegenstanders in een zeer onaangenaam daglicht te stellen. Ook heerschte er onder de ijverigste Calvinisten volstrekt geene eensgezindheid van meening omtrent de „Verwerping door God van den zondigen mensch." Maar nu ging de Synode niet over tot de dadelijke behandeling van alle de vijf punten, maar wilde, dat de gedaagden ook hunne bedenkingen op de Belijdenis en den Catechismus zouden inleveren, opdat deze tegelijk met die over de vijf punten konden behandeld worden. De Remonstranten zeiden, dat hun de tijd daartoe te kort was: zij wilden terstond tot de „vijf punten" overgaan. Dit gaf aanleiding tot vele woorden: de Secretaris Heinsius, die volstrekt niet altijd even kalm en bezadigd zich gedroeg, zeide: „De Heeren Gecommitteerden der Staten-Generaal vorderen en bevelen, dat zij zult gehoorzamen." Eindelijk werden den gedaagden vier dagen toegestaan om hunne bedenkingen tegen de Belijdenis en den Catechismus op te maken. Den 21n December waren de Remonstranten gereed en verklaarden, dat zij hunne bedenkingen tegen de Belijdenis wilden voorlezen: zij kregen ten antwoord, dat er al redevoeringen genoeg waren gehouden, en dat zij niet tegelijkertijd die op den

Catechismus ingeleverd hadden. Hunne houding werd beschouwd als een verzet en hun werd vanwege de Heeren Politieken een Besluit voorgelezen, dat zij voortaan meer acht hadden te geven op zich zelven en op hen die Autoriteit over hen hadden. De gedaagden vroegen kopie van deze Resolutie, welke hun geweigerd werd. Den 27n December leverden de Remonstranten nu hunne bedenkingen tegen den Catechismus in. Nu stelde de President aan de Synode de vraag of de gedaagden ook bij hunne uiteenzetting van hun gevoelen omtrent de „vijf punten" het tegenovergestelde gevoelen, en wel de leer der „Reprobatie," zouden mogen bespreken: welke vrijheid, meende hij, hun niet onvoorwaardelijk kon toegestaan worden. De Synode stemde toe in Bogermans zienswijze. De Remonstranten verklaarden hierop, dat zij liever wilden vertrekken dan zich aan deze voorwaarde te onderwerpen. Den volgenden dag bleven zij dan ook te huis en gaven hunne redenen daartoe te kennen in een brief aan „de Heeren Politieken." Dezen lazen dien brief niet voor in de vergadering der Synode, maar de gedaagden kregen aanschrijving om zich den volgenden dag ter vergadering te bevinden. Hier gekomen werd hun eene Resolutie voorgelezen, waarbij hun nu bepaaldelijk verboden werd om door stilzwijgen of door vertrek de Besluiten der Synode en der „Heeren Politieken" krachteloos te maken. De President begon nu hun ieder afzonderlijk zijn gevoelen omtrent het eerste der „vijf artikelen" af te vragen. Episcopius zeide daarop, ook uit naam zijner medegedaagden, dat het billijk was, dat hun de vrijheid werd gelaten om hun gevoelen te verdedigen; niet naar hetgeen de Synode, maar naar hetgeen zij zelven noodig zouden oordeelen. De gedaagden bleven hierbij volharden. Nu stelde Bogerman voor, of het niet raadzaam zou wezen over het gevoelen der Remonstranten te besluiten uit hunne boeken. Dezen kregen „uit naam van H.H. M." de order, dat zij niet buiten bevel van de Heeren Politieken uit Dordrecht zouden mogen vertrekken. Des namiddags van denzelfden dag (den 28n December) vergaderde de Synode met gesloten deuren. Er werd een geschrift opgesteld, waarin het laatste Besluit der Synode, dat slechts eene voorwaardelijke vrijheid om

ook over de „Reprobatie" te spreken aan de gedaagden wilde toestaan, werd verdedigd en tevens het recht om hen hoofd voor hoofd te ondervragen. Den 22n December werd dit den Remonstranten voorgelezen. Dezen verzochten kopie en tijd van beraad. Nu werd hen op bevel van de „Heeren Politieken" afgevraagd, ieder afzonderlijk, of zij wilden gehoorzamen; er zou hen geen verdere tijd van beraad toegestaan worden, daar eenige Heeren op het punt stonden om naar 's Gravenhage te vertrekken en den Staten verslag te geven van de ongehoorzaamheid en hardnekkigheid der gedaagden. Dit werd hun des namiddags ten drie ure gezegd en tot des avonds zes ure tijd tot beraad gegeven. Op het gestelde uur leverden de Remonstranten schriftelijk hun antwoord in. Het was eene toestemming in de eischen der Synode, mits hun in het behandelen der zaken vrijheid zou worden gelaten en de duur der handelingen aan de Gecommitteerden der Staten-Generaal zou worden overgelaten. Toen deze brief voorgelezen was, viel de President de gedaagden aan en vroeg hun wie zij bedoelden met degenen „die de Contraremonstranten voor rechtzinnig houden:" eene uitdrukking, die in den brief der gedaagden was gebruikt. Episcopius wilde geen namen noemen. Toen hernam Bogerman: „Welaan dan zal ik ze noemen: Zwinglius, Bucerus, Calvinus, Beza, deze helden, deze lichten der Kerk en heilige zielen, bij God en menschen gezegend, wilt gij, Remonstranten, tentoonstellen." Nu werden de gedaagden uit de vergaderzaal verwijderd en beraadslaagde de Synode, wat thans zou geschieden. Er werd besloten, dat om hunne hardnekkigheid de gedaagden onwaardig waren, dat men langer met hen onderhandelde. Dezen werden, toen zij weder binnengeroepen waren, gevraagd of zij aan het besluit der Synode wilden gehoorzamen of niet? Ieder der Remonstranten antwoordde: „Wij kunnen niet gehoorzamen, dan op zulke wijze als wij voorgesteld hebben." Hierop werd besloten, dat aan de Staten-Generaal verslag zou worden uitgebracht van het gebeurde. Aan gedaagden werd bevel gegeven om niet buiten Dordrecht te gaan en vooral niet om in naburige plaatsen te prediken.

Drie Politieken en drie Kerkelijken uit de Synode waren reeds

den 31n in Den Haag aangekomen en brachtten in tegenwoordigheid van Prins Maurits en Graaf Willem Lodewijk verslag uit over hetgeen in het laatste tiental dagen in de Synode was geschied. Denzelfden dag nog werd eene Resolutie genomen, waarin de Staten-Generaal verklaren, dat „de besluiten in de Synode tegen de Remonstranten genomen, zijn overeenkomstig met de orde door hen voorgeschreven. De gedaagden hebben zich daaraan te onderwerpen en bij gebreke daarvan zal niet alléén tegen hen kerkelijk, maar ook als overtreders van de Publieke Autoriteit worden geprocedeerd. De Gecommitteerden ter Synode zullen de zaak zooveel mogelijk bespoedigen, en zoo de gedaagden volharden in hunne hardnekkigheid, zal men over hen oordeelen naar hunne geschriften en hunne verklaringen vroeger in de Provinciale Synode gedaan. Zij zouden niet zonder uitdrukkelijke toestemming der „Heeren Politieken" uit Dordrecht mogen vertrekken". Deze Resolutie werd den 3n Januari aan de gedaagden bekend gemaakt. Nadat dit geschied was, begon de President der Synode de gedaagden weder hoofd voor hoofd te ondervragen, of zij de „vijf artikelen" en wel bepaaldelijk het eerste voor hun gevoelen erkenden. Zij gaven ten antwoord, dat zij geene andere behandeling hunner zaak konden toelaten, dan zooals zij reeds schriftelijk hadden uiteengezet. Bogerman wilde voortgaan op de wijze, zooals de Synode het had goedgevonden, de Remonstranten van hunnen kant bleven daartegen protesteeren. Eindelijk werden zij gelast de zaal te verlaten, terwijl de President hun toevoegde: „'t Is genoeg. 't Wordt tijd, dat gijlieden heengaat, want gij vermoeit mij en u zelven en zoudt de geheele wereld vermoeien met uw tegenpreken." Den volgenden dag werd in de Synode besloten, dat men de gedaagden zou blijven ondervragen; antwoordden zij niet, dan zou de Synode toch voortgaan en in dat geval hun gevoelen opmaken uit hunne boeken. De gedaagden, die niet buiten Dordrecht mochten gaan, wendden zich nu bij geschrifte tot de Staten-Generaal. Zij zeiden, dat zij om des gewetenswille niet anders konden handelen en baden om bescherming der Staten. De Staten-Generaal zonden den brief aan de „Heeren Politieken" ter Synode en gaven geen ander antwoord.

De gedaagden werden weder den 11n Januari voor de Synode geroepen. In dien tusschentijd waren verscheidene vragen op schrift gebracht, die hun zouden gesteld worden. Nadat de President de eerste vraag had gedaan, begon Episcopius een geschrift voor te lezen uit naam der gedaagden. Stond men hun toe, dit was het slot, hunne stellingen te verdedigen en, zooveel zij het noodig zouden achten, daarbij anderen te wederleggen, dan wilden zij op de gestelde vragen antwoorden: anders niet. Bogerman antwoordde, dat hij op deze nieuwe beschuldigingen niet zou letten; den gedaagden werd alle noodige vrijheid gegund en zij hadden slechts te antwoorden. Nu volgde een lange woordenwisseling, waarbij een der „Heeren Politieken" scheen te willen overhellen naar de partij der gedaagden; de President der Synode begon nu opnieuw te ondervragen. Bij die gelegenheid zeide hij, dat zij slechts eerst die vragen hadden te beantwoorden, dat zij daarna er konden bijvoegen wat zij meenden dat ontbrak; het was slechts een verschil van orde. „Wanneer het niets anders is dan een verschil van orde," antwoordde Episcopius, „men geve ons dan de vragen. Wij zullen er op antwoorden en er aan toevoegen wat wij noodig achten." Hij reikte de hand uit om de geschrevene vragen aan te nemen; maar Bogerman vroeg of het wel de manier was om aan gedaagden de gestelde vragen schriftelijk over te leveren; hij dacht van niet. Ook thans, oordeelde hij, was zulks niet dienstig: de Remonstranten konden gemakkelijk dadelijk antwoorden, als zij slechts wilden. Eenige leden der Synode, uit de buitenlandsche leden vooral, hadden zich een oogenblik gevleid, dat men elkander was genaderd; maar deze gunstige verwachting was spoedig vervlogen, toen de President de gestelde vragen niet wilde overhandigen. Toen de gedaagden de zaal hadden verlaten, stelde Bogerman aan de Synode de vraag voor, wat men nu verder had te doen. Het bleek, dat de Remonstranten niet alléén naar hunne vorige geschriften, maar ook naar hunne tegenwoordige gevoelens wilden geoordeeld worden en dat zij die naar hun goeddunken wilden verklaren, zonder gebonden te zijn aan de vragen, die de Synode zou stellen. Men moest hen dus, meende

hij, beoordeelen naar hunne geschriften. Toen de President dit voorstel deed, traden de „Heeren Politieken" niet dadelijk toe en wenschten over dat punt onderling te beraadslagen. Teruggekeerd in de vergaderzaal, verklaarden zij, dat zij eerst wilden weten wat de Synode dacht. Vele der buitenlandsche Theologanten waren van meening, dat men den Remonstranten het gevraagde behoorde toe te staan, maar de inlandsche waren voor verreweg de meerderheid van oordeel, dat men hen moest beoordeelen naar hunne geschriften. Nu lazen de Gecommitteerden der Staten-Generaal eene Resolutie voor, die zij reeds vervaardigd hadden. Nadat daarin was gesproken over de hardnekkigheid der Remonstranten, werd besloten, dat men over hen zou oordeelen naar hunne geschriften en dat hun tijd zou gegeven worden tot Maandag vóórmiddag, — men had toen Vrijdag, — om zich te bedenken, of zij er nog iets ter verklaring aan wilden toevoegen: mits zij zich hielden aan de besluiten der Synode. Den volgenden dag (12 Jan) werden de Remonstranten bij de „Heeren Politieken" ontboden, die hen wilden bewegen om zich te regelen naar hetgeen door de Synode was besloten. Daar zij vasthielden aan hetgeen zij hadden voorgesteld, moesten zij van eenigen der Gecommitteerden zeer onheusche woorden hooren: vooral van Van Essen en van Muys van Holy. Van den Honaert, een gematigder man, trachtte te vergeefs orde te brengen in deze stormachtige bijeenkomst. De gedaagden wilden van geene onderteekening van eenig stuk weten, waarbij hun hetgeen zij den 29n December begeerd hadden ontzegd werd; van eene voorwaardelijke onderteekening wilden de „Heeren Politieken" echter niets weten.

Zoodanig was de staat van zaken toen den 14n Januari 1619 de zeven-en-vijftigste zitting der Nationale Synode werd gehouden. Toen de zitting geopend was, deden de „Heeren Politieken" eene mededeeling, dat de Remonstranten bleven weigeren eenige inschikkelijkheid en gehoorzaamheid te gebruiken, en vroegen of het niet noodig was de gedaagden nog éénmaal aan te manen en, in gevalle zij weigerachtig bleven, voort te gaan tot het onderzoek van hunne gevoelens uit hunne geschriften. De buitenlandsche

leden der Synode waren van oordeel, dat de gedaagden lang genoeg misbruik hadden gemaakt van hun geduld. Toen de buitenlandsche leden hunne meening hadden uitgebracht, zeiden de „Heeren Politieken" tot den President der Synode, dat zij hunne omvraag maar moesten staken. Was het gevoelen der inlandsche leden genoeg bekend en wilden zij dezen latere noodelooze onaangenaamheden besparen? Hoe het zij, de gedaagden werden binnengeroepen en hun werd nogmaals gevraagd of zij onvoorwaardelijk de gestelde vragen wilden beantwoorden. Episcopius wilde het antwoord, dat hij op schrift had, voorlezen. Dit werd geweigerd, maar het werd van hem aangenomen en in hunne afwezigheid voorgelezen. De kern er van was, dat zij hetgeen van hun gevorderd werd niet onvoorwaardelijk konden toestaan. Alle gedaagden volhardden bij dit antwoord en onderteekenden hunne weigering. Toen nam Bogerman het woord op met een straffen en verontwaardigden toon. Hij eindigde met deze woorden: „Alle uwe handelingen zijn altijd vol list en bedriegerijen geweest: derhalve zijt gijlieden de oorzaak, dat de Synode met de aangegane handelingen niet heeft kunnen voortgaan. Daarom wordt gijlieden uit de Synode weggezonden; doch als de Synode u iets wil vragen, zal zij het u laten weten. En dewijl gijlieden tegen de bevelen en besluiten der Synode en der Hooge Overheid veel hardnekkigheid hebt betoond, zoo zal de Synode aan de Christenheid bekend maken, dat het haar aan geene geestelijke wapenen ontbreekt, waarmede zij die zal kunnen straffen. Ook zal, ten zijnen tijd, eene rechtvaardige censuur tegen ulieden in het werk gesteld worden, waarvan de billijkheid, — de Synode twijfelt daaraan niet, — aan de geheele Christenheid zal blijken". Hij voegde er bij, dat hij hun uit naam van H.H. M. en de geheele Synode had te zeggen: „Gij zijt ontslagen: gaat; met leugen zijt gij begonnen; met leugen zijt gij geëindigd!" [1]) Daarop sloeg hij de handen uiteen, alsof hij booze geesten uitdreef, zeggende: „Gaat, gaat!" Toen stonden de gedaagden op, terwijl Episcopius zeide: „Ik zal op dit alles

1) *Demittimini. Exite. Mendacio incepistis; mendacio finivistis!*

zwijgen met mijnen Zaligmaker Jesus Christus. God zal tusschen ons en de Synode oordeelen, wat er is van de listen, bedrog en valschheden, die men ons ten laste legt." Hollingerus, een der gedaagden, predikant te Grave, zeide bij het verlaten van de zaal tot de omstanders: „Gaat, gaat uit. de vergadering der boozen."

Later is er van Remonstrantsche zijde aangemerkt geworden, dat ternauwernood een derde van de stemmende leden der Synode hunne meening hadden gezegd, — immers de buitenlandsche leden hadden nog maar gestemd; — dat het vonnis niet behoorlijk in stemming gebracht en dat het op geschrift had moeten zijn geweest. Wij zullen over deze en andere nulliteiten der Synode niet twisten; de redenen en argumenten zoowel vóór als tègen der beide strijdende partijen zullen op onze lezers zeer geringen invloed uitoefenen. Over hen noch over de meeningen van hen, die tot hun nageslacht behooren, heeft de Synode te oordeelen gehad; zij zijn noch „voortgesproten uit Calvijn", noch hebben behoord tot „de Arminiaansche factie." Maar... de Nationale Synode, in 1618 te Dordrecht gehouden, is eene der belangrijkste en invloedrijkste gebeurtenissen in de Geschiedenis van ons vaderland geweest: zij heeft de kerkelijke toestanden gedurende bijna twee eeuwen in onze Republiek beheerscht. In zekeren zin is zij het noodwendig gevolg geweest van den opstand der Nederlandsche Provinciën tegen Philips II: de twee stroomingen, die de omwenteling hebben veroorzaakt, hebben ook gelegenheid gegeven tot de botsingen tusschen de Calvinisten en de Libertijnen. Maar wij zouden te veel in herhalingen moeten treden, wanneer wij dit alles opnieuw wilden uiteenzetten.

Wanneer men als bloot toeschouwer den strijd gadeslaat, die in de vergaderzalen van de Nationale Synode te Dordrecht gevoerd is geworden, zonder dus met vóór- of uit tègeningenomenheid partij te kiezen, zou men zich kunnen vereenigen met de woorden van een geschiedschrijver: „De Geschiedenis van twee en een halve eeuw heeft recht gesproken en het besluit der Dordsche vaderen als eene daad van kerkelijke heerschzucht,

geestelijken overmoed en inhumaniteit gebrandmerkt" [1]), maar wij zouden er bijvoegen: „Het geduld der Vergadering werd door het tegenstreven der gedaagden wel eens op een zeer zware proef gesteld." Verplaatsen wij ons in den geest in het jaar 1618, dan kunnen wij zoowel in de Dordsche vaderen als in hunne tegenstanders, zoowel in Bogerman, Gomarus, Trigland, als in Wtenbogaert, Episcopius, Poppius niets anders zien dan mannen van vaste, ijzerharde, onwrikbare overtuiging; geheel doortrokken van den geest van hunnen tijd, die „de wereld had overgegeven aan Theologische twistgedingen;" die hetgeen men in onze dagen „schoolgeschillen" zou noemen, wel degelijk beschouwde als noodzakelijke punten, die over de Zaligheid of de Verdoemenis der menschen moesten beslissen. Opgevoed in kleinere, bekrompene kringen; vol eenzijdigheid en vooroordeelen; gewoon om alléén één boek, het Boek der Boeken, te lezen, te vereeren, onfeilbaar te achten; of „te zweeren bij de Autoriteit der meesters," die voor hen, hetzij in geschrift, hetzij op den Academischen leerstoel, of op den kansel dat Boek hadden verklaard en toch op het eind de Autoriteit zijner eigene Rede, om te beslissen wie gelijk, wie ongelijk heeft, tot laatsten scheidsrechter te verheffen; — ziedaar den toestand, waarin de Protestanten van dien tijd verkeerden, en wanneer men van uit dat standpunt de geschiedenis der Nationale Synode beschouwt, dan zal men moeten erkennen: beide partijen konden niet anders. Bogerman, Gomarus, Festus, Hommius b. v. moesten de Arminianen beschouwen als „ketters," als „bedervers der Zuivere Leer;" ja nog meer als „tegenstanders van het ware, onvervalschste Woord des Heeren." Wtenbogaert, Episcopius, Poppius van hunne zijde moesten de Contraremonstranten beschouwen als tirannieke heerschers over de gewetens, als uitleggers der H. Schrift, die door formulieren en menschelijk gezag het ware Woord Gods hatelijk en onverdragelijk maakten. De Contraremonstranten zagen in hunne tegenpartij „rebellen tegen Gods Woord;" de Remonstranten in de hunne: tirannen over den menschelijken geest, in naam van het door hen verwrongen „Zuivere Woord des Heeren."

[1]) H. C. Rogge II, 512.

Wanneer men het eindeloos, vervelend getwist in de Synode van 15 November tot 14 Januari overziet, zou men haast in de verzoeking geraken om in dit alles niets anders te zien dan eene kleingeestige haarkloverij over de wijze, waarop gedaagden hunne gevoelens mogen verdedigen. Maar de zaak, waarom het eigenlijk te doen was en welke ieder kende, werd door niemand bij name genoemd. Ten eerste: de Remonstranten *erkenden* eigenlijk de wettigheid der Nationale Synode *niet*, maar zij konden die niet op behoorlijke gronden loochenen: immers dan hadden zij een hunner grondbeginselen: „het Gezag der Hooge Overheid in kerkelijke zaken" moeten bestrijden en zij hadden dit altijd verdedigd. En de Staten-Generaal, zoowel als de Staten der bijzondere Provinciën, hadden de uitspraak over de Kerkelijke Geschillen opgedragen aan die Synode. Zij wisten, dat die Synode op eene alleszins vijandige wijze tegen hen was samengekomen; dat zij hen zoude veroordeelen; dat zij partijdig en vooringenomen was; maar zij moesten toch haar gezag erkennen. Om haar te bestrijden bleef hun geen ander middel over dan eindeloos getwist en haarkloverij. Maar de gedaagden hadden ook nog eene andere reden, waarom zij van hunne volledige vrijheid tot verdediging, met gebruikmaking van het bestrijden der stellingen door hunne tegenstanders verkondigd, niet wilden afstaan. Bekwame *tactici* als zij waren op het oorlogsterrein der Theologische disputatiën; bekend met de zwakke zijde der tegenpartij, — de disputeerzucht, die in hart en nieren bij alle predikanten der XVIIe eeuw was doorgedrongen, — wisten zij hoe gemakkelijk het zou vallen om het Theologisch twistvuur te ontsteken onder de leden der Synode. Men wilde hun „de Tolerantie" niet gunnen: zij zouden toonen hoezeer „de Tolerantie" omtrent ettelijke punten allernoodzakelijkst was, ook onder de Contraremonstranten. Konden zij niet slagen om „de Tolerantie" voor de hunnen te winnen, zij konden althans het twistvuur overbrengen in het vijandelijk kamp.

De tactiek der Remonstranten was dan ook, dat zij niet alléén zouden spreken over de *Uitverkiezing* (*Praedestinatie*), maar ook over de *Verwerping* (*Reprobatie*). Dan vooral konden zij spreken

over ettelijke stellingen en uitdrukkingen van Calvinisten [1]); maar vooral over hetgeen, waarover de *Supralapsarii* („Bovenvaldrijvers") en de *Infralapsarii* („Benedenvaldrijvers") elkander, als Theologische kemphanen zouden aanvallen. De *Supralapsarii* beweerden, dat God reeds de „Reprobatie" van de verdoemden beschikt had vóór den zondeval. Die anders dachten deden te kort aan de Wijsheid Gods: want dan had God eer Hij het einde had besloten, tot de middelen besloten. De *Infralapsarii* daarentegen beweerden, dat God eerst de verwerping van den zondigen mensch besloten had *na* den val en dàt die anders dachten te kort deden aan Gods Rechtvaardigheid, door te stellen, dat God besloten had den mensch te verdoemen, eer de mensch schuldig was geworden. Dit was een punt van groot geschil, maar het werd eerst behandeld, nadat de Remonstranten reeds uitgestooten waren.

Nadat de gedaagden, den 14n Januari, als hardnekkigen buiten de Synode waren gesloten, zonderdat zij nochtans zich uit Dordrecht mochten verwijderen, was de bovendrijvende partij alléén meester in de vergaderzaal. Zij kon nu voortgaan met de beoordeeling der „vijf Remonstrantsche punten," naar de orde der stellingen, die door Bogerman waren opgesteld en werden

---

1) Wij halen aan uit Rogge l. c. II p. 9. „Het volgende kan dienen als een staaltje, hoe er in dien tijd op den kansel gesproken werd. De predikant van Ransdorp, Joris Jorisz Stricht, preekte op den 22n Februari 1609 te Broek en wel des morgens over artikel 4 van de *Confessie*, en des middags over I Thim. I. 5. Een zevental ouderlingen en diakenen van Broek verklaarden daarna hem bij die gelegenheid het volgende te hebben hooren betoogen: „„Adam moest vallen, omdat het zoo door God geordineerd was; hij mocht het niet laten. Het heet wel dat God zijn Zoon gezonden heeft, om het menschelijk geslacht te verlossen, maar Hij heeft het zóó niet bedoeld; want hij wilde slechts eenigen uit den val opheffen. God laat daarom zijn Woord wel prediken aan alle menschen, doch het is Zijn meening niet, allen zalig te maken. Hij neemt er maar eenigen uit, zonder aanzien van hun doen en laten. De menschen, die verloren gaan, heeft God van eeuwigheid daartoe geschapen, zoodat zij niet kunnen gelooven en tot kennis der waarheid komen, gelijk zij die behouden worden het Geloof niet kunnen weêrstaan. Alzoo zijn Saul, Esau, Judas en de eene moordenaar aan het kruis verdoemd, en David, Jacob, Petrus en de andere moordenaar zalig geworden. Hier zijn vrouwen, die durven zeggen, dat God voor alle menschen gestorven is. Het ware beter dat zij alléén zich bezighielden met hun spinnewiel en hun huishouden. Want ik verklaar, dat God alléén gestorven is voor de uitverkorenen, en dat deze door een onverhinderlijke trekking zalig worden."" De verklaring is van 5 Maart en wordt gevonden achter *P. Bertius, Aenspraeck aan Gomarus*, 1610."

voorgelezen. Over de Synodale handelingen zullen wij hier niet spreken, daar zij geheel behooren tot de Geschiedenis der Hervormde Theologie en te zeer in verband staan met de kerkelijke regeling van de Akten der Synode. Het verschil van gevoelen tusschen de strijders op Theologisch gebied kon thans, nu de gedaagden waren buitengesloten, zoo groot niet meer wezen, daar op de voorbereidende Provinciale Synode uitsluitend Contraremonstranten waren gekozen, en ook de buitenlandsche leden, — de een meer de ander minder scherp, — het Calvinistisch leerbegrip waren toegedaan. Evenwel was het eene niet lichte taak om de strijdlustige personen, ontzachlijk gewapend met logische redeneeringen en Bijbelteksten, binnen de palen van gematigdheid en zelfbeperking te houden. Nu en dan moesten de „Heeren Politieken" tusschenbeide komen, en zorgen, dat enkele punten niet behandeld werden, omdat „als het zoo voortging, de Synode wel twaalf jaar zou kunnen duren." Dan weder kwam Carleton om als bemiddelaar op te treden, gewapend als hij was met het woord van zijnen meester, den Koninklijken Theologant, Jacobus I; dan weder waren het Prins Maurits en Graaf Lodewijk, wier personen, of wier namen althans ingeroepen werden om met hun „matigend woord" te helpen. De last, die op de schouders van Bogerman rustte, was zwaar genoeg; maar hij was een man van geest- en wilskracht, opgewassen voor zijne taak en uitstekend toegerust met de wapenen, welke in dat Theologisch strijdperk van dienst konden wezen. De voornaamste punten, waarover, na de uitsluiting der gedaagden, geschil bestond, waren, zooals wij reeds gezegd hebben, gevoelen de der *Supralapsarii* en der *Infralapsarii*. Remonstrantsche schrijvers hebben beweerd, dat dit verschil minstens even groot was als dat waardoor de Arminianen en de Gomaristen werden gescheiden, maar dat in de formuleering dier punten met zulke „Tolerantie" te werk werd gegaan, als juist in hunne zaak door de Remonstranten begeerd, maar door de Contraremonstranten geweigerd was geworden. Wij zullen het niet wagen over dat gevoelen ons oordeel te zeggen. Gomarus was *Supralapsariër*, de andere Nederlandsche Professoren waren *Infralapsariërs*. Ook viel er veel

geschil over de vraag: „Is Christus voor alle menschen gestorven of alléén voor de Uitverkorenen?" Martinius, van Bremen gezonden, en twee Engelsche Theologanten waren voor de eerste, de meesten echter voor de andere meening: de Engelschen en Martinius schenen niet geneigd tot toegeven, zoodat Carleton moest tusschenbeide komen; eindelijk gaven de Nederlanders ietwat toe; de zaak werd in voorzichtige termen geformuleerd: alles om den blaam van publiek schandaal te mijden. Ook werd besloten, dat men de „verwerping van onbekwame spreekwijzen" nalaten zoude, „opdat de vijanden ter oorzake van zulks niet zouden lasteren, dat degenen, die in hunne verklaringen zulke harde en onvoorzichtige manieren schenen te gebruiken, veroordeeld waren: vooral ook, omdat het klaar was, dat de H. Geest ook eenige van die manieren van spreken in de H. Schrift gebruikte; dat de Remonstranten ook sommige in een rechten zin hadden toegelaten en dat er zeer vele waren, die bekwamelijk en goed konden uitgelegd worden, zoo maar *de Liefde* in 't werk gesteld werd." Derhalve zulke „harde en onvoorzichtige manieren" werden wel niet goedgekeurd, maar men wilde ze niet formeel veroordeelen: ze konden er zelfs door, mits bij de beoordeeling maar *de Liefde* heerschte!

Nadat over de „vijf punten" genoegzaam beraadslaagd was geworden, ging de Synode over tot het opstellen der *Canons*, waarmede ruim drie weken gemoeid waren. De leerstellingen, die omtrent de „vijf punten" rechtzinnig werden geoordeeld, werden vastgesteld, wat als dwaling werd beschouwd veroordeeld. Die „canons," drie-en-negentig in getal, werden in de 135e en 136e zitting der Synode door de kerkelijke leden goedgekeurd en onderteekend. In eene narede van de „canons" werden de harde uitdrukkingen, waarover wij zoo even gesproken hebben, gelaakt. Wat de inwendige kerkregeling voor de Zeven Geünieerde Provinciën betreft, hierover werd later gehandeld en, de regelen vastgesteld volgens welke het Gereformeerde Kerkgenootschap in ons vaderland, meer dan twee eeuwen lang, is bestierd geworden: later zijn deze veranderd, tegen den zin der Orthodoxen, zoodat zelfs thans nog, in 1887, de Kerkorde van 1618 door ettelijke

„doleerende gemeenten," die zich van het „Synodaal Kerkverband" hebben losgemaakt, weder is aangenomen. Over deze kerkregeling volgens de Dordsche Synode te spreken, ligt niet in ons bestek. Den 23n April 1619 werden de „canons" door de kerkelijke leden der Synode onderteekend: niet door de „Heeren Politieken."

Nu moest het vonnis over de Remonstranten geveld worden. De vraag werd gesteld of de buitenlandsche leden der Synode dit vonnis zouden onderteekenen of niet. De Engelsche Theologanten, die van Hessen en van de stad Bremen waren van meening, dat het niet aan en stond om een vonnis te vellen over lieden, die niet tot hun land behoorden: andere buitenlandsche leden waren van een tegenovergestelde meening. Opdat het niet den schijn zou bezitten van een al te groot verschil van meeningen, werd het vonnis alleen onderteekend door de beide Secretarissen der Synode, Damman en Hommius. Heinsius, den Secretaris van de Gecommitteerden der Staten-Generaal onderteekende: „tot getuigenis dat het aldus geschied is." In de 138e zitting der Synode, den 24n April 1619, werd het vonnis over de Remonstranten uitgesproken. Vrij krasse bewoordingen werden gebruikt om het gevoelen der Remonstranten te veroordeelen, die „niets anders dan schuilhoeken der dwalingen zijn." Zij waren de Kerken, die zij hadden beroerd, uitgegaan uit eigene en bijzondere inzichten; door onwettige middelen hadden zij de orde der Kerken geschonden; oude en nieuwe schadelijke dwalingen hadden zij geleerd en nieuwe gesmeed; deze openlijk en heimelijk, met woord en met geschriften onder het volk gestrooid en op het heftigst voorgestaan. Om dit alles, in nog scherpere bewoordingen gezegd, „zoo is het dat de Synode, na aanroeping van Gods Heiligen Naam, uit Zijn Woord genoegzaam bewust zijnde van de macht, die haar toekomt, navolgende ook de voetstappen van alle wettelijke, zoo oude als nieuwe Synoden en gesterkt zijnde met de Autoriteit der HH. MM. Heeren der Staten-Generaal, verklaart en oordeelt, dat die kerkedienaren, die zich gedragen hebben als aanleiders van de partijschappen in de Kerk en als leeraars der dwalingen, schuldig en „overwonnen" zijn van vervalschingen der Religie, scheuring van de

eenigheid der Kerken en van zeer zware en grove ergernissen; en bijzonderlijk, die tot deze Synode zijn „geciteerd" nog daarenboven van onverdragelijke hardnekkigheid tegen de Resolutiën der Hooge Overheid, in deze Synode gepubliceerd, en tegen deze Eerwaardige Synode zelve. Om welke oorzaken de Synode, ten eerste de „geciteerde" personen alle kerkelijke diensten verbiedt, hen van hunne ambten ontzet en ook de Academische bedieningen onwaardig oordeelt ten tijde toe dat zij door ernstige bekeering, die met woorden, werken en „contrarie betrachtingen" genoegzaam zal bewezen zijn, de Kerk genoegdoening geven en zich met haar waarlijk en ten volle zullen verzoenen, en tot de gemeenschap wederom aangenomen worden".... Het vonnis eindigde met de woorden van erkentelijkheid voor H.H. M. de Staten-Generaal: „Alzoo bidt zij deze zeer goedgunstige heeren ernstig en ootmoedig, dat H.H. M. deze heilzame leer, die door de Synode zeer getrouw naar het Woord Gods en overeenstemming der Gereformeerde Kerken uitgedrukt is, alléén en zuiver in hunne landen in het openbaar gelieven te doen leeren, alle ongerijmde ketterijen en dolingen weren, de onrustige en oproerige geesten bedwingen; zich ook voortaan als ware en goedertierene voedsterheeren en beschermers der Kerk voortgaan zich te betoonen; de sententie over de voornaamste personen, volgens het Recht der Kerk, door dezes lands wetten bevestigd, in waarde houden en de Synodale Besluiten door hunne Autoriteit vast en gedurig doen onderhouden."

Na de veroordeeling der Remonstranten kwam die van Vorstius aan de orde. Het is bekend uit hetgeen wij vroeger hebben medegedeeld, hoezeer zijn benoeming tot Professor te Leiden bij de Orthodoxen ergernis had opgewekt en de kerkelijke geschillen in niet geringe mate had aangewakkerd; hoe Koning Jacobus I hem als een aartsketter had wederlegd en zoozeer het gewicht van zijnen invloed in de schaal had gelegd, dat Vorstius nooit als hoogleeraar heeft kunnen optreden. De Engelsche gezant Carleton verloor de zaak van dezen man nooit uit het oog: hij beschouwde de inschikkelijkheid, waarmede hem de Staten van Holland tot 1618 bleven behandelen, als eene geringschatting

van zijn koninklijken meester. De Synode nu meende ook zijne zaak en zijne geschriften te moeten onderzoeken. Den 4n Mei 1619 werden Vorstius' leeringen veroordeeld en hij het ambt van Hoogleeraar in de Gereformeerde Kerk onwaardig gekeurd: tot de Staten-Generaal werd het verzoek gericht om zijne geschriften zooveel mogelijk te „supprimeeren." De Staten van Holland, in 1619 geheel anders dan te voren gezind, ontzetten hem hierop als Professor te Leiden en zegden hem zijne jaarwedde op; daar hij geen Noord-Nederlander was, verboden hem de Staten-Generaal het verblijf in de Zeven Provinciën. Vorstius vertrok nu naar Holstein, waar de Hertog aan de vervolgde Remonstranten gastvrijheid aanbood; hij overleed daar reeds in October 1622.

Nadat de Belijdenis en de Catechismus waren overgezien en goedgekeurd, was het werk der Synode, zoowel wat de binnenlandsche als de buitenlandsche leden betreft, geëindigd. Den 6n Mei werden de „canons" plechtig in de Groote Kerk te Dordrecht afgekondigd. Den 29n Mei 1619 was alles volbracht en werd de Synode ontbonden. Reeds vroeger echter waren die werkzaamheden geëindigd, waaraan de buitenlandsche leden deelnamen. Dezen hadden hunne laatste zitting gesloten met een luisterrijk gastmaal, dat den 9n Mei van dat jaar 1619, op Hemelvaartsdag, gehouden werd. De leden der Synode ontvingen ieder van de Staten-Generaal een gouden gedenkpenning, ter waarde van honderdvijftig gulden, aan een gouden keten, ter waarde van vijftig gulden. Reis- en verblijfkosten en vacatiegelden werden bovendien betaald aan alle leden. Van Remonstrantsche zijde is gezegd, dat de Nationale Synode aan de schatkist der Republiek één millioen guldens heeft gekost. Of de som zóó groot geweest is, valt te betwijfelen, maar dat zij niet onbeduidend zal zijn geweest, is zeker.

Over de gedeeltelijke toestemming der Staten-Generaal en der Provinciën zullen wij in een volgend hoofdstuk spreken.

Hoe de veroordeelden dachten over de uitspraak der Synode, behoeft niet gezegd te worden. Men moet hen er niet hard over vallen, dat zij de rechters en het vonnis als niet wettig en als niet onpartijdig erkenden; dat zij niet zwegen. En zij hadden het

voorrecht uitstekende woordvoerders voor hunne zaak, zoowel in 1619 als in latere jaren te bezitten. De Remonstranten zijn wel door de Nationale Synode van 1618 veroordeeld, maar het Remonstrantisme is gebleven. De „vijf punten" zijn wel voor ketterij verklaard, maar de geest van het Arminianisme is gebleken sterker te zijn in het Hervormde Kerkgenootschap dan de geest, die Gomarus heeft bezield. „*Les issus de Calvin*" zijn grootendeels afgevallen van het Calvinisme

In 1619 echter kon Wtenbogaert aan Louise de Coligny schrijven: „Ik geloof inderdaad, dat al deze Synodale fanfares nergens anders toe dienen dan om de Remonstranten met schijn en luister te veroordeelen en om hunne zaak des te hatelijker te maken: niet alleen in de Geünieerde Provinciën, maar door geheel Europa. Wanneer de Remonstranten in deze Synode zullen veroordeeld zijn, zal niemand den mond meer durven openen om de partij op te nemen van hen die getroffen zijn door de bliksems van zulk eene vrome en eerbiedwaardige Vergadering, als waarvan deze den naam draagt. Ook zal het niet ontbreken aan valsche Politieken en aan wijzen naar de wereld, die zullen zeggen, dat om redenen van Staat de heerschende partij thans moet gerechtvaardigd worden, hoe dan ook, door deze Synode, die zal wezen gelijk als een orakel en als de mond van Onze Moeder de Heilige Gereformeerde Kerk." Het oordeel van Wtenbogaert (zou hij zelf beter geweest zijn, ware zijne partij de overwinnende gebleven?) is vrij scherp; maar het getuigt van een vooruitzienden geest.

Vinnig is het schimpschrift, dat, in Februari 1619, des morgens op de deur van het gebouw, waarin de Synode vergaderde, aangeplakt werd gevonden:

„Toen in Holland tot Dord de Synode was begonnen,
Vuurde de duivel voor de hel met piktonnen:
Want al heeft hij alom veel vrienden en knapen wonen,
Nochtans en kreeg hij nooit bijeen al zulke personen,
En nergens op aarde vergaderde al zulke raad,
Om te bewijzen dat God is oorzaak van alle kwaad.
Hij hoopt door deez' leer te krijgen met groote hoopen,
Degenen, die meenen 't kwaad niet te kunnen ontloopen.
Dies bedankt hij Calvijn voor dit nieuw kamerspel,
En de andren zal hij bedanken, als zij komen in de hel."

HOOFDSTUK VIII.

Het rechtsgeding tegen Oldenbarnevelt en de andere beschuldigden.

Wij hebben in een voorgaand hoofdstuk verhaald, hoe verbaasd de Statenvergadering van Holland was, toen zij de inhechtenisneming van Oldenbarnevelt en van de beide Pensionarissen vernam; hoe zij besluiteloos was en spoedig daarna uiteenging. Wij hebben gezien, dat door de verandering der Regeering in de stemgerechtigde steden weldra de tegenstanders der Politiek van den Advocaat geheelenal meester werden in de Staten van Holland, en hoe eindelijk het Calvinisme zijn vurigen wensch verwezenlijkt zag door de bijeenroeping der Nationale Synode en de veroordeeling der „vijf punten" van de Arminianen. Den 9n Mei immers ging de Synode uiteen: er bleven nog alléén de binnenlandsche leden over, om over de specifiek-kerkelijke belangen der Gereformeerde Kerken in de zeven Geünieerde Provinciën te beraadslagen. De buitenlandsche leden waren nog in de gelegenheid gesteld om den 13n Mei de bloedige ontknooping te aanschouwen van de politieke intriges en van den sinds jaren lang opeengestapelden haat tegen de heerschende „Factie": door Oldenbarnevelt het schavot te zien bestijgen.

Nadat de Advocaat en de beide andere heeren gevangen waren genomen, werden zij voorloopig in dat gedeelte van het Binnenhof, hetwelk tot het verblijf des Stadhouders diende, bewaakt. Toen de vertrekken gereed waren, die hun tot gevangenis waren aangewezen, werden zij daarnaar overgebracht. Zij bevonden zich in

een tegenovergesteld gedeelte van het Binnenhof: in een vleugel, die later was aangebouwd. Drie vertrekken grensden aan elkander: in het eerste zetelde het gerechtshof; in het tweede werd aan Hugo De Groot, in het derde aan Oldenbarnevelt hun verblijf aangewezen. Dat van Hoogerbeets was in een ander gedeelte van het gebouw. De gevangenis van den Advocaat was hetzelfde vertrek, waarin de Admirant van Arragon, bij den slag van Nieuwpoort gevangen genomen, zich een tijdlang had opgehouden. Wanneer eenige andere gebouwen en het hooge geboomte het gezicht niet belemmerd hadden, zou Oldenbarnevelt van uit zijne gevangenis zijn eigen woonhuis op den Kneuterdijk hebben kunnen zien. Het geheel van de kamers, die tot gevangenis voor de drie heeren moesten dienen, was in zulke staat gebracht, zoodat geen verkeer met buiten en veel minder nog ontvluchting mogelijk was. Oldenbarnevelts kamerdienaar, Jan Francken, kreeg vergunning om zijn meester te bedienen; maar werd ook met hem opgesloten. Bovendien werd aan de gevangenen pen en papier ontnomen, of althans slechts in kleine hoeveelheden en zeer spaarzaam toegediend. Overigens hadden zij niet te lijden van boeien of vunzige holen, waarin in de XVIIe eeuw nog meer dan eens beschuldigden om misdaden tegen den Staat gevangen gehouden werden. Wanneer dan ook Oldenbarnevelts kinderen en Hugo De Groot geklaagd hebben, dat de gezondheidstoestand der gevangenen leed onder de langdurige hechtenis, dan zal zulks het gevolg geweest zijn van andere oorzaken: vooral van gemis aan beweging en luchtverversching. De papieren van den Advocaat werden zeer spoedig, nadat hij gevangen was genomen, verzegeld: ook die van de twee Pensionarissen, welke echter minder belangrijk waren. Omdat zij niet te 's Gravenhage woonden hadden dien ten gevolge hunne huisgenooten te Rotterdam en te Leiden zeer wel voorzorgsmaatregelen kunnen nemen. Vijanden van Oldenbarnevelt vonden het dan ook niet eens goed, dat men niet onmiddellijk na de gevangenneming tot verzegeling zijner papieren was overgegaan. Er zijn evenwel geen sporen van bewijs, dat belangrijke stukken of briefwisselingen zouden zijn vernield of verborgen geworden. Hoeveel ook in verloop van

twee eeuwen omtrent het rechtsgeding der drie beschuldigden is voor den dag gekomen, niets is er waaruit men zelfs vermoeden van meerdere schuld, dan zij inderdaad gehad hebben, zou kunnen trekken. Wat sinds 1619, wat in onzen leeftijd uit reeds lang vermist gewaande papieren of uit met stof overladen Archieven is ontdekt geworden, is reeds aan de rechters, die over Oldenbarnevelt, Hugo De Groot en anderen vonnis hebben geveld, bekend geweest.

Een tijdlang bleven de drie gevangenen geheelenal onbekend met hetgeen buiten hen omging. Zij waren volstrekt afgesloten van alle verkeer: zelfs met hen, die aangesteld werden om de bewijzen hunner schuld te verzamelen. Slechts door eenige vernuftige vondsten hunner vrienden konden zij nu en dan, en dat nog maar zeer spaarzaam, omtrent het een en ander ingelicht worden.

De Fiscalen of rechters van Instructie [1]) waren desniettemin ijverig bezig om de bewijzen te zoeken voor datgeen, waarvan de Advocaat vooral beschuldigd werd: geheime verstandhouding met Spanje. Zooals wij meermalen hebben aangemerkt, gingen er de onzinnigste en boosaardigste vertelselen rond omtrent dat punt. Zelfs in de XIXe eeuw hebben uitstekende mannen nog niet geheelenal willen ontkennen, dat Oldenbarnevelt niet „het oog naar Spanje zou gehad hebben;" hoeveel te meer dan moet men toen alles geloofd hebben, wat door haatdragende predikanten, door kanseldemagogen, op straat, aan tafel, op den kansel zelfs werd verteld als onwederlegbare feiten. Het is zeer begrijpelijk, dat ten slotte alles wat „rechtzinnig was in de Leer" vast geloofde aan het verraad van Oldenbarnevelt. Dat deze „publieke opinie," om het zoo te noemen, een machtigen invloed heeft uitgeoefend, om zelfs bezadigde mannen te misleiden, zal men wel niet ontkennen. Dat de tegenovergestelde partij, die der Libertijnen en der Arminianen, vastelijk geloofde aan heerschzuchtige plannen van Maurits en daarom den Advocaat bleef vereeren als een voorstander der vrijheid en der gerechtigheden van Holland, is even begrijpelijk. En wat dan de weifelende en

[1]) De Fiscaal was méér nog dan rechter van Instructie. Zij waren ook: Procureur-Generaal.

wankelende menigte! En wat, in veel hoogere mate, de lieden, die zich voegen naar de bovendrijvende partij! Het is eene aanmerking van een tijdgenoot, van Baudart, „dat velen die door Oldenbarnevelt waren bevorderd tot hooge ambten en die hem als aan eene Godheid eer betoonden, in de hoop dat hij hen nog hooger zou ophelpen, hem thans verlieten en zich bij den grooten hoop voegden om hem nu door het slijk te halen."

Er werden alzoo alle pogingen in het werk gesteld om bewijzen te vinden voor de schuld van den Advocaat. De Calvinisten verdachtten hem van landverraad: het zou dus wèl zoo moeten wezen. Zijn verzet tegen de Nationale Synode immers was alreeds een der „praktijken van den Spaanschen Raad." De zaak van Wezel, dat door gebrek aan hulp den Spanjaarden zou zijn in handen gevallen [1]), werd weder nauwkeurig nagegaan en onderzocht: evenwel de bewijzen voor de schuld zoowel van Oldenbarnevelt als van Wtenbogaert, kwamen geenszins voor den dag. Eene andere zaak, — gelijk al spoedig door de Instructie, te Utrecht door de partij, welke thans ook in die Provincie bovendreef, gehouden, werd uitgemaakt, — blijkt niets anders dan een „praatje" geweest te zijn: ofschoon het zeer licht te begrijpen is, hoezeer dergelijke „onthullingen" op het wrokkend en achterdochtig gemoed van Prins Maurits zullen gewerkt hebben. Den 3n Augustus 1618, daags vóórdat in Utrecht de Regeering door den Stadhouder werd veranderd, hadden Gijsbrecht Van Hartevelt. Domheer der Domkerk van Utrecht, en Johan van Weede, Secretaris dier kerk, schriftelijk de verklaring afgelegd, dat Jonkheer Johan Van Oostrum hun, omtrent drie maanden geleden, in zekere herberg gezegd had, dat de Staten den loop van Z. E. wel zouden stuiten; daar zij genoeg merkten, waar hij heen wilde. Toen hem gevraagd werd: „door welke middelen"? zou hij geantwoord hebben, dat als de Prins het land van Utrecht en eenige steden van Holland of van andere Provinciën wilde aantasten met harde hand, de Staten besloten hadden, acht tot

1) Zie deel I hoofdstuk VIII.

tien duizend soldaten aan te nemen en te leggen in Rotterdam, Hoorn, Kampen en Zwolle, waarna men den Prins zou aanzeggen: „Zoo gij ons niet met vrede wilt laten, zullen wij genoodzaakt zijn ons met de Aartshertogen te verdragen voor ons zelven en ons onder zijne gehoorzaamheid begeven". Voorts zou Van Oostrum nog er bij hebben gevoegd, dat men een verdrag met de Aartshertogen zou kunnen maken, waarbij vrijheid van godsdienst werd bedongen en alle vrees voor dwingelandij voorkomen werd. Dit alles had Van Oostrum beweerd: „niet uit zich zelven te zeggen, maar terstond van goeder hand van zeer voorname personen verstaan te hebben". [1]) Zouden dergelijke praatjes in eene herberg bij de leiders der bovendrijvende partij de vrees hebben doen ontstaan, dat door de praktijken van de gevangen genomen heeren het land in gevaar had verkeerd in een bloedbad te geraken? Is zulks het geval, dan moet men wel zeggen: welke nietige gronden!

Behalve naar hetgeen Van Oostrum in een herberg had gezwetst, werd ook een nauwlettend onderzoek ingesteld, omdat men meende, dat het tot een bewijs van de schuld van den Advocaat moest strekken, naar hetgeen Nicolaas Berk, Burgemeester van Utrecht, zou verhaald hebben. Deze Berk, een man, wiens politiek karakter niet te vertrouwen valt, was na het afdanken der Waardgelders en de regeeringsverandering te Utrecht tot Burgemeester dier stad benoemd geworden. Wat hij zou ruchtbaar gemaakt hebben is wel is waar het eerst door Wtenbogaert in zijne eigene levensgeschiedenis bekend geworden en in lateren tijd in de *Verhooren* van Jan van Oldenbarnevelt gevonden, maar het lijdt geen twijfel of reeds vroeger, vóórdat de Instructie van het proces van den Advocaat werd ingesteld, gingen de „getuigenissen" van Berk van mond tot mond en werd daaraan door hen, die Oldenbarnevelt als een verrader beschouwden, vrij algemeen geloofd. Dat Wtenbogaert bij die verklaring van Berk zeer betrokken is geweest en dat de gewezen hofpredikant zich dit sterk heeft aangetrokken, blijkt uit zijne *Levensgeschiedenis* door hem zelven geschreven.

---

[1]) Wagenaar X, 261.

Berk legde reeds in het begin van October eene verklaring af, die hij onderteekende, en later bevestigde hij die in Utrecht voor hen, die een verder onderzoek naar de schuld van Oldenbarnevelt moesten instellen: deze is ook door zijne rechters over dat punt ondervraagd. Oldenbarnevelt zou namelijk, volgens Berk, gezegd hebben, dat het verschil van godsdienst zoo groot niet was of het kon wel bijgelegd worden, en daarop gevraagd hebben: „of het niet beter ware dat wij (de Hollanders) ons weder onder den Koning van Spanje zouden begeven?" Maar Berk had het jaar en den dag niet onthouden, waarop dit gesprek had plaats gehad. Alléén wist hij te vertellen, dat zulks geschied was, toen de Advocaat nog in de Spuistraat te 's Gravenhage woonde, en dat deze hem (Berk) langs een klein trapje naar zijn kantoor had geleid. Oldenbarnevelt nu was in 1611 van de Spuistraat naar den Kneuterdijk verhuisd. Ook vertelde Berk, dat Wtenbogaert hem reeds drie jaren geleden, — dit werd in December 1618 verklaard, — gezegd had, dat men het reeds met Spanje eens was, en dat men niet meer zoude oorlogen; dat hij (Berk) wel zien kon hoe het in Utrecht was gesteld; dat men den vijand, wanneer hij kwam, dan niet meer zou weêrstaan; dat elk zijn eigen voordeel zocht; dat de voornaamsten, die naar het Nachtmaal gingen, de eersten zouden wezen om zich om te keeren, wanneer de vijand kwam; dat zij zulks zouden doen om in hunne ambten te blijven. Volgens Berk zou Wtenbogaert ook aanbiedingen aan hem vanwege de Aartshertogen gedaan hebben; maar Wtenbogaert antwoordde, toen hij zulks vernam, dat Berk raaskalde en versierde. Alléén wist Wtenbogaert, dat in de dagen van de onderhandelingen over het Bestand er geschil gerezen was tusschen Renesse van der Aa en Berk, beiden van Utrecht, over een geschenk, dat vanwege de Aartshertogen kwam en dat beiden rekenden, dat hun in het geheel toekwam; dat het wel kon zijn, dat Wtenbogaert, die in dit geschil als bemiddelaar optrad, aan Berk geraden kon hebben om zich met de helft tevreden te stellen. Berk verklaarde, dat er hem uit naam der Aartshertogen, geene andere aanbiedingen waren gedaan dan hetgeen de Advocaat hen had medegedeeld omtrent de

manier, waarop de Koning van Spanje zich had gedragen omtrent degenen, die hem geholpen hadden om de kroon van Portugal te verkrijgen. Uit al hetgeen Berk later schriftelijk heeft verklaard; uit hetgeen Oldenbarnevelt in zijne *Verhooren* heeft geantwoord; uit hetgeen Wtenbogaert in zijn *Leven* heeft medegedeeld, en waarvan de hoofdzaken reeds als praatjes en verdachtmakingen, overdreven en boosachtig uitgelegd, rondverteld werden; uit dit alles is niet het minste gegrond bewijs te trekken voor de beschuldiging, dat Oldenbarnevelt of Wtenbogaert ooit „het oog naar Spanje zouden gekeerd hebben." Men deed echter verbazend veel moeite om bewijzen voor verraderlijke plannen te ontdekken. Al hetgeen aan het licht verschenen is en wat zich, wat de Provincie Utrecht betreft, bepaalde bij hetgeen Van Oostrum gezwetst en Berk wel wat statiger, maar even weinig geloofwaardig verklaard heeft, — uit dit alles, zeggen wij, zou de gevolgtrekking moeten gemaakt worden, dat de beschuldigden Utrecht hadden in gevaar gebracht van in een bloedbad te verkeeren; dat de vijanden weder het land zouden kunnen binnendringen; of dat men „de vrij gevochten Nederlanden" weder onder het Spaansche juk zou hebben willen brengen.

Niet minder moeite werd in het werk gesteld om bewijzen te vinden voor hetgeen door de vijanden van den Advocaat beweerd werd, dat de beschuldigden het er op toegelegd hadden om Prins Maurits van zijn gezag te berooven, om, zooals de Prins zelf zich uitdrukte, hem uit het land te zetten. De bewijzen daarvoor echter waren nog minder te vinden, dan voor het doen ontstaan van een bloedbad binnen Utrecht. Eéne omstandigheid echter gaf aan Maurits reden genoeg om zijne gezindheid omtrent Hugo De Groot, welke tot op dien stond vrij gunstig schijnt geweest te zijn, te veranderen. Toen Maurits in het laatst van October te Rotterdam de „wet verzette", ontdekte hij in het Eedboek der stad, waarin de gewone eed der ambtenaren werd opgeschreven, dat in den tijd, dat aan Prins Willem de Hooge Overheid was opgedragen, in den eed, die toen afgelegd was, gesproken werd van getrouw te zijn „aan den Prins van Oranje." In den tijd toen Oldenbarnevelt, Pensionaris van Rotterdam was en

toen Prins Willem reeds was overleden, waren in den eed voor de woorden: „aan den Prins van Oranje" in de plaats gesteld: „aan de Hooge Overheid van Holland." In het jaar 1616, toen Hugo De Groot reeds Pensionaris was van Rotterdam, was er een Besluit van de Vroedschap genomen, waarbij aan deze woorden als verklaring was toegevoegd: „dat is de Staten van Holland." Aan Prins Maurits werd hetgeen er in het Eedboek geschreven stond verteld: hierop wenschte hij het zelf te zien. Men had hem gezegd, dat Hugo De Groot met eigen hand den naam des Prinsen had doorgeschrapt. Maurits vond inderdaad de aangeduide verandering; echter niet geschreven door Hugo De Groot. Evenwel 's Prinsen gezindheid omtrent dezen was van nu af aan niet gunstig meer. Hoe de politieke vijanden van den vermaarden Pensionaris deze zaak hebben gevonden, die aan Prins Maurits hebben overgebracht en uit deze omstandigheid, op hunne wijze, bij den achterdochtigen en in vele opzichten toch zoo lichtgeloovigen Vorst vermoedens van booze gezindheid zullen hebben opgewekt, zal zeer licht begrepen worden. Dat deze verhalen, hoe de gevangene staatslieden het er op toegelegd hadden om aan den Prins zijne Autoriteit te ontnemen, en ook deze omstandigheid, al weder in verband gebracht met hetgeen te Utrecht zou zijn ontdekt geworden, in den mond van de groote menigte rondzwierven en dat zij door de predikanten op hunne manier werden besproken en aan hunne geloovige hoorderen werden voorgehouden, kan niet betwijfeld worden.

Immers, zal men G. Brandt gelooven [1]), — en diens werk wordt wel eens van partijdigheid voor Oldenbarnevelt en voor de Remonstranten, maar niet van onnauwkeurigheid of van lichtgeloovigheid beschuldigd, — zou Johannes Bogerman „geen kleine hand gehouden hebben aan de verandering der Regeering en den dood des Advocaats." Brandt verhaalt, om dit gezegde te staven, het volgende: „Eenigen tijd na den dood van Bogerman moesten alle diens papieren en schriften ter zake van een geschil of pleidooi overgeleverd worden. Volgens een der getuigen, die bij

---

[1]) *Historie van de Rechtspleging van Oldenbarnevelt* enz., bl. 191.

het opschrijven van alle die papieren moest tegenwoordig zijn, werden meer dan tweehonderd brieven gevonden door Graaf Willem Lodewijk en door Prins Maurits geschreven aan Bogerman. Zij bevatten eene voortdurende correspondentie en beraadslagingen over den ganschen handel in de jaren 1618 en 1619 gehouden. Onder anderen was er een geschrift met Bogermans eigen hand geschreven, dat bijna niet leesbaar was, vol kladden en streepen, met vele doorhalingen en bijvoegselen, waardoor genoeg te kennen gegeven werd, dat het Bogermans eigen werk was; het voerde tot titel: *Instructie voor de Fiskalen, dienende tot naarder examinatie van Oldenbarnevelt.* Het behelsde drie-en-vijftig artikelen, die meest crimineel waren of halszaken betroffen." Wanneer Bogerman op dergelijke wijze zijne hand gehad heeft in het rechtsgeding van Oldenbarnevelt en zulken ijver heeft betoond om „de conscientiën" der Fiscalen door zijne herderlijke zorgen voor te lichten, moet men dan niet daaruit besluiten, dat hij de hulp en den bijstand niet zal versmaad hebben van de rijen van mindere priesters, die hem, — den Calchas van die dagen, — met alle gevoegelijke en minder gevoegelijke middelen ter zijde stonden, en aan Calchas-Bogerman en aan Ulysses-Aersens die inlichtingen zullen gegeven hebben, waardoor het mogelijk zou worden om Palamedes-Oldenbarnevelt den ondergang te berokkenen?

Het was het werk der Fiscalen om naar de bewijzen der schuld van de gevangenen te onderzoeken: en zij werden daarin geholpen door de vele en bittere vijanden van Oldenbarnevelt.

Niet alléén in het land zelf, maar ook in het buitenland zocht men bewijzen voor de schuld der gevangenen. Dit geschiedde door aan de gezanten der Republiek te Londen, Caron, en te Parijs, van Boetselaar van Langerak, de vertrouwelijke correspondentie op te eischen, die de Advocaat met dezen had gevoerd. Aan Langerak werden bovendien negen punten ter beantwoording toegezonden. Deze punten betroffen hetgeen door Oldenbarnevelt was geschreven omtrent de Nationale Synode, de Waardgelders en omtrent plannen, die, naar de Advocaat zou bewerd hebben, door Maurits omtrent de verandering van den regeeringsvorm in

de Zeven Provinciën zouden zijn gekoesterd. De brieven werden naar Den Haag gezonden; maar omtrent de gevraagde punten kon Langerak niet meer inlichtingen gevèn, dan hetgeen uit de overgelegde correspondentie bleek: en daarin waren geene bewijzen voor de schuld van Oldenbarnevelt te vinden.

Het voorloopige rechterlijke onderzoek werd ingesteld door de beide Fiscalen, Sylla uit Gelderland en Pieter van Leeuwen, die na de regeeringsverandering te Utrecht tot Procureur-Generaal in die Provincie was aangesteld geworden. Deze Pieter van Leeuwen hield zich door Ledenbergh en diens invloed in de provincie Utrecht ten hoogste verongelijkt. Men kon van deze beide Fiscalen niet veronderstellen, dat zij partijdig voor de gevangenen zouden wezen, wat van de gewone Fiscalen bij het Hof van Holland vermoed werd. Als derde Fiscaal werd voor Holland benoemd Anthonie Duyck, in plaats vanden gewonen, Kinschot, die eenigszins met Oldenbarnevelt verwant was. Deze benoeming geschiedde echter later: in de maand November. Sylla en Van Leeuwen waren echter reeds terstond aan het werk gesteld, zelfs nog vóór-dat hunne benoeming wettelijk was geschied. Duyck werd gerekend onder de bitterste vijanden van den Advocaat. Het eerste voorloopig verhoor van Oldenbarnevelt geschiedde den 25n September; op welken dag door de Staten-Generaal besloten werd, dat hij zou onderhoord worden over eenige adviezen, die hem omtrent huwelijksplannen der Spaansche Infante waren toegezonden en die hij niet aan de Staten-Generaal had medegedeeld. Den 27n September werd Hoogerbeets het eerst gehoord door de beide Fiscalen en door de Gecommitteerden der Staten-Generaal: Voogt uit Gelderland, Manmaker uit Zeeland, Ploos uit Utrecht, Swartsenburg uit Friesland en Koenders uit Groningen; maar Hoogerbeets protesteerde, dat hij, als geboren Hollander alléén voor de gewone rechters van Holland diende terecht te staan; bovendien was hij poorter van Leiden: weshalve hij volgens de Privilegiën dier stad voor zijne „misdaden" geene andere rechters kon hebben dan de Schepenen dier stad. Evenwel weigerde Hoogerbeets niet te antwoorden op de vragen, die tot hem werden gericht. Hetzelfde protest werd ook door de beide andere

gevangenen gedaan. Ook zij beriepen zich op de Privilegiën van Provincie en stad, volgens welke geene andere jurisdictie over hen kon uitgeoefend worden, dan door het Hof van Holland of door de Schepenen der stad, waarvan zij het burgerrecht hadden. Nadat zij aldus geprotesteerd hadden, onderwierpen zij zich aan de over hen gestelde rechters.

Ofschoon Hugo De Groot niet minder dan Hoogerbeets en Oldenbarnevelt de „competentie" der Gecommitteerden van de Staten-Generaal en der Fiscalen als zijne rechters ontkenden, gedroeg hij zich evenwel eerst minder manmoedig dan de twee andere gevangenen. Hij had reeds vóórdat hij nog in hechtenis genomen werd aan Prins Maurits geschreven, wel is waar in bedekte termen, maar waarin toch doorstraalde, dat hij zich wilde verontschuldigen. Zelfs zou men uit zijne uitdrukkingen in dien brief kunnen opmaken, (hoewel verkeerdelijk,) dat hij eenigermate begon te gelooven aan hetgeen men Oldenbarnevelt ten laste legde. Er ging dan ook al spoedig in den Haag het praatje, dat Hugo De Groot aan de Gecommitteerden zou gezegd hebben, dat hij iets groots wilde ontdekken, maar dat hij dan eerst door den Prins onder diens bescherming diende genomen te worden. Zijne voortreffelijke gade, Maria van Reygersberg, — wier brieven zooveel zielenadel en karakter teekenen, — schreef hem dan ook over dit gerucht. Zij geloofde er niets van. En zoo was het ook. Hugo De Groot, — dacht mèn hem te winnen? — werd door Voogt en de anderen beleefdelijk ondervraagd. Men begeerde van hem, dat hij iets zou vertellen omtrent hetgeen hij wist, betreffende Frederik Hendrik en diens moeder in verband met Prins Maurits. Mocht Hugo de Groot een oogenblik den indruk gemaakt hebben van zwak te zullen wezen, spoedig bleek het dat hij, niet minder dan de andere gevangenen, overtuigd was van zijn goed recht en van zijne onschuld.

Ledenbergh, die niet lang op vrije voeten was gebleven, was van Utrecht naar Den Haag gevoerd: hij moest voor dezelfde rechters als de drie anderen verschijnen. Van Leeuwen, de Fiscaal, welke verondersteld werd Ledenberghs persoonlijke vijand te wezen, was belast met het onderzoek zijner zaak. Den 27n September

werd hij verhoord. Er wordt gezegd, dat hij was bedreigd geworden met een „scherper onderzoek"; dat is: met de pijnbank. Er wordt zelfs beweerd, dat de scherprechter in der daad de handen aan hem geslagen heeft. Maar in die dagen van heftige partijzucht is vaak de tegenpartij meer verweten geworden, dan zij heeft verdiend. Dat de behandeling van Ledenbergh juist niet zeer gematigd zal zijn geweest, is evenwel te veronderstellen: immers de gebeurtenissen te Utrecht maakten een der hoofdpunten van de beschuldiging uit; daaruit werd gesmeed: landverraad, burgeroorlog, uit het land zetten van Prins Maurits. En een persoonlijke vijand van Ledenbergh was Fiscaal en de Gecommitteerden der Staten-Generaal naar Utrecht waren voor een deel ook Gecommitteerden der Staten-Generaal bij het Proces van Oldenbarnevelt en de andere heeren. En Ledenbergh werd beschouwd als de man, op wien te Utrecht alles had gedreven. Of hij ook dan al of niet is gepijnigd geworden, of hem zedelijke pijnen zijn toegebracht, zoodat hij wanhopig werd, zeker is het dat hij in den nacht van den 27n September zich door zelfmoord aan zijne vijanden en rechters onttrok.

Zooals wij gezegd hebben, Ledenbergh was als gevangene van Utrecht naar Den Haag vervoerd. Zijn achttienjarige zoon Joost mocht zijne gevangenschap met hem deelen. Een gerucht in de slaapkamer zijns vaders maakte den jongeling wakker en toen hij kwam zien, vond hij zijnen vader in zijn bloed badend. Ledenbergh had in een briefje, geschreven in het Fransch, wat Joost niet verstond, de beweegredenen tot zijne wanhopige daad medegedeeld. Hij had geschreven: „Ik weet dat men van meening is, om in mijn persoon een voorbeeld te stellen, mij te verhooren tegenover mijne beste vrienden, mij te pijnigen, mij daarna te achterhalen op tegenstrijdigheden en valschheden zooals men zegt en daarna op punten en puntjes een schandelijk vonnis te gronden: want zoo moet men doen om het in hechtenis en gevangen nemen te rechtvaardigen. Om aan dit alles te ontgaan, ga ik op den kortsten weg naar God. Tegen een doode valt geene verbeurdverklaring van goederen". Toen de zelfmoord van Ledenbergh bekend werd, verklaarden de Fiscalen Sylla en Van Leeuwen, dat

bij het onderzoek gebleken was van verscheidene misdaden van Gekwetste Majesteit, die behoorden gestraft te worden aan lijf en goed, zooals later uit het vonnis zou blijken. Evenwel is daaruit niets anders gebleken dan dat Ledenbergh de hand gehad heeft in de zaak der Waardgelders te Utrecht. Ook werd in de Staten-Generaal besloten, dat met het lijk van Ledenbergh zou gehandeld worden als met andere lijken in zaken van gelijke nature; dat is: van zelfmoordenaars. De familie verzocht, dat haar het lijk ter begraving zou worden overgegeven. Hiertoe, zoo besloot men in de Staten-Generaal, moest de vergunning van den Prins gevraagd worden. Daar deze op reis was, mocht de familie hem iemand achterna zenden. Middelerwijl werd het lijk van Ledenbergh op kosten zijner naastbestaanden gebalsemd, om het voor bederf te bewaren: men zal later zien met welk doel. Dat tegen den doode geen verbeurdverklaring van goederen kon uitgesproken worden en dat dáárom Ledenbergh zijne nalatenschap voor zijn gezin kon bewaren door zelfmoord, hierin heeft hij zich bedrogen. In dien zelfmoord zagen de Staten-Generaal een bewijs van schuld en daarom verzochten zij aan de Staten van Utrecht bij voorbaat den boedel van Ledenbergh te laten opschrijven.

Wel hadden de overige Provinciën Gecommitteerden in het proces der gevangenen benoemd, maar Holland nog niet. Het begrip van „de hoogheden en de gerechtigheden van den lande" was te diep geworteld in de harten van Holland, dan dat de Gedeputeerden ter Statenvergadering zoo maar dadelijk geneigd waren om de beschuldigden voor eene andere Rechtbank dan voor het Hof van Holland te recht te doen stellen. Van den anderen kant konden Contraremonstranten en Anti-Libertijnen aan de Staten-Generaal het recht niet ontzeggen om Hollands eischen gegrond te verklaren: vandaar weifeling. Eindelijk werd echter besloten, dat Holland bij de reeds benoemde der andere Provinciën vier andere zou aanstellen. Dit waren Van Swieten, van de Edelen; Muys van Holy van Dordrecht; Reinier Pauw van Amsterdam en Bruyning van Enkhuizen, benevens Anthonie Duyck als Fiscaal.

De gevangenen werden, zooals wij gezegd hebben, van alle

verkeer met buiten afgehouden en streng bewaakt. Desniettemin zochten en vonden hunne vrienden eenige middelen om hen nu en dan op de hoogte te brengen van hetgeen geschiedde en waarbij zij groot belang hadden. Hugo De Groot ontving nog eenige brieven van zijne vrouw. De echtgenoote van Oldenbarnevelt zond hem in de herfstmaand nu en dan eenige rijpe peren uit hunnen tuin toe. Doordat echter een der gevangenbewaarders een paar daarvan voor zijne eigene vrouw had achterwege gehouden, werd ontdekt, waartoe dat geschenk uit den tuin diende. In een der weggenomen peren vond men een penneschachtje en daarin een op zeer fijn papier met zeer kleine letter geschreven bericht: „Verlaat u niet op de Staten van Holland. De Prins heeft in de meeste steden de Wet veranderd. Carleton is uw vriend niet." Bij Carleton vindt men melding gemaakt van deze vondst; maar op eene andere manier wat den inhoud van het bericht betreft. Zijn er meer briefjes aan Oldenbarnevelt dan één gevonden? — De Engelsche gezant zegt, als hij de ontdekking van die briefwisseling mededeelt, dat een klerk van Oldenbarnevelt dezen op genoemde manier had laten weten, dat de Staten van Holland waren veranderd; dat hetzij hij voor dezen, hetzij voor de Staten-Generaal zou moeten terechtstaan, hij zich tegenover zijne vijanden zou hebben te verantwoorden; dat hij desniettemin den moed niet moest laten zakken; zijne vrienden hadden in het geheim eene bijeenkomst op zijn buitenplaats te Loosduinen gehad, waar zij Fransch gesproken hadden; dat hij nog wat moest wachten; wat achteruitgaan om des te beter te kunnen springen: [1]) en eindelijk de woorden: „de Engelschen stoken het vuur aan." Door het wegnemen dier peren werd het geheim der briefwisseling ontdekt en dientengevolge nog scherper het oog op de gevangenen gehouden. Het rooken in de gevangenkamer van Oldenbarnevelt gaf gelegenheid tot een ander middel van correspondentie voor zijn gezin. Van nu af werden voor den Advocaat dagelijks manden met doove kolen van buiten gebracht. Met deze wist men brieven, proclamatiën, zelfs blauwboekjes,

1) *Reculer pour mieux sauter;* deze woorden van Carleton zijn in het Fransch.

verborgen tusschen de doove kolen, binnen de kamer van den gevangene te brengen. Dit middel werd niet ontdekt en is, naar hetgeen Jan Francken, Oldenbarnevelts kamerdienaar, verhaalt, voortdurend gebruikt tot weinige dagen vóór den dood van zijn meester.

Een ander middel door de vrienden uitgedacht was het volgende: Petrus Scriverius, in zijn tijd als geleerde beroemd, bezorgde eene uitgave der Latijnsche poëzy van Janus Secundus. Hij zond de proefdrukken aan Hugo De Groot en aan Hoogerbeets, maar daarin eenige Latijnsche verzen van hemzelven, tusschen den tekst van Janus Secundus. Hierin deelde hij mede. dat het verhoor van den Advocaat langzaam voortging; dat men hoopte op het misnoegen van den Koning van Frankrijk; dat de Staten van Holland den 15n Januari zouden bijeenkomen en dat men dan verwachtte, dat de rechters zouden benoemd worden. Hugo De Groot merkte terstond op welke wijze en wat hem werd medegedeeld, maar Hoogerbeets bekommerde zich niet om den proefdruk. Daar een paar keeren werd gevraagd of hij ze had gelezen, sloeg men nauwlettender het oog daarop: de vernuftige kunstgreep werd ontdekt en voortaan werd gezorgd, dat zij niet andermaal tot inlichting der gevangenen zou kunnen dienen. Een vrij onschuldig lofvers, geplaatst onder een portret van Hoogerbeets, dat te Leiden door een drukker in den handel was gebracht, kwam den dichter, denzelfden Scriverius, op eene boete van tweehonderd gulden te staan. Hij weigerde echter te betalen, wijl hij, zooals hij beweerde, niet strafbaar was; liever liet hij een gedeelte zijner bibliotheek rechterlijk verkoopen. Telden de gevangenen hunne bittere vijanden bij menigte, hunne vrienden en bewonderaars waren insgelijks in groote getale geheel het land door verspreid! De vijanden het meest onder de predikanten, de vrienden het meest onder de Humanisten [1]). De gevangenschap der beschuldigden was dus zoo hard niet als gewoonlijk in de XVIIe eeuw nog voor staatsmisdadigers het geval was: desniettemin werd hun, wat het zwaarste aan Oldenbarnevelt schijnt

1) Beoefenaars der fraaie letteren: *Literarum humaniorum.*

gevallen te zijn, alle gelegenheid ontzegd om inlichtingen te ontvangen en correspondentie te houden. Pen, inkt en papier werd hun spaarzaam toegemeten, herhaaldelijk hun linnengoed enz. onderzocht of er ook iets verbodens onder te vinden was.

Het gevangenzitten viel den beschuldigden lang. Na het voorloopig verhoor op het eind van September, waarvan wij reeds gesproken hebben, volgden dagen en weken, waarin zij niets verder vernamen. Er gingen voor Oldenbarnevelt aldus tien weken voorbij, gelijk Jan Francken klaagt. Voor de andere gevangenen zal de tijd ongeveer even lang geweest zijn. Deze preventieve hechtenis, zooals wij het zouden noemen, heeft aanleiding gegeven, dat de Arminiaansch-gezinden veel geklaagd hebben en wel vooral over het onrechtmatige daarvan. Evenwel moet men niet vergeten, dat over het algemeen de rechtspleging in die eeuw nog trager was dan in onze dagen; dat vele zaken onderzocht en niet minder personen dienden gehoord te worden; dat men een onderzoek moest instellen omtrent hetgeen te Leeuwarden in 1615, te Nijmegen in het begin van 1618 was geschied en vooral omtrent hetgeen te Utrecht was gebeurd in den zomer van 1618; dat getuigenissen als die van Berk, waarvan wij reeds gesproken hebben, moesten gewikt worden; dat Aersens, de Griffier, de vader van Frans Aersens, moest gehoord worden omtrent de beschuldigingen, die tegen Oldenbarnevelt waren ingebracht betreffende de onderhandelingen, die het Bestand voorafgingen en waaromtrent zooveel over de omkoopbaarheid van den Advocaat door diens vijanden was verhaald geworden. Dit alles vorderde tijd; bovendien gingen de zaken van Staat in den regel bij onze vaderen niet spoedig van de hand.

Eindelijk waren de Fiscalen aangevuld door een derden, Duyck, en de Gecommitteerden der Staten-Generaal van wege Holland, de reeds genoemde heeren Van Swieten, Muys van Holy, Reinier Pauw en Bruyninck gekozen. Dezen vulden de andere Gecommitteerden der Staten-Generaal voor de andere Provinciën aan. Het waren Manmaker en Schotte uit Zeeland; Ploos en Salmius uit Utrecht; Aitsma en Van de Sande uit Friesland; Sloet uit Overijssel; Schaffer en Gockinga uit Groningen; Voogt, Burge-

meester van Arnhem, was reeds bij het allereerste verhoor als Gecommitteerde aangesteld. Ettelijken der genoemde Commissarissen waren als leden der Staten-Generaal reeds benoemd geweest tot het afdanken der Waardgelders te Utrecht: zij waren dus in zekeren zin partij geweest tegen de beschuldigden. Men verlieze echter niet uit het oog, dat in burgertwisten, vooral wanneer deze uit godsdienstige geschillen zijn ontstaan, men slechts te kiezen heeft tusschen mannen van de partij tègen of van de partij vóór: onzijdigen zijn niet te vinden, tenzij onder de geheel onverschilligen, maar dezen zijn ook meestal onbeduidend. Bovendien worden na burgertwisten de verwonnelingen geoordeeld door de overwinnaars.

Dat Holland zoo lang draalde om zijne Gecommitteerden te benoemen, had in geen geringe mate het ongeduld der ijverigen opgewekt. Althans den 13n November werd in de Staten-Generaal medegedeeld, dat het groote opspraak onder de gemeente maakte, dat er nog geene personen waren benoemd in de zaak der gevangenen; dat daaruit de gevolgtrekking werd gemaakt, dat er niets ten hunnen laste werd gevonden. Een van beiden: dit laatste werd verteld door Arminianen of Libertijnen; of het was een uitvindsel der Contraremonstranten om de traagheid van Holland te prikkelen. In alle gevallen was het te veel voor de mannen, die thans in de Staten van Holland zaten. Duyck, die nog weifelde, werd voor hen ontboden en men plaatste hem voor het feit, dat hij werd aangesteld. Ook de andere heeren werden gekozen. De Commissie was alzoo volledig en aan de leden van Holland werd evenals aan de andere Gecommitteerden van de Staten-Generaal eene Akte verleend, waarbij zij „sauvegarde" kregen van wege de Staten-Generaal tegen al hetgeen zij in en omtrent deze zaak zouden kunnen lijden. Den 19n November was alles geschied.

Den 15n November vingen de verhooren van Oldenbarnevelt aan. Bij die verhooren waren niet altijd dezelfde Gecommitteerden tegenwoordig: evenwel waren zij altijd in voldoend getal. Terwijl de Advocaat werd gehoord, moest ook Hugo De Groot verschijnen: den 17n November nl. en de volgende dagen. Hij

was echter reeds vroeger, den 1n en 2n October, „geëxamineerd" geworden. In onzen tijd zijn de rechtsgedingen dier beide heeren ontdekt en door den druk bekend gemaakt geworden. Of alles hetgeen het proces van Oldenbarnevelt betreft wel zóó volledig bekend is als zulks het geval is met dat van Hugo De Groot, meenen wij te mogen betwijfelen. Zeker is het niet op zulk een uitstekende wijze wereldkundig gemaakt, als dit geschied is met alles wat het proces van Hugo De Groot betreft, door R. Fruin.

„Allen die verstand hebben," zegt Hugo De Groot in zijne *Verantwoordingh*, „zullen moeten oordeelen, dat zoowel de manier van procedeeren en hetgeen daarop is gevolgd, geheelenal er op was aangelegd, opdat de wereld nooit zoude komen tot rechte kennis van de zaak, waartoe dan ook gediend heeft de nieuwe geïnventeerde Eed, waartoe de rechters elkander verplicht hebben, om niets van hetgeen voor hen zou geschieden te openbaren." Opzettelijk", (voegt R. Fruin hierbij,) „is het geding, dat tot de veroordeeling van Oldenbarnevelt en zijne medegevangenen geleid heeft, in het duister gehouden. En toch ware de volledige openbaarmaking in het algemeen belang wenschelijk geweest." „Zoo had de gemeente zelve, (merkt Hugo De Groot aan,) die ook daaraan is gelegen kennis mogen hebben of ons recht of onrecht geschiedde." [1])

Bij het eerste verhoor, dat Oldenbarnevelt onderging, verzocht deze, nadat hij den Griffier Pots zelf zijn naam en „qualiteiten" had opgegeven, den heeren om hunnen lastbrief, aangezien zij zijne gewone rechters niet waren. Toen dezen bezwaar maakten om zulks te doen, tenzij nadat zij eerst de Staten-Generaal daarover gehoord hadden, verklaarde de Advocaat, dat hij geene vertraging wenschte te veroorzaken. Het verhoor ving dus aan. Het duurde tot aan den 30n November. Iederen dag werd de gevangene ondervraagd: meestal twee keeren op denzelfden dag. Met groote helderheid van geest en met een wonderbaarlijk geheugen gaf hij antwoord op al hetgeen hem werd gevraagd. Ettelijke keeren, weliswaar, was zijn antwoord op de gestelde

1) R. Fruin, *Verhooren van Hugo De Groot*, in de *Voorrede*.

vraag, dat „hij daarvan geene beugenis had." Dit zal echter meestal wel in dat geval zijn geweest, als hij op de vraag niet wilde antwoorden; misschien ook wel dat het eene formule van ontkenning was van hetgeen wèl was geschied, maar van hetgeen hij niet wilde bekennen. Het verhoor van Joan van Oldenbarnevelt, zooals het in 1850 is uitgegeven, is een geheel boekdeel, en toch is het niet eens volledig. De „Examinatiën" zijn niet alle uitgegeven geworden, omdat het geheel nog niet is teruggevonden. Wij kunnen derhalve er niets verder over mededeelen, dan alleen dit: de Advocaat werd over alles ondervraagd, wat betreft zijne begrippen omtrent het recht der Overheden, zoowel in het Politieke als in het Kerkelijke; over zijne gedragingen gedurende en betreffende de onderhandelingen over het Twaalfjarig Bestand; over de West Indische Compagnie; over de Synode en de redenen van zijn verzet daartegen; over schier alle gebeurtenissen der laatste jaren, die betrekking hadden op de kerkelijke geschillen en waarin hij zelf direct of indirect was betrokken geweest; over zijn tegenwerken van Prins Maurits; over het aannemen der Waardgelders; en vooral omtrent al hetgeen de gebeurtenissen te Utrecht vóór en bij het afdanken der Waardgelders betrof. Slechts één enkele maal schijnt zijn overkropt gemoed zijne verontwaardiging niet te hebben kunnen bedwingen, toen men hem nl. de vraag deed of hij niet eens aan zijnen zaakgelastigde, Van der Veecken, de som van ƒ 14,000 in Spaansche dubloenen had betaald: eene vraag, die niets anders was dan een weerklank van de lasterlijke schotschriften, die tegen den Advocaat zoo kwistig waren uitgestrooid. Overigens bleef hij kalm, waardig, liet zich over niemand, — zelfs niet over de haatdragende en twistzieke predikanten: de eerste oorzaken van zijnen val, — bitter uit. Oldenbarnevelt is nog grooter geweest voor zijne rechters, dan hij dit is geweest in de bijeenkomsten der Diplomaten, die over zoo groote internationale belangen moesten beschikken, en in de zoo moeielijk te leiden en nog moeielijker te bestieren aangelegenheden van de Staten van Holland of van de Staten-Generaal. Het verhoor van Oldenbarnevelt voor de Fiscalen en de Gecommitteerden, zoowel van de

Staten-Generaal en van de Staten van Holland eindigde den 30n November. Dat van Hugo De Groot was ten tweeden male den 17n November begonnen en duurde tot den 14n December; hoewel hij in dien tijd niet zoo herhaaldelijk werd opgeroepen als Oldenbarnevelt. Zijn derde en vierde „Examinatie" ging van den 18n Januari tot aan den 4n Februari. Hoogerbeets werd niet minder ondervraagd.

Ledenbergh, die geen vertrouwen stelde in de mannen, die over hem in de Vierschaar zouden zitten, was reeds „langs den kortsten weg naar God gegaan." Men kon slechts zijn zielloos gebeente bewaren; een ander der Utrechtsche regeeringspersonen, — ook schuldig, maar niet zoo schuldig in het oog der overwinnende partij, — Moersbergen, was gevlucht buiten de Republiek op een kasteel onder het Bisdom Munster behoorende, niet ver van het Graafschap Zutphen verwijderd. In de grenzelooze verwarring, die in Duitschland heerschte, — de dertigjarige oorlog was reeds begonnen, — vonden de Staten-Generaal eene reden om vreemd grondgebied te schenden en den vluchteling op te lichten. Eenige ruiters werden over de grenzen gezonden om Moersbergen gevangen te nemen. Deze werd opgelicht naar Zutphen en vandaar verder naar Den Haag gebracht. Dit geschiedde den 21n Januari 1619. Hij werd, evenals de andere gevangenen, door de drie Fiscalen en de Gecommitteerden aan een langdurig verhoor onderworpen.

Zoolang het proces van Oldenbarnevelt en de andere gevangenen duurde, was de hoop der familie en der vrienden van den Advokaat vooral gevestigd op den invloed van Frankrijk. De goede verstandhouding van de pas ontloken Republiek met haren machtigen beschermer Hendrik IV was vooral het werk van Oldenbarnevelt geweest, en gedurende de minderheid van diens zoon Lodewijk XIII was die goede verstandhouding, hoezeer ook niet zoo innig meer als vroeger, blijven voortduren. Evenwel de binnenlandsche beroerten in Frankrijk onder het regentschap van Maria de Medicis, de kuiperijen der hofpartijen, de reeds begonnen en steeds dreigender wordende opstand der Hugenooten, hadden de Monarchie van Hendrik IV gedu-

rende de eerste regeeringsjaren zijns zoons zoozeer verzwakt, dat Aersens, — Maurits' raadsman vooral in buitenlandsche zaken, — den vroeger zoo machtigen bondgenoot aan de Seine thans durfde trotseeren. De Politiek van Frankrijk om het Oostenrijksche Huis, hetzij in Duitschland, hetzij in Spanje, tegen te werken, gedoogde bovendien niet, dat men met de Staten-Generaal tot eene onheelbare breuk kwam. De naijver, welke op dien tijd tusschen Frankrijk en Brittannië bestond, openbaarde zich vooral door de pogingen, welke door beider gezanten te 's Gravenhage werden in het werk gesteld om hun eigen invloed aldaar te vermeerderen, dien van de anderen te fnuiken. De omstandigheden waren dus gunstiger voor Carleton dan voor Boissise en Dumaurier.

De klachten, die Boissise had ingebracht over de houding van Aersens, welke zich niet ontzien had om met woord en pen de Fransche Regeering en de Koningin-Moeder te krenken, waren te 's Gravenhage niet in goede aarde gevallen. Hij vooral was de man niet meer, naar wien men wilde luisteren. Toch was de verhouding der Republiek met Frankrijk van dien aard, dat men niet buiten elkander kon; hetzij b. v. om de Fransche Regimenten in dienst der Staten-Generaal; hetzij om de kwestiën, die ontstaan waren uit den opstand der Hugenooten; voortdurend moest men met elkander in menigvuldige aanraking komen. De Staten-Generaal meenden gebruik te mogen maken van de hulp van zekeren Chatillon, vroeger Kolonel der Fransche regimenten in dienst der Republiek, thans weder in dienst van Frankrijk. De Regeering te Parijs meende insgelijks, dat Chatillon als een geschikt persoon zou kunnen dienen om de geschilspunten uit den weg te ruimen; dat hij ook, beter dan Boissise, in het belang van Oldenbarnevelt zou kunnen werkzaam wezen. Chatillon werd dus naar 's Gravenhage gezonden; maar het bleek, dat hij den Advocaat al bitter weinig van dienst was: immers hij was door Aersens spoedig „beter ingelicht" geworden. Aersens en Marquette, — die thans behoorden „tot die van den Rade van Zijne Excellentie," dat is: de mannen, die alles vermochten en die zoowel de Staten-Generaal als de Staten van Holland beheerschten, — wisten zeer spoedig de

zending van Chatillon voor Oldenbarnevelt geheel vruchteloos te maken.

Toen de Fransche gezant voor den eersten maal zijne pogingen deed bij Maurits ten gunste van de gevangenen, had de Prins hem verwezen naar de Staten-Generaal. Het was zijne tactiek om deze aansprakelijk te stellen voor al hetgeen in de zaak der Waardgelders en ten gevolge daarvan was geschied. Boissise en Dumaurier vonden het derhalve dienstig om in het belang van den Advokaat een „Vertoog" (of „Propositie") in te dienen bij de Staten-Generaal. Dit geschiedde den 12n December. Prins Maurits en Graaf Willem Lodewijk waren in de vergadering van H.H. M. tegenwoordig. In hunne deftige aanspraak gaven zij lessen van gematigdheid en welwillendheid in de bestaande geschillen en vooral omtrent de gevangenen. Zij spraken van Oldenbarnevelts langdurige en uitmuntende diensten: „wanneer hij en de anderen nochtans ter „verzekering van Uwen Staat" dienen voor het Gerecht geroepen te worden, zoo behoort gij hun te geven rechters, die niet verdacht en niet door hartstocht geleid zijn en die oordeel zullen vellen naar de wetten des lands en niet naar veronderstellingen en vermoedens, die dikwerf de rechters bedriegen." De Gezanten eindigden hun „Vertoog" met te zeggen, dat, wanneer de Staten-Generaal den weg der gestrengheid insloegen, Z. M. zich beleedigd zou gevoelen en de onderlinge vriendschap er onder zou lijden. Dit „Vertoog" werd zwijgend en niet zeer aanmoedigend aangehoord. De Griffier der Staten-Generaal kreeg in last het „Vertoog" der Gezanten geheim te houden. Het stuk zelf, — want het gesproken woord werd altijd gevolgd door een schriftelijke kopie van het gesprokene, — werd den Prins ter beantwoording medegedeeld. Aersens moest znlks voor Maurits doen. Het antwoord vanwege de Staten-Generaal, dat den 19n December aan de Fransche Gezanten werd gegeven, was eene verdediging van hetgeen geschied was, geheelenal naar den geest en naar de welbesneden pen van Aersens: met andere woorden, eene zeer beleefde weigering om 's Konings raad te volgen. „Hij immers, de Koning, moest de lastige en ongegronde aanzoeken van eenige schuldige partijen of hunne begunstigers

niet stellen boven de algemeene belangen, de waardigheid en de veiligheid dezer Republiek, maar Z. M. zal beter voor zijnen dienst en dien van deze Provinciën vinden, om zich geheel op de Staten te verlaten."

Ondanks dit antwoord lieten Boissise en Dumaurier nog niet af om voor de gevangenen te werken. Toen zij vernomen hadden, dat er spoedig zou beraadslaagd worden over het stellen van rechters, herhaalden zij den 23n Januari 1619 voor de Staten-Generaal hunne aanmaning tot goedertierenheid en gematigdheid. „De gestrengheid van het vonnis zou bovendien de Provincie Holland kunnen vervreemden en de eendracht zou gestoord worden door de wraak der vrienden en verwanten van de veroordeelden." Maar dit tweede „Vertoog" werkte even weinig uit als het voorgaande. Meer in den smaak viel hetgeen Carleton omstreeks denzelfden tijd voor dezelfde hooge Vergadering sprak. Hij moest van wege zijn Koning bij de Staten-Generaal aandringen over eenige geschillen over het *tarra* der lakens en over de visscherij op de Schotsche kust. Naar aanleiding van het laatstgenoemd punt van geschil nam hij de gelegenheid waar om ongunstig te spreken over Hugo De Groot, die zoozeer de vrijheid van scheepvaart met woord en geschrift had verdedigd: „wat het zoogenaamde recht der volken betrof, had zijn Koning, de grootste eilandenvorst, niet noodig om door hen (de Staten-Generaal) noch door Grotius ingelicht te worden: door dien Grotius, wiens ongenade anderen behoorde af te schrikken van zijne grondstellingen, wiens rechtschapenheid bij H H. M. zelven verdacht was, wiens wetenschap derhalve evenzeer verdacht diende te wezen als zijn persoon?" (!)

Waren alle pogingen door de gezanten van Frankrijk tot nog toe vruchteloos geweest, niet minder waren het die van de familieleden der gevangenen. Reeds dadelijk nadat de gevangenneming van Oldenbarnevelt was geschied, hadden zijne vrouw en kinderen vruchteloos verzocht, dat hem zijne eigene woning tot gevangenis zou worden aangewezen. De Prins, tot wien dit verzoekschrift was gericht, had hen naar de Staten-Generaal verwezen. Aanvankelijk weigerden zij dit te doen, wijl, naar hun beweren, hun man en

vader alléén door de Staten van Holland kon terechtgesteld worden. Na de Regeeringsverandering echter begrepen zij „van den nood een deugd te moeten maken" en leverden zij een rekest van denzelfden aard in bij de Saten-Generaal. Maar het antwoord daarop, den 22n December gegeven, luidde, dat de Staten Generaal besloten hadden met den eersten aan Joan van Oldenbarnevelt „te laten administreeren en wedervaren goed recht Justitie; daarom zullen supplianten zoolang geduld moeten nemen." De pogingen, ten behoeve der andere gevangenen aangewend, hadden geen beteren uitslag. Hierop wendden zich de vrouw en kinderen van Oldenbarnevelt tot de Staten van Holland, in wier dienst hij was en tegen wier Privilegiën in, hij was gevangen genomen, wegens hetgeen hij in dienst der Staten had gedaan; daarom verzochten zij, dat hij, in afwachting van de uitkomst zijner zaak, onder behoorlijke borgstelling gevangen zou mogen zijn in zijn eigen huis. Dit rekest werd gevolgd door een Vertoog (*Deductie*), waarin uitvoeriger al hetgeen de rekestranten meenden te kunnen inbrengen werd uiteengezet. Er volgde geen antwoord. Daarom besloten zij een tweede „Deductie" bij de Staten van Holland in te dienen, waarin zij nog uitvoeriger de punten uiteenzetten en door voorbeelden uit 's lands geschiedenis vooral der laatste jaren, (die der troebelen,) staafden wat zij beweerden: te weten dat hetgeen geschied was, streed met de gerechtigheid en met de Privilegiën dezer landen. Dergelijke rekesten zijn ook ingediend door de bloedverwanten van Hugo De Groot en van Hoogerbeets, maar nog de een nog de ander ontving eenig antwoord.

Dit indienen van rekesten en „Deductiën" geschiedde nog vóór dat er omtrent het stellen van rechters besloten was geworden." Hoopten zij nog, dat het beroep op de „hoogheid, vrijheden en gerechtigheden van Holland" eenige uitwerking op de leden zou hebben? De Staten van Holland bespraken den 22n Januari het zesde punt van beschrijving: het stellen van rechters over de gevangenen. Hoe waren zij sinds het verzetten van de Wet in de meeste steden veranderd! Thans bleven zij niet meer onverzettelijk pal staan voor de Hoogheid en Gerechtigheden hunner Provincie. Wel verhieven zich daarvoor nog enkele stemmen; „het

recht van Holland" werd ook niet ontkend, maar zij legden thans het 23e artikel der Unie zóó uit, dat in punten van beschuldiging, die alle Provinciën en de Unie betroffen, ook de „Judicatuur" aan de „Generaliteit" toekwam. Wie van de beide staatspartijen gelijk had, zij die beweerden dat aan iedere Provincie in het bijzonder, of zij die beweerden, dat aan de Generaliteit in dergelijk geval de Judicatuur toekwam, zullen wij niet uitmaken. In de XVIIe eeuw was dit reeds een voornaam punt van geschil en de beste kenners van het Staatsrecht onzer Republiek zijn het in onze dagen omtrent dat punt nog niet eens. Men zocht weder te „schipperen." Holland was tevreden, wanneer slechts de meeste rechters uit hunne Provincie benoemd werden. Daar het getal van dezen bepaald was op vier-en-twintig, wilde het er twaalf hebben; de andere Provinciën wilden aanvankelijk niet zoovelen toestaan. Na loven en bieden, wanneer wij in zulk eene ernstige zaak dergelijke woorden mogen gebruiken, werd het getal van Holland op twaalf bepaald. Nu was de overtuiging van zoovelen, die gaarne deze wilden laten dwingen, gerustgesteld. Den 31n Januari 1619 werden de rechters voor Holland benoemd, en daarna de twaalf andere voor de overige Provinciën door de Staten-Generaal den 6n Februari. De drie Fiscalen bleven, ook de Secretaris of Griffier, H. Pots; de meeste leden, die als Gecommitteerden bij de eerste verhooren waren aangesteld geweest, insgelijks. Het Hof van Holland werd vertegenwoordigd door vier zijner raadsheeren. Voor Holland werden aangesteld: Van Zwieten, Muys van Holy, Reinier Pauw en Bruyninck van Enkhuizen, die reeds vroeger Gecommitteerden waren; verder: Cromhout, Junius, Couwenberg en Rosa uit het Hof; eindelijk Arent Meinertz, burgemeester van Haarlem; Gerard Van Santen en Jacob Van Broekhoven, gecommitteerde Raden, en Pieter Schagen, Vroedschap van Alkmaar; deze vier leden der magistraten waren sinds het „verzetten van de wet" in hunne stad, tot macht en aanzien gekomen; voor Gelderland: Hendrik Van Essen, raadsheer van het Hof, en de bekende Nicolaas Voogt, die President der rechtbank werd; voor Zeeland werden aangesteld: Manmaker, eerste Edele, (dus een dienaar van Maurits,) en Jakob Schotte, burgemeester van Middelburg;

voor Utrecht: Adriaan Ploos, Gecommitteerde ter Staten-Generaal, en Anselmus Salmius, thans Pensionaris der stad Utrecht; voor Friesland Jan Van der Sande, Raadsheer in het Hof, en Rink Aitsema, burgemeester van Leeuwarden, Gecommitteerde ter Staten-Generaal; voor Overijsel: Volkert Sloet tot Vollenhoven, ingelijks Gecommitteerde ter Staten-Generaal, en Jan Van Hemert, burgemeester van Deventer; voor Groningen en Ommelanden eindelijk: Goossen Schaffer, burgemeester van de stad Groningen en Schuto Gockinga, syndicus der Ommelanden. De samenstelling van deze rechtbank heeft aanleiding gegeven tot vele klachten van partijdigheid, die deels gegrond, deels overdreven waren. Dat bv. Reinier Pauw, en Muys van Holy, als rechters door de familie van Oldenbarnevelt „gerecuseerd" zijn geworden, als persoonlijke vijanden van den Advocaat, ofschoon zulks vruchteloos bleef, was zeer gegrond. Dat ettelijke leden bij het afdanken der Waardgelders te Utrecht geweest waren en derhalve partij waren, kon zoowel veroordeeld als goedgevonden worden.; dat enkele dier rechters geen kennis hadden van de Rechtsbedeeling, niet eens van de Latijnsche taal, is eene grieve, die, waarheid of geen waarheid, slechts kon opkomen in het brein van een geleerde en van een „Humanist". En Hugo De Groot, ofschoon een groot geleerde, was niet geheel vrij van hetgeen wij thans gewoon zijn „pedanterie" te noemen. Dat anderen, ook nog in onze dagen, alle rechters hebben willen vrij verklaren van hetgeen slechts eenigermate naar vijandschap, tegeningenomenheid, hartstochtelijkheid, ruwe behandeling, zelfs naar godsdiensthaat zweemde, is wel wat men zou kunnen noemen: eene voorliefde, die iemand blind maakt voor de feilen van de voorwerpen zijner genegenheid.

Dat enkele der mannen, die tot rechters werden benoemd, liever verschoond waren gebleven; dat zelfs Junius, de raadsheer van het Hof van Holland en de zachtste der rechters, daartoe gedwongen werd, is zeer verschoonbaar. Dat Pauw en Muys, ondanks het verzet der familie van Oldenbarnevelt, toch gehandhaafd bleven als rechters, is geen blijk van kieschheid van den kant der partij. die thans meester was in de Staten van Holland. Den 20n Februari werd den rechters hun lastbrief gegeven; zij konden *willig* of

pijnlijk de gevangenen en *anderen* onderzoeken: zij konden besluiten nemen bij meerderheid van stemmen en laten uitvoeren door de officieren van de Generaliteit. Tevens werden de rechters en hunne „nakomelingen" door de Staten-Generaal in „sauvegarde" genomen tegen alles wat hun om deze zaak zou mogen worden aangedaan.

Het eerst verscheen Hoogerbeets voor deze rechtbank: den laatsten Februari en in de eerste dagen van Maart. Hugo De Groot werd den 5n Maart opgeroepen en Oldenbarnevelt den 7n Maart. Diens verhoor duurde tot den 19n Maart. Tot zoover is zijn Proces, na meer dan twee eeuwen teruggevonden, in het licht verschenen; het laatste gedeelte ontbreekt nog; maar ook in het eerste gedeelte van April is hij verscheidene dagen, soms twee of driemalen daags, onderhoord geworden. Ook het *Intendit* (de eisch van de Fiscalen) is bekend geworden. De zaken, waarover de beschuldigden gehoord werden, betroffen in hoofdzaak weder hetzelfde als toen er nog geene rechters, maar slechts Gecommitteerden, zitting hadden: de godsdienstkwestiën, het verzet tegen de Autoriteit des Prinsen, de Waardgelders en de gebeurtenissen te Utrecht in de laatste dagen van Juli 1618. Met dezelfde gevatheid, kennis van zaken en standvastigheid bleven de beschuldigden antwoorden en zich verdedigen. Zij bleven de bevoegdheid van de Rechtbank om over hunne zaak en hunne personen te vonnissen ontkennen. Zij bleven onkundig van het lot, dat hun wachtte, en schenen niet te meenen, dat het vonnis zoo gestreng zou wezen als het geweest is.

Na den 17n April echter begreep Oldenbarnevelt, dat het niet anders zou wezen. Tegen dien dag schreven de Staten-Generaal een algemeenen vasten- en bededag uit. In den uitschrijvingsbrief werd onder andere gezegd, dat „Kerk en Staat sinds eenige jaren door eenigen om hunne staatszuchtige oogmerken in groot gevaar van het uiterste verderf waren gebracht, maar door het bijeenroepen der Nationale Synode daarvan waren gered; dat men spoedig een wettig vonnis verwachtte over hen die den Staat hadden beroerd; dat men God moest danken en Hem bidden om de raadslagen tegen deze landen te verbreken." De bededag

had plaats: ettelijke predikanten, die Remonstrantschgezind of gematigd waren, maakten zwarigheid. In Gelderland, Utrecht en Overijsel werd de uitschrijvingsbrief eenigermate in zachteren zin gewijzigd; maar zeer vele predikanten maakten van den bededag gebruik om de „geloovigen" te onderhouden over de booze beraadslagingen van hen die Kerk en Staat en Vrijheid hadden zoeken te verderven. Zoo werden de gemoederen voorbereid op eene noodlottige ontknooping. De Fransche Gezant Dumaurier, — Boissise was na den 23n Maart weder naar zijn land teruggekeerd, — meende nog eene poging ten bate der gevangenen te moeten aanwenden. Den 1n Mei hield hij voor de Staten-Generaal, in tegenwoordigheid van Prins Maurits, zooals G. Brandt het noemt, „eene treffelijke rede, ten eenemale gericht om hun den geest van zachtmoedigheid in te boezemen." Wat zou zulks baten? Maurits was geheel gewonnen voor de meeningen van de Raden van Z. E. — dat is: van Aersens en Marquette, — en de Staten-Generaal waren thans geheelenal samengesteld uit politieke tegenstanders van de gevallen partij. Bovendien had Frankrijk op het oogenblik meer de goede gezindheid van de Republiek noodig, — verteerd als het werd door de kuiperijen der grooten en den steeds meer en meer dreigenden opstand der Hugenooten, — dan de Staten-Generaal Frankrijk noodig hadden. De aanspraak van Dumaurier werd den volgenden dag schriftelijk overhandigd, maar het antwoord daarop van de Staten-Generaal aan den Koning van Frankrijk werd eerst den 17n Mei gegeven, toen Oldenbarnevelts hoofd reeds was gevallen. Het was eene verdediging hunner handelwijze op een beleefden toon gesteld, maar niet zooals men gewoon was aan Hendrik IV te antwoorden. Het bevatte zelfs eene klacht over den in het oog der Staten-Generaal al te sterken aandrang van den Franschen Gezant voor den reeds ter dood gebrachten staatsman.

Wat de familie van Oldenbarnevelt betreft, deze deed alles wat in hunne macht was. In de laatste dagen van Februari verzochten de zonen toegang tot hunnen vader, maar dit werd afgeslagen. Na den bededag leverden de vrouw en kinderen achtereenvolgens drie Vertoogen in bij de rechters, om den

beschuldigde te zuiveren van hetgeen hem ten laste werd gelegd: vooral wat betrof de misdaad van gekwetste Majesteit en hetgeen te Utrecht was geschied. Vruchteloos waren alle pogingen: ook die van Oldenbarnevelt zelf. Deze drong den 1n Mei sterk aan om opnieuw gehoord te worden. Eindelijk verscheen de Fiscaal Sylla, de Griffier Pots en Bruynink. Hij drong aan op papier en inkt en om bij de rechters toegelaten te worden, maar het baatte niet, en eindelijk na een tweetal dagen kreeg hij ten antwoord, dat de heeren het nog niet goed vonden. Wel kon hij zeggen: „Ik weet niet wat ze met mij voor hebben, nu zij mij zoo laten zitten." In dienzelfden tijd plantten de zonen van Oldenbarnevelt, den 1n Mei, den Meiboom voor zijn huis. Dit oud plaatselijk gebruik, dat in zulke omstandigheden al zeer verkeerd was, werd door velen, ook door Maurits, beschouwd als een braveeren der rechters. Duyck heeft later gezegd, dat de zonen van Oldenbarnevelt zelven oorzaak van den doods huns vaders zijn geweest.

Het vonnis over den Advokaat was reeds door de meeste rechters en anderen, zooals Maurits, besloten, maar nog niet bekend gemaakt. Onder de rechters zelven schijnt groot geschil van gevoelen bestaan te hebben volgens eenigen; volgens anderen zou het eenstemmig zijn geweest. Bewijzen daarvóór of daartegen zijn nog niet gevonden; waarschijnlijk zullen zij nooit gevonden worden. Men kan derhalve alléén afgaan op hetgeen medegedeeld is door Carleton, G. Brandt, enz. Junius b. v. zou sterk geweest zijn tegen een doodvonnis: ook andere rechters zouden, volgens Brandt, verklaard hebben, dat zij niet in de doodstraf hadden bewilligd. Hetgeen Brandt, (de geloofwaardigste getuige,) medegedeelt is echter volgens: „men zegt" of volgens een: „zij zouden;" derhalve alléén medegedeeld onder zeker voorbehoud. Volgens dezen schrijver dan zouden Bruynink en twee andere rechters aan „een groot personaadje van zeer hooge achtbaarheid" verklaard hebben, dat zij geene genoegzame stof vonden tot het vonnis des doods; waarop zij ten antwoord ontvangen zouden hebben: „Hij moet evenwel voort." Anderen verhalen (zegt Brandt) dat men de zachtsten onder de rechters om „redenen van Staat"

heeft zoeken te overtuigen van de noodzakelijkheid van een doodvonnis; maar dat men verzekerd kon zijn van een andere uitkomst: want de Prins zou den Advokaat pardon verleenen. De Prins zelf zou gezegd hebben: „Kunt gij hem niet veroordeelen en kan ik hem daarna geen pardon geven?" Ettelijke rechters, waaronder Junius, bleven echter weigeren hunne stem voor een doodvonnis te geven. Ook verhaalt de schrijver van *Het Leven van Oldenbarnevelt,* dat hij van iemand, die geluisterd had, het volgende heeft vernomen. Den 12n Mei waren Frans Aersens, Magnus (van Zeeland en lid der Staten-Generaal,) met nog een derde bij elkander. Magnus zou gezegd hebben: „De man is zoo oud, zou er geen middel zijn om hem het leven te behouden?" waarop Frans Aersens zou gezegd hebben: „Zoo hij niet sterft, zoo is al ons voornemen te niet en wij zijn in gevaar van zelf omhals te komen. Dus hij moet sterven: er is niets anders op."

Ook Graaf Willem Lodewijk heeft zelf, naar eene zeer geloofwaardige getuigenis, door G. Brandt medegedeeld, pogingen aangewend om Oldenbarnevelts leven te redden. Hij had den Fiscaal Duyck tot zich geroepen, hem er over gesproken en dezen tevens vermaand om met voorzichtigheid en in stilte zulks te doen, waartoe Duyck zich bereid verklaarde. Duyck sprak met Maurits en daarna had een bijeenkomst plaats van den Prins, van Willem Lodewijk en van Duyck, die wel drie uren duurde. Toen werd besloten, dat Graaf Willem Lodewijk zou gaan naar Louise de Coligny, alsof hij uit zich zelven kwam, en de Prinses zoeken te bewegen, dat zij iemand der kinderen van Oldenbarnevelt zou trachten over te halen om pardon voor hunnen vader te vragen. De Prinses vroeg of zulks met medeweten van Maurits tot haar gezegd werd: hierop ontving zij ten antwoord: „Zoo gij het slechts doet, het zal wèl wezen." Louise de Coligny ontbood de vrouw van Groenevelt, (Oldenbarnevelts oudsten zoon) en deelde het gesprek aan dezen mede. De vrouw van Groenevelt ging om met de familie over deze zaak te beraadslagen, maar keerde tot de Prinses terug met de tijding: „dat zij met de andere kinderen had gesproken, en dat dezen daartoe geenszins

konden verstaan; ja daar niet één voet voor wilden verzetten, al ware het ook dat hij den hals daar zou moeten laten." Louise de Coligny deelde dit onmiddellijk aan Graaf Willem Lodewijk mede, waarop beiden zeer ontroerd zeiden uit Den Haag te willen vertrekken. Daags vóór zijn vertrek (10 April) had de Friesche Stadhouder nog eenen brief aan zijn neef Maurits geschreven [1]), om dezen goedertierenheid aan te raden. Sommigen hebben in de houding van Oldenbarnevelts familie zekere fierheid bewonderd; wij zouden kunnen vragen: maar was het niet eer onverzettelijkheid, wanneer vrouw en kinderen daartoe niet wilden besluiten? Hoe het zij, ook de familie der andere gevangenen wilde er niet van weten om pardon te vragen. Zulks immers zou eene erkenning van schuld der veroordeelden zijn. En de vijanden van Oldenbarnevelt en de anderen wilden vooral het vragen van pardon, omdat zulks eene bekentenis van schuld in zich besloot.

Op Zondag, den 12n Mei, was Oldenbarnevelt den geheelen dag bezig geweest met schrijven en verbergen van papieren achter een tapijt, die later gevonden zijn, toen ongeveer te half zes ure de twee Fiscalen Sylla en Van Leeuwen in zijn kamer kwamen en hem aanzeiden, dat hij den volgenden morgen moest komen om zijn doodvonnis te hooren lezen. De Advokaat hoorde dit aan en zeide: „Het sententie des doods! Dat had ik niet verwacht! Ik meende dat men mij nog zou hebben gehoord. Ik had sommige dingen gesteld, die ik meende te veranderen, als door gramschap verricht zijnde." Hierop verzocht hij zijne vrouw voor het laatst te mogen schrijven, hetgeen hem werd toegestaan. Hij zette zich terstond aan het schrijven, maar zeide als in gedachte: „Wist ik toch waarom ik sterven moet." Hij was nog bezig met schrijven, toen Walaeus in zijnen kamer trad. Deze, predikant te Middelburg, en lid der Synode, was reeds door een der rechters, Schotte, burgemeester van Middelburg, van Dordrecht afgehaald geworden om

1) Hieruit zou men moeten besluiten, dat deze gesprekken of reeds vroeger dan enkele dagen vóór den dood van den Advocaat gevoerd zijn, of dat Brandt, die over dit alles spreekt, de dagteekeningen heeft door elkander verward. Waarschijnlijk ook is de dagteekening van Willem Lodewijks brief volgens ouden stijl.

den gevangene ter dood te bereiden. Walaeus nam dezen last, die niet zeer naar zijnen zin was, aan: op voorwaarde, dat hij Grotius, met wien hij was bevriend, niet zou moeten bijstaan en niet zelf op het schavot zou moeten zijn. Oldenbarnevelt onderhield zich nu met hem en noodigde hem om met hem het avondmaal te nemen. Ook verzocht hij Walaeus, dat hij den Prins zou gaan spreken en deze twee zaken vragen: vergiffenis voor hem, zoo hij iets tegen Z. E. had misdaan, en dat deze zijnen kinderen wilde gunstig wezen. Hierop vroeg Walaeus, of hij ook onder dat woord „vergiffenis" verstond, het ophouden van het doodvonnis. Oldenbarnevelt bedacht zich eenige oogenblikken en antwoordde toen: „Zoover strekt zich mijn verzoek niet uit. Walaeus ging terstond naar de vertrekken van Maurits en bracht dezen zijne boodschap. De Prins antwoordde den predikant: „Hij had den Advokaat altijd liefgehad en vaak vermaand anders te handelen. Wat hij tegen mij gedaan heeft vergeef ik hem gaarne." In zijn gesprek herinnerde Maurits er aan, dat Oldenbarnevelt het krijgsvolk van den eed, dien zij hem als hun hoofd hadden gedaan, had zoeken af te trekken. Twee dingen hadden hem gespeten: de Advokaat had gezegd, dat hij (Maurits) naar de Souvereiniteit stond en had hem in Utrecht in zulk gevaar gebracht; ook had hij van de rechters begeerd, dat hetgeen hij tegen mij (Maurits) had misdaan hem niet zou toegerekend worden. Zijn kinderen zal ik gunstig zijn, zoolang zij wèl doen. Toen vroeg de Prins nog: „Spreekt hij van geen pardon?" Walaeus antwoordde, dat hij daarvan niets had vernomen. De predikant keerde naar Oldenbarnevelt terug, en deze bereidde zich voor om te sterven. Volgens gewoonte deed de predikant nog eenige vermaningen en liet daarbij de Praedestinatie niet achterwege. Uit Oldenbarnevelts geloofsbelijdenis omtrent dat punt heeft Walaeus later besloten, dat hij inderdaad in de Orthodoxe gevoelens is gestorven. Twee predikanten van Den Haag, Lamotte en Beyerus, waren toen reeds gekomen om den veroordeelde in zijne laatste uren bij te staan. Oldenbarnevelt legde zich een weinig te rusten, maar stond spoedig weder uit zijn bed op. De brief, welken hij aan zijne vrouw en kinderen had gezonden, was bezorgd en in den vroegen

morgen leverde zijne familie een verzoekschrift in om hem nog éénmaal te mogen zien. De rechters zonden naar den gevangene, zonder hem dit mede te deelen, om hem te vragen of hij de zijnen nog eens wenschte te ontvangen. Hij, die niet wist, dat zij het begeerd hadden, vond zulks niet dienstig. Het verzoekschrift werd met dit antwoord aan de familie teruggezonden. Louise de Coligny zocht in dienzelfden nacht nog eens tot Maurits te worden toegelaten: hetzelfde beproefde Dumaurier bij de Staten-Generaal, maar beiden werden afgewezen. De Fransche Gezant schreef toen nog een brief met het verzoek, dat de doodstraf in ballingschap mocht veranderd worden, doch even vruchteloos.

Den 13n Mei, ten acht ure, werd Oldenbarnevelt geroepen in de zaal, waar zijne rechters gezeten waren. Hier hoorde hij zijn vonnis aan. Het scheen nu en dan alsof hij wilde opstaan en tegenspreken. Nadat het vonnis voorgelezen was, sprak Oldenbarnevelt: „De rechters zetten veel in mijne sententie, wat zij uit mijne confessie niet zullen trekken." Het vonnis is te uitvoerig om medegedeeld te worden; het beslaat elf bladzijden in 4o. Er wordt in gezegd en dit wel in de eerste plaats, — het was dan ook de eigenlijke reden, waarom de Kerkelijken zijnen val gezworen hadden, — hoe „hij, gevangene, zich onderstaan heeft den stand der Religie te perturbeeren en de Kerke Gods grootelijks te bezwaren en te bedroeven; tot dien einde sustineerende en in het werk stellende exorbitante en voor den staat der landen pernitieuse maximen en onder dien dat elke Provincie in het zijne alleen toekwam de macht om over de Religie te disponeeren en dat de andere Provinciën daarmede niet te bemoeien hadden." Al hetgeen in dien verwoeden strijd tusschen de kerkelijke partijen was gebeurd: niet het minst het verzet tegen de Nationale Synode, de plakaten, de Afgescheidenen, die hij Vreemdelingen, Puriteinen en Vlamingen zou genoemd hebben, wordt als bewijs van schuld in dat vonnis hem toegeschreven. Evenzoo al hetgeen de laatste jaren in den strijd tusschen de beide staatspartijen was geschied. Vooral wordt hem ten laste gelegd het aannemen der Waardgelders en het meest van alles,

hetgeen te Utrecht in de laatste dagen van Juli 1618 was voorgevallen. Ofschoon er van eigenlijk gezegde verstandhouding met de vijanden niet gesproken wordt, wordt hem evenwel het aannemen van geschenken van vreemde Mogendheden ten laste gelegd. Om dit alles veroordeelen hem de Rechters, doende recht in den naam en van wege de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, „om geexecuteerd te worden met den zwaarde, dat er de dood na volgt." Toen het voorlezen van dit vonnis geëindigd was, zeide Oldenbarnevelt: „Ik dacht dat de Staten-Generaal zich zouden vergenoegd hebben met mijn bloed; maar dat ze het goed dat er is aan mijne vrouw en kinderen zouden hebben laten behouden. Is dat het loon voor de drie-en-veertig jaren dienst, die ik den lande bewezen heb?" Maar Voogt, de voorzitter van de rechters, zeide: „Uwe sententie is gelezen: voort, voort," en hij wees met de hand naar de plaats, waar het schavot stond, vóór de groote zaal van het Binnenhof [1]), slechts door groote ramen gescheiden van de plaats waar de rechters waren gezeten. De oude man, leunende op zijn stokje, ging den weg op naar het schavot. Na eenige woorden met de predikanten en met zijnen dienaar Jan Francken, die zijn laatste leidsman is geweest, gewisseld te hebben en na zich van zijne bovenkleederen ontdaan te hebben, zeide hij tot de menigte: „Mannen! Gelooft niet, dat ik een landverrader ben. Ik heb, als een goed patriot, oprecht en vroom gehandeld en zoo zal ik sterven." Men heeft verhaald, dat hij, reeds nedergeknield, gevraagd zou hebben: „Jan, komt er niemand?" Maar Jan Francken [2]), wiens verhaal openbaar is geworden, vermeldt daaromtrent niets; het zal dus wel een verzinsel wezen. Toen Oldenbarnevelt voor den zandhoop lag nedergeknield en eenigen tijd had gebeden, trad de scherprechter toe: en het hoofd van den eigenlijken stichter onzer Republiek, van den grootsten staatsman, dien zij ooit heeft gehad, viel. Zijne kerkelijke en politieke haters waren eindelijk voldaan. Het lijk werd op hun verzoek,

---

1) Thans de „*Loterijzaal*" genoemd.

2) Uitgegeven door R. Fruin.

aan de familie overgegeven en begraven in de Hofkapel van het Binnenhof. Er is verhaald, dat Maurits uit zijne kamers de terechtstelling heeft aangezien: wij achten zulks niet genoeg bewezen.

Twee uitdrukkingen moeten hier aangehaald worden, die de diensten van Oldenbarnevelt en de kern van den politieken strijd tegen Maurits van Nassau kenschetsend teekenen: de terechtstelling van den Advocaat staat in het register op de *Resolutiën der Staten van Holland* opgeteekend met de volgende aanmerking *„Een man van groote bedrijven, besogne, memorie en directie, ja, singulier in alles. Die staat, zie toe dat hij niet valle! En zij God zijne ziel genadig. Amen."*

Op den avond voor zijnen dood, dus verhaalt Baudart, zeide Oldenbarnevelt tot Walaeus: „dat hij zijne rechters niet wilde beschuldigen, maar dat hij nu kwam in een tijd, waarin men andere mannen of regelen van Regeering in den Staat hield, dan in den tijd, waarin hij was geweest, en daarom kon hij van de rechters kwalijk geoordeeld worden." Toen Prins Maurits deze woorden vernam, zou hij geantwoord hebben, in het bijzijn van Graaf Willem Lodewijk: „De Advocaat had die maximen van Staat in den Staat niet gevonden, maar zoeken in te brengen: zulke maximen zouden Kerk en Staat hebben bedorven." Prins Maurits heeft in zeer vele opzichten gelijk gehad. De „maximen van Staat" van Oldenbarnevelt waren die, welke uit de Revolutie der XVIe eeuw en uit de wijze, waarop zij is totstandgekomen, noodwendig moeten volgen. Hoezeer ook de Republiek, ontstaan uit de Revolutie, een tijdlang heeft gebloeid door andere krachten, zoo zijn toch de „maximen van Oldenbarnevelt" eene oorzaak van zwakheid voor haar geweest.

Toen het vonnis van Oldenbarnevelt was tenuitvoergebracht, zonden de Staten-Generaal een afdruk daarvan aan alle Provinciën, met een begeleidend schrijven, waarin onder anderen gezegd werd: „dat van wege de rechters opening gedaan was van andere punten ten zijnen laste, waarvan in de sententie geen gewag gemaakt was, maar die groot bedenken hadden gegeven, dat hij de oogen naar den vijand zou gehad hebben en hij niet alléén zijne

gedragingen had ingericht om den vijand geen aanstoot te geven, maar hem veeleer begunstigd had." Den blaam tegen den gevallene, door zijne kerkelijke en politieke vijanden gedurende zijn leven zoo kwistend verspreid, werd aldus na zijne dood nog voedsel gegeven. En welke redenen zouden er geweest zijn om eenigermate zulke gewichtige beschuldigingen te staven? Geene andere wordt gevonden dan hetgeen later door Willem De Groot, (broeder van Hugo De Groot) is verhaald. [1]) Deze had „op den 20n Juni 1620 verstaan van D. Junius, — een der rechters, — dat hij te Utrecht gegeten had met den Fiscaal Sylla en nog een rechter, welke gevraagd zijnde, waaruit men meende dat Barnevelt zijn hoofd naar Spanje had hangende, daar in de sententie niet één woord daaraf staat, antwoordden; dat het uit de sententie wel af te nemen was, alzoo een, die al de fundamenten van een Staat breekt, het land onweerbaar maakt en zoo den vijand roept daarin te vallen; hetwelk Barnevelt gedaan heeft, die de Unie, de Religie, de Alliantiën, de Financiën heeft ten onderste boven gesteld met zijn procedeeren." Voorwaar wel vèrgezochte bewijzen!

Er moest nog beslist worden omtrent de andere gevangenen. Men liet het schavot staan, en de scherprechter, uit Utrecht geroepen, omdat deze het best voor zijn bloedig ambacht geschikt gerekend werd, moest in Den Haag blijven. Men hoopte daardoor de familiën van de gevangenen zulke vrees aan te jagen, dat zij om genade voor Grotius en Hoogerbeets zouden smeeken. Maar te vergeefs; noch de oude De Groot, noch Maria Van Reigersberg waren tot zoo iets te bewegen; zij wilden geen erkentenis afleggen, dat zij de gevangenen als schuldig beschouwden. „Wanneer hij inderdaad schuldig is, dan sla men hem het hoofd af", zeide de echtgenoote van Hugo De Groot! Evenmin wilden de vrouw en de kinderen van Hoogerbeëts vergiffenis voor hunnen man en vader vragen. De rechters waren dus verplicht voort te gaan. Den 19n Mei, Zaterdag voor Pinkster, werd eerst De Groot

1) *Broeders Gevangenisse door Wiliem De Groot*, bl. 109, uitgegeven door *Vollenhove*.

en na hem Hoogerbeets voor de Rechtbank geroepen om het vonnis te hooren voorlezen. Het was nagenoeg even uitvoerig als dat van Oldenbarnevelt. De Religiegeschillen, de Waardgelders, benevens de gebeurtenissen te Utrecht, waren de hoofdpunten. Om hetgeen zij misdaan hadden werden zij beiden tot eeuwigdurende gevangenis en verbeurdverklaring hunner goederen veroordeeld. Hugo De Groot zweeg en zeide slechts, toen hij in zijne kamer was teruggekeerd: „Eeuwige gevangenis! ik ken geene andere eeuwige straf dan de hel"! Hoogerbeets sloeg zich, na het vonnis gehoord te hebben, op de borst en zeide:

Hic murus aheneus esto,
Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa:

verzen van Horatius. [1]) Hoogerbeets' houding werd beschouwd als een bewijs van gemis aan eerbied voor de rechters, en dit kwamen hem nog denzelfden avond twee hunner vrij scherp onder het oog brengen. De gevangene, bevreesd dat wat hij hierin had misdaan, op zijne vrouw en kinderen zou verhaald worden, schreef een brief aan de rechters ter verontschuldiging van zijne houding. Spoedig was uitgestrooid, dat Hoogerbeets schuld bekend had. Daarom meende deze verplicht te zijn een tweede briefje te schrijven, waarin hij dergelijke uitlegging van zijne uitdrukkingen ten stelligste verwierp. Beiden, De Groot en Hoogerbeets, werden den 5n Juni naar het slot Loevenstein, dat hun tot gevangenis werd aangewezen, onder sterk geleide heengevoerd.

Ledenbergh had, zooals hij in zijn laatsten brief zeide, „den kortsten weg gekozen om naar God te gaan". Zijn lijk echter was niet ter aarde besteld: het moest blijven wachten op het vonnis, dat reeds den 15n Mei, — dus nog vóór dat van Hugo De Groot, — werd uitgesproken. Het gekiste lijk werd veroordeeld om buiten Den Haag aan eene galg te worden opgehangen en Ledenberghs goederen verbeurd verklaard. Enkele

---

1) Dit zij voor mij als een metalen muur:
Mij niets bewust te zijn en voor geen schuld te vreezen.

dagen daarna werd het zielloos overschot van de galg heimelijk weggehaald en op het huis te Zuylen, het eigendom van zijn schoonzoon, begraven. De Officieren van Justitie schijnen hierin berust te hebben. Ongeveer een jaar nadat alle deze vonnissen reeds geveld waren werd door de rechters, de een hier de ander daar woonachtig, de vraag gesteld: of de beschuldigden zich plichtig gemaakt hadden: „aan gekwetste Majesteit". Het antwoord van hen, die dit konden of wilden inzenden, luidde bevestigend. Deze vraag had betrekking op rechtskwestiën; de pensionarissen waren allen zeer zaakkundige rechtsgeleerden en Hugo De Groot de grootste Jurist van zijne eeuw.

Er bleef nog één gevangene over — de andere waren buiten het bereik der Staten-Generaal, — Van Moersbergen. Deze werd beschouwd als minder schuldig: want men hield het er voor dat hij door Ledenbergh was medegesleept geworden. Wat hem echter voornamelijk ten goede kwam was, dat Moersbergen niet zoo manmoedig was als de anderen: bovendien had hij machtige vrienden en beschermers. Misschien had hij ook niet zooveel persoonlijken haat op zich geladen als de Hollandsche heeren. Carleton, die geweigerd had iets ten gunste van Hugo De Groot te doen, ook nadat Louise de Coligny hem zulks had verzocht, trad op voor Moerbergen, zoodra deze om genade had gevraagd. Hem werd dus gratie geschonken, maar hij moest het gebied der Staten-Generaal ruimen en mocht niet dan met verlof van dezen en van de Staten van Utrecht eerst na zes jaren terug keeren. Eenige dagen werden hem vergund om op zijn huis Moerbergen zijne zaken in orde te brengen: mits onder bewaking van Graaf Ernst Casimir van Nassau. Vandaar vertrok hij naar het land van Kleef en vervolgens naar Holstein. Hij keerde eenige jaren later, toen de staat van zaken veranderd was, terug naar zijn Vaderland.

Tresel, dien het ongeluk getroffen had, dat in zijn huis Wtenbogaert, De Groot en Hoogerbeets eenige oogenblikken hadden gesproken, ofschoon hij zelf daarbij niet was tegenwoordig geweest, had het evenwel noodig geoordeeld zich te verwijderen. Hij werd gestraft met twee jaren ballingschap en eene

boete van twee duizend gulden, zonderdat in zijn vonnis hem iets werd ten laste gelegd. De voorname grieve tegen Tresel schijnt echter geweest te zijn, dat hij, de klerk van den Griffier der Staten-Generaal, Oldenbarnevelt omtrent vele zaken op de hoogte had gehouden.

De Haan, de pensionaris van Haarlem, was niet geweest bij de Deputatie naar Utrecht; overigens was hij, als Pensionaris der tweede stad van Holland, een der voorname woordvoerders der Libertijnsche partij en in schier alle aangelegenheden betrokken geweest. Aanvankelijk bleef hij vrij: hij werd echter op hetgeen wij thans eene „hondsche manier" noemen door de bovendrijvende partij van zijn ambt ontslagen. Muys, Pauw en Meinerts, die burgemeester van Haarlem was geworden en een der vier-en-twintig rechters, behoorden tot zijne vijanden. De wijze, waarop hij werd behandeld, is alweder een bewijs, hoe bij die geschillen in de eerste jaren der XVIIe eeuw, de persoonlijke veten een kleingeestig en „kleinstadachtig" karakter hadden. Tegen De Haan werd den 18^n Maart 1619 echter een bevel tot inhechtenisneming uitgevaardigd. Vóórdat men de hand op hem had gelegd, wist hij te ontkomen. Hij werd veroordeeld tot vijftien jaren ballingschap en verbeurdverklaring van de helft zijner goederen, zonderdat hem in zijn vonnis bepaalde misdaden werden ten laste gelegd. De Haan vertrok naar Holstein, waar hij in 1624 overleed. In zijn verweerschrift, vóór zijn vonnis ingediend, verdedigde hij zijn zaak vooral door aan te toonen, dat hij niets gedaan had dan waartoe hij, als Pensionaris, verplicht was op last van zijne meesters, de Vroedschap van de stad Haarlem.

Wtenbogaert had zich door de vlucht reeds op denzelfden dag dat Oldenbarnevelt gevangen genomen werd, gered. Hem, stond het ergste te vreezen. Er werd vrij algemeen gezegd, dat men met den „kerkelijken Jan" even zou handelen als met den „politieken Jan" (Van Oldenbarnevelt). Zijne „misdaden van Staat" waren vooral van kerkelijken aard: geen reden waarom zijne vijanden met hem zachtzinniger zouden zijn te werk gegaan, dan met den „politieken Jan". Zoo er schuldigen waren, dan was hij voorzeker niet minder schuldig dan de Advocaat; en

Bogerman was niet zachter gestemd voor hem, dan Aersens voor Oldenbarnevelt. Hij werd ingedaagd, maar was verstandig genoeg om daaraan niet te gehoorzamen: en bleef te Antwerpen. Den 24n Mei werd hij tot eeuwige ballingschap veroordeeld en zijne goederen verbeurd verklaard. Gelukkig had hij eene rijke weduwe getrouwd. Hij zond welgeschreven brieven en verdedigingen, die in druk verschenen. Hij zelf verklaarde, dat de wijze, waarop de rechters tegen hem te werk waren gegaan, door hem te veroordeelen, zonder in zijn vonnis te zeggen waarom hij was veroordeeld, in geen enkel opzicht iets beter was, dan de handelwijze der Spaansche Inquisitie. Hierin had Wtenbogaert geen ongelijk.

HOOFDSTUK IX.

Vervolging der Remonstranten.

Toen de Contraremonstranten op alle punten de overwinning hadden behaald, Oldenbarnevelt gevangen genomen en voor de gedelegeerde rechters was geroepen, Maurits overal de aanhangers der Politiek van den Advocaat uit de regeering had gezet, de Dordsche Synode de Remonstranten had veroordeeld, begrepen de voornaamste hunner, dat hunne vrijheid, ja misschien hun leven in Holland niet langer veilig waren. Wtenbogaert maakte zich dan ook uit de voeten. „Ik bleef staan," zeide hij later van zich zelven in zijne levensgeschiedenis, „zoolang de publieke autoriteit stond en zij nog op het kussen zaten, die mijne trouwe diensten kenden en bereid waren mij tegen geweld in bescherming te nemen, verzekerd dat ik alles te boven zou komen, zoolang waarheid en rede gehoord zouden worden. Maar toen ik zag, dat het gezag der Staten van Holland werd onderdrukt, dat hunne voornaamste dienaars gevangen werden genomen, dat de autoriteit werd overgebracht op anderen, die daarop volgens 's lands wetten geen aanspraak hadden; toen ik begreep, dat ik van mijn doen en laten rekenschap zou moeten geven aan mannen, die in mijn ambt nooit de Wet hadden gesteld, en, uit andere Provinciën afkomstig, in Holland niets te zeggen hadden; toen wettige magistraten tegen de privilegiën weder afgezet en de Staten-Vergadering van Holland meerendeels uit Contraremonstranten werd samengesteld; toen men ondanks alle onze billijke Remonstrantiën Synoden ging houden, waarin de tegenpartij

tegelijk mijn beschuldiger en rechter zou zijn, — achtte ik mij langer aan niemand verbonden. Ik verliet Den Haag en vertrok naar Brabant, om de lagen, die men mij leidde, latende mijn gezin in den Haag." [1]) Wtenbogaert bleef een weinig tijds in Rotterdam, waar vele Remonstrantschgezinde predikanten elkander ontmoetten. Vandaar ging hij naar Waalwijk, dat reeds tot het gebied der Aartshertogen Albert en Isabella behoorde, en verder naar Antwerpen, waar hij den 12n September 1618 aankwam en vooreerst bleef wonen. Taurinus kwam daar bij hem, en later meer anderen zijner geestverwanten. Antwerpen werd het toevluchtsoord der Remonstrantsche predikanten, die hun vaderland hadden moeten verlaten. Toen Wtenbogaert begreep, dat hij zijne gemeente in Den Haag niet meer van dienst kon wezen, bood hij den Kerkeraad zijn ontslag aan. Spoedig werd een ander in zijne plaats benoemd: van het uitkeeren van zijn traktement, voor zoover hij daarop nog aanspraak kon maken, kwam niets. Gelukkig voor Wtenbogaert, was zijne echtgenoote en ook hij zelf niet geheelenal misdeeld van fortuin.

Het Proces van Oldenbarnevelt en diens lotgenooten werd voortgezet en spoedde weldra ten einde: den 17n Maart 1619 werd Johannes Wtenbogaert openlijk, onder het luiden der stadhuisklok van 's Gravenhage ingedaagd, om voor de vier-en-twintig rechters te verschijnen. Hij lag, toen dit geschiedde, te Antwerpen ziek. Zijne echtgenoote, Maria Petitpas, was in Den Haag in hunne woning gebleven. Op zekeren dag kreeg zij daar eenige Statenboden in huis: men vermoedde, dat Wtenbogaert er nog was verscholen. Er werd later op zijn huis sekwester gelegd en dit verhuurd. De predikant Rosaeus, die allerheftigste Contraremonstrantsche ijveraar, welke Wtenbogaert's persoonlijke tegenstander was, had de onkieschheid het te betrekken, of liever voorloopig door de bovendrijvende partij aan zich te doen afstaan.

---

1) *Johannes Wtenbogaert en zijn tijd.* III. p. 12. Alles wat in dit hoofdstuk wordt aangehaald en waarvan de oorsprong niet wordt aangegeven is uit genoemd werk overgenomen. Het lijdenstijdperk der Remonstranten kan niet beter beschreven worden, dan door dat van Wtenbogaert op den voorgrond te stellen. Rogge maakt vaak gebruik van Wtenbogaerts eigene woorden, hetzij in diens *Leven*, hetzij in diens *Brieven*; wij volgen hem hierin na.

Zoodra was de indaging niet ter kennisse gekomen van Wtenbogaert, of hij zond bij de Staten-Generaal eene schriftelijke verantwoording in, die spoedig in druk verscheen. De taal, welke hij daarin aansloeg, was fier, als die van een man, die van zijne onschuld is bewust en niet geneigd om zonder protest te bukken. „Ik ben onschuldig" schreef hij, „aan al wat mij ten laste wordt gelegd, en de vorige Regeering heeft mij nooit voor schuldig gehouden. Ik acht mij niet geroepen mij in handen te stellen van personen, die zoo duidelijk doen blijken wat zij met mij voor hebben. Als inwoner van Holland ben ik niet gehouden te verschijnen op de indaging van rechters en fiscalen, die ik niet ken, en die geen jurisdictie hebben over onderdanen van de Staten van Holland, mijne Souvereine Overheid. Daarentegen ben ik bereid te komen, als het Hof van Holland, mijn competente rechter, mij behoorlijk oproept."

Het baatte weinig of Wtenbogaert de taal van de verontwaardigde onschuld sprak. Hij werd nog driemaal, den laatsten keer den 21n April, openlijk ingedaagd. Hierna werd het vonnis tegen hem uitgesproken „Niettegenstaande Wtenbogaert geweten had," zoo spraken de rechters, „dat de Vereenigde gewesten zich verbonden hadden de Ware Gereformeerde Religie te handhaven, en hij-zelf beloofd had geene andere Leer te zullen verkondigen, dan die begrepen was in de formulieren van Eenigheid, heeft hij getracht door woord en schrift verschillende nieuwe denkbeelden ingang te doen vinden. Hem wordt verweten, dat hij met hetzelfde doel de benoeming van onrechtzinnige hoogleraren, met name van Vorstius, had bevorderd; dat hij zich ter verantwoording tot de Staten van Holland in plaats van tot de Synode had gewend; dat hij eene verdediging van de vijf artikelen in het Fransch had gesteld, die door Oldenbarnevelt aan de buitenlandsche gezanten moest worden gezonden; dat hij den brief had ontworpen, dien Jacobus aan de Staten moest schrijven om de Tolerantie door te drijven; dat hij, door het bevorderen van zijne denkwijze, vele gemeenten in rep en roer had gebracht; dat hij zich niet aan eene Nationale Synode had willen onderwerpen". Maar de beschuldigingen betroffen niet alleen het

kerkelijke. Wtenbogaert had zich ook, buiten zijn ambt, met staatszaken ingelaten. De verklaring, door eenige steden op naam van Haarlem in de Staten van Holland gedaan, was door hem of onder zijn toezicht, in het Fransch vertaald. Hij had Woerden door de Staten van Utrecht willen doen bezetten. Berck had uit zijn mond dingen vernomen, die aan plannen tot landverraad deden denken. In Juni 1618 was er ten zijnen huize door Ledenbergh en de Pensionarissen De Groot, De Haan en Hoogerbeets eene vergadering gehouden, waarin besluiten werden genomen, allergevaarlijkst voor de rust van den Staat. Voorts had hij deelgenomen aan andere onwettige bijeenkomsten van Kerkelijken en Politieken. Zich bewust van zijne schuld had hij het land verlaten; op herhaalde indagingen was hij niet verschenen, diensvolgens werd hij, bij vonnis van den 24n Mei, ten eeuwigen dage uit de Republiek verbannen, en werden al zijne bezittingen den Fiscus toegewezen. Dit vonnis werd niet uitgegeven, gelijk dat van de andere heeren; eerst na lang aanhouden kreeg Maria, zijne echtgenoote, een afschrift, doch zonder *intendit*. Toen zij den fiscaal Silla, die vroeger Wtenbogaert's huisgenoot was geweest, hare bevreemding te kennen gaf, dat de misdaad niet in het vonnis werd vermeld, kreeg zij ten antwoord, dat de heeren met geen blauwboekjes van haar man gediend waren. Als de rechters overtuigd waren geweest van zijne schuld, zouden zij niet geschroomd hebben de feiten openlijk te noemen. De geheimzinnigheid, waarmede zij het rechtsgeding, ook ten aanzien van de gevangenen, behandeld hebben, is het beste bewijs, dat zij zich volkomen bewust waren onrecht te plegen. De stukken, die later verschenen zijn, bevestigen, dat voornamelijk persoonlijke wrok en partijschap Oldenbarnevelt naar het schavot, De Groot en Hoogerbeets naar Loevenstein en Wtenbogaert in ballingschap hebben verwezen. „Zouden wij medelijden hebben met uw man?" zeide schout Muys tot Wtenbogaerts vrouw, toen zij het waagde zich te beklagen; „hij durft ons nog stoute brieven schrijven en wil ons de les lezen."

Terwijl de Remonstrantsche bannelingen zich hier en daar op de grenzen verzamelden, ging de „kerkelijke Inquisitie", gelijk

Rogge het noemt, haar vollen gang. De overwinning, welke de Contraremonstrantsche partij had behaald op politiek gebied, werd op kerkelijk terrein bevestigd door de Dordsche Synode. De Hervormden, die over de dwingelandij des Pausdoms over de gewetens, der Letter over den Geest, der Conciliën over de H. Schrift klaagden, volgden in alles na wat zij aan de Katholieke Kerk verweten. De Leer werd gelegd in de banden eener Confessie; aan de vrijheid van onderzoek was minder vrijheid gelaten dan toen de Katholieke Kerk nog uitsluitend meesteresse was. In verkettering en vervolgingszucht maakten de Calvinistische predikanten de Inquisiteurs uit de dagen van Philips II te schande. Het is waar, zij veroordeelden niet meer tot den brandstapel, doch niet omdat hunne vervolgingszucht minder was, maar omdat de tijden waren veranderd. Op een enkele uitzondering na werd er geen doodvonnis meer uitgesproken wegens ketterij; maar gevangenis, geldboete en ballingschap waren de wapenen, met welke men reeds in het begin der XVIIe eeuw bij voorkeur diegenen bestreed, die zich niet wilden onderwerpen aan de heerschende Kerk. Allerminst zou men ook in de Vereenigde Nederlanden iemand om ketterij ter dood hebben kunnen veroordeelen. De volksopinie zou het niet gedoogd hebben: de vaan der „Tolerantie", die men geplant had, toen de opstand tegen Philips II uitbrak, had voortaan een doodvonnis wegens ketterij onmogelijk gemaakt. Wilde men aan het *Odium Theologicum* voldoen en den vijand op het schavot brengen, dan moest men zich verschuilen achter de Politiek. Maar afzetten, arm maken, in de gevangenis werpen, het land uitjagen, dit alles bleef nog bestaan als zoovele middelen in de hand der overwinnende partij om de overwonnelingen te treffen.

Overal werden de Canons der Dordsche Synode ingevoerd; de predikanten, wier rechtzinnigheid slechts aan de geringste verdenking blootstond, werden voor de Provinciale Synoden geroepen, en zoo zij soms door hatelijke uitleggingen, of meestal door het drijven van kerkelijke ambtgenooten, van ketterij waren overtuigd, ontzet uit hunne bediening. Dit lot trof het eerst de gedaagden voor de Synode. Hun allen werd een stuk voorgelegd, dat zij moesten onderteekenen; het was eene bekentenis van schuld.

Slechts één hunner, Leo, was zwak genoeg om te herroepen. Zij werden allen gebannen. De Staten legden hun eenig reisgeld (vijftig gulden) toe en lieten hen tot de grenzen wegbrengen: de meesten naar Waalwijk, de overigen naar Duitsche grenssteden. Niet slechts aan predikanten, maar ook aan voorlezers, schoolmeesters, rectoren en organisten werden de Canons ter teekening voorgelegd. Weigering om te teekenen had onmiddellijk ontslag uit het ambt ten gevolge. Bovendien werd van de afgezette predikanten „eene akte van stilstand" gevorderd, waarbij zij zich moesten verbinden om geen kerkelijke functie meer uit te oefenen: wie weigerde dit te beloven werd gebannen. In de provincie Utrecht alléén verloren dertig leeraars hun ambt. Het aantal predikanten, die in de Republiek binnen een jaar werden afgezet, bedroeg minstens twee-honderd, waarvan ongeveer tachtig werden gebannen. Bijna zeventig namen de akte van stilstand aan, ofschoon een derde later de onderteekening herriep.

De predikanten der Remonstrantsche opinie werden derhalve tot stilzwijgen veroordeeld, verjaagd en verstrooid; maar zij gaven den moed daarom niet op. Zij gevoelden zich sterk door hunne overtuiging. De vervolging, welke zij ondergingen, wel verre van hen terneder te slaan, schonk hun nieuwe krachten. Zij besloten niet te wijken voor hunne overwinnaars, de Orthodoxen der Dordsche Synode. Zij besloten zich geheel van de heerschende Kerk af te scheiden en een eigen kerkgenootschap op te richten. Zij deden thans juist hetzelfde dat zij, zoolang nog de Libertijnen het gezag in handen hadden, zoozeer in de „doleerende" gemeenten hadden veroordeeld en waartegen Oldenbarnevelt zóózeer had geijverd. Reeds in het jaar 1618 was de vraag onder de Remonstranten besproken of zij eene afzonderlijke „Unie" zouden in het leven roepen; den 5n Maart 1619 kwamen een tiental predikanten, benevens eenige ouderlingen en diakenen, te Rotterdam in alle stilte bijeen. Deze vergadering werd voorgezeten door Grevinckhovius; maar de ziel der beweging was Johannes Wtenbogaert. In deze bijeenkomst te Rotterdam werd besloten tot het houden van afzondelijke vergaderingen. Dit beteekende met andere woorden: verzet tegen de Dordsche Synode; eene formeele

afscheiding van de heerschende Gereformeerde Kerk; oprichting van een nieuw kerkgenootschap. In het oog der bovendrijvende partij in de Regeering was dergelijke daad niets anders dan eene misdadige *ligue*, gelijk dit het drijven van Rosaeus en anderen was geweest in het oog van hen, die thans het onderspit moesten delven. De ontdekking van zulk een plan tot geheele afscheiding, te Rotterdam genomen, — het werd later bij een Remonstrant te Alkmaar gevonden, — gaf aanleiding tot de geheime en openbare Resolutiën en stedelijke Publicatiën tegen Remonstrantsche Conventikels, die eene harde vervolging te voorschijn riepen. Dit waren de vruchten der Synodale besluiten. „Had de Nationale Synode maar zooveel rust gebracht, als zij geld gekost had", riep de predikant Poppius uit.

De predikanten, die voor de Orthodoxen het land hadden moeten ruimen, waren deels te Waalwijk, deels te Antwerpen bij elkander gekomen. De beraadslagingen over de oprichting der Remonstrantsche broederschap hadden voornamelijk plaats in de Scheldestad. Het werk, waarvan zooals wij zeiden, Wtenbogaert de voorname bevorderaar was, om „de grondslagen te leggen tot eene nieuwe Kerk, die vrij zou zijn van alle Confessionalisme", ging niet gemakkelijk. Het scheen aanvankelijk, alsof de vrees hun om het hart was geslagen en de partij geheel zou verloopen; maar spoedig bleek het, dat de moed den Remonstrantschen predikanten niet was ontzonken. Met Wtenbogaert werden Grevinckhovius en Episcopius de ziel der beweging en tot leiders en bestierders daarvan gekozen. In het vaderland ontzonk den broeders de moed evenmin. Hier en daar, te Rotterdam, te Leiden, te Alkmaar hadden afzonderlijke vergaderingen plaats. Op vele dorpen van Zuid-Holland was de bevolking Remonstrantsch gezind. De geestdrift werd door de vervolging eer aangevuurd dan uitgebluscht. Mannen als Paschier de Fijne zwierven onder verschillende vermommingen het land door, predikten in geheime bijeenkomsten en hielden de broeders levendig in het Geloof. Om te voorkomen, dat eindelijk toch niet de Remonstrantsche geest zou uitgedoofd worden, was het noodig, dat de aanhangers der vijf artikelen zich nauw aan elkander

sloten, dat zij opgewekt en onderhouden werden in de goede gezindheid, dat zij eene organisatie ontvingen. Uit de behoeften dier organisatie, welke behoeften voornamelijk waren ontstaan door de vervolging, ontstond de Remonstrantsche Broederschap. Ook hier werd al weder de waarheid bevestigd, dat vervolging niet het middel is om eene overtuiging te onderdrukken. Eene voorbebereidende bijeenkomst der Remonstranten had plaats te Waalwijk; doch als de eigenlijke plaats der bijeenkomst, waar de zaken voor goed zouden geregeld worden, werd Antwerpen bepaald. Eene Deputatie uit de predikanten kwam daar bijeen. Om geen argwaan op te wekken moesten zij zich één voor één op reis begeven. „Want hoe welwillend de Remonstranten ook door de Roomsche geestelijkheid bejegend werden, het kon toch zijn dat de bijeenkomst op grond van eenig kwaad vermoeden werd belet". Werkelijk werd de vergadering van den 30n September tot den 4n October gehouden in het huis van een Remonstrantschen juwelier. Niet minder dan acht-en-dertig personen hebben daaraan deelgenomen. Wtenbogaert, die alles vooraf in gereedheid had gebracht, leidde de beraadslagingen. Episcopius was *assessor* en Grevinckhovius *scriba*. Wat in eene vergadering te Waalwijk, die alleen door Grevinckhovius werd bijgewoond, was voorbereid kreeg hier zijn beslag. Er werd besloten tot het houden van afzonderlijke gosdienstoefeningen, die in het openbaar of in het geheim zouden worden geleid door alle afgezette predikanten, ook die verbannen waren. De middelen om in hun onderhoud te voorzien zou men door collecten bijeenbrengen. De directie over de bediening der gemeenten werd aan het *moderamen* dezer vergadering opgedragen. Voorts handelde men over het opstellen eener Geloofsbelijdenis, die de grondslagen zou bevatten, waarop de Broederschap der Remonstranten rustte, en over alles, wat bij de oprichting van een zelfstandig kerkgenootschap ter sprake gebracht moest worden". Eerst na deze vergadering werd het een feit, dat de Nederlandsche Hervormde Kerk in twee deelen was gescheurd.

Als hoofd der directie had Wtenbogaert nu de handen vol en ontwikkelde hij eene verbazende werkzaamheid. Het uitzenden

der predikanten onder zoovele noodlijdende gemeenten was geene gemakkelijke taak. De behoefte was grooter dan het personeel, waarover men beschikken kon. Ook moest met omzichtigheid worden te werk gegaan. De man, die in de eene stad op zijne plaats was, kon in de andere licht alles bederven of het sein geven tot hevige vervolgingen. Alleen door de kaart van het land onafgebroken voor oogen te hebben, door gedurig de arbeiders te verplaatsen, door hier den ijver wat te matigen, elders tot volharding en milddadigheid op te wekken, was het mogelijk den strijd vol te houden. Het was nu niet meer een worsteling op het papier maar met den sterken arm.

Aan zijn oog ontging echter niets. Hij vertwijfelde niet, al stegen de golven nog zoo hoog. „Laat ons den moed niet verloren geven", schreef hij. „Al sperren de boozen hunne monden wijd open tot lastering der vromen, en al gebruiken zij geweld om de waarheid te onderdrukken, waarheid is daarom niet minder waarheid, en logen niet minder logen. Houden wij het dus met de waarheid, die overwinnen zal. Al staat zij nu gelijk de lelie onder de doornen, dat zal haar niet minder doen blinken." Vóór de Antwerpsche vergadering had hij, in een oogenblik van moedeloosheid, zich willen terugtrekken; zijne medewerking zou, naar hij meende, aan de zaak meer schade dan voordeel doen. De mannen van Waalwijk hadden echter al zijne bezwaren uit den weg geruimd. Wat zouden zij aanvangen zonder zijne hulp en zijne voorlichting? De ouderdom mocht zijn lichaam hebben verzwakt, de geest was toch helder gebleven: de broeders hadden goed gezien. Nadat Wtenbogaert zich had laten overtuigen, wijdde hij zich aan de belangen der Remonstranten met geheel zijn hart. Als anderen, door allerlei teleurstellingen ontmoedigd, aan rust schenen te denken, dan liet hij hen niet los. De Broederschap kon bijvoorbeeld een man als Dwinglo niet missen, wiens scherpe pen zulk een geducht wapen was. Men kan wel bevroeden, welke eindelooze moeielijkheden, vooral in den eersten tijd, aan de Directie verbonden waren; toch zal men in zijne talrijke brieven slechts zelden klachten vinden. De predikanten werden slechts voor een paar maanden aan bepaalde gemeenten toegezonden. Enkele ge-

meenten waren met de gezondenen niet tevreden, andere wilden behouden die zij hadden. Sommigen verlangden, dat althans de voornaamste Kerken vaste predikanten zouden hebben, waartoe Wtenbogaert aanvankelijk wel overhelde. Ontevredenen werden er onder de broeders ook niet zelden gevonden. Bij dit alles verloor Wtenbogaert zijn lust en zijne opgewektheid niet. Het moet gezegd worden, dat Episcopius en Grevinckhovius hem krachtig ter zijde stonden.

Was Wtenbogaert de man, die de Remonstrantsche gemeente moed wist in te boezemen en er veel aan toebracht om de verspreide en wankelmoedige ledematen bij elkander te houden door de organisatie der Broederschap, hij was niet minder werkzaam als schrijver van een tal van kleine geschriften, die dienden om de overtuiging der broeders te versterken, om de tegenstanders door kracht van argumenten te bestrijden. Het vlugschrift speelt een zeer groote rol in de kerkelijke geschillen der XVIIe eeuw. Iedere partij zoekt door redeneeringen de menigte te winnen. Het was in die dagen echter veel moeilijker dan thans om de Pers aan zich dienstbaar te maken: vooral was dit het geval met de Remonstranten. Alles wat te Antwerpen ter perse ging was der kerkelijke Censuur onderworpen, en hoe welwillend zich de Katholieke geestelijkheid over het algemeen ook voor de uitgeweken Remonstranten betoonde, was zij toch niet geneigd om hen, in vlugschrift en pamflet, alles te laten zeggen wat zij wilden. De Remonstrantsche geschriften moesten derhalve in Holland gedrukt worden. Dit viel evenmin gemakkelijk. Onze regeeringspersonen der XVIIe eeuw waren volstrekt nog niet doordrongen van het begrip van de vrijheid der drukpers. Integendeel, al wat tegen hunne begrippen omtrent Godsdienst of Politiek streed werd beschouwd als eene „stoutigheid." Ieder boekje, waarin de bovendrijvende partij in Kerk of Staat werd bestreden, al was overigens ook de vorm nog zoo gematigd, werd beschouwd als „een libel;" de schrijver als een „perturbateur der gemeene ruste" en als dusdanig vervolgd. De uitgever mocht blijde zijn dat, werd hij ontdekt, hij er afkwam met verbeurdverklaring der gedrukte exemplaren en eene geldboete. Het

geschiedde vaak, dat hij zijne winzucht moest bekoopen met gevangenisstraf. De Remonstranten slaagden er evenwel in om drukkers voor hunne vlugschriften te vinden, en zij maakten ruim gebruik van de Pers om hunne opiniën en leeringen te verdedigen, hunne geestverwanten te bemoedigen en hunne vijanden, die hen met ballingschap en kerker bestreden, te beantwoorden met scherp vlijmende argumentatiën.

De stelling der Remonstranten in Antwerpen was kiesch en zeer moeielijk. Er behoorde zeer veel takt en wereldkennis toe om zich vrij te waren van de veelvuldige onaangenaamheden, in welke zij bijna onvermijdelijk moesten geraken.

De predikanten, die gevlucht of gebannen waren, hadden, voor het grootste deel, de wijk genomen naar de Zuidelijke Nederlanden. Zij hadden spoedig Waalwijk, dat reeds buiten het gebied der Staten-Generaal lag, bereikt; de meesten begaven zich echter naar Antwerpen, waar, zooals wij medegedeeld hebben, de grondslagen der Broederschap werden gelegd. Toen de Remonstranten het gebied der Aartshertogen betraden, was het Twaalfjarig Bestand nog niet geëindigd. Albert en Isabella en hunne ministers waren weinig genegen tot het hervatten van den oorlog. Zij vleiden zich nog altijd met de hoop dat de Zeven Provinciën zich weder met de Zuidelijke Nederlanden, onder hunne heerschappij, zouden kunnen hereenigen. Zij, en de algemeene meening in de Zuidelijke Nederlanden met hen, koesterden de verwachting, dat de burgeronlusten in de Republiek oorzaak zouden zijn, dat de onderliggende partij zich des te eerder met „de wettige landsheeren" zou verzoenen, en dat door de hulp dier partij de vereeniging van alle Nederlanders weder totstand zou kunnen gebracht worden. De beschuldiging, die onophoudelijk tegen de Remonstranten was ingebracht, dat zij de oogen naar Spanje gewend hielden en de Republiek aan dezen zouden willen overleveren; de meerdere overeenkomst van de vijf artikelen der Remonstranten met de leer der Roomsch-Katholieke Kerk; de gematigde gevoelens dezer partij, die niet zoo dweepzuchtig was als hunne tegenstanders; dit alles gaf wel eenige reden, om de Zuid-Nederlanders te doen veronderstellen, dat Wtenbogaert en zijne

vrienden eerder zouden geneigd zijn om weder onder de heerschappij der Aartshertogen te komen en de behulpzame hand te bieden om de vereeniging tot stand te brengen.

Maar de ballingen waren evenmin geneigd om onder de heerschappij van de dochter van Philips II, als onder de gehoorzaamheid der Katholieke Kerk terug te keeren. Zij hadden volstrekt niet de hoop vaarwel gezegd om nog eenmaal hun Vaderland te kunnen binnentreden, wanneer de politieke toestand aldaar zou veranderen. Zij koesterden nog altijd hoop op de goede gezindheid van Frederik Hendrik. Wtenbogaert had nog, kort nadat het hoofd van Oldenbarnevelt was gevallen, uit den mond van dezen vorst, betuigingen van welwillendheid ontvangen, met de aanmaning om geduld te hebben. Dit was geschied toen Frederik Hendrik, in de maand Juni 1619, eene reis deed naar Oranje en den weg over Antwerpen had genomen. Ook Louise de Coligny, de moeder van den Prins, had, toen zij op hare doorreize naar Frankrijk Wtenbogaert sprak, hem de hartelijkste betuigingen harer toegenegenheid gegeven. Meer konde zij wel niet doen, maar de Remonstranten bleven toch altijd vasthouden aan de hoop, dat er eenmaal eene verandering te hunner gunste zou komen.

Al ware ook deze hoop niet bij hen blijven leven, toch zouden de afkeer van de Spaansche heerschappij en de vooroordeelen tegen de Roomsche Kerk nog sterk genoeg bij Wtenbogeert en zijne vrienden geweest zijn, om hen af te houden van te nauwe betrekkingen met de staatslieden en geestelijken van het land, waar zij gastvrijheid genoten. Echter kon noch hij, noch Episcopius en anderen geheel buiten aanraking blijven met de Antwerpsche regeeringspersonen en de Jezuieten. Dezen noodigden Wtenbogaert en Episcopius uit bij hunne disputen en bij de opvoeringen hunner schooldrama's waar ieder werd toegelaten, die Latijn verstond. De ballingen gingen er nu en dan heen en werden met voorkomendheid behandeld. De Jezuieten vooral wenschten met de Remonstranten in aanraking te komen, die, naar zij meenden, de Kerk zooveel nader stonden dan de onhandelbare Calvinisten. De ballingen stonden echter bloot aan allerlei moeielijkheden, zoolang

hun geene bescherming was verleend door het hoofd van den Staat. Niet lang vóór de aankomst van Episcopius en de andere predikanten werd Wtenbogaert bij Delrio ontboden, die hem zeide, dat de Remonstranten in het geheim godsdienstoefeningen hielden, waarom zij Antwerpen binnen drie weken verlaten moesten. Het bevel ging niet uit van den Bisschop, Jan van Malderen. Deze, die zich bezig hield met de weerlegging van de besluiten der Dordsche Synode, toonde zich den ballingen niet ongenegen. Mogelijk heeft hiertoe, evenals bij Zoësius, den bisschop van 's Hertogenbosch, bijgedragen, dat hij gedurende het Bestand veel te strijden had met de pogingen der Calvinisten om de Baronie van Breda en het markiezaat van Bergen-op-Zoom geheel te evangeliseeren. Doch Van Malderen had eene aanschrijving uit Brussel ontvangen. Toen na onderzoek bleek, dat de Calvinisten het valsch gerucht van eene Remonstrantsche godsdienstoefening hadden uitgestrooid, werd het bevel wel ingetrokken, maar de Bisschop verlangde toch, dat Wtenbogaert uit aller naam eene akte zou teekenen, waarin hij beloofde niet te zullen prediken of godsdienstige samenkomsten te houden. Mocht hij dit doen, terwijl de gebannen predikanten der Staten hetzelfde geweigerd hadden? „Houd ons voor verontschuldigd", antwoordde Wtenbogaert Delrio. „Wij weten waar wij zijn. Wij kennen de wetten van het land. Handelen wij daarmede in strijd, wij zullen ons aan elke straf onderwerpen. Is het echter niet vreemd ons vooraf te doen beloven, dat wij de wet niet overtreden zullen"? Er werd verder niet op aangedrongen of er over aangesproken. Gedurig evenwel moest hij den Vicaris of Pensionaris rekenschap geven van de predikanten, die aankwamen en gingen. Daarom werd hem van verschillende zijden de raad gegeven zich onder de bijzondere bescherming van de Aartshertogen te stellen. Eens kwam graaf Jan van Nassau, [1]) die Wtenbogaert in Den Haag had gekend, hem onverwachts bezoeken, met geen ander doel, dan om zijne tusschenkomst bij Albertus aan te bieden. Wtenbogaert bedankte. Wat zou men in het Vaderland er van zeggen, indien hij zulks aannam?

1) Deze was Katholiek geworden.

Zou men zich van deze „sauvegarde" niet bedienen als bewijs voor alle beschuldigingen, die men hem jaren achtereen naar het hoofd had geworpen? Indien hij niet krachtens het Bestand in de Zuidelijke Nederlanden mocht verkeeren zonder zulk een vrijbrief, dan vertrok hij liever terstond.

Toch zwegen de lastertongen in het vaderland niet, hoezeer ook Wtenbogaert zich in acht nam. Want hij wist, dat hij overal werd bespied. Men vertelde, dat hij met de Jezuieten als met broeders omging, dat hij gedurig aan het Hof te Brussel was en zich met lijf en ziel aan Rome en Spanje had verkocht. Mocht hij Gavarelles gelooven, dan had Maurits zich zelfs tegen den rentmeester van den Bisschop hoogst ongunstig over zijn voormaligen hofprediker uitgelaten. „Daar zit hij nu te Antwerpen!" zou hij tot anderen hebben gezegd. „Waarom moest hij juist daarheen gaan? Men ziet nu wat hij in het schild voerde. Ik weet wel wat brieven daar geschreven worden. Hij en Grevinckhovius zijn schelmen, die mij den voet wilden lichten."

Het blijkt dat de begeerte van de staatslieden der Zuidelijke Nederlanden, om eene hereeniging tot stand te brengen met de Zeven Provinciën, zeer levendig bleef. De kanselier van Albert en Isabella, Peckius, een staatsman, die in zijn tijd hoogachting genoot om zijne talenten, beproefde Wtenbogaert te winnen. Hij trad met dezen in een vertrouwelijk gesprek. „Wtenbogaert," zeide hij, „zou zelf wel begrijpen, dat er aan eene verzoening van zijne partij met de tegenwoordige Calvinistische regenten in de Republiek niet te denken viel. De Katholieken zagen de zaken thans anders in dan vroeger en begrepen, dat de Kardinaal Ximenes juist had gezien, toen hij op grootere gematigdheid jegens andersdenkenden had aangedrongen. Het zou niet moeielijk vallen de Aartshertogen te bewegen vrijheid van godsdienst te verleenen: ten minste aan alle Remonstranten in de Republiek. Wtenbogaert kon daarover eens nadenken. Deze deed alsof hij niet begreep, waar de Kanselier heen wilde, en zeide hem in beleefde woorden dank voor de eer van dit onderhoud en de bescherming, die aan de ballingen werd verleend. Doch Peckius wilde volstrekt weten wat de predikant dacht over het punt,

dat hij had aangeroerd, waarop Wtenbogaert verklaarde niet te begrijpen, hoe dat alles moest toegaan zonder groot nadeel voor zijn vaderland, dat hij tot zijn laatsten ademtocht zou liefhebben. Maar hij was te onbedreven in zulke teedere aangelegenheden en verzocht Peckius dus van dit onderwerp af te stappen. Nu, de Kanselier had hem dit maar eens willen zeggen, opdat hij weten zou, hoe toegevend de Aartshertogen waren ten aanzien van de Religie. Voorts noodigde hij Wtenbogaert ten dringendste uit zich te Brussel neer te zetten, terwijl hij zijn dienst aanbood, indien de predikant iets van het hof verlangde.

Men kan denken hoe vreemd deze opzag, toen hij een paar dagen daarna, bij monde van den Pensionaris, het bericht ontving, dat de Remonstranten eerlang moesten vertrekken. Hoe stil de eerste vergadering der ballingen ook was aangelegd, scherpe oogen hadden er toch iets van bespeurd. Althans in Brussel waren weder berichten ontvangen van eene bijeenkomst in de herberg „'s Gravenhage", waar vermoedelijk veel predikanten van Waalwijk in die dagen hadden gelogeerd. Gavarelles gaf Wtenbogaert den raad in persoon naar Brussel te gaan, teneinde zijne zaak te bepleiten. Waarschijnlijk heeft de kanselier in overleg met den Pensionaris het verbod eenvoudig als een middel aangegrepen, om den predikant naar de residentie te lokken. Gavarelles volgde Wtenbogaert op de hielen en bracht hem te Brussel dadelijk weder bij Peckius. Deze deed hem allerlei vragen over de kerkelijke en staatkundige oneenigheden in de Republiek, opnieuw de verzekering gevende, dat de Aartshertogen hem niet zouden verjagen. Toen het onderhoud werd afgebroken door de komst van den hertog van Aerschot, zeide Wtenbogaert bij het afscheid: „Ik verzoek u dringend mij rond en duidelijk de intentie der Aartshertogen te doen weten, of zij ons zedig en in stilte hier willen laten wonen, zonder ons geweten geweld aan te doen. Ik bemerk wel, dat men ons duldt om redenen van staat, op hoop van een revolutie in Holland. Wij zullen daar stellig niet toe medewerken, en ik vrees, dat men ons op een ongelegen tijd zal laten vertrekken, wanneer men zekerheid heeft, dat er met ons niets is aan te vangen." Dat hij zich in de

bedoeling der Spanjaarden niet vergiste, bleek nog duidelijker bij eene ontmoeting met den Markies Spinola, tot wien ook Gavarelles hem had gebracht. In hoffelijk Fransch dankte hij Spinola, dat deze zich verwaardigde iemand bij zich toe te laten, die tot eene andere Religie en eene andere partij behoorde. „Daarom," was het antwoord van den Edelman, „weet ik u en uws gelijken niet minder te achten als „hommes valerosos et virtuosos". Want de Italiaan kon zich slechts in gebroken Fransch uitdrukken. Wtenbogaert greep deze gelegenheid aan om de ballingen vrij te pleiten van al hetgeen de Calvinisten te Antwerpen aangaande hen hadden verspreid, Spinola sloeg voor, dat de predikanten over verschillende plaatsen verspreid zouden wonen. Toen Wtenbogaert aantoonde, dat dit niet ging, vroeg hij, of zij geen lust hadden zich te Herenthals te vestigen. Die plaats kwam Wtenbogaert te ongelegen voor. Daarna liep het gesprek over Frederik Hendrik. „Staat hij niet aan uwe zijde", vroeg de Markies. — „Dat weet ik niet; wel meen ik dat hij mij persoonlijk genegen is en dat hij ons zou willen helpen als hij kon." — „Gij zegt wel: indien hij kon," hernam Spinola. Hij zeide verder te zullen zorgen, dat aan Wtenbogaert en nog een paar andere predikanten door Gavarelles een behoorlijk tractement werd toegelegd. Wtenbogaert vooral was het dubbel waard. Men begrijpt, dat deze het nooit heeft aangenomen. Het aanbod werd later door den Spaanschen gezant met geen beter gevolg herhaald."

Wtenbogaert begreep, dat hij tegen het einde van het Bestand de Zuidelijke Nederlanden zou dienen te verlaten. De begeerte, welke daar bestond om hem van staatkundige opiniën en religie te doen veranderen; de argwaan, die door de Calvinisten in het Vaderland tegen hem werd uitgestrooid, moesten zijne stelling zeer spoedig onhoudbaar maken. De vraag, werwaarts hij zich zou begeven, hield hem geruimen tijd bezig. Hij besloot naar Frankrijk te gaan. De Regeering van dat land stond op den besten voet met die der Republiek; Louise de Coligny had, vóór haren dood in 1620, haren voormaligen predikant warm aanbevolen bij eenige Fransche staatslieden; de partij, tot welke Wtenbogaert behoorde, had altijd de sympathie van het kabinet

van Lodewijk XII ondervonden. Dit waren redenen genoeg om Wtenbogaerts keuze te bepalen. Hij vertrok in de maand Maart 1621 naar Parijs. Hier zocht hij de kennismaking met Jeannin, den onderhandelaar van het Twaalfjarig Bestand, die meer dan eens aan Wtenbogaerts tafel in Den Haag had gezeten, te hernieuwen, hetgeen hem gemakkelijk viel. Ook met Boissise, die in 1618 gezant van Frankrijk bij de Staten-Generaal was geweest, maakte hij kennis. Toen Wtenbogaert te Parijs aankwam, waren daar buitengewone gezanten van de Staten-Generaal, die eenige hangende kwestiën met het Fransche kabinet moesten vereffenen. Wtenbogaert vreesde, dat deze gezanten veel zouden zeggen ten nadeele van de politieke en kerkelijke partij, waartoe hij behoorde: daarom verzocht hij, indien dit geschiedde, in den Raad des Konings hunne zaak te mogen bepleiten. Boissise, die toen een grooten invloed bezat, beloofde Wtenbogaert alles wat in zijn vermogen was voor hem en zijne vrienden te zullen doen, maar zeide hem, dat hij zich niet moest misleiden aangaande 's Konings gezindheid ten aanzien van de Republiek. Hoe ontevreden hij ook mocht zijn over Maurits en de Contraremonstrantsche partij, toch vorderde de Politiek, dat Frankrijk vóór alles de onafhankelijkheid van den jeugdigen Staat bleef handhaven. Kon er weinig gedaan worden voor Wtenbogaerts partij, wat hem zelf betrof, kon hij op bescherming rekenen: hij mocht zich in de eene of andere zeestad nederzetten, zijne godsdienstoefeningen in zijn eigen huis houden, zijne geschriften laten drukken. Eer Wtenbogaert Parijs verliet, had hij het geluk Hugo De Groot nog te ontmoeten, die juist, na zijne vlucht uit Loevenstein, daar was aangekomen. Wtenbogaert ging zich na eenigen tijd vestigen te Rouaan.

Hij ondervond echter ook van de Fransche Calvinisten geen zeer welwillende behandeling. Op eene Synode, te Alais in Frankrijk gehouden, waren de Dordsche Canons aangenomen. De Synode te Charenton wilde beproeven Wtenbogaert te winnen voor eene verzoening, dat is: de aanneming der Calvinistische leerstellingen, of hem afschrikken van zijn voornemen om vrije godsdienstoefening te vragen. „Het was te vreezen, dat de onverdraagzaamheid der Hugenooten den ballingen hier het leven niet minder ondragelijk

zoude maken, indien de Koning hen niet openlijk in zijne bescherming nam. Openbare godsdienstoefening der Remonstranten werd door de Fransche regeering niet toegestaan; wel huisgodsdienst. Voor de vervolgingszucht der Fransche Calvinisten behoedde hen de bescherming hunner machtige vrienden."

Waarlijk, als de Remonstranten niet zulke machtige beschermers hadden gehad, zouden de geestverwanten van Hommius en Bogerman hen ook nit Frankrijk hebben verjaagd.

De moeielijkheden, welke Wtenbogaert, niet het minst van de Fransche Calvinisten, ondervond, deden hem omzien naar eene andere verblijfplaats. Hij dacht aan Frederiksstad in Holstein, waar de Remonstranten eene kolonie hadden gesticht. Hij besloot over zee naar Hamburg te gaan; maar in Holland had men hiervan tijding gekregen, en men besloot aldaar hem op te lichten. Twee schepen der Republiek kruisten in het Engelsch Kanaal om den balling te vatten, zoodra hij op het wijde water zou zijn; maar Wtenbogaert werd gewaarschuwd en wachtte zich wel om aan de predikanten in Holland het genoegen te verschaffen, dat hij ook binnen de muren van Loevenstein zou gekerkerd worden. Hij was dus nog in Frankrijk, toen Maurits stierf.

Wij zijn Wtenbogaert en de andere bannelingen gevolgd buiten het gebied der Zeven Geünieerde Provinciën; wij hebben gezien, dat de Aartshertogen trachtten hen over te halen tot eene verzoening van de Noordelijke met de Zuidelijke Nederlanden, maar dat zij standvastig getrouw bleven aan hun Vaderland en ook aan hetgeen zij beschouwden als de „gezegende Hervorming". De hoop op een beteren staat van zaken, waaraan zij volstrekt niet wanhoopten, deed hen altijd het oog gevestigd houden op hetgeen boven den Moerdijk geschiedde. Dáár buiten het gezag der Staten-Generaal legden zij de grondslagen voor een nieuw kerkgenootschap, dat der Remonstranten, waarvan de eerste grondslag reeds gelegd was te Rotterdam, nog vóórdat de Nationale Synode was geëindigd. Laten wij thans zien wat onder het gezag der Staten-Generaal geschiedde en hoe zij, die zich thans, met meer recht dan de Afgescheidenen in 1617, de „Doleerenden" zouden hebben kunnen noemen, behandeld werden.

Zoodra was niet in de meeste steden van Holland de „wet verzet" en waren daardoor Calvinisten of aanhangers van den nieuwen staat van zaken aan het bewind gekomen, of de Besluiten der Provinciale Synode van Noord- en Zuid-Holland werden ten-uitvoergebracht. Alle die door deze besluiten van hun predikambt ontzet waren, werd door de stedelijke Regeeringen het prediken verboden en, zoo zij zich niet zeer rustig gedroegen, het verblijf in de stad ontzegd: bovendien werd hun hun traktement onthouden, waardoor zij met vrouw en kinderen van brood waren beroofd. Het zou te uitvoerig worden om alle bewijzen van hardheid en godsdiensthaat, welke thans door de bovendrijvende partij werden gegeven, mede te deelen: trouwens zij behooren ook meer tot de „Martyrologie" — om het zoo te noemen — van het Remonstrantsche Kerkgenootschap en boezemen, als dusdanig, alléén belangstelling in aan de geloofsgenooten. Enkele kunnen wij echter niet onbesproken voorbijgaan. Terwijl Sapma, een der gedaagden voor de Synode te Dordrecht was afgezet en evenwel de stad niet mocht verlaten, ontving hij de tijding, dat aan zijne zwangere vrouw door de nieuwe Regeering van Hoorn was aangezegd, dat zij binnen acht dagen het huis, dat zij bewoonde, moest verlaten. Hij verzocht de „Heeren Politieken" bij de Nationale Synode om naar huis te mogen gaan; dit werd hem geweigerd; hij vertrok evenwel en ging naar Hoorn. Hier kreeg hij van de Overheid bevel om te zorgen, dat zijn verblijf niet de minste opschudding zou veroorzaken. Ook kwam er van de Staten van Holland bevel, dat hij onmiddellijk naar Dordrecht moest terugkeeren. De Regeering van Hoorn liet nu (10 Maart 1619) den stadswagen voor Sapma's deur komen om hem met vrouw en kinderen de stad uit te zetten. Het volk schoolde bijeen: de Calvinisten tergend, de Remonstranten mokkend. Deze laatste hadden onder de Gereformeerden in Hoorn verreweg de meerderheid. Zij sneden de leizelen van de paarden in stukken, braken de wielen van den wagen en brachten den predikant weder naar zijne woning. Nu lag in Hoorn, sinds het Maurits niet zeer welkom had ontvangen, garnizoen: de soldaten snelden, op bevel, toe, en er vielen zes dooden en ettelijken werden gekwetst. Alléén door

den invloed van eenige voormalige regenten kon het volk tot stilstand gebracht worden. Twee leden van den Hoogen Raad, door de Staten van Holland, in overleg met de Prinsgezinden, gezonden, kwamen weldra te Hoorn. Maar zelfs deze Contraremonstrantsche Overheid toonde zich niet geneigd om in hare stad over iets wat tot hare rechtsbevoegdheid, naar hare meening, behoorde eene andere Autoriteit eenig gezag toe te staan; bovendien had zij reeds eenigen van de tumultmakers gevat. De zaak werd geschikt door ze „in den doofpot te steken", gelijk men in Holland zegt. Sapma echter mocht, zelfs wanneer hij verguning had om Dordrecht te verlaten, niet naar Hoorn terugkeeren. De kleine stadspotentaatjes wilden wèl den niet rechtzinnigen predikant de stad uitzetten, maar betoonden zich, nog nauwelijks „op het kussen gezeten", niet geneigd om eenige bemoeingen toe te laten met hetgeen naar hunne meening tot hunne „competentie" behoorde. Ook te Alkmaar vielen onlusten voor, waarbij echter geen bloed gestort werd. Dit enkele voorbeeld uit vele zij genoeg.

De vervolging der Remonstranten begon echter vooral nadat de Nationale Synode hare zittingen had geëindigd. Den 2n Juli 1619 hadden de Staten-Generaal de Synodale Canons en het vonnis over de Remonstranten goedgekeurd. Den volgenden dag vaardigden zij een Plakaat uit, waarbij aan dezen werd verboden „vergaderingen te houden, te preeken of eenige kerkelijke oefeningen te doen. Aan een ieder werd verboden om zich in dergelijke afzonderlijke vergaderingen te bevinden of zijn huis, schuur, schip of veld daartoe te leenen, op verbeurte van ambten, beneficiën, pensioenen enz. Zij die daar zouden leeren, hunne huizen enz. daartoe leenen of zich zouden gedragen als ouderlingen, diakenen of collectanten, zouden daarenboven nog telkenreize beboet worden met tweehonderd guldens, of die iets daartoe „contribueerden" met honderd gulden en voorts „arbitairlijk" gestraft worden; ieder toehoorder zou telkenreize vijf-en-twintig gulden verbeuren; ieder zou gehouden zijn op te geven, welke personen op dergelijke vergaderingen waren tegenwoordig geweest: insgelijks op boete van vijf-en-twintig gulden. IJverige Remonstranten moesten dus tot armoede vervallen; men vergete

niet, dat in 1619 het geld veel duurder was dan in onze dagen. Den 1n Februari 1620 werd dit Plakaat der Staten-Generaal nogmaals uitgevaardigd. Bovendien werd eene belooning uitgeloofd van vijfhonderd gulden voor ieder predikant, en van driehonderd gulden voor ieder proponent, die men wist aan te wijzen of te grijpen, zoodat hij in de macht der Overheid kon komen; zulk een gevangen genomen predikant zou tot eeuwige gevangenis worden verwezen. Ieder die hem zou ontvangen of herbergen zou driehonderd gulden boete moeten betalen; zelfs zij die de boeken of brieven van Remonstrantsche predikers bezorgden werden bedreigd met verbanning uit de stad hunner inwoning. Het Plakaat der Staten-Generaal werd goedgekeurd en in practijk gebracht door de Staten van de Zeven Provinciën. Het Hof van Holland, dat met alles wat de Justitie betrof in die Provincie belast was, vaardigde den 1n Maart 1620 eene order uit aan alle Baljuws en Schouten, waarbij dezen scherp werd voorgehouden, hoe zij in alle dergelijke gevallen dienden te handelen; hoe zij hen die gevonden waren in verbodene vergaderingen zonder nadere „declaratie of condemnatie" van Schepenen of welgeboren mannen in boeten moesten slaan; hoe zij, over het algemeen genomen, wel moesten zorgen, dat de Plakaten tegen de Remonstranten geen doode letter bleven. Aan godsdiensthaat, aan geldzucht, aan alles wat men „ijver" zou kunnen noemen werd derhalve de deur wijd geopend, om op Remonstrantsche predikanten of hunne hoorders en op verboden vergaderingen jacht te kunnen maken, hen aan de Justitie over te leveren, te beboeten en in de gevangenis te werpen.

Van nu af aan begon voor de Remonstranten een tijdperk van vervolging, dat in de geschiedenis van hun Kerkgenootschap met sombere kleuren staat geteekend, maar ook wordt niet weinig de moed hunner „geloofsbelijdenis" geroemd. Herhaaldelijk vergelijken zij de manier, waarop zij vervolgd zijn geworden, met de handelingen der Spaansche Inquisitie en vonden zij de wijze van doen van deze niet erger dan die van de Calvinistische predikanten. Zij bewonderen den moed en volharding van mannen als Dirk Raphaelsz. Van Kamphuizen, van Paschier de Fijne

en van zoovele anderen, die ondanks Schouten en Baljuws, welke met hunne gerechtsdienaren de predikatiën in schuren en op schepen, in het open veld en op afgelegene plaatsen kwamen verstoren, met preeken niet ophielden. Zij roemen den ijver van hen die om het „Woord" te hooren geen moeiten, geen gevaren, geene gewapende „rakkers" ontzagen. Zij verhalen hoe hunne geloofsgenooten weder naar de „hagepreeken" snelden, maar zonder wapenen, zooals de hoorders van de eerste Calvinistische predikanten in de Nederlanden in 1566 hadden gedaan. Men kan de overeenkomst van hetgeen in 1566 den Calvinisten en in 1619 den Remonstranten wedervoer niet geheelenal ontkennen; slechts dit voorname verschil was er in: in 1566 kwamen de Calvinisten gewapend met piek en roer, in 1619 de Remonstranten ongewapend; in 1566 zond Alva de Calvinisten naar het schavot; in 1619 de Calvinisten de Remonstranten naar de gevangenis en naar het „rasphuis". De Remonstranten, die evenmin als de Calvinisten nalieten soms hunne gewaarwordingen lucht te geven in kreupelrijmen, die door het volk op „bekende wijzen" gezongen konden worden, zeiden:

Duc d'Alf heeft nooit gedacht,
Noch Spanje ooit gedacht
Tegen de Mof[1]) nu heeft gewracht
Alsoo te vertreên
Al ons' vrijheên
En zonder schijn
Van recht willen meester zijn. [2])

Wij kunnen slechts enkele voorbeelden aanhalen, op welke wijze de vergaderingen der Remonstranten werden gestoord, en van de vervolgingen, die hunne predikanten en hunne geloovige toehoorders ondergingen. Rotterdam was zeker een dier steden, waarin de meerderheid van de Gereformeerde bevolking de Arminiaansche gevoelens bleef aankleven: de minderheid was Calvinistisch gezind. Aanvankelijk scheen dan ook de stedelijke Regeering, zelfs na het „verzetten van de Wet" door Prins Maurits, zich vrij gematigd te betoonen. Maar toen het plakaat der Staten-

1) Hiermede wordt Maurits,(die een Duitschen vader en moeder had,) bedoeld.
2) *Chonia, Dirk Raphaelsz Camphuizen*, D. II, bl. 246.

Generaal van den 3n Juli 1619 was verschenen, verbood de Vroedschap de bijeenkomst der Remonstranten in de eenige kerk, welke zij nog in bezit hadden. Zij vonden die den 21n Juli gesloten. Zij verzamelden zich nu voor het gebouw en begonnen psalmen te zingen; toen de onderschout kwam om hen van daar te verdrijven, trokken zij naar een ledig erf aan den Schiedammer Dijk; hier vervolgden zij hun psalmgezang; de predikant, Dirk Kamphuizen, geplaatst op eenige biertonnen, gekleed in een ruitersrok, — hij was vermomd gekomen, — begon daarop voor hen te prediken; terwijl hij hiermede bezig was, kwamen de Burgemeesters Duyn en Matelief en bevalen het volk te vertrekken. Men weigerde. Nu kwamen vier vendels gewapende soldaten en vielen hen van beide kanten aan onder het geroep: „Slaat dood de Arminianen". De predikant wist, geholpen door eenige der toehoorders, te ontkomen en de vergramde menigte begon naar steenen te grijpen. Een bijbel werd omhoog gehouden en den burgemeester toegeroepen: „Hier is *ons* Plakaat"! Het kwam echter niet tot een gevecht tusschen de soldaten en de Remonstranten; want dezen trokken af, vermaand als zij werden door eenigen hunner om geen oproer te maken. Eenigen tijd later vergaderden de Remonstranten weder buiten Rotterdam op eene plaats Jaffa geheeten: naar men schatte, waren zij wel vijfduizend in getal. De dijkgraaf van Schieland vermaande hen uiteen te gaan, maar te vergeefs. Na de vergadering werden eenige personen, die beschuldigd werden van daarbij tegenwoordig te zijn geweest, gedagvaard. Twee weigerden den eed af te leggen: zij werden daarop in hechtenis genomen en moesten, de een na drie, de ander na vijf dagen gevangen te zijn geweest, de kosten en eene boete van vijf en twintig gulden betalen. Den 20n October 1619 beproefden zij weder eene predikatie te Jaffa te gaan hooren. De Dijkgraaf, hiervan onderricht, liet twee vendels soldaten komen. De vergadering van ongeveer twaalfhonderd personen had niettemin plaats. Nu rukten de soldaten aan; de predikant Huttenus werd in allerijl over de Rotte gezet en ontkwam, maar de soldaten schoten op de verzamelde menigte, die overal een goed heenkomen zocht. Verscheidenen hunner, zoowel mannen als vrouwen,

werden mishandeld en geplunderd, één zelfs door een musketkogel gedood. Den 24n Augustus 1621 kwamen evenwel de Remonstranten wederom op dezelfde plaats bijeen. Het scheen dat zij dezen keer ongemoeid zouden kunnen vertrekken. Maar na het scheiden der bijeenkomst werd de predikant Bijsterus, waarschijnlijk verraden, bij de Oosterpoort aangegrepen en gevangen naar Den Haag gebracht, waar hij scherp ondervraagd werd; maar hij wilde niemand bezwaren. Bysterus werd den 6n October door het Hof van Holland tot eeuwigdurende gevangenis veroordeeld en naar Loevenstein gebracht. Maar zoodra was het niet bekend, dat de predikant gevangen was genomen, of de Remonstranten stelden pogingen in het werk om hem te verlossen. Onder dezen waren vele varensgezellen die niet tot de meest bevreesde personen behooren. De menigte begon met steenen te werpen en joeg de wacht aan de Oosterpoort uit elkander. Hierop kwam de Dijkgraaf Duyn met militairen aantrekken; de Remonstranten werden uit elkander gejaagd, verscheidenen hunner gekwetst en eenigen gedood. Dit geschiedde te Rotterdam: eene stad waar de Remonstranten zeker in getal hunne tegenstanders te boven gingen en die tot nog toe voor een der zekerste plaatsen hunner gezindheid was aangezien geworden.

In eene andere stad van Holland, even Remonstrantsch gezind als Rotterdam, te Alkmaar werden insgelijks de verboden vergaderingen gestoord. Aanvankelijk ook had men in die stad eenige oogluiking gebruikt: wel waren de Arminiaansch gezinde personen verdacht; wel had men bij hen de bewijzen voor de geheime vergadering der Remonstrantsche predikanten, te Rotterdam gehouden in Maart 1619, gevonden, maar men was nog niet tot dwangmaatregelen overgegaan. De Remonstrantsche kerkeraad had beloofd zich van godsdienstoefeningen te onthouden tot na den afloop der Synode. Toen deze geëindigd was, meende hij van zijne belofte te zijn ontheven en hield men vergaderingen, waartoe, naar men schatte, twee duizend personen bijeenkwamen. [1])

1) Ongetwijfeld niet van Alkmaar alléén: want de stad, die toen nog geen 10.000 inwoners kan geteld hebben, was nog, wat de meerderheid der bevolking betreft, Katholiek.

Bij Plakaat van het Hof van Holland, — het Plakaat der Staten-Generaal van den 3n Juli was nog niet verschenen, — werden dergelijke vergaderingen op zware boeten verboden. Twee leden van de Staten van Holland werden bovendien naar Alkmaar gezonden; zij hadden bevelen van Prins Maurits medegenomen aan de militaire macht om hun ten dienste te staan. Den 23n Juni 1619 werd de vergadering der Remonstranten onder het geboomte van den „Hout" door soldaten met geladen musket en blank geweer uit elkander gejaagd. De Gedeputeerden van de stad ter Staten-Vergadering van Holland wisten teweeg te brengen, dat verdere vervolgingen zouden gestaakt worden tot er een Plakaat van de Staten-Generaal zou verschenen zijn, hetwelk, zooals wij reeds medegedeeld hebben, den 23n Juli gschiedde. De Remonstranten van Alkmaar onthielden zich nu van de „verboden Coventiculen".

De meest Remonstrantsch gezinde stad van Holland was echter Gouda. Herbertsz was er, tegelijk met Contraremonstrantsche predikanten, blijven prediken. Zulks kon niet geduld worden, nu de Nationale Synode hare uitspraak had gedaan. Den 28n Juli werd een Contraremonstrantsch predikant gezonden om in plaats van Herbertsz te prediken. Dit geschiedde, maar tot groote ontevredenheid der Gereformeerden, die in Gouda bijna allen Arminiaansch gezind waren. Zij dienden een rekest in om Herbertsz als predikant te behouden: het antwoord hierop was, dat de Provinciale Synode te Leiden vergaderd van den Prins en de Gecommitteerde Raden last ontvangen had om te zorgen, dat op den volgenden Zondag in de Groote Kerk door den Contraremonstrant zou gepredikt worden. De Gemeente te Gouda was verontwaardigd, de Regeering besloot haar niet te tergen, Herbertsz in de stad te laten en hem zijn jaarwedde niet te ontnemen. Zulk een voorbeeld kon echter aanstekelijk worden; de regeerende partij te 's Gravenhage besloot daarom het garnizoen, dat reeds te Gouda lag, te versterken, om, zoo noodig, iedere poging tot verzet te onderdrukken. De Remonstranten hielden nu, nadat hun ook de laatste kerk ontnomen was, hunne vergaderingen buiten Gouda.

In de steden, waar de Remonstranten eenige pogingen tot verzet tegen het verstoren hunner godsdienstoefeningen beproefden, werd dadelijk de militaire macht gebruikt om hun ontzag in te boezemen. In verreweg de meeste steden der zeven Provinciën was zulks niet eens noodig. Zij zochten bovendien voor hunne bijeenkomsten het meest dorpen en wel de meest afgelegene oorden: de baljuws en de schouten hadden dan ook, voornamelijk echter op het platte land omtrent Delft en Leiden, ruimschoots gelegenheid om hunnen ijver te toonen en hunne beurzen door het aandeel van de boeten, dat zij kregen, te stijven. Bovendien werd de ijver der flauwen en oogluikenden aangeprikkeld door het voorbeeld, dat hun voor de oogen bleef van zoovelen hunner ambtgenooten, die waren afgezet, omdat zij geen voldoenden ijver betoonden of zelfs daarvan maar verdacht werden. Nog meer, op het platte land zaten nog vele „Papisten" of althans lieden, die verdacht werden van nog naar „de vleeschpotten van Egypte", dat is: naar het Pausdom omtezien. Dergelijke schouten, onderschouten, baljuws,— of welken titel zij ook voerden, — werden van hunnen post ontzet, zoowel als de geheime of openbare Papisten, die hier en daar nog in de schepenbanken konden zitten. Gecommitteerden van wege de Staten van Holland gemachtigd doortrokken geheel de Provincie. In ieder dorp deden zij onderzoek naar den stand van zaken. Daar zij niet met alle toestanden en iederen persoon bekend konden wezen, dienden zij ingelicht te worden. Het best konden daartoe dienen de predikanten, die als Contraremonstrant bekend stonden, of „godzalige mannen, zuiver in de leer." Dezen hielpen de Gecommitteerden door de personen aan te wijzen, die afgezet dienden te worden. Hoeveel dweepzucht, onverdraagzaamheid, kleine dorps-intriges bij het afzetten van zoovele gerechtelijke ambtenaren in het spel geweest zijn; hoeveel haat en wrok opgehoopt werd in het hart der verongelijkten, is zeer wel te begrijpen: niet minder dat het lot hunner ambtgenooten hun die tot oogluiking geneigd waren schrik inboezemde en aanspoorde tot ijver in het vervolgen. Wij kunnen niet van alle dorpen spreken, die in de jaren 1691—1623 het tooneel van godsdienstvervolging zijn geweest.: wij willen slechts één voorbeeld aan-

halen. Het toenmaals arme visscherdorp Noordwijk bestond grootendeels uit eene bevolking, die Gereformeerd was: dat deze visschers zullen zijn ingewijd geweest in de hoogst geheimzinnige en duistere punten der „Praedestinatie", zal wel niemand veronderstellen; waarschijnlijker is het dat zij hun predikant geloofden en een onvoorwaardelijk vertrouwen op hem stelden. Hoe het zij, de gevangen genomen predikant had aan zijne voormalige gemeente geschreven; deze brief was in eene vergadering, misschien eene godsdienstige, voorgelezen; hierom werden allen, die daarbij tegenwoordig geweest waren, in eene boete geslagen van vijf-en-twintig gulden. Het arme Noordwijk moest 2000 gulden betalen: misschien meer dan al het roerende goed der dorpelingen waard was.

Het scherpst was evenwel het oog der Justitie en der Politie gevestigd op de Remonstrantsch gezindepredikanten, die, hetzij als gedaagden door de Nationale Synode veroordeeld waren en door de Staten-Generaal buiten het land gezet waren, hetzij als predikanten „de akte van stilstand" niet hadden willen teekenen en voortgingen in geheime vergaderingen of in „verboden conventiculen" hunne gemeenten te stichten. Wat in Holland was geschied hebben wij reeds verhaald: in Zeeland, Friesland en Groningen was het niet noodig, dat de Hooge Regeering zich met het werk der vervolging veel bezig hield; immers Remonstranten bestonden er niet, misschien eenige weinige personen uitgezonderd, die zich geheelenal stil hielden. In Overijsel stond alléén de stad Kampen slecht befaamd om de Remonstrantsche gezindheid der Gereformeerden aldaar. De twee predikanten, die bekend stonden om hunne Arminiaansche gevoelens, waren echter afgezet geworden en Contraremonstranten in hunne plaats gesteld: de gemeente rekesteerde wel en toonde zelfs eenige gezindheid tot verzet, maar de Overheid was, na de volledige nederlaag de Remonstranten en Libertijnen, uit Calvinisten gekozen en de gewapende macht boezemde ontzag genoeg in. In de Provincie Utrecht, waar de voorstanders der „vijf Arminiaansche punten" zoowel op de regentenbanken als op de kansels verreweg de groote meerderheid uitmaakten, was ook de toestand veranderd. Toen het Plakaat van den 3n Juli 1619 door de Staten-Generaal was

uitgevaardigd geworden, achtte de Calvinistische partij, die thans op het kussen was gezeten, het dienstig om het ook op hunne Provincie toe te passen. Aan de Remonstrantschgezinde predikanten werd dan ook het prediken verboden. Vooral werd het als een punt van beschuldiging en als reden tot afzetting of verbanning aangezien, dat men had deelgenomen aan de vergadering der Remonstranten te Rotterdam in Maart 1619. Van drie predikanten in de stad Utrecht teekende één „de akte van stilstand;" de twee andere weigerden zulks en werden over de grenzen gebracht; de predikant Rykwaard, wiens naam voorkwam èn onder die der gedaagden door de Nationale Synode èn onder hen die deelgenomen hadden aan de vergadering te Rotterdam, werd gebannen. Voor eene Provinciale Synode van Utrecht, waaraan als Gedeputeerden der Nationale Synode deelnamen Bogerman, Damman en Trigland, werden verscheidene predikanten gedaagd en werd over hen het vonnis van afzetting uitgesproken. Ongeveer dertig predikanten der Provincie Utrecht wedervoer dit lot: onder hen was Dirk Rafaelsz. Kamphuizen, predikant te Vleuten.

De lijdensgeschiedenis der vervolgde predikanten kan niet in al hare bijzonderheden medegedeeld worden. Wanneer wij de maatregelen van vervolging en hardheid tegen hen beschouwen in het licht van onzen tijd, dan moeten wij, zonen der XIXe eeuw, daarover ten hoogste verontwaardigd wezen. Beschouwt men die echter met het oog van hem die slechts eenigermate bekend is met de Historie der XVIIe eeuw, dan moeten wij tot deze gevolgtrekking komen: de Remonstrantsche predikers werden vervolgd en gestraft als schuldig aan iets wat door de bestaande Overheid was verboden en strafbaar gesteld, in niet meerdere maar ook in niet mindere mate dan door het heerschende strafrecht van dien tijd werd geëischt. Toen de voorstanders der „Tolerantie" gesteund werden door de wettige Overheid, die in 1617 bestond, hadden zij tegen de vijanden der „Tolerantie" dezelfde dwangmaatregelen trachten uit te lokken, en zelfs waren zij dit tegen de Separatisten reeds beginnen te doen; bovendien zagen er zoowel Arminianen als Gomaristen volstrekt geen misbruik van gezag en geene zaak van „Intolerantie" in, wanneer tegen de geheime

„Conventiculen" en „Paapsche stoutigheden" van „mispapen" en van „Jesuwyten" dezelfde maatregelen van dwang en geweld werden toegepast, welke zij zoo scherp veroordeelden, en waarover zij zoo luide klaagden, nu zij zelven er de slachtoffers van waren geworden. Het blijkt uit niets, dat de voorstanders der „vijf Arminiaansche punten" inderdaad verdraagzamer zijn geweest dan de aanhangers van Calvijn en Gomarus! Slechts de massa, waarop zij steunden en waardoor zij gesteund werden; — die massa, waaronder nog zoovele Libertijnen, Crypto-papisten en volkomen Indifferentisten behoorden, — was verdraagzamer dan die, waardoor de voorstanders van de Zuivere leer der Praedestinatie gesteund werden. De vervolging der Remonstrantsche predikanten was derhalve niet scherper en niet onrechtvaardiger dan iedere andere vervolging ten wille van het Geloof in die dagen. Evenwel hij, die de lofbazuin opsteekt over de „verdraagzaamheid onzer vaderen" kent 's lands Geschiedenis al zeer weinig; hij die de vervolgingszucht hetzij van Libertijnen, hetzij van Calvinisten goedkeurt, behoort tot het geslacht van hen die de XVIIe eeuw in onze XIXe eeuw zoeken te doen herleven, en de zoodanigen worden haast niet meer gevonden.

Verscheidene predikanten werden alzoo het slachtoffer van de Plakaten, evenals zij het reeds te voren waren geworden van de vonnissen zoowel der Nationale als der Provinciale Synoden, die hen hadden afgezet en met vrouw en kinderen uit het huis gejaagd en aan armoede prijsgegeven. Een der eerste, wien dit lot trof, was de Prince, predikant te Baardwijk. Hij werd op het eiland Goeree gevangen genomen; de Contraremonstrantsche predikant aldaar, Buytendijk, had hem aan de Politie overgeleverd: hij werd naar Den Haag gevoerd om ondervraagd te worden en daarop tot levenslange tuchthuisstraf te Amsterdam veroordeeld. Grevius, weleer predikant te Heusden, werd insgelijks door een zijner aanverwanten, insgelijks predikant, maar Contraremonstrant, aangebracht, te Emmerik gevangen, naar Den Haag gebracht en veroordeeld om levenslang te Amsterdam in het tuchthuis te zitten. Vezekius, een der gedaagden voor de Nationale Synode, die gebannen was geworden, was desniettemin in het vaderland terugge-

keerd: hij werd bij Aalsmeer door een voormaligen schoolmakker, Bruyning, Secretaris van Enkhuizen en een der rechters van Oldenbarnevelt, ontmoet, herkend en aangebracht; hij werd te Haarlem in het tuchthuis gevangen gezet: evenwel hij ontsnapte nadat hij vijftien maanden gevangen was geweest; hij schijnt nogal voorstanders gevonden te hebben onder de mannen, die thans in de Regeering zaten. Welzing, voormalig predikant te Hoorn, werd insgelijks door een predikant te Hazerswoude aan de dienaren der Justitie aangewezen. Ook Sapma, die insgelijks predikant te Hoorn was geweest en een der gedaagden voor de Nationale Synode, werd te Amsterdam, waar hij vermomd gevonden werd, in hechtenis genomen. Hij kreeg evenwel verlof, dat zijne vrouw hem in de gevangenis zou mogen bezoeken; hij verwisselde met deze van kleederen en wist zoo te ontkomen. Ook Prince en Grevius werden uit het tuchthuis, waartoe zij veroordeeld waren, geholpen. Men was van plan hen naar Loevestein te vervoeren, doch eer zulks kon geschieden, waren zij ontvlucht. Ook Velsius, Remonstrantsch predikant, was aangebracht geworden door den Gomaristisch gezinden predikant te Schipluiden; hij werd gevangen gezet, maar wist eveneens te ontsnappen. Zoo ook werd de predikant Bysterus, die te Rotterdam gepredikt had, toen in die stad een oproer uitbrak, op Loevestein gevangen gezet. Nog zeven andere predikanten werden op verschillende tijden naar dat kasteel als staatsgevangenen overgebracht; onder dezen behoorden Poppius en Niellius, twee der gedaagden voor de Nationale Synode en als dusdanig het land uitgezet, die evenwel teruggekeerd waren, een tijd lang vermomd zich hadden weten schuil te houden, maar toch ten laatste als de anderen gevangen genomen werden.

Deze beiden, Niellius en Poppius, waren met Van den Borre (Borrius) het drietal, dat als binnenlandsche „directoren" de leiding had van de Remonstrantsche Broederschap, terwijl Wtenbogaert, Episcopius en Grevinkhovius de buitenlandsche „directoren" waren. De wijsheid van deze drie laatsten toch werd te noodig voor de Broederschap geoordeeld, dan dat zij die in gevaar mochten stellen, door op het gebied der Staten-Generaal te

verschijnen. Niellius en Poppius waren naar Haarlem gegaan. Onder de Broeders in die stad was eenige verdeeldheid ontstaan, waaraan Dwinglo, ook een der gedaagden en thans voortvluchtig predikant, eenig deel had. In de maand Januari 1623 werden beiden, nog nauwelijks in Haarlem gekomen, in hechtenis genomen: Van der Borre was toevalliger wijze aan dit lot ontsnapt, omdat hij terloops naar Leiden, zijn voormalige standplaats, was gegaan. Poppius en Niellius werden verdacht van bekend te zijn met den aanslag op het leven van Maurits, (waarover in het volgende hoofdstuk); zij werden daaraan wel onschuldig bevonden, maar toch naar Loevestein gebracht. Poppius overleed reeds in 1624. Het gevangennemen van een ander Remonstrantsch predikant, Wittius, had voor de Broederschap het onaangename gevolg, dat bij hem een boekje werd gevonden, waarin de namen van predikanten, collecteurs, milddadige gevers enz. stonden aangeteekend: zeer vele personen hadden ten gevolge van deze ontdekking veel onaangenaamheden, vervolging en veroordeeling te lijden.

De verdrukking en vervolging, waaraan de Remonstranten in de Zeven Provinciën bloot stonden, wekte de begeerte van buitenlandsche vorsten op om deze nijvere burgers, en met hen hunne schatten en nijverheid, naar hun eigen land te lokken, terwijl de vervolgden, om zich daaraan te onttrekken, er door werden aangespoord om een ander vaderland te zoeken. Onder de eerste en voornaamste der buitenlandsche vorsten behoorde de hertog van Holstein. Deze lokte hen naar zijn land: zij stichtten daar eene nieuwe stad, die, naar des Hertogen naam, Frederikstad aan de Eider is genoemd geworden. Verscheidene aanzienlijke en welgestelde Remonstranten uit Holland vestigden zich aldaar. Adolf Van de Waal, heer van Moerskerken, werd de eerste burgemeester der nieuwgebouwde stad, Nicolaas Grevinckhovius de eerste predikant. Later, toen Maurits reeds was gestorven en Frederik Hendrik Stadhouder geworden was, keerden enkelen wel naar het geliefde vaderland terug maar ook zeer velen bleven. Zij hadden een eigen regeeringsvorm, eigene kerken met predikanten en zoovele voorrechten als de Hertog, naar den geest van zijnen tijd, hun slechts kon schenken. De Remonstrantsche

gemeente te Frederikstad bleef in voortdurende gemeenschap met de broeders in het land, vanwaar zij waren uitgegaan: zelfs nadat reeds allen, die naar den vreemde waren vertrokken, waren overleden. Meer dan twee eeuwen zijn nu voorbijgegaan en nog is de gemeenschap tusschen de Remonstranten aan de Eider en die van ons land niet geheel verbroken. Ook andere steden, als Gothenburg in Zweden, werden de verblijfplaats van vele Remonstranten, die de vervolging in Holland wilden ontwijken. Wanneer men de emigratie van 1621 vergelijkt met die der Protestanten, welke Alva's tiranny ontvluchtten, dan kan men zeer wel begrijpen, hoe de vervolging, die zij geleden hebben ten wille des geloofs in de „vijf Arminiaansche punten", bij de vervolgden vaak de herinnering zal opgewekt hebben aan de emigratie der Gereformeerden vóór ruim vijftig jaren, toen zij naar Engeland en Oost-Friesland weken om niet te vallen onder de tiranny van „Duc d'Alv". Zij hadden ondervonden, dat de Bogermans en de Planciussen geen zachtere inquisiteurs waren dan die van Spanje, en bovendien, dat de Jurisprudentie, toegepast door Viglius, niet harder was dan die, welke in het jaar 1619 nog heerschte. Het eenig onderscheid was: de tijden waren veranderd en de mannen der Nationale Synode bezaten de macht niet, waarvan Alva misbruik had gemaakt.

De vervolgingen, waaraan zij bloot stonden, konden evenwel de onderlinge geschillen der vervolgden niet onderdrukken. Hoezeer zij ook een soort van middenpunt hadden, vanwaar het bestier hunner Kerken, — Broederschappen, — uitging, nl. in de drie buitenlandsche en de drie binnenlandsche directeuren, zoo streed zulks nog tegen den geest van „Evangelische vrijheid" naar de meening van velen hunner; hoezeer ook op hen jacht werd gemaakt, met kerkerstraf in het verschiet, wanneer zij der Justitie in handen vielen; hoe weinig benijdenswaardig derhalve het ook mocht wezen om *Primus inter pares*, in de Broederschap te wezen, toch ontstonden er twisten over dien meerderen of minderen invloed: bv. te Haarlem, werwaarts de drie binnenlandsche directeuren zich begeven hadden, om de geschillen bij te leggen, wat, — gelijk wij reeds verhaald hebben, — de oorzaak is geweest, dat Niellius en Poppius in

de handen der Justitie vielen. Voor velen onder de Broeders was zelfs elke vorm van geloofsbelijdenis te knellend. Zij wilden daardoor niet gebonden wezen. Naar onze meening hadden zij hierin gelijk; immers elke geloofsbelijdenis, hoe vrijgevig en hoe weinig knellend ook, was en bleef toch een menschelijk werk, dat de vrijheid des geestes in banden poogde te slaan. Vandaar dan ook dat ettelijken, zooals Dirk Rafaelsz. Kamphuizen, de Remonstrantsche geloofsbelijdenis weigerden te onderteekenen en zich daaraan te binden. In de omstreken van Leiden, in Warmond en andere dorpen vormden zich zelfs gemeenten, die naar het dorp, waar zij meestal bijeenkwamen, *Rijnsburgers* zijn genoemd geworden. Deze wilden noch met eenige „Confessie", noch met eenige „geordineerde" predikanten te doen hebben, maar meenden, dat zij niets meer behoefden dan den Bijbel en onderlinge stichting door het uitleggen daarvan door ieder, welke zich daartoe geroepen achtte. Die „centrifugale" kracht, wanneer wij het zoo mogen noemen, waardoor de secten ontstaan en een tijdlang krachtig kunnen werken, openbaarde zich alweder in de Geschiedenis van de Remonstrantsche en Contraremonstrantsche geschillen. Zoodra de tijd zijn oplossenden (*dissolveerenden*) invloed begon uit te oefenen, nam het getal Remonstranten af, omdat hun kerkgenootschap niet werd erkend en gesteund door de macht der Overheid, en omdat men althans in naam tot de heerschende Kerk moest behooren, wilde men eenige betrekking in Staat, Provincie of Gemeente verkrijgen; en men vergete niet, dat menigeen in een onbeduidend dorp evenzeer zal gehaakt hebben naar het lidmaatschap van den Raad, als een aanzienlijke in eene groote stad naar het lidmaatschap van Gecommitteerde Raden of van de Admiraliteit. Wat niet ijverig was in het geloof „aan de vijf Arminiaansche punten" of niet door familiebanden daaraan te zeer was gebonden, viel allengskens af, en het getal der Remonstranten slonk gaandeweg al meer en meer. Ook waren er enkelen, en niet van de minsten onder de broeders, die weder tot de Katholieke Kerk terugkeerden; dit was o. a. het geval met Bertius, den vroegeren Regent van het Staten-College aan de Leidsche Academie, die naar Parijs was gevlucht. De Calvinisten bleven dus geheel overwinnaars

oogenschijnlijk althans; maar inderdaad was juist het volledige hunner overwinning de oorzaak van nieuwe geschillen en verdeeldheden, die weder de een na de ander oprezen. Door geweld, door verbanning en door het uitwerpen uit de Kerk konden zij wel de Arminianen tot eene zwakke, onbeduidende secte verkleinen; maar de velen, die tot de heerschende Kerk overgingen, hadden daarom nog niet gebroken met den geest van het Arminianisme. Men kan zeggen, dat hij in de XVIIIe, en nog veel meer in de XIXe eeuw, de heerschende richting is geworden in het Protestantsche kerkgenootschap. Niet geheel ten onrechte noemen zij die zich thans (1887) afscheiden willen zich, de „doleerende kerken".

De Calvinisten hadden alzoo in 1619 de overwinning behaald. De groote meerderheid der predikanten immers was de leer der „absolute Praedestinatie" toegedaan, en de minderheid, die de „vijf punten" van Arminius aankleefde, was buiten de Gereformeerde Kerken gebannen. De leer der „absolute Praedestinatie," hoezeer ook in eene afzichtelijke gedaante, — in die van het *Decretum horribile* door Vondel aan ons voorgesteld — hoezeer ook niet minder afkeerwekkend door zoovele bekrompen, disputeerzieke en dweepende predikanten uitgelegd, moet echter, in eenig opzicht althans, op eene andere wijze begrepen worden en niet zooals zij door groote en hekelende dichters of door kleingeestige en twistgierige „dienaren Christi" is voorgesteld geworden. De dwaling immers zoude niet zooveel invloed kunnen uitoefenen, indien zij niet den schijn van of eenige inmengselen van waarheid had. [1]) Evenwel het is hier de plaats niet om over het minder ware of over de dwaling der „Praedestinatie-leer" te spreken; wij behooren ons te bepalen tot hetgeen de Geschiedenis ons medegedeeld heeft. De Nationale Synode wilde nl. de gevoelens van Arminius veroordeeld, die van Gomarus daarentegen als de leer der Gereformeerde kerken aangenomen hebben, en hierin is zij geslaagd. Zij wilde echter ook de Kerk onttrokken hebben aan de heerschappij van den Staat, en hierin is zij niet geslaagd. Nog minder is het

1) Zijn het niet dezelfde woorden, dan toch is het toch de zin van eene uitdrukking van *Mgr. von Ketteler.*

haar en den mannen, die geheelenal van haren geest doortrokken waren, mogen gelukken om de Kerk, dat is: de predikanten, — of zooals zij zich noemden, de „dienaren Christi," — te maken tot leiders, leeraren en vermaners der Overheid, die aan de „Kerke Christi" diende te gehoorzamen in het handhaven van de „Zuivere leer" en in het weren van de „Paapsche afgoderij" en van de „Arminiaansche ketterij". Aanvankelijk handelde de Overheid geheel naar haren geest. Wij hebben gezien hoe de Remonstranten werden gebannen, gevangen genomen en beboet; de Katholieken hadden gedurende het Bestand eenige oogluiking genoten; maar toen de Calvinisten meester waren geworden, gaven dezen gehoor aan hunnen haat en gevoelden, dat, aangezien zij Oldenbarnevelt zóózeer door „zijne overhelling naar het Pausdom" verdacht hadden zoeken te maken, zij ook meerdere gestrengheid tegen de „mispapen" en de „afgoderij" dienden te betoonen. De Plakaten tegen deze en hunne „conventiculen" werden dan ook opnieuw uitgevaardigd; allen, die te recht of ten onrechte als „Pausgezinden" werden aangeklaagd door de predikanten en door de intriganten, werden van hunne posten ontzet en uit alle ambtsbetrekkingen geweerd. Zooals wij reeds vroeger gezegd hebben bevonden zich, vooral op de dorpen, nog vele „Crypto-papisten" onder de leden der Vroedschappen en de Schepenbanken. Graaf Willem Lodewijk deed vooral zijn best in Friesland om de Katholieken te berooven van hun stemrecht, zooals zij het in die dagen nog bezaten; ook in Overijsel geschiedde hetzelfde. De volledige heerschappij van de Gereformeerde Staatskerk is in ons land dan ook in 1619 en de volgende jaren eersttotstand gekomen. De predikanten bereikten ook in dit opzicht volkomen hun doel.

Maar zijn zij ook meester geworden in den Staat, die aldus grootendeels door hen was gegrondvest?

Zij hebben zulks beproefd. Den 13n Mei, — dus op den dag dat het hoofd van Oldenbarnevelt viel, — in de 155e zitting der Nationale Synode werd besloten aan de Staten-Generaal het verzoek te richten, dat de Kerkorde van 1586, — door Leycester ingevoerd, maar door de Staten der verschillende Provinciën nooit goedgekeurd, — tot eene algemeene wet der Gereformeerde Kerken

in de zeven Provinciën zou verklaard worden; maar zulks zou niets anders geweest zijn, dan dat men aan de predikanten, de volksmenners hunner dagen, volledige vrijheid van organisatie, van prediken, bidden en vervloeken hadde gelaten, zonder eenig toezicht van de Overheid: en dit te vergen zelfs van de meest Orthodoxe magistraat, was waarlijk al te veel gevergd. De Canons van de Nationale Synode tegen de Remonstranten werden dan ook wèl door de Staten van Holland den 19n Juli goedgekeurd, maar over de Kerkorde bewaarden zij het stilzwijgen. De ontevredenheid der predikanten hierover was groot; de Staten van Holland besloten evenwel niet toe te geven. Zij namen in Juli 1624 eene Resolutie, dat alles, op den ouden voet zou blijven zooals het tot nog toe in elke Classis gebruikelijk was geweest. Ook in het Patronaatsrecht, waardoor de Adel en de Patriciërs zulk een machtigen invloed op de benoeming van predikanten in zeer vele gemeenten konden uitoefenen, werd niets veranderd, tot groote ergernis der ijverige Calvinisten. De Kerkorde van 1591, zoozeer door Oldenbarnevelt en Wtenbogaert verdedigd, bleef derhalve in hoofdzaak voortbestaan. In Friesland, het land van Bogerman en het Stadhouderschap van Graaf Willem Lodewijk, was men nog minder geneigd voor de Kerkorde, door de Nationale Synode zoo vinnig begeerd. Hoe Calvinistisch gezind in de leer de Stadhouder ook mocht wezen, hij deed geene moeite om zijne Friezen, hoezeer zij ook aan hem gehoor gaven, te overreden. Wat meer is, Bogerman werd na zijn terugkomst van de Nationale Synode volstrekt niet hartelijk, maar veeleer op een voor hem krenkende wijze ontvangen; hij geraakte zelfs in gevaar van afgezet te worden van den kerkdienst: een bewijs voorwaar, dat de ouderlingen van Sneek hem niet gunstig gezind waren. De drie kwartieren van Friesland weigerden dan ook de Kerkorde van 1586 aan te nemen als zijnde „niet praktikabel en tegen 's lands privilegiën in vele punten strijdig." Ook Zeeland weigerde zich daarnaar te voegen. Overijsel had reeds, toen het zijne Gecommitteerden naar de Nationale Synode zond, aan dezen last gegeven, dat zij zich niet zouden inlaten met eenig onderzoek van het recht der Overheid in kerkelijke zaken. Ook Groningen bleef weigerachtig. Alleen in Utrecht

en Gelderland werd zij aangenomen. Tevergeefs waren de verschillende Provinciale Synoden daarop nog in 1620 blijven aandringen: de „Heeren" waren vast besloten niets toe te geven aan de predikanten. Zij wisten te goed, hoe dezen in de vorige jaren gebruik gemaakt hadden van hunne macht om „te binden en te ontbinden", om te bidden en te vervloeken. Geen wonder dat, naar hetgeen Brandt verhaalt, de predikanten in 1620 klaagden, dat de nieuwe Heeren in dit punt nog erger waren dan de oude: de nieuwe Heeren behoefden evenwel hen niet meer te ontzien, nu de oude Heeren uit de wet gezet waren.

Het duurde niet lang of in de Steden, die het getrouwst de bovendrijvende partij hadden bijgestaan, ontviel haar eene Calvinistisch gezinde meerderheid in de Regeering en hadden zij te kampen met den Libertijnschen geest, al bleven de Magistraatspersonen ook getrouw aan de leer der Kerken, gelijk die te Dordrecht was geformuleerd. Dit was het geval met het machtige Amsterdam. Omstreeks 1624 verloren de Contraremonstranten de meerderheid in den stedelijken Raad, en nog geen tien jaren waren er verloopen sinds den dood van Oldenbarnevelt of de burgemeesters lieten een der grootste onruststokers, den predikant Smout, buiten de stad zetten. Dan dit geschiedde niet in het tijdvak, dat wij hier beschrijven. Nu Maurits den Advocaat inderdaad, gelijk hij eenmaal had gedreigd, zóó diep vernederd had, stond hij den predikanten niet meer ten dienste, gelijk dezen zulks begeerden, in het vervolgen der Remonstranten. Reeds in een brief van den 11n September 1619 maande hij de Noord-Hollandsche Synode aan, dat zij hunne medebroeders zouden vermanen opdat eenigheid, rust en liefde onder de gemeenten wederom in haar vorigen bloei mogen gebracht worden." Men verhaalde reeds in 1621, dat de Prins aan twee strenge Contraremonstranten van Utrecht, die zich bij hem beklaagden, dat de verbodene „conventiculen" niet streng genoeg geweerd werden, zou gevraagd hebben of de Remonstranten gewapend waren geweest, en toen de beide Utrechtsche heeren ouderlingen hierop antwoordden: „Neen"! hun toebeet: „Wat komt gij mij dan het hoofd breken met dergelijke beuzelingen? Hier zijn op het oogenblik andere zaken te doen,

die meer om het lijf hebben". Ook werd verhaald, dat, toen na het eindigen van het Bestand de Prins naar het leger te velde was getrokken, Petrus Hommius en Daniël Colonius naar hem heenreisden om iets te verzoeken: de Prins echter zou, toen hij hen hoorde komen, tot iemand van zijne omgeving tamelijk verbolgen gezegd hebben: „Wat Duivel willen de predikanten nu weder hebben? Hebben zij het te Dordt niet gemaakt, zooals zij het wilden?" Wat van dergelijke volstrekt niet onwaarschijnlijke anecdoten ook waar moge zijn, zeker is het dat Maurits, evenmin als de Regenten van zeer vele steden, geneigd was om langer het oor te leenen aan de „lamentatiën" der predikanten, die over „verzaken van den plicht hun opgelegd" klaagden, indien de Overheid niet gewillig en volgzaam genoeg was om naar hunne vermaningen te luisteren.

HOOFDSTUK X.

Einde van het Bestand. — Samenzwering der zonen van Oldenbarnevelt. — Dood van Prins Maurits.

In het vorig hoofdstuk hebben wij gesproken over de vervolgingen ter zake van verboden godsdienstoefeningen en gezien, hoe enkele gevangenen geholpen werden om te ontsnappen. Niet ééne ontsnapping evenwel is in de Geschiedenis van ons Vaderland zoo vermaard gebleven als die van Hugo De Groot uit het fort Loevestein, dat hem als gevangenis was aangewezen.

Toen het vonnis der beide lotgenooten tot levenslange gevangenis was geveld, werd spoedig daarna besloten, hen te voeren naar het sterke slot Loevestein : niet vèr van Gorkum gelegen, op het punt waar de Merwe en de Maas samenvloeien. Aan de echtgenooten van Hoogerbeets en van Hugo De Groot werd de vergunning verleend om de gevangenis hunner mannen te deelen; tot onderhoud van hen en van hun gezin werd hun vier en-twintig stuivers daags toegelegd. De beide vrouwen, die nog beschikten over haar eigen vermogen, dat haar was overgebleven en niet groot was, wilden zelven in de noodzakelijkste behoeften voorzien en weigerden de som door de Regeering toegestaan, aan te nemen. Den 5^{n} Juni werden de gevangenen naar Loevestein gebracht; de officier, die over het slot bevel voerde, werd spoedig door een ander vervangen. Deze was zekere Prouninck, zoon van een man, die onder Leycesters beheer burgemeester van Utrecht was geweest; wiens familieoverleveringen dus hem moeilijk een vriend konden maken van de partij, die thans de overwonnene

was en voor wier zaak Hoogerbeets en Hugo De Groot leden. De gevangenschap was dan ook, in den beginne althans, vrij streng: niet in de gewone beteekenis des woords, maar door de kleingeestigheid en de bekrompen waakzaamheid van den gevangenbewaarder. Aanvankelijk mochten de vrouwen niet zonder bijzondere vergunning het slot verlaten. Door de volharding van Maria van Reigersbergen, die niet ophield te verzoeken en gebruik te maken van hare bekendheid met enkele invloedrijke personen in Den Haag, kregen zij echter verlof om iedere week, naar het naburige Gorkum of Woudrichem te gaan om inkoopen te doen; ook werd er vergunning gegeven aan Hugo De Groot om boeken te ontvangen en terug te zenden.

Op Loevestein hield de beroemde gevangene zich bezig met zijne letteroefeningen en met zijne doorwrochte rechtsgeleerde en Godgeleerde studiën. Wat hij in den tijd dat hij gevangen heeft gezeten, — nog geen twee jaren, — aan de wetenschappen heeft geschonken, zou reeds meer dan voldoende zijn geweest om hem den naam van een der grootste Juristen van zijnen tijd en van alle tijden te geven; maar wij schrijven geene geschiedenis van de Letteren en van de Wetenschappen der XVIIe eeuw. Zijne briefwisseling over zaken van wetenschappelijken aard werd insgelijks vrij gelaten; ook kon hij zich daardoor op de hoogte houden van de wetenschappelijke beweging van zijnen tijd. De ontsnapping van de Remonstrantsche predikanten Grevius en Prince uit het tuchthuis te Amsterdam deed ook Maria Van Reigersbergen zinnen op middelen, hoe zij haren echtgenoot zou kunnen helpen om uit Loevestein te komen. De koffer, waarin de boeken voor Hugo De Groot van en naar Loevestein werden gebracht, was niet groot, maar toch met eenige moeite kon de gevangene zich daarin verbergen. Zijne vrouw, die wekelijks naar Gorkum ging om inkoopen te doen, had vriendschap aangeknoopt met Daatselaar, een koopman in garen en lint, die gehuwd was met eene zuster van Professor Erpenius te Leiden: een der vrienden van Hugo De Groot. De koffers, die van Loevenstein verzonden werden, kwamen bij dezen aan: Prouninck, die door de gewoonte minder streng was geworden in het onderzoeken dier koffers met

boeken, moest zekeren dag van Loevestein afwezig zijn. Van deze gelegenheid maakte Maria Van Reigersbergen gebruik; onder geleide van hare getrouwe dienstmaagd, Elsje Van Houweningen, werd de koffer, waarin Hugo De Groot verscholen was, per schip naar Gorkum gebracht, zonderdat de vrouw van Prouninck het de moeite waardig achtte naar den inhoud onderzoek te doen. Op de aanmerking van een paar soldaten, dat de koffer zwaar was en dat „de Arminiaan er wel in kon zitten," antwoordde Elsje zeer gevat: „'t Zijn Arminiaansche boeken;" de koffer ging scheep, werd naar Daatselaar gebracht, geopend en Hugo De Groot stapte er uit. Als een metselaar verkleed kwam hij te Waalwijk, op het gebied der Aartshertogen, en vertrok van daar naar Antwerpen, waar hij Episcopius vond. Van Antwerpen ging hij naar Parijs, waar zijne echtgenoote in September bij hem kwam.

De ontvluchting van Hugo De Groot uit Loevestein geschiedde den 22e Maart 1621. Hoogerbeets, wiens huisvrouw het vorig jaar in October in de gevangenis was overleden, kreeg in 1625, toen Maurits was gestorven, een zachtere gevangenis of liever zijne vrijheid terug. Hij werd naar het huis te Weert bij Wassenaar, zijne eigene bezitting, gebracht, waar hij eenige weken later in den ouderdom van vier-en-zestig jaren overleed.

De verdere lotgevallen van Hugo De Groot behooren niet tot dit geschiedverhaal. Door zijne *Verantwoordingh der Wettelijcke Regeering van Holland* heeft hij eene Apologie van zich zelven en van de partij, waarvoor hij heeft geleden, geschreven, waardoor misschien de Staatsgezinde partij meer is gesteund en die hunne vijanden meer nadeel berokkend heeft, dan wanneer evenveel gewapende musketiers als er letters in het boek zijn te velde waren getrokken. De pen van Hugo De Groot heeft de zaak der Staten van Holland en der Remonstranten bij het volgend en bij latere geslachten populair gemaakt: misschien meer dan zij hebben verdiend. Hij zelf behoort tot een der grootste mannen van zijn land en van zijn tijd, ja van alle landen en van alle tijden der beschaafde Europeesche maatschappij in de drie laatste eeuwen. Enkele teekenen van menschelijke zwakheid, waardoor hij de schijn op zich heeft geladen van „pays" te willen maken met zijne

vervolgers, zijn al te breed uitgemeten. Zouden wij niet allen misschien wat lichtgeloovig zijn geweest, wanneer men ons gevangen gezet, vervolgd en ons op allerlei wijzen lagen gelegd had, en men bleef verzekeren, dat de hoofdbeschuldigde (Oldenbarnevelt) met den vijand heulde; of zou men niet geneigd zijn geweest om de bescherming van den Prins, — van dezen hing immers alles af, — zoeken te winnen, wanneer dit zonder laagheid kon geschieden? Sommigen hebben zulks Hugo De Groot verweten: misschien zonder genoeg te denken aan de menschelijke zwakheid, die voor één oogenblik de kracht des geestes in bekoring kan brengen, maar die overwonnen kan worden en ook in Hugo De Groot is overwonnen geworden. Het blijft een altijddurende grieve voor Nederland, dat het een zijner grootste burgers en een zijner wereldberoemde mannen heeft gedwongen in den vreemde te leven en in den vreemde te sterven. Hugo De Groot is niet tot de Katholieke Kerk teruggekeerd, hoezeer hij haar ook later al meer en meer heeft leeren hoogschatten; hij is noch Calvinist, noch Arminiaan gestorven, maar als een lid der Anglikaansche Kerk. In het jaar 1886 is in zijn geboortestad Delft een standbeeld opgericht voor den grooten Delvenaar. Meer dan een standbeeld voor hem gelden zijne vroomheid, zijn lijden, zijne geleerdheid met nederigheid!

Wij hebben gezien, dat de voornaamste verandering in den Staat der Vereenigde Provinciën, teweeggebracht door de Staatsgreep van Prins Maurits, was, dat eene kerkelijke partij, die de Gereformeerde kerken binden wilde door „Eenheid van Formulier," tijdelijk de overwinning behaalde en dat de vestiging der Gereformeerde Staatskerk, die van 1618 tot 1798 in ons land heeft geregeerd, daarvan het gevolg was. Men kan niet doordringen in de harten der menschen. Alles wat de Geschiedenis ooit zal weten mede te deelen is niet meer dan de vermelding van uiterlijke daden van hen, wier werken den grootsten invloed op den loop der gebeurtenissen hebben uitgeoefend. Omtrent hetgeen in het binnenste van hun geweten en van hun hart is omgegaan, weten wij niet veel meer dan kinderen, die de beweging der poppen zien, maar de geheime draden, waardoor zij in beweging worden

gebracht, niet kennen. Men kan derhalve in het bijzonder haast nooit oordeelen over de meerdere of mindere overtuiging, over de oprechtheid der gezegden en wat dies meer zij; maar wij kunnen in het algemeen voor ons zelven zeer wel overtuigd zijn, dat het niet alle edele drijfveeren zijn geweest, waardoor de handelende personen, zoowel overwonnelingen als overwinnaars, zijn bewogen geworden. De rechtzinnigste Gereformeerden, de ijverigste aanhangers der Praedestinatie-leer, sinds in 1618 de overwinning door hunne partij was behaald, waren allen geene mannen van een allerblakendsten geloofsijver en van eene allerinnigste overtuiging. Bij velen, bij zeer velen werd godsdienstzin het masker, waarachter de eerzucht, de heerschzucht, de geldzucht was verborgen. De mannen, die als zulke vurige ijveraars waren opgetreden voor het „zuivere en onvervalschte woord des Heeren" en daardoor eene menigte van dweepers, eenvoudigen en eindelijk de geheele menigte in beweging hadden gebracht, die mannen hadden hun werk gedaan: zij konden dus heengaan. Hadden zij niet genoeg gewonnen? Mochten zij thans niet bidden voor de verdoolden en alle Socinianen, Arminianen, Pelagaanen van de hoogte hunner kansels vervloeken en verdoemen, naar „de Heer" het hun ingaf? Vooreerst mochten zij zelfs nog een niet gering te schatten macht in den Staat blijven: later zouden „de Heeren" hun wel weten in te toomen.

Maar die Heeren zelven? Zij hadden thans den gevreesden naam van Prins Maurits voor zich als een sterke schutse. De hoogst geplaatsten, zooals Frans Aersens, Marquette en meer anderen, waren daardoor in hooge mate tot macht en invloed gestegen; ook anderen hadden in aanzienlijke en hooge betrekkingen de plaats ingenomen van hen, die niet tijdig genoeg hunne zeilen hadden weten te strijken, nu de wind veranderd was. Evenwel de Oligarchische geest der Regenten-familiën, die tengevolge van de Revolutie der XVIe eeuw op het kussen waren gekomen, was reeds te diep ingeworteld, dan dat hij zich zelf zou kunnen verloochenen. Er zijn eeuwen en een sterker en langduriger omwenteling noodig geweest om dien Oligarchischen geest te overmeesteren: in 1619 werd daardoor eene wijziging in de

staatsinrichting onzer Republiek onmogelijk. Regenten-heerschzucht, Nepotisme, Favoritisme, en andere euvelen, — die pas waren beginnen op te schieten en later tot zulk een onkruid zouden opgroeien, dat zij de beste sappen van het nationale volksleven dreigden te verstikken, — werden niet onderdrukt, integendeel: zij konden zich beter ontwikkelen. Zeer velen, door hun onverdacht Calvinisme of door de hooge bescherming hunner predikanten uit een lageren rang opgekomen, en thans gezeten onder de Regenten hunner stad, namen al dadelijk gelijk echte opgekomenen (*parvenus*), — de gebreken en niet de deugden over van den maatschappelijken stand, waartoe zij verheven waren.

Er was nog eene andere reden, waarom de politieke verandering zich meestal slechts bepaalde bij personen en minder tot den geest der talrijke colleges, die eigenlijk het land regeerden. De Stadhouder had wel in de meeste steden „de wet verzet," dat is: de kiescolleges veranderd, maar niet de wijze waarop deze werden samengesteld; om de zaak naar de tegenwoordige toestanden uit te drukken: hij had wel door den invloed van zijn persoon de kiezers van de leden der Staten van Holland, wat de personen betreft, veranderd; maar de kieswet, wat meer is, de Grondwet, waarop deze steunde, niet in het minst veranderd. Hij had zelfs alléén de meerderheid in die kiescolleges omgezet. Velen der oude regenten werden niet eens genoodzaakt voor nieuwe leden hunne plaatsen in te ruimen Die oude regenten bleven voor een tijdlang, wel is waar, met geringen invloed, maar zij waren volstrekt niet zonder invloed. Deze kon bovendien iederen dag weder toenemen; en wat meer is: hun geest werkte aanstekelijk op de nieuwe leden. In iedere stad nu waren eenige invloedrijke familiën, waarvan de eene tak of een bijzondere persoon tot deze, de andere tot gene partij behoorde. Nu was en bleef er altijd naijver bestaan tusschen die verschillende regenten-familiën. Men zag nog liever een zwager, een neef, al behoorde deze dan ook tot de andere partij, in de Regeering of in winstgevende posten blijven, dan dat men hem, ter wille van zijn politieke begrippen weren wilde, om zijne plaats in te ruimen voor een ander, die wel tot dezelfde partij behoorde, maar tot eene andere familie,

tegen welke men naijver koesterde en welke men vooral niet gaarne hooger wenschte. Vele Crypto-Arminianen, die zich bij name onder de „Rechtzinnigen" lieten tellen, bleven dus of kwamen al spoedig weder in de Regeering. Die zelfde geest van familieregeering en van Nepotisme was de reden geweest, waarom er nog zoovele Crypto-papisten tot aan 1618 in de Regeering van vele steden waren overgebleven, maar die in dat jaar vooral werden op zijde geschoven. Binnen Dordrecht werd de Oligarchie van eenige weinige familiën, die in die stad alle ambten en bedieningen in handen hadden, geheelenal behouden: immers zij waren allen tegen den Advocaat, en de Arminianen, maar de meest aaneengesloten familieregeering van alle steden van Holland. In Amsterdam behaalde de Oligarchische geest nog tijdens het leven van Prins Maurits de bovenhand, of liever gezegd: die stad heeft, zoolang de Republiek bestaan heeft, nooit haar eigenlijk karakter verloochend; zij is slechts een tijd lang Contraremonstrantsch geweest, omdat eenigen der invloedrijksten, zoo als Reinier Pauw, de predikanten de rol van Demagogen lieten spelen, maar de stad is altijd geweest wat zij was .... Amsterdam, dat niet wilde bukken voor Holland, en ternauwernood slechts voor het Huis van Oranje. Persoonlijke belangen en hartstochten bleven dezelfde als vroeger; evenals deze gewerkt hadden om Oldenbarnevelt op het schavot en zijne geestverwanten in de minderheid te brengen, konden zij ook de minderheid weder in meerderheid doen veranderen, gelijk dan ook is geschied. De Provincie Utrecht doorleefde geheelenal dezelfde geschiedenis als Holland: in de andere Provinciën werd niets veranderd; alléén nam men eenige Resolutiën om alle Papisten, die hier en daar nog eenig ambt bekleedden, er uit te zetten.

De zaak was derhalve deze: in het wezen der staatsinstellingen geen verandering; wel een verandering in personen, die het heft in handen kregen; wel eenige verandering in de Regeering, wat betreft de familiën, die nu weder opkwamen, maar volstrekt geen verandering, waardoor de Oligarchie van eenige familiën werd gestuit, wat in de eerste eeuw die op 1618 volgde, een kanker van het staatsleven is geworden; — wèl eene groote vermeerdering van

de macht van Maurits van Oranje, maar geene volledige wijziging in het wezen van het Stadhouderschap, welke indien deze thans ware geschied, zoovele beroeringen en zoovele oorzaken van zwakheid in de Republiek hadden kunnen voorkomen. De staatsgreep van 1618 bracht in hare gevolgen bovendien teweeg, dat de macht van van Adel, althans in de Provinciën Holland en Utrecht, nog verminderd werd, doordat de stedelijke burger-aristocratiën zich zelfs meer nog dan vroeger lieten gelden en het eenmaal gewonnene niet meer uit de handen gaven. Op zich zelf genomen kunnen wij daarin wel geen onheil voor het vaderland zien, maar ook zeker geene verbetering. Het laatste zouden wij er gaarne in erkennen, ware het niet geweest, dat die stedelijke familieregeeringen alle euvelen van een bevoorrechten stand behielden, zonderdat de nadeelen eener Adelregeering eenigermate vergoed werden. De Burgemeesters en Vroedschappen, wier vaders b.v. winkeliers waren geweest, terwijl zij zelven handelaren waren geworden en plaats gekregen hadden in de regentenbanken, waren over het algemeen nog trotscher en bezaten nog meer aanmatiging dan zij, die hunne zestien kwartieren konden aantoonen.

In de hoogere Regeering, — wij hebben het reeds gezegd, — is, eigenlijk gezegd, niets veranderd geworden. De macht der Overheid in kerkelijke aangelegenheden, hoeveel daarover ook was gestreden op het papier en met woorden, bleef dezelfde. De macht der Staten-Generaal over de Staten der bijzondere Provinciën bleef dezelfde: voldoende, wanneer de Stadhouder een krachtig man was, zeer gering, wanneer hij zulks niet was. De kwestie der Waardgelders, die aan Oldenbarnevelt den hals, aan Hugo De Groot en Hoogerbeets de vrijheid heeft gekost, werd niet uitgemaakt; evenmin die van de macht der stedelijke regeeringen om zich in „politieke zaken" tegen het Hof van Holland te verzetten. Wat werd dan eindelijk wel uitgemaakt? Niets ... Alleen moest men, niet slechts om Burgemeester, maar zelfs om nachtwacht te kunnen worden, gelooven aan de leer der Praedestinatie. Zelfs omtrent dat punt bleef nog voorbehoud mogelijk, mits men slechts beweerde te behooren tot de „ware Gereformeerde Religie". Ten tweede heeft men, zoolang Maurits en Frederik Hendrik Stad-

houders waren, meer in zaken van Oorlog en wat daarmede in onmiddellijk verband stond gehoorzaamd aan den Staten-Generaal .... omdat de Stadhouders vooral militairen waren! Maar overigens! Eén enkel voorbeeld. „Terwijl de Hollandsche Heeren, zoo het heette, wegens miskenning van het gezag der Unie nog gevangen zaten, waagden het de Overijselsche steden van haar muntrecht een eigenwillig gebruik te maken en zich tegen de Resolutiën der Generaliteit op haar hoog Rijksrecht te beroepen, en scheelde het niet veel of er was een oorlog tusschen twee Hollandsche Steden, Dordrecht en Rotterdam, over het stapelrecht der wijnen uitgebroken". [1])

Het oogenblik was gekomen, dat de allergebrekkelijkste Staatsregeling der Republiek had kunnen veranderd worden, na het gebeurde in de laatste dagen van Utrecht in 1618. Men heeft er toen geen gebruik van gemaakt en het gunstig oogenblik laten voorbijgaan. En waarom is dit gebeurd? Omdat Aersens en Marquette en nog enkele andere heeren, die tot de overwinnaars behoorden, wel macht, invloed voor zich zelven en de vernedering hunner vijanden begeerden, maar minder oplettendheid toonden voor de waarachtige en voortdurende belangen van den Staat. Ook, — ofschoon wij zulks niet op stellige gronden kunnen staven, — waren te vele invloedrijke en machtige mannen in de Zeven Provinciën volstrekt nog niet overtuigd van de groote nadeelen, welke uit de bestaande „maximen van Staat" moesten voortkomen. 't Is bovendien slechts aan enkele groote genieën gegund om een zienersblik in de toekomst te slaan, om uit hetgeen wat *is* te kunnen voorzien wat *worden zal*. Nog meer, de heeren, die thans op het kussen zaten, vonden, over het algemeen genomen, een stelsel niet kwaad, waardoor zij op het „kussen waren gekomen": zij zagen slechts toen de verkeerdheid er van in, toen zij nog niet „op het kussen zaten."

Het lag echter in de eerste plaats aan Prins Maurits zelf, of

1) *Arend* vervolgd door Prof. Brill, III. 3 p. 243. Professor Brill, een uitstekend geschiedschrijver, is nog strenger in zijn oordeel over het lot van Oldenbarnevelt enz. en dan de schrijver van dit werk.

hij vermeerdering zijner macht en daardoor verandering der staatsregeling zou verkrijgen. Had hij het gewild, hij had het doorgezet: of hij geslaagd zou hebben, zou door den loop der gebeurtenissen beslist hebben moeten worden, waarop wij, noch bevestigend, noch ontkennend kunnen antwoorden. Zeker echter is het, dat de omstandigheden, zoo ooit, daarvoor in 1619 gunstig zijn geweest. Vrij algemeen gingen er geruchten rond, hetzij van kwaadwilligen, hetzij van goedgezinden over dergelijke verandering. Men sprak zeer sterk, dat er gearbeid werd en zou worden in de vergaderingen der Staten van iedere Provincie om de Unie te hersmeden en Z. E. te maken tot hoofd of vorst van de Generalitiet en Hoofd van de Gecommitteerde Raden in Holland; dat men ook bezig was om de oude aanspraken van Nassau op Gelderland op te halen; en dat, de gifte der Staten van dat kwartier daarbijkomende, men dan zou hebben een hertog van Gelderland. Ook werd gesproken van een huwelijk van den Prins van Oranje met eene dochter van den Hertog van Brandenburg, en dat deze alle zijne aanspraken op Kleef, Gulik en Berg daarmede zou afstaan. Al die geruchten echter verdwenen, hetzij omdat men de gemoederen nog niet genoeg bereid vond om de voornemens aangaande 's Prinsen verheffing uit te voeren; hetzij omdat het slechts uitstrooisels waren om den Vorst bij de beminnaars van de vrijheid hatelijk te maken en het bestaan van zulk een toeleg te voorkomen. Aldus verhaalt Brandt, [1]) op gezag van brieven van Wtenbogaert, die buitenlands was. Ook Carleton deelt dergelijke geruchten aan het Hof te Londen mede. Volgens Wagenaar zouden er ook in het daaropvolgend jaar een tweetal Memoriën door Amsterdam en door Haarlem zijn ingeleverd, tengevolge van iets wat den Prins en den gemeenen lande betrof, waarbij Marquette en drie heeren uit Dordrecht, Amsterdam en Hoorn aangewezen waren om de zaak te onderzoeken. Deze zou in verband gestaan hebben met plannen tot verheffing van den Prins, maar deze zijn nooit tot verdere uitvoering gekomen; over de plannen wordt ook niets naders vermeld. Dumaurier, een in vele zaken goed

1) *Rechtspleging*, bl. 269.

ngelicht, maar niet altijd evenzeer te vertrouwen getuigen, verhaalt uit den mond van zijnen vader, den gezant te 's Gravenhage, vernomen te hebben, dat zich onoverwinbare hinderpalen voor Prins Maurits opdeden: ten eerste dat zelfs lieden, die zich het hevigst tegen Oldenbarnevelt hadden verzet, evenwel niet gezind waren om den Prins in het verkrijgen der Souvereiniteit te ondersteunen; ten andere dat de vonnissen over zulke voorname heeren, die een grooten aanhang hadden, de gemoederen van zeer velen van Maurits hadden vervreemd, en dat de opgewondenheid, door zoovele schandelijke libellen tegen Oldenbarnevelt aangehitst, plaats had gemaakt voor medelijden en zelfs voor een gevoel van afkeer tegen den Prins, welken men openlijk den bewerker dier ongerechtigheden noemde, had teweeg gebracht. Voornamelijk echter zou de nederlaag van den Paltzgraaf, door Bohemer Revolutionairen tot Koning uitgeroepen, bij Maurits alle hoop op het welslagen zijner plannen verijdeld hebben. [1]) Dumaurier's meening is niet aan te nemen als geheelenal juist, maar is nog minder als geheelenal ongegrond te verwerpen. Wat van dat alles ook moge geweest zijn, het blijkt, dat er wel degelijk plannen hetzij door Maurits, het zij door diens vurigste vrienden zijn gemaakt om hem tot Souverein dezer landen te verheffen; dat er echter beletselen zijn geweest, die onoverkomelijk bleken te zijn. Maar zou de geringe begeerte van Maurits om Souverein te worden, nu hij toch in hetgeen hij vurig wenschte, — het militair gezag en wat daartoe behoort, — zijn doel bereikt zag, niet daaruit zijn voortgekomen, dat hij toch geen wettig huwelijk wilde aangaan? Zou dit niet de voorname reden geweest zijn, waardoor alle dergelijke plannen niet verwezenlijkt zijn geworden?

Eene gebeurtenis, die in 1620 voorviel, maakte het zelfs Prins Maurits nog gemakkelijker om zich tot Souverein der Zeven Provinciën te maken. Den 10^{n} Juli van het jaar 1629 overleed graaf Willem Lodewijk van Nassau, Stadhouder van Friesland, van Groningen met de Ommelanden en ook van het landschap Drenthe, zonder kinderen na te laten. Willem

---

1) Dumaurier *Memoires sur la Hollande*, p. 326.

Lodewijk is in onze geschiedenis bekend als een bekwaam krijgsman, die zich echter altijd met de tweede plaats zoowel in den Staat als in het leger bleef vergenoegen: de eerste kwam toe aan zijn neef Maurits èn om diens grootere macht als Stadhouder van vijf Provinciën, waaronder er de machtigste, èn als een veldheer, die onder de eersten zijner eeuw is gerekend geworden. Hoezeer Graaf Willem Lodewijk deelgenomen heeft aan de staatkundige en kerkelijke geschillen in het begin der XVIIe eeuw in ons land, is uit dit geschiedverhaal genoeg gebleken. Hij was een overtuigd Calvinist: derhalve zag hij in Oldenbarnevelt een beschermer der Arminiaansche dwaalleer en bijgevolg iemand, die de fundamenten, waarop de Staat rustte, zocht te ondermijnen. Dat hij in nauw verband stond met die Calvinistisch gezinde partij, welke in 1618 den bloedigen dertigjarigen oorlog in Duitschland heeft teweeggebracht, valt niet meer te betwijfelen, vooral sinds meer licht over de eigenlijke oorzaken van dien verwoeden krijg verspreid geworden is. [1]) Hij zag ook in de Reformatie een der hechtste steunen voor den luister van het Huis van Nassau. Hij is vooral door diegenen, welke in de „gezegende Hervorming", vooral in Calvinistischen geest, de grootste weldaad voor Nederland willen zien, verheerlijkt geworden. Zonder vele zijner uitmuntende hoedanigheden te willen miskennen, gelooven wij echter, dat deze heröengestalte van Graaf Willem Lodewijk niets meer is geweest dan een goed Generaal van den tweeden rang, die zeer vroom was, de Papisten zooveel mogelijk op echt Duitsche wijze zocht te onderdrukken en zich bemind wist te maken bij de Friezen van zijn partij. Toen hij was gestorven, was het de vraag, wie na hem Stadhouder van die Provinciën zou wezen. Voorzeker zou het verkieslijk zijn geweest, dat Maurits hem in al zijne waardigheid opvolgde; dat van deze gelegenheid gebruik gemaakt werd om den Prins van Oranje tot nog grootere macht, tot die van Souverein te verheffen; maar zooals wij gezien hebben, Maurits heeft daartoe niet willen medewerken. Welke geheime drijfveeren er in het werk zijn gesteld

1) Vooral door *Joh. Janssen. Geschichte des Deutschen Volkes.* Th. V.

is niet bekend geworden; want onze voorvaderen gingen in zaken van Politiek meestal zeer geheimzinnig te werk en veel, zeer veel van hetgeen „achter de schermen" geschiedde is nooit bekend geraakt. Maurits werd alzoo wel door Groningen met de Ommelanden, ook door Drenthe, als Stadhouder aangenomen: de stad Groningen maakte van de gelegenheid gebruik om een recht, dat Willem Lodewijk zich bij de overgave der stad in 1594 had voorbehouden, voornamelijk om de Papisten geheelenal buiten de Regeering te houden, het recht van voortaan zich eene eigene stedelijke Regeering weder te mogen kiezen, zooals zij dit vóór 1594 bezeten had, te verkrijgen. De stedelijke echt Gereformeerde Oligarchie in Groningen kon in 1623 genoeg vertrouwd worden, om dit recht thans aan die familie-regeering terug te geven: de Papisten immers waren in den tijd van vijf-en-twintig jaren genoeg geslonken in getal en in macht. Friesland evenwel koos den broeder van Willem Lodewijk, Ernst Casimir, tot Stadhouder. In den lastbrief, welken deze ontving, werd wel uitdrukkelijk gezegd, dat hij geen gezag als Souverein zich zou mogen aanmatigen; ook dat hij den Hervormden Godsdienst, gelijk hij thans geleerd werd en door de Synode van Dordrecht was vastgesteld, zou handhaven, zonder daarin eenige verandering te maken of toe te laten; dat hij de Synodale Besluiten zou handhaven, enkelijk ten opzichte van de Leer, niet ten opzichte van de Kerkorde. De Heeren van Friesland wilden dus wel de Theologie van Bogerman aannemen, maar waren volstrekt niet geneigd om zich te onderwerpen aan de vrijheden, welke de opvolgers en geestverwanten van Bogerman zich zouden willen aanmatigen.

In hetzelfde jaar, den 9n October 1620, stierf Louise de Coligny, de weduwe van Willem van Oranje en moeder van Frederik Hendrik. Zij stierf te Fontainebleau, waar zij zich was komen vestigen, toen haar zoon in het begin van dat jaar met eene ruiterbende naar den Paltz was vertrokken, om zich in den dertigjarigen oorlog te mengen. De laatste levensjaren van Louise de Coligny in Holland waren droevig genoeg geweest. Zij was om hare gehechtheid aan de thans onderdrukte kerkelijke partij

bij de Calvinisten verdacht en gehaat. Allengs had zij haren invloed als weduwe van den „Vader des Vaderlands" zien verminderen; zij zelve en haar zoon Frederik Hendrik waren bij Maurits verdacht gemaakt geworden, gelijk genoeg blijkt uit de vragen, die door de rechters van Oldenbarnevelt en van Hugo De Groot tot dezen zijn gericht. Zij had haar geestelijken raadsman en vertrouweling Wtenbogaert zien vervolgen, zoodat hij om zijne vrijheid, misschien zijn leven zelfs te redden, ijlings het land had moeten verlaten. Zij had Oldenbarnevelt zien ten dood brengen, zonder dat zij iets ter gunste van den Advocaat vermocht. Zij had nog in de laatste jaren zelfs moeten ondervinden, dat in Delft, waar zij haar echtgenoot had zien vermoord worden, het gepeupel, aangezet door „eenige ijveraars", die haar „zoo leelijk afgemaald" hadden, [1]) haar met slijk wierp en voor „Arminiaansche hoer" schold. Geen wonder dat haar Holland niet meer lief was, toen Frederik Hendrik zijn leven ging wagen in den buitenlandschen oorlog.

Maurits had alzoo den Advocaat en diens politieke partijgenooten doen vallen; voor een wijle tijds had hij zelfs eene macht in de Republiek bezeten, die wel niet met den naam, maar toch inderdaad eene dictatoriale was; hij was in de gelegenheid geweest om veranderingen in de Staatsregeling te brengen, waardoor zeer veel had kunnen verbeterd worden; maar de „indolentie" [2]) van den Prins, zoowel als de al dadelijk weder opgerezene gebreken van heerschzucht, hebzucht en traagheid, die de familieregeeringen eigen zijn, hadden de gunstige gelegenheid doen voorbijgaan. Niets werd dan ook veranderd: alléén nam Maurits meer deel aan de buitenlandsche aangelegenheden der Republiek, die vroeger door Oldenbarnevelt bijna uitsluitend met zooveel beleid en zooveel geluk waren behandeld geworden. Aersens stond hierin vooral den Prins ter zijde. Die Buitenlandsche zaken liepen vooral sinds 1618 over dat mengelmoes van heerschzucht, trouweloosheid en kuiperijen, dat uitliep op de schrikbarende verwoesting en ontvolking van

1) Wagenaar, p. 407.

2) *Indolence* is een karaktertrek, dien Groen van Prinsterer aan Maurits toeschrijft.

Duitschland door den dertigjarigen oorlog. Van dat weefsel van ongerechtigheden zelfs maar een beknopt verslag te geven, ligt buiten het bestek van dit werk. Genoeg zij het te zeggen, dat die oorlog, in 1618 begonnen, het zeer spoedig aan de Staten-Generaal ondoenlijk maakte om er buiten te blijven en dat daarom Prins Maurits wel eene bijzondere aandacht diende te wijden aan het geen, hetzij in Den Haag door de gezanten van Buitenlandsche mogendheden werd gezegd en gedaan, hetzij waarvan de zaakgelastigden der Republiek bij vreemde hoven bericht ontvingen en wat zij noodig oordeelden om te 's Gravenhage te doen weten. Het aandeel, dat de Staten-Generaal in dien oorlog onmiddellijk of middellijk zouden moeten nemen, maakte het in de eerste plaats noodzakelijk, dat de legerbenden, der Staten-Generaal goed betaald, goed geoefend en sterk bleven. Het lag geheelenal in de geaardheid van Maurits om hieraan de meest mogelijke aandacht en zorg te wijden. Op alles wat maar eenigszins in betrekking stond met de belangen van de legermacht der Staten-Generaal wilde dan ook de Stadhouder zich niet in het minst door de „getabbaarde heeren" laten beperken: veel minder nog zich de wet laten stellen. Wat hij voorhad moest goedgekeurd en „geresolveerd" worden zoodra het de militaire zaken betrof, en daaronder behoorde het goedkeuren der begrooting voor Oorlog, gelijk wij het in onze dagen zouden noemen.

Ook wanneer de „Gerechtigheden en Privilegiën", waarvoor, naar men beweerde, de strijd met Spanje was gevoerd, in strijd kwamen met de militaire Justitie van den Opperbevelhebber des legers, moesten zij zwijgen. In de zaak van Mom geschiedde alles alweder op last van Z. E., die er slechts eenige leden der Staten-Generaal van verwittigd had, maar zonderdat er acht geslagen werd op de protesten der twee Provinciën, welke hare „Privilegiën" gekrenkt achtten door de wijze, waarop de Stadhouder te werk ging. In de tweede helft van Januari 1621 liet de Stadhouder eenige Geldersche heeren van geringen adel gevangen nemen en naar Den Haag voeren. De drie voornaamste daarvan waren Jacob Mom, ambtman van het land tusschen Maas en Waal, Botbergen en Eindhouts, Schout in het overambt van

Kuik. Zij werden beschuldigd van de stad Tiel aan den Aartshertog te hebben willen verraden. Er werden weder uit de Staten-Generaal vier leden aangewezen om in deze zaak een onderzoek in te stellen; Goch, Voogt, Muys van Holy en Schaffer: de drie laatstgenoemden hadden ook als de rechters over Oldenbarnevelt gezeten. De zaak van Mom, c. s. kwam in vele opzichten met die van den Advocaat overeen; de verhoudingen waren echter geringer en de naam der gevangenen was slechts in eenige streken van Gelderland en Utrecht bekend. Ook het onderzoek over dezen is met dezelfde geheimzinnigheid gevoerd als zulks in de veel beroemdere zaak is geschied. Daarom is het bij gemis aan de noodige bescheiden zeer moeielijk over de schuld of onschuld der gevangenen te oordeelen. Men ging in die dagen vaak zeer lichtvaardig te werk in dingen, die als „Gekwetste Majesteit" konden worden beschouwd en die het leven konden kosten; maar men deinsde er ook niet voor terug om door een geheim proces op zeer geringe gronden een staatsmisdadiger ten dood te brengen. Wanneer dat ellendig weefsel van ongerechtigheid en bedrog, hetwelk men gewoon was „de Politiek" te noemen, het noodzakelijk oordeelde „een voorbeeld te stellen", dan werd de waarde van eenige menschenlevens al zeer gering geacht. Toen de gevangenen naar Den Haag waren overgebracht, ofschoon zij te Utrecht waren gevangen genomen, voelde deze stad zich in hare „Privilegiën" bezwaard. Zij stelde zich evenwel er mede tevreden met eene acte van *non-praejudicie* te vragen. Wanneer men slechts wilde erkennen, dat deze schending der Privilegiën voor de toekomst niet als een rechtsgrond erkend zou worden, wilde Utrecht thans gaarne berusten. Zulk een stuk papier werd gaarne aan de stad gegeven: men gaf het zelfs ongevraagd aan andere steden, wier rechten insgelijks geschonden waren door het gevangen nemen der Gelderschen op eene ongewone wijze. De kanselier en Raden van Gelderland lieten zich echter niet zoo gemakkelijk tevreden stellen. De Souvereiniteit van de Provincie was gekrenkt; de gevangenen werden terug geëischt; het Hof van Gelderland, dat de Unie even lief had als de andere Provinciën, zou zelf recht doen. De Staten-Generaal verzochten, dat Gelderland de genomene

maatregelen niet ten kwade zou duiden en het onderzoek door de Gecommitteerden der Staten-Generaal zou worden voortgezet. Er ontstond een vrij langdurig geschil tusschen de Generaliteit en Gelderland over het getal der rechters uit die Provincie, welke in deze zaak vonnis moest vellen: er werden tal van zwarigheden opgeworpen, die ten doel schenen te hebben om de beschuldigden te sparen.

Er hangt over dit proces een dichte sluier; wij deelen daarom mede, wat een schrijver, [1]) die de *Resolutiën* der Staten Generaal over deze zaak heeft onderzocht, hieromtrent vermeldt. Toch blijft er ook voor dezen nog zeer veel duister. De moeielijkheden, welke Gelderland in de „weg legde" konden geene andere reden hebben, dan dat men de gevangenen wenschte gespaard te zien en de samenstelling van de vierschaar geene genade scheen te beloven. Alzoo verried de gemaakte zwarigheid, dat de schuldigen beschermers vonden in de Regeering der Provincie. Waarschijnlijk waren zij slachtoffers geworden van eene misleiding. Trouwens de Regeering van België had sedert de boodschap van Mevrouw 't Serclaes het middel in handen om ieder te doen gelooven, dat men door de onderwerping van de Provincie aan de Aartshertogen te bevorderen in den zin van Prins Maurits zelven handelde. Hoe het zij, op het bericht uit Gelderland werd met ernst geantwoord: „H.H.M. vertrouwden en begeerden, dat de Raden van het Vorstendom in dit geval van verfoeielijk verraad het openbare gezag niet zouden willen trotseeren voor het oog der gemeente, en dat wel in een zoo belangrijk tijdsgewicht als het tegenwoordige; maar dat zij het voorbeeld van onderwerping zouden volgen, bij de rechtspleging tegen den Advocaat en zijne medestanders door de Provincie Holland gegeven". Dit schrijven miste zijn doel. De Raden van Gelderland verontschuldigden zich een en andermaal, verlangende het gevoelen van de Staten van Gelderland in deze zaak te hooren. Zoo verscheen de tijd, dat de beslissing tusschen vrede en oorlog zou moeten plaats hebben,

1) *Brill.* *De Resolutiën der Staten-Generaal* van de jaren vóór 1688 bestaan alléén in weinige afschriften. Brill, een zeer nauwkeurig historieschrijver, schijnt daarin niet meer te hebben kunnen vinden dan Van der Kemp, een ijverig verdediger der Contraremonstrantsche partij; beiden hebben de Resolutiën gekend.

en nu verlangde men aan de vredespartij in den lande te toonen, dat de Staten-Generaal geene oogluiking dachtten te gebruiken ten aanzien van personen, die de zucht om zich met de Zuidelijke Nederlanders te verstaan zóó ver gedreven hadden, dat zij wegens Hoog verraad terechtstonden. De Staten vorderden van de Geldersche Gedeputeerden ter hunner Vergadering eene afdoende verklaring ten aanzien der rechtspleging. En wat was thans hun antwoord? Aangezien, zeiden zij, H.H.M. betuigden, dat de Staat des lands niet toeliet, de rechtspleging langer uit te stellen, en zij diensvolgens voornemens waren de gedelegeerde rechters te gelasten aan de zaak gevolg te geven, des noods zonder medewerking der Geldersche leden, zoo lieten zij toe, dat de heeren Goch en Voogt (Gelderschen) zich aan hun last niet onttrokken. — In het midden van de maand April 1621 hadden de rechters het vonnis gereed, en worden de personen van Mom, Botbergen en Eindhonts ten dood veroordeeld, met verbeurdverklaring hunner goederen. Maar dewijl in hunne Commissie mede genoemd waren de personen van Van Heeckeren en Pol, (Drost van Heel), en Z. E. dezen vergiffenis had toegezegd, zoo raadpleegden de rechters de Staten-Generaal wat met dezen te doen. Zelfs had de Prins beloofd, dat hunne namen in het vonnis niet genoemd zouden worden. Op deze vraag besloten de Staten-Generaal het vonnis der drie eerstgenoemden afzonderlijk te laten vellen en ten uitvoer leggen, de rechters te ontheffen van de rechtspleging tegen de twee anderen en Z. E. te machtigen hen te ontslaan onder zulke akte als hij zelf zou goed vinden. Immers achtte men, dat hun beider namen uit het vonnis konden wegblijven, zonderdat de schuld der veroordeelden daarmede weggenomen of merkelijk veranderd werd. Na deze schifting boetten de beschuldigden reeds des anderen daags (17 April) hunnen aanslag op het schavot, terwijl zij als het ware der Staten besluit om den oorlog tegen de Zuidelijke broeders en tegen Spanje te vernieuwen met hun bloed bezegelden" [1]).

Uit de rechtspleging tegen Mom en zijne medestanders blijkt, dat zij zeer veel overeenkomst vertoont met die tegen Olden-

1) *Arend, vervolgd door Brill.* D III. stuk III. bl. 554. Het is niet zonder reden, dat wij het verhaal van Brill in dezelfde bewoordingen hebben overgenomen.

barnevelt en de anderen; vervolgens dat er, misschien ter goedertrouw, pogingen zijn aangewend geworden om de Noordelijke Provinciën weder onder het gebied der Aartshertogen te brengen; eindelijk dat Maurits en de Staten-Generaal het dienstig hebben geoordeeld drie hoofden te doen vallen om te toonen, dat zij geen vrede met de Zuidelijke Nederlanden begeerden. Daar ook het verhoor der drie Geldersche heeren geheim is gehouden en niet bekend is geraakt, kan men over de meerdere of mindere schuld der drie ongelukkige Edelen niet oordeelen. Staat ook met dit Proces in nauw verband de Resolutie der Staten-Generaal van den 11n April 1621? Deze, gevolgd door een brief van Maurits aan de Staten van Gelderland van den 11n Mei 1621, zeide het volgende: „Is gelezen en gearresteerd het concept van de brieven, te schrijven aan de Provinciën tot wering van de Papisten van de Landdagen van de Provinciën, mitsgaders van alle diegenen, die in persoon ten platte lande zitten onder de „Sauvergade" van den vijand, het voorzeid concept verhaald."

Den 10n April 1621 was het Twaalfjarig Bestand geeindigd en het was niet vernieuwd geworden. Er bestonden voor eene machtige partij in de Zuidelijke Nederlanden redenen genoeg om eene nauwere aaneensluiting met de Zeven Provinciën wenschelijk te achten. Albert en Isabella hadden geene kinderen; wanneer beiden overleden waren, moest België terugkeeren aan de Spaansche kroon. Albert stierf den 31n Juli 1621; Philips III was reeds den 31n Maart overleden. Isabella bleef wel alleen heerscheresse over de Zuidelijke Nederlanden, maar zoo zij kwam te sterven, wat dan? De onderhandelingen over die vereeniging en de manier, hoe de Belgische partij in deze gewerkt heeft, behooren echter niet tot dit geschiedverhaal. Toen het Bestand echter op het punt stond van te eindigen, waren èn in de Noordelijke èn in de Zuidelijke Nederlanden beide de gemoederen verdeeld. Velen wenschten den oorlog; maar velen ook wenschten vrede of minstens verlenging van het Bestand. Onder de oorlogsgezinden behoorde Maurits. In de Zuidelijke Provinciën was men vrij algemeen van gevoelen, dat het in des Stadhouders plannen lag om zich tot Souverein te maken. Reeds

in April 1619 stelde de Spanjaard Don Balthasar Zuniga, die in België was, aan zijn Hof voor om aan den Prins mede te deelen, dat, zoo hij vrede wilde maken, Spanje hem en zijne erfgenamen gaarne als Souverein zou willen erkennen. Van den anderen kant vreesden de Spaanschgezinden in de Zuidelijke Nederlanden, dat, zoo de Aartshertogen beiden zouden zijn overleden, Noord- en Zuid-Nederland weder onder één Vorst zouden kunnen komen en dan misschien wel geheelenal aan Spaansche invloeden zouden worden onttrokken. Men zond wel uit Madrid iemand naar Brussel om zich met de onderhandelingen over de voortduring van het Bestand te bemoeien, maar antwoordde niet op de voorstellen van Zuniga. Nu schijnt men te Brussel een anderen weg gezocht te hebben. Er woonde te 's Gravenhage eene voorname Katholieke weduwe van het Brabantsche geslacht tSerclaes, wier beide dochters in België gehuwd waren. Deze dame tSerclaes was aan Prins Maurits niet onbekend. In de eerste dagen van 1621 waagde Mevrouw tSerclaes het Maurits te spreken over het wenschelijke van den vrede en het schoone ervan zoo de Zeven Provinciën weder tot de gehoorzaamheid van den Koning en van de Aartshertogen terugkeerden; in welk geval de Prins voorzeker op de hoogste gunst bij hen zou kunnen rekenen. Maurits antwoordde in het eerst niet, maar toonde zich zelfs ontevreden. Eenige dagen later echter zocht hij de gelegenheid om mevrouw tSerclaes te spreken. Hij begon over hetgeen zij vroeger gesproken hadden en zeide haar, dat het heel gevaarlijk zou wezen, zoo men meende, dat hij aan dergelijke voorstellen het oor leende; maar hij (Maurits) stelde vertrouwen op haar en zeide, dat, zoo men de Staten voorstelde zich te onderwerpen, hij daarin behulpzaam zou wezen, mits de Koning en de Aartshertogen hem daarvoor gunsten verleenden. Een anderen keer sprak hij nogmaals over hetzelfde met Mevrouw tSerclaes. Deze ging hierop naar Brussel. Zij keerde terug met de verzekering, dat, zoo de Prins de zaak tot een goed einde bracht, hij slechts behoefde te zeggen wat hij begeerde. [1]) Het is zeer waarschijnlijk

[1]) *Gachet. Lettres inédites de Petrus Rubens.*

dat Maurits de dame als boodschapster van een gesprek, waaraan hij geen gevolg dacht te geven, naar Brussel heeft laten gaan. Dat de terechtstelling van Mom en de twee andere Gelderschen, benevens hun „verraad" om Tiel overtegeven, een bewijs zou zijn geweest, waardoor Maurits wilde toonen, dat hij geene onderhandelingen met de Aartshertogen wenschte, wordt, niet zonder grond, door Brill vermoed.

Te Brussel was men bekend met het onderhoud, hetwelk mevrouw tSerclaes met Prins Maurits had gehad. Zulks zal wel niet de eenige reden zijn geweest der zending van den Kanselier van Brabant, Peckius, naar 's Gravenhage; maar de woorden, die hij in de Staten-Generaal heeft gesproken, schijnen betrekking te hebben op die niet officieele mededeeling. Peckius werd door de Aartshertogen in Maart naar Den Haag gezonden. In zijne „Propositie" voor de Staten-Generaal sprak hij van het wenschelijke van den voortduur des Bestands of van den vrede. Het welzijn dezer landen zou daarin bestaan, dat alle deelen en leden der Nederlanden zich weder tot één lichaam onder één hoofd vereenigden. Zij zouden allen gelukkig kunnen wezen, indien de Provinciën van deze zijde zich lieten bewegen tot een goed, behoorlijk en vast verdrag onder erkentenis van de natuurlijke vorsten. Wanneer H. H. M. in deze voorwaarden wilde treden, zullen de Aartshertogen in alle billijke voorwaarden instemmen en verzekeren, dat ook de Koning van Spanje daarin zal toestemmen. Het antwoord, dat de Staten-Generaal, met goedvinden van Prins Maurits, gaven, werd den 25n Maart aan Peckius overhandigd. In de hoofdzaak luidde het: Men was niet gezind om de Souvereiniteit en macht over deze landen, die door zoovele Mogendheden en, naar men beweerde, ook door Spanje en de Aartshertogen erkend waren, weder af te staan. Ook werd verklaard, dat zij die in het toekomende de Oppermacht over deze Vereenigde landen eenigermate zouden betwijfelen niet meer bij de Staten-Generaal zouden worden toegelaten, om in eenige onderhandelingen te treden. Zelfs wilde Holland, dat men zulks op Peckius zou toepassen, waarin Gelderland, Friesland, Overijsel, Groningen echter niet toestemden. De

Kanselier van Brabant keerde nu, onverrichter zake, naar Brussel terug.

„De „Propositie" van Peckius getuigde van een oprechte zucht naar vrede en was de uitdrukking van een gemoed, dat zich streelde met den schoonen droom van een vereenigd en door die vereeniging rustig, sterk en bloeiend Nederland. Er schijnt geen twijfel aan of wij hebben hier de poging te zien van een vaderlandsche anti-Spaansche partij in de Zuidelijke Nederlanden, die met behulp van zekere dubbelzinnige uitdrukkingen de toestemming der Aartshertogen had weten te verkrijgen op eene „Propositie", welke de grondslag kon worden van onderhandelingen, die voortdurend de regeering van Vorsten aan het Spaansche Hof verknocht gevaarlijk zouden hebben kunnen worden. Doch dezen wenk wilden de toongevers onder de bewindslieden ten onzent niet verstaan. De stap, door de Aartshertogen gedaan, was door Prins Maurits uitgelokt om alle onderhandelingen af te snijden, en ten einde te verhoeden, dat Peckius van de gelegenheid partij trok om andere aannemelijke voorstellen te doen dan voor hen, die den oorlog begeerden, wenschelijk waren, moesten de door hem gebezigde uitdrukkingen in zulken zin opgevat worden (gelijk dan ook geschiedde,) dat men zich gedwongen kon achten die met verontwaardiging af te wijzen." [1])

De pogingen om het Twaalfjarig Bestand te verlengen of om tot een vasten vrede te geraken waren derhalve mislukt. De eigenlijke nationaalgezinde partij in België, die tot belangrijke inwilligingen aan de Noordelijke Provinciën bereid was, die zelfs in het voldongen feit van den Gereformeerden Godsdienst boven den Moerdijk zou berust hebben, moest onderdoen voor de meer Spaansch-gezinden, die het belang der Zuidelijke Nederlanden ondergeschikt achtten aan de dynastieke belangen van het Huis van Oostenrijk. In de Noordelijke Provinciën was het even zoo gesteld: de meerderheid der bevolking, die nog Katholiek was, de Remonstranten en andere kleine kerkgenootschappen, de oostelijke Provinciën welke bij het hervatten van den krijg

1) *Arend* en *Brill* D. III Stuk. III, bl. 564. Wij stemmen geheelenal in, na het nalezen der stukken, met hetgeen Brill zegt.

het meest aan gevaren blootstonden, de bevolking ten platte lande, deze allen moesten hunne belangen opgeofferd zien aan die van het Huis van Nassau, aan den Calvinistischen ijver der predikanten, aan het voordeel der koopers of bestierders van de verbeurdverklaarde goederen; maar ook aan de belangen der kooplieden van Hollands en Zeelands groote steden, die schatrijk werden door den moed en de volharding dier matrozen en avonturiers, die in Oost-Indië, ten nadeele van Spanje en Portugal, onze koloniale macht grondvestten; eindelijk aan de begeerte van andere kooplieden en avonturiers, die de West-Indische Compagnie oprichtten, wier doel, zooals Oldenbarnevelt en Hugo De Groot reeds vroeger hadden verklaard, „eene piraterie" was. Alle deze belangen legden meer gewicht in de schaal dan die van de groote meerderheid der bevolking, welke al zeer gering gerekend werden, wanneer het Huis van Oranje Nassau slechts de legerscharen kon blijven aanvoeren; wanneer de predikanten de „Paepsche stoutigheden" en „Arminiaansche ketterij" maar konden blijven onderdrukken; wanneer de schatten van Indië — hetzij door eerlijken handel, hetzij door geweld — maar aan de Amsterdamsche, Dordsche en Middelburgsche kooplieden konden blijven toestroomen. Het moet echter ook gezegd: het geweld van Spanje had geweld uitgelokt; de krachten van eene jeugdige Natie moesten een veld ontginnen, waarop zij konden tentoonspreiden wat in haar huisde. Wij willen geen sluier werpen op, nog veel minder een gloriekrans vlechten om de daden onzer voorvaderen; wij beminnen hen ondanks het ongeoorloofde van de middelen, die zij hebben gebruikt; wij blijven het betreuren, dat door de noodlottige scheuring, het gevolg der Calvinistische razernij van 1578, de Nederlanden in Noord- en Zuid- zijn gescheiden. Wij vragen alweder: wat zou geschied zijn, indien België en Nederland zich weder met elkander hadden kunnen verbroederen? Zou dan wellicht niet de Dietsche, in plaats van de Engelsche, de taal geworden zijn van alle landen boven den golf van Mexico gelegen?.....

De vrede, die tot verbroedering had kunnen leiden, werd aldus in 1621 verijdeld. Er waren ook nog andere oorzaken. Deze

waren de onmiddellijke gevolgen van den dertigjarigen krijg, die in Duitschland was uitgebarsten; van de verhouding van het Huis van Bourbon tegenover het Huis van Oostenrijk; van den verwoeden strijd, dien het Calvivisme, — het revolutionair element der XVIIe eeuw, — het Catholicisme aandeed. Frankrijk, dat op eigen grond de Hugenooten moest bestrijden, wilde het niet van een gescheurd worden, ondersteunde de pogingen der Calvinisten in Duitschland en in de Zeven Vereenigde Provinciën wegens staatkundige belangen! Maar dit alles behoort tot de geschiedenis van een ander tijdperk dan dat waarover wij thans handelen. Slechts willen wij dit zeggen: het is eene „onjuistheid", het is eene historische „legende", wanneer men spreekt van den tachtigjarigen krijg als van „den bloedstrijd der vaderen", enz. Sinds 1609 waren de Zeven Geünieerde Provinciën feitelijk vrij en als een onafhankelijke Staat erkend: het tweede gedeelte van den strijd tegen Spanje van 1621—1648 is een oorlog met een vreemde mogendheid, gevoerd in bondgenootschap met andere mogendheden, nl. met Frankrijk en de Protestantsche vorsten van Duitschland, tegenover de Zuidelijke Nederlanden, Spanje, het Huis van Oostenrijk en de Katholieke vorsten van het Duitsche Rijk: het is een oorlog wel van Katholieke vorsten tegen Protestantsche, maar welke laatsten in bondgenootschap waren met „den oudsten zoon der Kerk," met de Kroon van Frankrijk; het is eindelijk niet een oorlog met het bloed onzer vaderen, maar met het geld onzer kooplieden. Het tweede gedeelte van den Tachtigjarigen oorlog is dus volstrekt niet geweest „een bange strijd voor geloofs- en gewetensvrijheid", maar een grootendeels staatkundige oorlog om het overwicht van het Huis van Oostenrijk in Europa te verbreken. De machtigste bondgenoot van onze thans zeer Orthodox-Gereformeerde voorvaderen is geweest een Kardinaal der Roomsche Kerk: eerst Richelieu, later Mazarin. Men moge blijven spreken van dien oorlog als van een heiligen oorlog: de waarheid is geheel iets anders dan de legende.

Hiermede zouden wij ons geschiedverhaal kunnen eindigen, ware het niet dat wij nog moesten spreken over de samenzwering

der zonen van Oldenbarnevelt en over de laatste levensdagen van Maurits.

Na den val van den Advocaat leefde zijn gezin in de diepste ellende. Hij zelf had op het schavot zijn leven gelaten; zijne vrouw en geheel zijn gezin werden met alle smaadredenen bejegend, die rondgevent werden in vuile pamfletten en rondgebazuind door de hun zeer vijandige predikanten, die alle vrijheid van spreken hadden op de kansels. Zij, de echtgenoote van den Advocaat, zou niets anders wezen dan een kind, geboren uit de bloedschande van broeder en zuster. [1]) De schoonzonen van Oldenbarnevelt, Van de Mijle en Brederode van Veenhuizen, werden niet meer tot de Ridderschap van Holland beschreven: aan Van der Mijle werd Beverwijk tot woonplaats aangewezen. Van de beide zonen was Reinier, heer van Groenevelt, zeer rijk gehuwd met Anna, weduwe Van Brandwijk, die later voor den derden keer in het huwelijk is getreden met den Remonstrantschen predikant en dichter Westerbaen; de ander, Willem, eerst heer van Kralingpolder later heer van Stoutenburg [2]) geheeten, was iemand van een zeer losbandig gedrag, van vermetelen moed en tot alles in staat; hij was gehuwd met een kleindochter (niet een dochter) van Marnix van St. Aldegonde. Reinier was onderhoutvester van Holland, — de Stadhouder zelf was opper-houtvester, — waaruit hij groote inkomsten trok. Willem was ritmeester en bevelhebber van Bergen-op-Zoom; hij trok uit de bezittingen zijn vaders ƒ 2000 jaarlijks. Groenevelt werd spoedig van zijn ambt ontslagen, maar was rijk genoeg door de bezittingen zijner vrouw om daarvan te kunnen leven. Ook Stoutenburg werd ontslagen als bevelhebber der grensvesting Bergen-op Zoom, waarvan hij insgelijks ruime inkomsten trok; hij moest zijn ritmeesterschap verkoopen en verloor zijne jaarlijksche toelage, omdat de bezittingen zijns vaders verbeurdverklaard waren. Hij

---

1) Maria van Utrecht was een der vijf kinderen van Jan Jacobz. van Utrecht, Dijkgraaf van Delfland, en Maria Storm van Wena. Zij was, toen haar echtgenoot onthalsd werd, 66 jaren oud.

2) Niet ver van Amersfoort.

werd dus betrekkelijk arm en berooid. Geen wonder dat hij den fellen wrok, die reeds in zijn boezem huisde, bleef voeden en middelen tot wraak en van herstel in zijn vroegeren welstand beraamde.

Hij was niet onbekend met de verbittering, welke door de vervolging der Remonstranten en andere kerkelijke gezindten, door het ontslag van zoovele Vroedschappen, Raden, Baljuws, Officieren, enz. bij zeer velen was opgewekt. Hij overwoog dit alles, en in zijne verbeelding werden zijne grieven tegen Maurits nog erger dan deze zulks inderdaad verdiende: de gewone fout, waarin onderliggende partijen en vooral samenzweerders vervallen. Onder de onvergenoegden behoorden ook Adriaan Van Dijck, gewezen secretaris van Bleiswijk, een Remonstantsch-gezinde, en David Koorenwinder, gewezen secretaris van Berkel; beiden waren tengevolge der gebeurtenissen van de laatste jaren van hun ambt ontzet; Koorenwinder behoorde nog tot de geheime Papisten; verder Adriaan Van der Dussen uit Rotterdam, een Katholiek, gehuwd met eene dochter van Elias van Oldenbarnevelt, dus een neef van Stoutenburg, Kors Jansz. van Alphen, haringkooper te Rotterdam en niet het minst, Henricus Slatius, een man niet zonder talenten, als het ware geboren tot predikant-demagoog: hij had vroeger de gemeente te Bleiswijk bediend, maar was om zijn Remonstrantsche gevoelens afgezet, niettemin verkeerde hij met de Remonstrantsche broederschap in onmin. Dezen trokken anderen in hun eedgenootschap: als Cornelis Gerritsen, schrijnwerker te Rotterdam, zwager van Slatius; verder Klaas Bontebal, gewezen secretaris van Zevenhuizen; Jan en Abraham Blansaert en Willem Parthy van Leiden, saaiwerkers en Remonstranten; — Jan Blansaert bediende zelfs als proponent, de Remonstrantsche gemeente; — verder drie matrozen en eindelijk vier anderen: Jeroen Ewouts, Jan Faassen en nog twee. Stoutenburg, en met hem van Dijck en Koorenwinder waren de eigenlijke hoofden en leiders der samenzwering: de anderen waren meer of minder bekend met de geheimen. Het plan was Prins Maurits, wanneer hij naar zijne paardenstoeterij te Rijswijk reed, gelijk hij meestal gewoon was dagelijks te doen, aan te vallen en te vermoorden. Om dit plan

tenuitvoer te brengen waren eenige stoute en vastberaden mannen noodig, die zoowel het gevolg van Manrits moesten onschadelijk maken, als de vlucht der daders moesten beveiligen. Eindelijk lag het in het plan der samenzweerders om eene menigte landlieden op het gestelde uur in Den Haag bijeen te hebben en dààr de oude regenten weder op het kussen te brengen. Deze mannen moesten betaald worden; maar noch Stoutenburg, noch van Dijck of Koorenwinder hadden geld en men berekende daartoe ƒ6000 noodig te hebben.

Groenevelt, die van den beraamden moordaanslag nog weinig wist, werd door Stoutenburg overgehaald om of wel het geld voorteschieten, ofwel zich daarvoor borg te stellen. Toen de eene broeder die credietbrieven van den ander verkregen had, wist hij daarop het geld te krijgen, waarvan ƒ2000 door Klaas Van Alphen, gewezen Schout van Zevenhuizen en Bontebals zwager, werden voorgeschoten. Groenevelt had zich een schuldbekentenis laten teekenen voor de som, die op zijn naam zou kunnen verkregen worden. Het geld diende om geweren, kruit en lood te koopen, welke Slatius bij zich in een koffer had verborgen, voorts om de mindere eedgenooten te betalen, die nog weinig en zeer onvolledig met die geheimen waren ingewijd. De beide Blansaert's en Parthy ontvingen ieder ƒ300; zij wisten bovendien nog meer geld van Van Dijck in handen te krijgen, onder voorwendsel van betaling van andere eedgenooten, die echter niet bestonden. Zij hebben later verklaard, dat hun voornemen was geweest om, wanneer zij nog iets meer omtrent de samenzwering zouden weten, die te openbaren. Of zij zulks inderdaad voornemens zijn geweest, òf dat het een leugen is geweest, waardoor zij het schavot hoopten te ontloopen, willen wij niet beslissen. Het heeft hun echter weinig gebaat. De wapenen, door Slatius gekocht en in orde gemaakt, werden in een koffer overgebracht naar eene herberg te 's Gravenhage, „de vergulde Helm", waarin Van Dijck voorloopig zijne huisvesting hield. Alles was bereid om den 7n Februari 1623 den aanslag op het leven van Maurits te ondernemen.

Reeds was bepaald, dat de samenzweerders op een afgelegen

oord in de duinen bij Scheveningen door de welsprekendheid van Jan Blansaert zouden worden aangemoedigd en dat *De klaar lichtende Fakkel*, een boosaardig pamflet, door Slatius geschreven, de stof voor die aanspraak zou leveren.

Den dag vóór dien, waarop de aanslag zou geschieden, waren Van Dijck en Stoutenburg ten huize van Groenevelt: hij deed tijding, waarom alles één dag later zou geschieden dan den 6n Februari. Stoutenberg was hierover zeer verstoord; Groenevelt scheen te aarzelen, waarop zijn broeder tot hem zeide: „Vergeet niet dat het te laat is om terug te trekken; gij zijt in onze macht en uwe bezittingen ook." Het plan werd nog eens in alles nagezien: de overrompeling van Den Haag door de boeren der omstreek besproken; men zou Frederik Hendrik het bestuur in handen geven. Dit laatste was weder een blijk van de lichtzinnigheid, waarmede de samenzweerders te werk gingen: de Prins immers wist niets van de rol, welke men hem had toegedacht. Op Zondag den 5n Februari kregen echter de matrozen Ewouds, Jan Faassen enz. kwaad vermoeden omtrent het werk, waartoe men hen had gehuurd: immers men had beweerd, dat zulks was geschied om een paar Remonstrantsche predikanten uit de gevangenis te helpen. Door hun te zeggen, dat niets geschiedde zonder den Prins, had men getracht hen van het juiste spoor te brengen. Maar de matrozen, die kwaad vermoeden gekregen hadden, besloten Maurits zelf de zaak aan te brengen. Zij vonden hem in zijne paardenstoeterij te Rijswijk; na veel moeite kregen zij gehoor. Nadat de Prins alles had vernomen, beval hij de matrozen weder naar Den Haag te gaan: hij zelf vertrok onmiddellijk naar de Residentie. De President van het Hof van Holland werd bij Z. E. ontboden, en nog denzelfden dag waren de eedgenooten, die in *de Vergulde Helm* bijeen waren, gevangen genomen. Van Dijk wist echter zeer koelbloedig te ontsnappen: hij ging terstond bericht brengen aan Stoutenburg, dat de aanslag ontdekt was, en deze die de ziel was der samenzwering, verliet ijlings Den Haag en wist zich een tijdlang schuil te houden, om later met zijnen neef Van der Dussen zich te verbergen in het schip van een dankbaren Rotterdammer, die hen beiden de Waal af op Kleefsch gebied

bracht. Stoutenburg is nooit weder in zijn vaderland teruggekeerd: hij trad in dienst van de Aartshertogin Isabella en verklaarde zich Katholiek; op het laatst schijnt hij in den dertigjarigen oorlog, met Spinola's regimenten tot Amersfoort toe te zijn doorgedrongen en zoo nog eenmaal de bakermat van zijn geslacht gezien te hebben. Van Dijk wist eenige dagen den dienaren der Justitie te ontsnappen, maar werd bij Hazerswoude, waar hij op schaatsen door het ijs zakte, gevangen genomen. Allengs vielen ook anderen, die eenigermate deel genomen hadden aan de samenzwering, in de handen der Justitie: de Blansaerts te Emden, Slatius niet vèr van Koevorden, waar hij door zijn vreesachtigheid kwaad vermoeden opwekte bij den bevelhebber van eenige gewapenden. Zoodra de samenzwering ontdekt was, werd terstond alles openbaar gemaakt, allen dienaren der Justitie bevelen gegeven en premiën van *f* 1000 van *f* 4.000 uitgeloofd aan hen, die de schuldigen aan het gerecht zouden overleveren.

Groenevelt, die veel minder schuld had dan Stoutenburg en slechts door zwakheid van karakter was medegesleept, wist aanvankelijk uit Den Haag te komen. Hij had naar Engeland kunnen oversteken: een Scheveninger visscher wilde de stormachtige zee trotseeren, maar hij deinsde terug voor de opgezweepte golven. Hij ging langs de duinen tot aan Den Helder, van daar stak hij over naar Texel, waar hij zich evenwel nog niet veilig genoeg waande, en verder naar Vlieland. Hier werd hij, als visscher gekleed, ontdekt, gegrepen en naar Den Haag overgebracht. Behalve Stoutenburg en Van der Dussen waren allen, die slechts eenigszins van de samenzwering wisten, gevat. Ook velen, die geheelenal onschuldig bleken te zijn, werden daarmede bezwaard. Dit was het geval met twee Remonstrantsche predikanten, Geesteranus en Velsius. De volksmeening schreef den moordaanslag op Prins Maurits toe aan de Arminianen; door de Calvinistisch gezinde predikanten werd dit als zeker beschouwd en niet weinig gebeden en geraasd op die „kettersche" hoogst misdadige Factie. Onder de Remonstranten werd insgelijks geloof geslagen aan hetgeen gezegd werd: de samenzwering der zonen van Oldenbarnevelt, waarvan, behalve twee Papisten, de aanleggers allen tot de Armi-

nianen of tot de zoogenaamde Libertijnen behoorden, heeft dan ook een grooten zedelijken slag toegebracht aan de zaak der Remonstrantsche Broederschap. Evenwel bleek het al spoedig, dat wèl heethoofden der kerkelijke partij, door berooving en ontzetting uit hunne betrekkingen tot wanhoop gedreven, den aanslag beraamd hebben, maar dat Calvinistische partijzucht de misdaad van eenigen aan de geheele „Arminiaansche Factie" heeft willen aanwrijven.

Wij zullen niet in vele bijzonderheden treden over de bloedige ontknooping. Allen die slechts eenigermate betrokken waren geweest in de samenzwering werden ter dood veroordeeld en onthoofd: zelfs drie eenvoudige Leidenaars, die wel iets van de plannen der samenzweerders hadden gehoord, maar verzuimd hadden zulks de Justitie aan te geven. De eerste doodvonnissen werden tenuitvoergebracht op den 27n Februari, het laatste den 8n Juli. Allen werden onthoofd; de lichamen van Van Dijk en Koorenwinder bovendien gevierendeeld; de *klaarlichtende Fakkel* van Slatius voor zijn oogen verbrand, eer de beul aan hem zelven zijn bloedig ambt vervulde. Enkelen werden op de pijnbank gebracht om hen tot bekentenis te brengen. In het geheel verloren vijftien mannen het leven op het schavot te 's Gravenhage, te Leiden en te Rotterdam wegens den aanslag op het leven van Prins Maurits.

De meeste meèwarigheid werd opgewekt door de terechtstelling van Reinier Van Oldenbarnevelt, heer van Groenevelt. Toen hij te Vlieland was gevangen genomen, werd hij den 19n Februari naar Den Haag gebracht, en zooals te begrijpen was, ter dood veroordeeld. Den 28n Mei zou het vonnis ten uitvoer worden gelegd aan Groenevelt, aan Van Dijk en aan Koorenwinder. De weduwe van den Advocaat en de vrouw van Groenevelt met diens zoontje kwamen den Stadhouder genade voor de ter dood veroordeelde afsmeeken. Maurits ontving hen beleefd, maar zeide, dat de Justitie haar loop moest hebben. Ook vroeg hij aan Maria van Utrecht, waarom zij geen gratie gevraagd had voor haren man, wel voor haar zoon. Het antwoord was: „Mijn man was onschuldig, maar mijn zoon is schuldig". De beide vrouwen kregen

vergunning om van de veroordeelden afscheid te nemen. Groenevelt beloofde zijne vrouw „ten minste als een Oldenbarnevelt te zullen sterven". Hij trad dan ook naar het schavot als een edelman gekleed, den degen op zijde, bekenden van vroeger, die thans kwamen om te zien hoe hij zou sterven, groetende. Op het schavot zeide hij: „Kwade raadgevingen en wraakzucht hebben mij verleid; zoo ik iets moge misdreven hebben, God vergeve het mij om Christus' wil." Voor den zandhoop nedergeknield ontsnapte hem nog: „Welk man ben ik vroeger geweest, en wat ben ik nu! Patientie"! en het hoofd van Reinier van Oldenbarnevelt viel op den zandhoop!

De vijanden van Oldenbarnevelt moesten thans wel voldaan wezen door de schier voorbeeldelooze vernederingen en rampen, die over dat Huis waren nedergekomen. Maria van Utrecht stierf eerst in 1629!

De laatste levensdagen van Prins Maurits waren ook somber. Lage het in ons bestek om ook over den oorlog te spreken, die na het eindigen van het Twaalfjarig Bestand weder gevoerd werd, wij zouden zien, dat het geluk den eenmaal zoo gevierden veldheer scheen verlaten te hebben. Het beleid van Spinola zal daartoe zeer veel bijgedragen hebben; maar ook de geestkracht van den Prins scheen verzwakt ten gevolge van eene hardnekkige slepende ziekte, een leverlijden, welke gewoonlijk ook op de geestvermogens zeer nadeelig werkt. De vijanden van Maurits, de Remonstrantsche predikanten, hebben dit mislukken zijner pogingen, na Oldenbarnevelts dood, zoowel als het noodlottig uiteinde van enkele rechters van den Advocaat willen beschouwen als een daad der wrekende gerechtigheid Gods. Verre zij het van ons te willen ontkennen, dat misdaden en onrechtvaardigheden niet vaak ook op deze aarde reeds gestraft worden; maar het is het werk van partijhaat om natuurlijke gebeurtenissen als een straffe Gods in een gegeven geval of op een gegeven persoon te beschouwen. Wat de ééne predikant een blijkbaar merkteeken van de straffende hand des Heeren noemde werd door een ander aangezien als eene bezoeking, welke zelfs de Uitverkorenen niet kunnen ontgaan. Zelfs een der latere lofredenaars van Maurits van Oranje

schreef nog in 1843 [1]): „Kennelijk belette hem God de Heere alle zijne (Maurits) voornemens tegen den vijand. Hierdoor werd hij gemelijk en knorrig en was niet wel te spreken: hetgeen ook vooral aan zijne doodelijke ziekte, die zich begon te openbaren, maar ongetwijfeld reeds langen tijd hem had aangegrepen, moest worden toegeschreven. Deze kwaal verergerde zoodanig, dat hij zich genoodzaakt zag het leger te verlaten en zich naar Den Haag te begeven, waar hij den 18n November 1624 ziek aankwam.

Hij zou niet meer naar het leger terugkeeren. In de maand Maart was hij reeds zoo gesloopt, dat zijn dood algemeen spoedig werd verwacht: de Prins zelf maakte zich geen valsche voorstellingen omtrent den afloop zijner ziekte, maar nam zijne maatregelen voor het geval hij zou komen te overlijden. Ten eerste lag hem aan het hart, dat zijn broeder Frederik Hendrik nog geen wettig huwelijk had aangegaan en daartoe nog niet bereid scheen, ofschoon hij den ouderdom van twee-en-veertig jaren reeds bereikt had. Hij verklaarde zijnen broeder, dat hij zelf zijne onwettige zonen, door een huwelijk met hunne moeder Margaretha van Mechelen, zou wettigen: de luister van het Huis van Oranje-Nassau scheen bij hem boven alles te gaan. Derhalve werd nog aan het ziekbed van Maurits, den 4n April, het huwelijk gesloten van Frederik Hendrik met Amalia van Solms, die tot het gevolg behoorde van de Koningin van Bohemen [2])! Verder bemoeide hij zich met de overdracht van het opperbevel des legers aan zijn broeder, die hem ook in alle andere waardigheden is opgevolgd; hij maakte zijn testament, waaarbij hij zijne zeven onechte kinderen, — niet allen bij Margaretha van Mechelen, — bedacht, evenals zijne familieleden. Eindelijk wenschte hij als Christen te sterven: hij was alreeds bezocht door den predikant (thans Professor) Walaeus, denzelfden, die tot Oldenbarnevelt des

---

1) Van der Kemp t. a p. D. IV p 163.

2) Zooals haar gemaal genoemd werd; hij, de keurvorst van den Paltz was door de Calvinisten van Bohemen tot koning uitgeroepen in 1618: het begin van den dertigjarigen oorlog.

avonds vóór de terechtstelling was gezonden: maar hij verlangde dat ook Bogerman, die juist in Den Haag was, tot hem zou komen. Deze bezocht hem vijf keeren: het eerst den 14n April en later den 22n en 23n April tweemal daags. Wij zullen van een geschiedschrijver, wien noch een Katholiek noch een aanhanger der moderne Theologie voor een onbevoegd beoordeelaar verklaren zal, het verhaal van Bogermans laatste redenen met Maurits overnemen. [1]) „De Prins stierf voorwaar niet als een geloofsheld, maar, als een arme zondaar, hoezeer de predikant hem in bijzonderheden van zijne voortreffelijke daden en slechts in het algemeen van zijne zonden sprak, Ja, Bogerman prees hem en dankte God om zijne belijdenis van schuld en om de al te groote moeite, die zijn Vorstelijke Genade, hoewel te vergeefs, genomen had om zoovele bijbelplaatsen, als hij (Bogerman) hem had opgegeven, in het geheugen te prenten. Voor het overige de woorden door den Prins gesproken, verraden ten volle den staat van zijn gemoed. Hij gewaagde van dezulken, die het, zoo drukte hij zich uit, in den mond hadden, maar niet in het hart. Alsof hij zich wilde verontschuldigen, dat hij het niet in den mond had; niet, liet hij onmiddelijk volgen, dat hij daarmede zeggen wilde, dat hij het wel in het hart had. Intusschen juist dit, dat hij deswegens bekommerd scheen, was den predikant genoeg. „'t Is recht, Genadigste Heer", zeide hij, en het is een hooge trap in het oprecht berouw zich te bekommeren over de onvolmaaktheid van het berouw." De vromen, voegde hij er bij, beklaagden hunne onvolmaaktheid: dat deed Zijne Vorstelijke Genade ook. Toen Bogerman den dag vóór 's Prinsen dood, met de familie, geknield bij het ledikant lag, een gebed gedaan had en daarop had uitgeweid over het onderscheid tusschen den dood der heiligen en dien der goddeloozen, waarmede hij den Prins, zonder het rechtstreeks te zeggen, heilig verklaarde, zag Maurits hem met zijn stervenden blik zóó sterk aan, dat de predikant er zich over verwonderde. De Prins zal onder al die

1) *Brill*, t. a. p. III. d IV bl 7. Het verhaal van Bogermans laatste gesprekken met Maurits na des Prinsen dood uitgegeven, vindt men ook bij *Aitzema*, *bl.* 376 *enz.*

woorden zijn hart onder den bodem hebben willen zien. Eindelijk sprak hij: „Zoo geloof ik mede," alsof hij te kennen wilde geven: in alle gevallen de woorden Gods, welke die man gebruikt heeft, zijn waar. En straks herhaalde hij wat hij in deze laatste dagen telkens in den mond gehad had: „Ik ben wel geresolveerd." Denzelfden dag, den 23n April 1625, stierf Maurits, Prins van Oranje-Nassau, in het acht-en-vijftigste jaar zijns levens!

Werken van denzelfden Schrijver:

Algemeene Geschiedenis des Nederlandschen Volks, van de vroegste tijden af.

20 Deelen met Platen en Kaarten

Prijs ƒ 27.95.

Geschiedenis van het Nederlandsche Volk, van 1815 tot op onze dagen.

4 Deelen . . . . . **Prijs ƒ 9 47½.**